

R 440
1962/5

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

5b
2

5

№ 2

1962

«Правда» дегани ҳақиқат демак.
Бу — ростлик, тўғрилиқ, адолат, инсоф.
Ундан озодликнинг зеҳнига кўмак,
У билан саҳарда туғилган кун соф.
Ильич ҳақ йўлини ҳақиқат деган,
Ильич шу жарчини шундай атаган.

Ленин ҳақиқати «Правда»сидир.
Қолмас безътибор ҳаттоки вергул.
Ҳар хабар ишчи қалб ифодасидир.
Ленин— правдахон: суратин кўргил!
Ленин ўқир экан ўз газетасин,
Тинглайди хаёлда бахт нашиласин.

Йўқдир тиним куни «Правда»нинг, боқ!
У содиқ юракдай бетўхтов чорлар.
Тилар: дунёдошлар бўлсинлар ўртоқ,
Даф бўлсин қонларга ташна ўжарлар!
Ўзгача бўлмоғи мумкинми ахир!
Унга Ленин ўзи ўлмас муҳаррир.

М. ШАЙХЗОДА.

R 440
1962/5

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

ЎЗБЕКИСТОН ЕЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

ОИЛИҚ АДАБИЙ, ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ

ЖУРНАЛ

XXX ИЛ ЧИҚИШИ

5

Эитс
№ 2

МАЙ

1962

ГБ УРСР
Ж 18555
5

«ҚИЗИЛ ЎЗБЕКИСТОН», «ПРАВДА ВОСТОКА»
ВА «ЎЗБЕКИСТОННИ СУРХ» БИРЛАШГАН НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ

Петрусь БРОВКА,
Ленин мукофоти лауреати

„Правда“ни ўқийди Ленин

Ёшликдан ёдимда сақланур ҳамон,
Тўлқин, ҳаяжонга тўлар-у дилим
Деворда ёрқин бир сурат нўраман:
«Правда»ни ўқийди Ленин.

Хонада кулади оқ тонг яноғи.
Баҳор ёғдиради уйга нур селин.
Ана, иш столда субҳидам чоғи
«Правда»ни ўқийди Ленин.

Нўзларида чақнар орзу қудрати,
Нўради у мртнинг ҳар зафар, шонин:
Ўад нўтариб домна, тўғон туради,
«Правда»ни ўқийди Ленин.

Чўққидан кўринур йироқ-йироқлар,
Авлодлар босади авлодлар йўли.
Ўўриқда шовуллар олтин бошоқлар,
«Правда»ни ўқийди Ленин.

Жанговар ҳақиқат ноҳақни янчар,
Жасоратга ундар ботирлар наслин.
Космонавт нетидан космонавт учар:
«Правда»ни ўқийди Ленин.

Чексиз ўлка бўйлаб кезади қуёш,
Бизнинг интилишда қуёшча ёлқин.
Дунё уйғонади. Шодман беқиёс
«Правда»ни ўқийди Ленин.

Валентин КАТАЕВ

„Правда“нинг биринчи сони

«Қора денгиз тўлқинлари» эпопеясидан парча

Бир маҳал Гаврик туйқусдан Петянинг орқасида пайдо бўлиб:

— Мен билан вокзалга борасанми?— деди.

Шу пайт Петянинг эс-ҳуши дарсни ёдлаш билан банд эди, шу учун Гаврикнинг ҳозир ишда эмаслигига ҳайрон бўлмади. У бошини яна ҳам тезроқ тебратиб:

— Нарг тур!— деди.

Лекин Гаврикнинг юзида ғалати, сирли, тантанали бир жилмайиш борлигини, айниқса сочларини кўнгил билан тараб, янги чит кўйлак ус-тидан янги камар боғлаб олганини, шими ҳам яхши дазмолланганини, оёқларидаги ботинкалари эса фақат у ёқ-бу ёққа чиққандагина киядиган ботинка эканини кўриб, муҳим воқеа юз берганини пайқайди. Ҳақиқатан ҳам, Гаврик бу кийимларини жуда эҳтиёт қилиб сақлаб, муҳим пайтлардагина кийиб чиқар эди.

— Вокзалда нима қиламиз?— деб сўради Петя.

— Газета олиб келамиз.

— Қанақа газета?

— Ўзимизнинг газета. Кундалик ишчилар газетаси, оғайни. Тўғри Петербургдан, курьер поездида келади. Оти «Правда».

Петя яқинда Петербургда ишчилар газетаси чиқармиш деган овозани бир эмас, бир неча марта эшитган эди. Шу газета учун ишчилардан пул йиғилган, бу пулларни Петя кўрган ҳам эди. Бу пулларни ишдан қайтганда гоҳо Терентий ёки Гаврик олиб келиб, яхшилаб санаб, кейин бўш «Жорж Борман» монпансье қутичасига солиб қўярди. Терентий буларни ҳар ҳафта почтага топшириб, квитанциясини яна шу қутичага келтириб солар эди.

Йиғиладиган пуллар кўпинча танга ва майда чақалардан: бир тангалик, ўттиз пуллик, ярим тангалик, ўн пуллик, олти пуллик, ҳатто икки пуллик чақалардан иборат бўларди. Бир сўмлик ва уч сўмлик қоғоз пуллар камдан-кам тушарди. Шундай сийқа чақалардан бориб-бориб каттакон кундалик газета сийгари қийматли бир нарсанинг ҳосил бўлишига одамнинг ҳеч ақли етмас эди.

Мана энди майда чақалардан шундай газета ҳосил бўлибди. Уни «Санкт-Петербург — Одесса» курьер поездининг почта вагонига олиб келишаётган эмиш.

Очиғини айтганда, ҳар кун эрталабдан қаро кечгача дарс ёдлаш Петянинг меъдасига ўлгидек теккан, шунинг учун бир оз дам олишга қарши эмас эди. Бундан ташқари, вокзал деса ўзи ҳам учиб турар,

вокзал унга ҳамма вақт оҳанрабодай таъсир этарди. Бир-бирларини кесиб ўтган ҳадди-ҳисобсиз рельсларнинг ўзиёқ тасаввур кучини тўлқинлантириб юборар, равонгина чўзилиб кетган бу рельслар номаълум юртларни ўйлашга мажбур қилар эди.

Петя Ғарбни кўрган. Лекин ҳали Шимол бор. Шимолда кўз илғаёлмайдиган ниҳоят зўр образ — Россия, ватан, унинг бағрида она-Москва, Санкт-Петербург, қадимий Киев, Архангельск, Вслга, поёнсиз Сибирь, ниҳоят, Лена ётибди. Лена эса энди оддий дарё эмас, номи Ходинка ё Цусима сингари қонли воқеалар билан боғланган тарихий жой бўлиб қолган. Худди ўша ёқдан, Шимолдан, тутунлар, туманлар ичидаги Питердан бугун курьер поезди «Правда» газетасини олиб келиши керак.

Петя билан Гаврик «Одесса Главная» вокзалига келганида, Петербург поезди аллақачон перронда турган эди. Поезд кўк ва сариқ рангли, узун, яп-янги Пульман вагонларидан тузилган. Вагонлар орасида яшил ранглилари бўлмаса ҳам, ҳали ҳеч вақт кўрилмаган иккита вагон бор эди. Петя билан Гаврик шу вагон ёнида беихтиёр тўхтаб қолишди.

Бу вагонларнинг ташқарисига тахта қопланган, қабзаси, деразаларининг бурчакларидаги бандаклари, чет тилда ёзилган бўртма ҳарфлар ва халқаро ётоқ вагонлар шеркатининг тамғаси қуёшда мислари билан товланиб турарди. Буларнинг ташқи кўриниши кемаларда бўладиган ўзгача салобати билан кишини ҳайрон қолдирадди.

Болалар бир-бирларини тирсаклари билан туртишиб, декадентчасига юқориси ранг-баранг камбар ойналар билан безанган деразалардан ичкарига мўралаб қарашди. Улар йўлчилар тушиб кетган бўш вагоннинг ҳашамини, пасти локланган қизил ёғочли, усти ғижим бахмалли деворларни, эрталаб ғижим бўлган оппоқ чойшабли ўринларни, оқ лолаларга ўхшаган электр лампочкаларини, кўк тўрларни, оғир тунч туфдонларни ва йўлларга тўшалган поёндозларни кўриб вой-войлаб юборишди.

Иккинчи вагонда эса ҳамма ёнига шишалар, закускалар териб ташланган буфетни, эҳром шаклида турғизиб қўйилган салфеткаларни столлардан йиғиштириб олаётган фракли лакейни кўриб оғизлари очилиб қолди. Бу оппоқ салфеткалар худди гипсдан қўйилгандек қаттиқ эди.

Гаврикни айтмай қўяқолайлик, ҳатто чет элларни кўриб келган Петя ҳам дунёда бундай вагонлар бўлиши мумкинлигини ҳозиргача кўз олдида келтирмаган эди.

Петя жило берилган қалин ойнага бетини қаттиқ босиб туриб шипшиди:

— Вой-бўй!

Ойнада тер босган бурнининг изи қолди.

Гаврик эса кўзларини қисди-да, ғалати бир заҳарханда билан ғижиниб:

— Бойлар тушади,— деди.

— Илтимос, вагонлардан нарироқ турилсин!— деган дағал овоз эшитилди. Бу овозда чет эл кишисининг оҳанги бор эди. Шундан кейин эгнига форма тужурка, бошига ётоқ вагонлар халқаро шеркатининг шапкасини кийган проводник болаларни қаттиққўллик билан вагондан итариб ўтиб кетди.

Гаврик бурнини жийирди, кейин қўлини букиб, унга тирсагини кўрсатди. Яқин Тегирмонларда бу қилиқ мазах ва нафратнинг бориб турган аломати ҳисобланарди.

Лекин проводник олий мақом одам бўлгани учун Гаврикнинг қилиғига парво қилмади. Шундан кейин болалар багаж вагони томонга қараб кетишди. У ерда вагондан панжара қопқоқлик ясси саватлар ту-

ширишаётган эди. Тўғри Ниццадан Веркмейстернинг гул магазини адресига Петербург орқали юборилган. Парм гунафшалари билан атир гуллар қолқоқ панжарасидан кўриниб турарди. Янги узилган, йўлда анча ётиб қолган бу гулларни енгил билан цилиндрига мотам лентаси тутиб, эгнига очиқ рангли калта пальто кийиб олган жаноб Веркмейстернинг ўзи вагондан тушуртирар. ҳаммол аравасига юклаётган ҳар бир саватга икки никоҳ узукли бармончини эҳтиёт билан тегизиб қўяр эди.

Болаларнинг димоғига вокзалдаги темир-терсаклар, тош кўмирларнинг дағал ҳидлари билан бирга ёвshan гулларнинг одамни ҳайрон қолдирадиган ёқимли бўйлари ҳам кирди. Бу ҳид Петянинг хотирида Неаполь вокзалини жонлантириб юборди. Неаполь вокзали Одессаникига ўхшаса ҳам, лекин у ерда хурмо ва агава ўсимликлари шох ёйиб ётарди. Уша ерда йўқолиб қолган қизча эсига тушди — қизчанинг оқ-сарик кокилида қора банди бор эди. Петянинг юрагида яна айрилиқнинг ширин дарди уйғонди. У ҳозир ўша қизни худди кўриб тургандек бўлиб кетди.

Лекин шу чоқ Гаврик уни енгидан ушлаб, газета-журнал тойлари юкланган катта арава орқасидан олдинга судраб кетди. Икки ҳаммол аравани зўрға-зўрға итариб борар эди. Асфальтда тақиллаб кетаётган кичкина чўян гилдираклар тагидан учқунлар чақнаб чиқарди.

Болалар «Правда»нинг қайси тойда эканини билишга тиришиб, арава ёнида чопиб боришарди. Аравани перрондан вокзалга итариб киришди. У газета киоскаси ёнида ёғжирлаб тўхтади. Орган сингари каттакон қилиб бўёқли дубдан ясалган бу нақшбанд жовон-киоска юзлаб китоблар, газета ва журналлар билан тиқилиб кетган эди.

Петя пойтахтдан келадиган бу янги нарсаларни томоша қилишни яхши кўрарди. Ишқ-муҳаббат, саргузашт ва жиноят романларининг кўзга яққол ташланиб турадиган муқовалари; «Сатирикон», «Будильник» журналларининг каррикатуралари; «Лейхтвейс ёрлари», «Нат Пинкертоян», «Ник Картер», «Шерлок Холмс» номли китоблар уни ҳаяжонга соларди. Дорга ёйилган кийимлар сингари ҳамма ёққа осиб ташланган бу китобларнинг муқовалари машҳур чет эл хуфяларининг оғизларида трубка ё трубкасиз олинган кичкина суратлари билан безалган бўлар, министрчасига каттакон беканбард қўйиб, эски мода цилиндри кийиб олган машҳур рус хуфяси Путилин булар орасида қандайдир тўпори, оддий кўринар эди. Ҳафтада бир чиқадиغان суратли «Огонёк», «Солнце России», «Весь мир», «Вокруг света» журналлари, айниқса яқинда пайдо бўлган янги, ғалати «Кўк журнал» ҳам уни озмунча ҳаяжонга солмасди. Чиндан ҳам кўк рангга бўялган бу «Кўк журнал»ни ушласангиз бармоқларингиз кўкариб, димоғингизга керосин ҳиди гупиллаб урарди.

Одам ақлида хилма-хил афсонавий фикрлар, ғоялар, сюжетлар уйғотишни зиммасига олган бу ўн минглаб, юз минглаб босма саҳифалар ҳақиқатда мудҳиш бир бемаъниликни хас-пўшлаб ётганларига қарамай, Петяга эс-ҳушини олиб қўядиган даражада таъсир қилар эди. Шунинг учун ҳам у ҳозир шулар олдига ағрайиб қолди.

Бу орада «Г.-Ж. т. й.» ҳарфлари ўйма қилиб ёзилган пеш тахта олдига газета тойларини бирин-кетин ағдариб тушира бошладилар. Киоска ижарачиси узун соқол, семиз бир чол эди. Эгнидаги шаҳарча лиджаги тагида олтин занжирли жакети кўриниб турарди. Бу чол кичкина пенесининг қизил-пушти бурнига тез-тез тўғрилаб қўяр, нақлад-нойларни варақлаб, уларга қалам билан белгилар чизарди. Шляпа кийган, чўртан балиқчикига ўхшаш юзидаги кўзларидан заҳар томиб турган озғин бир хоним эса қучоқ-қучоқ газеталарни чаққон-

лик билан пеш тахтага ташлайди, қачондан бери навбатга тизилиб турган газетачилар ва шаҳар газета киоскаларининг эгалари буларни дарҳол олиб кетишарди.

Озғин хоним:

— Элликта «Новое время», ўттизта «Земщина», юз элликта «Бир-жевик», юзта «Речь». Олинг! Навбатда турган ким, келинг!— деб қатиллаган овоз билан қичқирар, чинқирар, шу замоноқ қучоқ-қучоқ газеталарни елкада ё бошда вокзал майдонида кўтариб чиқиб кетишарди.

Вокзал майдонида эса бу газеталарни бутун шаҳарга тезроқ тарқатиш учун аравалар, извошлар кутиб турарди.

Гаврик навбатнинг кетида тўпланиб турган бир неча киши орқасидан жой олди. Бу одамларнинг афтилари киоска эгаларига ҳам, газетачиларга ҳам ҳеч ўхшамас эди. Булар кўпроқ ишчиларга ўхшашарди. Буларнинг баъзилари билан Гаврик танишлардек саломлашди. Булар пеш тахта тагидан жадал чиқиб кетаётган қучоқ-қучоқ газеталарга бетоқатлик билан қараб бир нималар дейишарди.

Улар Петяга нимадандир хавфсирашаётгандек кўринди. Ахир навбат уларга ҳам келди.

Юзи чўртан балиқниқига ўхшаган хоним бу нотаниш одамларга дағдаға қилиб:

— Сизларга қанақасидан?— деди. Бу хоним ўз мижозларини яхши биларди. Буларни эса биринчи марта кўраётган эди. Шунинг учун сўради:— Сизларга қанақасидан?

Мўйлови силлиқ тарашланган, галстук тақиб, байрам пиджаги кийиб олган анча ёшли бир ишчи пеш тахтага ўмганини босиб туриб:

— Бизга «Правда» газетасидан берасиз,— деди. Эғнидаги байрам кунларида кийиладиган пиджак бўлса ҳам, бари бир, ундан мой ҳиди келиб турарди.— Мен сизга айтсам, биз Ген заводидан, Ропит фабрикасидан, ремонт устахонасидан, Вайнштейн ун тортиш фабрикасидан, Шавалд пароходчилигидан, иннайкейин, Зур ва шеркатларининг мебель фабрикасидан келган вакиллармиз. Ҳозирча ҳар биримизга элликтадан газета берсангиз деб илтимос қиламиз.

Хоним ғайри табиий бир овоз билан:

— Нима дедингиз? «Правда»? Бундақа газетани энди эшитишим,— деб чолга юзланди:— Иван Антонович, шеркатимиз «Правда» газетасини оладими, а?

Чол нақладнойлардан бошини кўтармай, айнаи замонда мижозларга кичкина, ғоят ўткир кўзларини норозилик билан югуртириб:

— Нима гап?— деб сўради.

— Аллақандай «Правда» деган газетадан уч юз нусха сўрашяпти,— деди хоним.

— Аллақандай газета эмас, кундалик ишчилар газетаси,— деди Гаврик.— Газета кснторасининг адреси Санкт-Петербург. Николай кўчаси, 37. Балки сизда йўқдир?

— Олганимиз йўқ,— деди чол, парво қилмай.— Эртагами-индингами келиб хабар олинглар.

— Кечирасиз, бундай бўлиши мумкин эмас. Бизда телеграмма бор,— деди ёши қайтиб қолган ишчи.

— Олганимиз йўқда.

Ёши қайтиб қолган ишчи тутоқиб кетди.

— Олганимиз йўғингиз нимаси!— деди-ю, қошларини чимириб олди.— Черносотинчиларнинг «Янги замони» олинади, кадетларнинг «Речи» олинади-ю, ишчилар газетаси «Правда» олинмайдими? Унда сизларнинг ифлос ҳурриятингиз қаерда қолди?

— О, бунақа сўзларингиз учун ҳозир сизни... София Ивановна, дарров жандармни чақириб келинг!

Еши қайтиб қолган ишчи бароқ, бўз қошларини яна ҳам баттар жи-йириб паст овоз билан:

— Лаббай?— деди.— Балки, яна солдат ҳам чақирарсиз? Ленада-гиз сингари, а?

— Э, Егор Алексеевич, нима қиласиз у билан ади-бади айтишиб-а! Бекор вақтингиз кетади,— деди томирлари ўйнаб чиққан қўлига игна билан кўк-хира рангда сурат чизилган, фуражкали йигит. Бу йигит, аф-тидан, Шавалд пароходчилигининг вакили эди.— Жонини суғуриб олиш керак!— У шундай деб қичқирди-ю, юзи чўртан балиқникига ўхшаган хонимни итариб ташлаб, чолга қараб интилди. Хонимнинг бошидаги шляпаси қийшайиб кетди.

Петя кўзларини юмиб олди. Унга ҳозир даҳшатли бир ҳодиса юз берадигандек туюлган эди, лекин бунинг ўрнига чолнинг йиғи аралаш овозини эшитди.

— Йўқ, урманг! Йўқ, урманг...

Петя кўзларини очганда, Гаврик пеш тахта орқасига ўтиб олиб, тантанали бир қиёфада пастдан пачкалаб «Правда» газетасини олаётган эди. «Правда» арзон баҳо, сарғич қоғозга босилган. Номи эса худди шу сўзнинг ўзига ўхшаш тўғри, салмоқли ҳарфлар билан терилган.

— Жаноблар, билиб қўйинглар, биз чакана савдо қилмаймиз!— дерди хоним қизишиб,— насияга беришади деб ҳам хомтама бўл-манглар! Ё газетанинг ҳаммасини — минг нусхани биратўла оласизла-ру пулини нақд чўзиб қўясизлар ё бўлмаса хайрлашасизлар — сизлар-нинг бу яланг оёқлар учун чиқариладиган «Правда»нинг эртагаёқ Пе-тербургга қайтарилади, бу ерда насияга пуллагунча ўша ёқда куйиб кета қолсин!

Газета ҳамма сотиб оладиган қилиб арзон чиқарилар эди. Ўша пайт бошқа газеталар ўн пулдан турса, «Правда» тўрт пул турарди. Лекин минг нусха учун биратўла йигирма сўм тўлаш керак — бу эса ўша ма-ҳалларда жуда катта пул ҳисобланар эди.

Олтита вакил чўнтақларидаги бор пулларини қоқиб чиқаришди. Санашса — ҳаммаси ўн олти сўму етмиш тўрт тийин экан.

Хоним бидирлаб:

— Яланг оёқлар, гадойлар, исқиртлар, яна булар сиёсат билан шу-ғулланишади,— деб орқасини ўгирди-да, тўр қўлқопли қўлини газета боғламига қўйди.

Шавалд пароходчилигининг вакили:

— Жиндай сабр қиласиз,— деди.

У биринчи класс залига чошиб бориб, кумуш соатини буфетчига гарсв қўйди, унданғижимланган беш сўмлик қоғоз пулни кафтида кўр-сатиб дарров қайтиб келди.

Шундай қилиб, ўн минутдан сўнг Гаврик билан Петя елкаларида бир қучоқдан «Правда» газетасини кўтариб Яқин Тегирмонга қараб борарди.

Бу янги газета бошлиқларнинг ижозати билан бутунлай ошкора нашр этилса ҳам, Петя ўзини давлат жиноятчиси деб ҳис этарди. Шаҳар полициялари ёнидан ўтаётганларида Петянинг кўзига улар орқадан шубҳаланиб қараб қолишаётгандек кўринар эди. Тўғриси айтганда, қисман шундай ҳам эди.

Бир гимназия талабаси, иккинчиси мастеравой бўлган бу ўсмир-ларга эътибор қилмасдан бўлмас эди. Нимага десангиз, булар елка-ларида ўроғлиқ бир нарсани кўтариб олиб, кўчаларда шахдам одим-лар билан жонланиб боришар, бунинг устига гимназия талабаси тева-

рак-атрофига олазarak бўлиб қараб-қараб қўяр, мастеравой эса ас-карча одим ташлаб «Варшавянка» куйида бутун кўчани тўлдириб қаттиқ ҳуштак чалиб борарди.

Болалар уйга яқинлашганлари сари одимларини тезлатиб боришди. Юриб эмас, қарийб югуриб бордилар. Гаврик елкасидаги юкини гоҳо ирғитиб, газета сотувчи болаларга тақлидан қичқириб қўяди:

— Янги кундалик ишчи газетаси — «Правда»! Қизиқ телеграмма-лар! Ленада бўлган отиш тафсилоти!

Гаврик шундай деб қичқирганда кўзлари ҳарорат билан чақнаб турарди.

Яқин Тегирмонга етай деб қолишганда Сахалинчикда Гаврик бир неча газетани тахидан суғуриб олди-да, буларни боши устида еллатиб кучи борица югуриб кетди. Йўл бўйи қичқириб борди:

— Подшо министри Макаров давлат думасида: «Шундай бўлган эди, яна шундай бўлиб қолади!» деб айтди. Битсин жаллод Макаров! Яшасин ишчилар «Правда»си! Ишчилар «Правда»сини сотиб олинглар! Бир сони икки тийин туради... Шундай бўлган эди, лекин бундай бўлмайди!

Ахири завод-фабрикаларга етиб келишди. Энди Гаврик ўзини бемалол тута бошлади, чунки у ўзини эркин, мустақил тута оладиган дунёси шу ер эди. Сим тўрига олтин ҳарфлар ёзилган дарвоза, ёштин корпуслар, баланд трубалар, «Кокар» маргарин заводининг бетондан қалпоқ бош қилиб ясалган минораси, минорадаги ниҳоятда зўр плакатда тасвир этилган юзи елпич товоқдай ошпаз, у товоқда узатиб турган ҳовурли пудинг. Водопровод станцияси, депо, элеваторлар...

У ер-бу ерда Гаврикнинг овозини эшитиб, кўк кўйлак ва моғор фартукли ишчилар дарвозалардан югуришиб чиқишар эди. Баъзи ишчилар газета олиб Гаврикнинг қўлига чақа ташлар, Гаврик ҳам бу чақаларни ашаддий газетачилар сингари дарров оғзига солиб оларди.

Бир ерда тартиб бузилганини кўриб городской ҳуштак чалган эди, Гаврик унга узоқдан тирсагини кўрсатди. Шундан кейин болалар шип этиб тор кўчага уриб кетишди.

Энди Петя хавфли, мароқли ўйинга берилиб кетгандай, ҳеч қандай кўрқувни сезмас эди.

Бирдан орқаларида оёқ дукури эшитилди. Болалар ялт этиб ўгирилишди. Пиджагини қуш қанотларидай силкитиб, бир киши чопиб келарди. У қинғир оёқларида қийшайиб югурар, йўл куйи қичқириб келарди:

— Ҳой! Шумтакалар! Тўхтат!.. Песс...

Петя олдин бу газета олмоқчи шекилли деб тўхтади, лекин бир минутдан сўнг хато қилганини англади. Ўзи томонга югуриб келаётган одамнинг қўлида калта резинка таёқча, пиджагининг ёқасида эса Рус халқи иттифоқининг уч рангли ленточка-белгиси бор эди.

— Қоч!— деди Гаврик.

Лекин резинка таёқчали одам етиб қолган эди, Петя пақиллаб таёқ тушганини сизди. Бахтига, таёқ бошига эмас, елкасидаги газета ўрамига келиб тушди, фақат қулоғига хиёл тегиб ўтди.

Атрофига қоғоз йиртиқлари учиб тушди.

Гаврик ғазабидан бўғилган овоз билан:

— Тегма!— деди. У қичқирмади, балки ёввойи товуш билан чинқирди, кейин резинка таёқли кишини бўш қўли билан кўкрагидан шундай қаттиқ итариб юбордики, у одам орқасига учиб кетиб, йиқилиб тушишига ўз қолди.— Тегма, турқи совуқ! Погромчи, иттифоқчи! Улдираман!

Гаврик нафрат тўла ўткир кўзларини «иттифоқчи»дан узмай, елкасидаги газеталарни тушириб, орқасидаги Петяга узатди.

— Ма буни! Чоп ремонт устахонасига! Дружиначиларни чақир,— деди Гаврик, лабларини ялаб туриб. У жуда бидиллаб гапирди. Петя дружиначиларнинг нималигини билмаслиги мумкин эди, буни ўйлаб ҳам ўтирмади.

Лекин Петя Гаврикнинг гапига жуда яхши тушунди. У газеталарни қучоғига босиб олиб, тор кўчада жон-жаҳди билан чопиб кетди.

Энди Гаврик билан «иттифоқчи» тош кўча ўртасида юзма-юз турарди. Гаврик ҳамон лабларини ялаган, бурни билан оғир-оғир пишиллаб нафас олган ҳолда ўнг қўлини секин чўнтагига солди. Чўнтагидан

қўлини яна шундай секин чиқарди. Энди қўлида тиғи ялтироқ кастет бор эди.

Гаврик душманнинг худди бол арилар талагандай шишган, қора қўтир, кўзсиз юзини, парқи қинғир олиниб, сочлари тор пешонасига тушириб таралган калласини ва бағри тош муттаҳамларда бўладиган жинояткорона-пасткаш илжайишини бутун умр эсда сақлаб қолгисм келаётгандек унга тикилиб туриб:

— Ўлдираман!— деди яна.

«Иттифоқчи»:

— Қани, ўлдириб кўр, ифлос!— деди-ю, резинка таёқчасини ўқталди.

Лекин Гаврик панд бериб, Петя орқасидан чопиб кетди.

У орқасидан этик дукурини эшитиб борди. Бу дукур жуда ҳам яқинлашганда Гаврик бирдан ерга ётиб олган эди, «иттифоқчи» унинг устидан думбалоқ ошиб, ерга шалоплаб тушди. Гаврик дарров устига миниб олди. Кейин ўзини унутиб, «иттифоқчи»нинг мўмга ўхшаган қора калласига кастет билан тушира кетди. Ҳар урганда:

— Тегма! Тегма! Тегма!— деб такрорларди.

Ана шундан кейин «иттифоқчи» войлаб туриб қўлини чўнтагига суқдида, қора пўлатдан ясалган кичкина тўппончасини чиқарди. Кетма-кет бир қанча ўқ узилди, лекин Гаврик тўппончани ўшлаб турган қўлини оёғи билан маҳкам босиб олган эди, шунинг учун ўқлар йўлга ётқизилган тошларга тегиб, фақат учқунгина чиқарди.

«Иттифоқчи» ҳўнграган овоз билан:

— Городовой! Полиция!— деб додлади, кейин ёнига ағдарилиб, Гаврикнинг оёғини қаттиқ тишлади.

Гаврик войлаб юборди. Энди бир-бирига ёпишиб ерда думалана кетишди. Агар ремонт устахонасидан ёрдам етиб келмаса, ўз рақибидан икки баравар кичкина, заифгина Гаврикнинг ҳоли нима кечарди экан — буни билиш қийин.

Қўлларида водопровод трубаларининг кесиндисини кўтариб бешга дружиначи етиб келди. Улар «иттифоқчи» қўлидан тўппончани, резинка таёқчани тортиб олишди, лунжига тоза ўхшатиб туширишди, Гаврикни эса суяб устахонага олиб кириб кетишди. Бу ҳодиса шу қадар литоблик билан ўтдики, ўқ овозини эшитиб югурган постдаги городовой етиб келганда тор кўчада «иттифоқчи»дан бўлак ҳеч ким йўқ эди. «Иттифоқчи» эса ерда, «Коковар» мой ва маргарин заводининг деворига суяниб олиб, оғзидан қон тупуриб ўтирар эди.

Шу кундан бошлаб олдин ишчилар районлари ва слабодкаларда, кейин эса шаҳар марказининг баъзи ерларида янги, кундалик «Правда» газетаси сотила бошланди.

МИРЗАКАЛОН таржимаси

Қуёшга ошиқсан

Лирик дoston.

I

Айни баҳор эди.
Далалар, боғлар
Яшил духобага чулғанар эди.
Қуёш майсазорни суйиб ардоқлар,
Шудгорда чумоли уйғонар эди.

Ғамза-ла чайқалса чинорнинг бўрки,
Анҳор симоб янглиғ ёнса кўзимга:
— Мунча беқиёс,— деб,— бу баҳор кўрки,—
Савол берар эдим ўзимга.

Адирда сайр этмоқ шундай ҳузурки,
Алвон лолаларни босиб юзимга:

— Мунча ҳам серзавқ,— деб,— бу баҳор кўрки,—
Савол берар эдим ўзимга.

Табиат бошлаган ҳусн кўриги
Барнолар суҳбатин солар эсимга:
— Нечун ўзгача,— деб,— бу баҳор кўрки,—
Савол берар эдим ўзимга.

Билсам,
Қоинотнинг сирли чўлига
Одамзод қуёвдай ташлабди одим.
Орзуманд табиат унинг йўлига
Поёндоз қилибди бори-бисотин.

II

Айни баҳор эди,
Сўлим, жилвагар...
Кўксим ошён эди жўшқин ҳисларга.
Лекин қойилмасман ғазалхон дўстлар —
Ухшатса кўкламни фақат қизларга.

Кўкламни онага этаман қиёс,
Оламга татувчи саховати бор.
Шафқатли қўллари қилганда эъзоз,
Юзлар яшнаб кетар,
Кўзлар беғубор.

Кўкламни онага этаман қиёс:
Унинг нафаси-ла уйғонар ҳаёт.
Олам гўзаллиги,
Севги,
Эҳтирос
Навбахор тўфайли мангу барҳаёт.

Кўкламни онага этаман қиёс:
Мардлик ва матонат туғилар унда.
Ҳаттоки инсон ҳам айлади парвоз
Беҳилар гул ёзган мусаффо кунда.

III

Бўрондай пишқириб «Восток» кўзғалди,
Кўк сизди кифтида одам қадамин.
Бир футбол тўпидай айланиб қолди
Қуйи-қуйиларда мўътабар замин.

IV

Гоҳ чўкиб,
Гоҳ қалқиб қора осмонда
Нўхотдай юлдузлар мўлтирар ювош.
Кундуз деб ўйласанг,— ўхшар хуфтонга,
Тун десанг,— бир ёнда ловуллаар қуёш.

Хув пастда —
Она Ер, жўш урган ҳаёт,
Томирдай туташар дарё, денгизлар.
Булут аро йўлда суради ҳаёл,
Гўё кўнмоқ учун текис жой излар.

Қанча йироқ кетсанг азият диёрдан,
Чиройи дилиннга яқиндир шунча.
Ёрқинроқ туюлар тоғдаги қорлар,
Кўркамроқ туюлар боғдаги гўнча.

Шунда хотирингдан ўтар энг олдин
Илк бор дарехонага қўйганинг қадам,
Отангдай нуроний, камтар муаллим
Қўлингга авайлаб тутқазган қалам.

Ғалвирлаб ташлайди тоғларни одам,
Одам селларнинг ҳам йўлини боғлар;—
Лекин биринчи бор олганда қалам,
Қалдираб қоларкан жажжи бармоқлар.

«Икки карра икки — тўрт»ни уқгунча
Гўдак минг олимнинг захматин тортар,
Ортар соат сайин унда тушунча,
Устоз чаккасида оқ тола ортар.

Қайдан олди экан оддий муаллим
Бунчалик муҳаббат,
Бунча бардошни.
Бугун кoinотга ташларкан одим,
Унинг ҳурматига эгамиз бошни.

V

Авлодлар оромни ахир тарк этган
Юлдузлар бўлсин деб бизга қадамгоҳ,—
Беҳисоб тунларни бедор кузатган
Улғубек кўз нури парвозда ҳамроҳ.

VI

Ингирманчи йиллар,
Серташвиш йиллар..
Тун билан тортишар қор сочган зиё.
Ҳовлида изғирин тинмай чийиллар,
Кабинетда эса яхлайди сиёҳ.

Бармоқ-ла тароқлаб шарф попугини,
Қишнинг қўшиғини тинглайди Ильич:
Кўзининг ўнгида элнинг бугуни
Ва юртга эртага кўнажақ севинч...

Шўнғиб кетади у гоҳ ҳаёлга,
Гоҳ бирдан бузади оғир сукутни:
— Кўмир берилдими бева аёлга?
— Етим-есирларнинг оёғи бўтми??

Оплоқ пат тўзитиб,
Тополмай йўлин,
Булутлар ҳилпирар намхуш докадай.
Кўкка назар ташлаб,
 сўрайди Ленин:
— Циолковскийнинг соғлиги қалай?

Ҳали сигир билан ер ҳайдар деҳқон,
Юртдан ювилган йўқ жанглarning доғи.
Аммо кoinотга бизларнинг ўғлон
Энг аввал учuшин биларди доҳий.

Қайдан олди экан улуғ муаллим
Бунчалик муҳаббат,
Бунча бардошни!
Бугун коинотга ташларкан одим,
Унинг қаршисида эгамиз бошни.

VII

Җемон нақадар кенг,
Нақадар равшан,
Турма мунча җам тор,
Зимистон мунча.
Николай Кибальчич кафтдай дарчадан
Юксака термилар кўзи тингунча.

Йигирма еттида, —
Юрийга тенгдош.
Ўртада — саксон йил.
Ўзга бир тақдир..
Парвоз айламоқчун ёзганда қулоч,
У. турма тошида этилди таъқир.

Уни кўрмаганман,
Қандай ҳам кўрай,
Бирга тасаввурни чархлашмаганмиз,
Бирга адирларда қилмаганмиз сайр,
Бирга ўрмонларда адашмаганмиз.

Аммо
Табассумли беозор кўзи,
Жавдар ранг қошлари хаёлда доим.
Юлдузга тикилиб айтган ҳар сўзи
Ҳамон қулоғимга оқар мулойим.

Хаёлкаш эди у.
Эҳтимол кўп қиз
«Бағринг тош экан» деб қилгандир таъна.
Улар билмайдикки,

кечаю кундуз
Кибальчич қалбида сўнмас пўртана.

Деҳқон дастурхони саҳродай қақраб,
Гўдаклар кўзидан оққанда зардоб,—
Бепоен ўлканинг шўрига қараб,
Кибальчич дилини ўртарди азоб.

Кўнглида азобу
Лабида ханда,
Ҳуркитмас эди у қушни ҳам.
Бироқ
Шоҳни ўлдирмоқ-чун бомба қилганда
Қўли ҳам,
Дили ҳам сезмади титроқ.

Ердаги занжирни парчаламасдан
Инсон уча олмас ахир фалакка!
...Осмон нақадар кенг,
Нақадар равшан.
Турма мунча ҳам тор...
Кибальчич якка...

Томирлар гурсиллар дамларни ўлчаб,
Сукунат бўғарди борлиқни гўё.
Халоскор узатган арқонга ўхшаб,
Дарчадан қуйилар кумуш ранг зиё.

Эшикка урилар ўлим нафаси,
Йўлакда жаллодлар ташлайди қадам,
Қўлни беихтиёр кўксингга босиб,
Николай, неларни ўйладинг бу дам:

Эҳтимол кўрарсан дил кўзи билан
Бахтин сўроқлаган ишсиз дайдини.
Ёки давраларда айтилмай қолган
Қўшиқлар тилингни қитиқлайдими?!

Яна жонландими хотиротингда
Сезгилинг кипригин ҳуркитган кулки?
Тасаввур этарсан
Сутдай оқ тунда
Сенсиз яшнайдиган гулзорни балки?!

Йўқ, йўқ,
Уйлар эдинг қора ҳибсда
Соф осмон қадамгоҳ бўлажак дамни.
Сенинг орауларинг сайр этган издан
Учиб ўтадиган бахтли одамни.

Азоб чигриғида қийналмиш танинг,
Қалғи ҳам туюлар болғадай вазмин.
Турманинг девори — дафтаринг санинг,
Қонинг-ла чизардинг ракета расмин,

Фарзандинг йўқ эди,
Бснинг йўқ эди,
Қанотли ўйларим — меросим, дединг.
Ўзим учолмадим,
Ватан кўкида
Авлодлар парвози —
парвозим,
дединг.

Қайдан олди экан бу оддий одам
Бунчалик муҳаббат,
Бунча бардошни.
Бугун кинотга ташларкан қадам,
Унинг қаршисида эгамиз бошни.

VIII

Лабимдан аримас ёшликнинг тоти,
Тўйларни, меҳмонни севардик жондан,—
Дастурхон тузалса, ахир, наввотни
Меҳмонлар бир ёндан...
Бизлар бир ёндан...

Ҳаёт зинасига ташладик қадам,
Сирин очаверди бизларга дунё.
Кейинча билсакки,
Шакар ҳам, қанд ҳам
Бир олис оролда бўларкан бунёд.

У ажиб оролдир.
Юксакдан боқсанг,
Туюлар мисоли олов ранг нуқта.
Гўёки ундаги гиёҳу харсанг
Юрак қони билан бўлмиш омухта.

Элга бисотини очган онадай
Қўпчиб лорсиллайди серҳосил тупроқ.
Ногоҳ қолиб кетса ҳассанг далада,
Дарров дарахт бўлиб ёзади япроқ.

Ёдимга солади жўхоризорни
Ел билан ўйнашган шакар қамишлар.
Шу ерда деҳқонлар кутар баҳорни,
Деҳқонлар шу ерда ҳаттоки қишлар.

Қиш дедим, аммо қиш атаб бўларми
Изғирин эсмаса, қўнмаса қиров.
Қиш деб бўлармиди,
Порлаган қорни —
Ҳатто тушида ҳам кўрмаса биров.

Оролнинг баҳори уланар ёзга,
Саратон кетидан келади кўклам.
Қачон қайга боқсанг, ташланар кўзга
Ямяшил,
Ямяшил,
Ямяшил гилам.

Қуёш ер бағирлаб ўтади қалқиб,
Нур лов-лов қуйилар йўлларингизга.
Тўрт фасл офтоб еб оролнинг халқи,
Шоколад ранги ҳам кўчмишдир юзга.

Ёрилган товонлар хаёлга келар
Ёзайин десам мен қандга қасида,
Унинг миришкори беадад йиллар
Етимча эди-да ўз ўлкасида.

Сочи оқарса ҳам пойафзал кўрмай,
Она ер бағрини йиғлаб кезган у.
Тошларнинг қирраси ўтмас ханжардай
Яланг оёғини минг бор кесган-ку.

Юртма-юрт тентираб яратди-ю боғ,
Ҳордиқ ололмади ўзи момикда.
Балки оролдаги харсангу гиёҳ
Товонлар қони-ла бўлмиш омухта...

Шакар қамишлари шовлаган ёқдан
Бугун деҳқон қайтар қомати тикка.
Товон-ла ўпишган намхуш тупроқдан
Қуч-қувват оқади гўё иликка.

Гўдаклар туғилар оқ уйда яйраб,
«Инга-а»си юракни айламайди хун;
Қоматга келтирар қўлоқни сайраб,
Еп-ёруғ жаҳонда кўз очгани-чун.

Ҳаётни ҳаёт деб атаб бўлурми
Бир нафас сўнаркан оламда ханда.
Эл гўё эмади ишонч ва нурни
Фиделнинг юзига севиб боққанда.

Юксакдан қарасанг,
Эслатар Куба
Уммон лабидаги олов ранг холни.
Фазокор,
Қўриб қўй зим-зиё тунда
Қўнгил кўзи билан

ўша оролни:

Чайқалиб сирлашар қамиш ўзаро,
Қиём югуради ҳар бир томирдан.

Қоп-қора самолёт далалар узра
Қўнғиздай ғўнғиллаб қолади бирдан.

Уқлар чавоқлайди тун сукутини,
Самолёт ўғридай пусиб қочади.
Шакарпояларнинг аччиқ тутуни
Буралиб-буралиб кўкка учади.

Эл учун тузалган дастурхонларнинг
Кўрк ва ободлигин ёндирган кимдир,
Лаблари ширали болажонларнинг
Шакару шодлигин ёндирган кимдир?

Соқолдор йигитлар кўтариб қомат,
Бўғзидан тутади ўғри бойқушни:
Деҳқоннинг терини топтаган номард —
Капитал исмли бой қўшни!

Қўни-қўшнинг бўлса,
Кўришса баҳам
Ғаму қувончингни, ошу тузингни,
Бир соат сафарда бўлганида ҳам
Соғиниб қайтса у кулган юзингни.

Қўни-қўшнинг бўлса,
Сенинг меҳмонинг
Унинг уйида ҳам яйраб ўлтирса.
Шунда уни кўриб қайишар жонинг
Уйқудан килриги ногоҳ ҳўл турса.

Билдирмай ташласа кўзингга хасни,
Билдириб бошингга отар бўлса тош,—
Тандаги оғриқдан ёмонроқмасми
Бунақа қўшни-ю, бундай қариндош?!

Бошин тикмайди ҳеч бўйинтуруққа
Хуррият болини тўйиб тотганлар,
Алвон ранг байроқдай порлоқ уфққа
Бир олам умид-ла севиб боққанлар.

Азамат фазокор!
Дунё айланиб
Парвоз қилар экан соғу саломат,
Қанди тилимизни ширин айлаган
Кубалик дўстимга мендан салом айт!

IX

Тошкент оқшомлари нақадар сўлим,
Порлар чироқларнинг заррин маржони.
Нурда тўп садалар ювар кокилин,
Фароғат эмади одамлар жони.

Бировни иш кутар,
Бировни висол,
Бировлар шошади санъатга ташна.
Чинорнинг остида бир нафас дам ол,
Зеҳн сол атрофга, йўловчи ошна!

Кўриб қўй шаҳарнинг янги юзини,
Муҳташам бинолар чиройига боқ.
Атрофга таратиб гуллар исини,
Ажриқзор ўрнида гуркирайди боғ.

Пастқамлик эди-ку бу йўлнинг ўрни,
Бугун «ЗИЛ» қатнайди мисоли моки.
Чамалаб кўрдингми ўтган умрни,—
Не учун тутатдинг, дўстим, тамаки?

Ҳар яшил япроқнинг хосияти бор,
Тингла,
Тилга кирар ҳаттоки ғиштлар.
Сенга,— шоир бўлсанг, берсанг эътибор,—
Гугурт қутиси ҳам илҳом бағишлар.

Тарих сатрларин эринмай кавлаб,
Хаёлда жонлантир совуқ тунларни;
Тишу тирноқ билан филларни овлаб,
Киши хом гўшт еган қора кунларни.

Давра ўртасида гулхан ловуллаб,
Инсоннинг қозонин қайнатсин,— дея,—
Кўкдан Прометей олов ўғирлаб,
Элга жонин қўшиб этганди ҳадя.

Кўҳна бир афсона дейдилар буни.
Балки афсонадир... Менга эса рост!
Ахир, Прометей ёритмиш тунни,
Бу хислат одамга,
Одамзодга хос.

Юлдузлар имлаган ўша бўшлиқда
Менинг ватандошим сайр этар бу чоғ.
Қуёш мақтовини солиб қўшиққа,
Дилда ардоқланар бу она тупроқ.

Йигит қарздор бўлса, татимас экан
Чаманда ҳар қанча яйраб-кулгани.
У парвоз айлади
Прометейдан
Инсоннинг қарзини узиб келгани.

X

Фазокор
Юртимнинг жонбахш ёғдусин
Жумлаи-жаҳонга сочиб боради.
Она тупроғидан узмасдан кўзин,
Кўкда илк сўқмоқлар очиб боради.

XI

Африка ётади ҳансираб пастда,
Саратон иссиғи ўтиб жонидан.
«Восток»ка бурди-ю юзини аста,
Энтикди ҳайрат ва ҳаяжонидан.

Ҳа, инсон учмоқда,
Учмоқда ростдан,
Осмон пештоқида ярақлар номи,
Йўқотиб қўйгандай бўлди бехосдан
Асрий салобатин Миср эҳроми.

Диний ақидалар самовий йўлда
Чувалган салладай қоларди тўзиб.
Беҳишт деганлари ахир чин бўлса,
Юрий қайтмасмиди олма, нок узиб...

Ҳа, инсон учмоқда бизнинг «Восток»да,
Кинот тинглайди унинг қадамин.
Қўл чўзсанг етгудай туюлар кўкка,
Гўёки жо бўлар кўксингга замин.

Ғурур-ла қад ростлаб қитъа шу онда,
Талпинди фазокор бўсағасига.
Эллик миллион қабаш,—
Қўли кишанда,—
Офарин ўқиди рус оғасига.

Африка жўшади,
Жўшади саҳро.
Барханлар бўронда қайнабди, дема:
Уйқуни тарк этган Африка тўё—
Эрк излаб сафарга отланган кема.

Бу ердан ўтганда ногоҳ адашиб,
Қушларнинг жигари бўлади кабоб.
Нотаниш кўзларни қиздай алдашиб,
Гоҳ ёнар, гоҳ сўнар олисда сароб.

Қумнинг нафасидан ҳовлиқар юрак,
Қум ҳамла қилади боғу баҳорга.
Биқини куйгандай,
Нили-муборак
Тўлганиб қочади чакалакзорга.

Аммо улуғ қитъа қарғишу қаҳрин
Эркин топтаганга чоғлабди ўқдай.
Африка жўшади.
Келгиндиларнинг
Товонин чақади тупроғи чўғдай.

Африка жўшади.
Энди яйрамас
Хурмо соясида золимнинг жони.
Африка жўшади.
Раҳмдил қабаш
Тош этиб кузатар хира «меҳмон»ни.

Ердаги жаннатдай ўлкада тоқай
Уйинчоқ кўрмасдан ўтар болалик?
Киши ўз уйида яйраб юролмай,
Тоқай зўравондан олади ҳадик?

Тоқай умидларинг ғунча ёзмасдан,
Чўлнинг чечагидай топади барҳам.

Чўчима, раққоса!
Там-там сасидан
Энди янграб кетсин саванналар ҳам.

Ким айтар офтобни эмган чехрага
Жилваю табассум ярашмайди, деб?
Яшил воҳалардан ҳайдаб саҳрога,
Ким яна қақшатар уни «дайди» деб?

Наҳотки одамзод зўр идрок билан
Кўкда сайр этмакка топганда чора,—
Бировни паст дейлар,
Бировни баланд,
Бировни оқ дейлар,
Бировни қора.

Қишан парчаларин хасдай супуриб,
Мағрур ҳайқиради фил қомат қитъа:
— Қани, ким қонимни сувдай шимириб,
Оппоқ суягимни отмоқчи итга?

...Булут қочаётир унинг кўкидан,
Юзини қуёшга буриб турибди.
Метин қовурғалар туртган кўксида
Лумумба юраги уриб турибди.

Фазокор!
Оламни айланар экан,
Шу диёр садосин тўйиб тинглаб ол.
Юксакдан қарасанг дил кўзи билан,
Лумумба қабрини кўрасан яққол!

Уқ саси тинмабди бу юртда ҳамон,
Лек азиз мозорда унгандир майса.
Қошки ватан учун жон берган ўғлон
Шу онда уйғониб,
сенга жилмайса.

Йўлдош қанотидан қўзғалган шамол
Қошки ярасига бахш этса роҳат.
Юртим елларида топади даво
Ахир ҳар аламу
Ҳар бир жароҳат.

Мен уни ҳали ҳам унутганим йўқ,
Чақмоқдай нигоҳи хаёлда ҳамон.
Дўстлар даврасида эди дилкаш, шўх
Душманни ҳар сўзи қўймасди омон.

Севиб силаганда ўғлининг бошин,
Тишлари садафдек ярқирар эди.
Ҳорганга куч берса,
Тўйдирса очни,
Чўян ранг юзлари барқ урар эди.

Бўйинини маржонмас, қучганин арқон
Дилим ҳам, элим ҳам унутгани йўқ.
Ёрилган лабидан силқир эди қон,
Бир гала газанда урар эди дўқ...

Табаррук қабрини қотил этиги
Инсон топмасин деб пайхон айлабди.
Асрлар жабрини,
Қоннинг изини
Яшириш мумкин деб бекор ўйлабди.

Африка жўшади,
Жўшади саҳро.
Барханлар бўронда қайнабди, дема.
Уйқуни тарк этган Африка тўё —
Эрк излаб сафарга отланган кема.

Лумумба юраги уриб турибди
Метин қовурғали қитъа кўксида.
Юзини қуёшга буриб турибди,
Фазокор учмоқда унинг кўкида.

XII

Коинот ардоқлар инсон зотини,
Йўлига кўз тутар ерда хотини,
Айрилиқ аччиғин тотганда одам,
Яхшироқ туяди висол тотини.

Майли, коинотга бориб кел, дейди,
Бориб кел, ҳориб кел, ғолиб кел, дейди.
Қуёшдай балқиб қайт кунчиқар ёқдан,
Бир шода юлдуз ҳам олиб кел, дейди.

Ариқлар лабида ниш урган кўкат
Тортмайди жувоннинг ихтиёрини.
Ўзи ҳам сезмасдан куйлайди фақат,
Фазодан кутади суйган ёрини.

Далалар ётибди тўкиб салобат,—
Бугдой сепувчининг йўлига муштоқ.
Баҳор чиройига мафтунман.
Фақат,
Бу аёл туюлар менга гўзалроқ.

Юзида товланар вафо ва тоқат,
Мовий кўзларида ловуллаш оташ.
Ҳаяжон туғенин яширар фақат
Она, юрагига солмайин, деб, ғаш.

XIII

Меҳрибон онажон, азиз онажон,
Болалик кўйлагин тарк этди елкам.
Ҳамон кўксингизни қиласиз қалқон
«Озор бермасин, деб, ўғлимга ел ҳам».

Олисроқ шаҳарга кетсам илм излаб,
Кузатган эдингиз кўзга ёш олиб.
Ҳар оқшом чўкканда соғинч-ла эслаб,
Мени кутардингиз иссиқ ош олиб.

Ханжардай пармалаб булут-рўйжани
Қўк сари учганда фазокор ўғлон,
Эҳтимол уммондан зўрроқ жўшгандир
Она қалбидаги ҳаяжон, тугён.

Баҳодир бўлса ҳам фарзанди элда
Ёлғиз юбормоққа кўнарни юрак.
Шошиб қолганингда бермоқ-чун далда
Ахир она керак,
Онажон керак!

Муздай тун қўйнида қолдан тойганда,
Қўллар излар экан бўшлиқда тирак,—
Фарзанд сочин силаб бермоқ-чун далда
Ахир она керак,
Онажон керак!

Она билмайдики,
Фазода бу дам
Қалби ўғли билан бирга учади.
Ҳатто рус элини кўрмаган одам
Уни ғойибона суйиб қучади.

Қоп-қора бўшлиқда чўғдай милтиллаб,
Оҳиста сузади ёлғиз фазокор.
Нимяшил Ер узра қутлуг йўл тилаб,
Унга қўл силкирди волидан-зор.

Офтобда оқарган серкатак дурра
Сирғаниб тушибди елкага бошдан,—
Совға қилмабмиди фарзанди унга
Илк бора қўлига теккан маошдан.

Она кипригида кўз ёш излари,
Пирпирар мижжада ипакдай ажин.
Ким ҳам айта олур:
Буларнинг бари
Ҳаяжонданмикин, кулгуданмикин?!

Эҳтимол, шу онда фазокорини
Ёнида кўрмоқни қилади орзу.
Ахир очмоқ учун осмон сирини
Бошқа оналарнинг ўғли ҳам бор-ку!

Муздай ертўладан қаймоқ желтириб,
Қайноқ сомсаларни узса тандирдан.
Дастурхон ёнида икков ўтириб,
Сухбатни бошлашса ўрдану қирдан...

Йўқ, йўқ!
Бу хаёллар сўнар учқундек,
Юзлари ёнади мисоли лола:
Фазокор бўлсин деб,
Баланд учсин деб,
Муҳтарам оналар ўстирар бола.

Каптардай «ғу-ғу»лаб кулганда фарзанд,
Рангдор ўйинчоқни таниб олганда,

Олпоқ құлларига тутқазсангиз қанд —
Тугмадай оғзини излаб қолганда,

Волида юзида ифтихор балқир,
Қувонч ўз тўғонин бузиб кетади.
Она бу кунлардан ҳатлаб бесабр,
Орзу қучоғида сузиб кетади:

«— Олим бўлсин,— дейди,—
Чарчаса ногоҳ
Уйқумни тарк этиб чой дамлаб берай.
— Бопбон бўлсин,— дейди —
Ўғлим эккан боғ
Бағрида бахтиёр салқинлаб юрай.

— Куйчи бўлсин,— дейди,—
Янграса сози,
Дарёлар лол қолсин, гуллар яшнасин.
— Лочин бўлсин,— дейди —
Қанотин ёзиб,
Тотсин юксакларнинг завқу нашъасин».

Майли,
Минг ҳижронга оналар рози,
Фақат баланд бўлсин фарзанд парвози.

Ёшлиги қайтгандай кўтарар у қад,
Кекса жўзларида уйғонар оташ.
Ҳаяжон турғинин яширар фақат
Келин юрагига солмайин, деб, ғаш.

Бўлинг хавотирдан, онажон, йироқ,
Ўғлингиз яшиндай қўчиб бормоқда.
Кўк каби ложувард, кўзгудай порлоқ
Океан устида учиб бормоқда.

XIV

...Океан,
Океан,
Улуғ океан,
Чехраси офтобдай илиқ океан.
Қўрпангга сиғмасдан тўлғанасан гоҳ,
Гоҳ тойдай узасан сўлиқ, океан.

Қай шоир эмасдир мавжингга мафтун
Бағрингга минг қуёш кўлкиллаган он,
Сенинг мадҳинг қилиб, беором Нептун
Қай шоир уйига бўлмабди меҳмон!

Тунлари тубингга тўкилган юлдуз
Марварид бўлади дейди кишилар.
Балки атрофингда кечаю кундуз
Тўлин ой шунинг-чун ипдай эшилар.

Хазинанг сочмасанг кафтинг тўлдириб,
Балиқчи ўчоғи совиб қолади.
Сирли ороларда бир дам ўтириб,
Сендан булутлар ҳам қувват олади.

Сўнг сочиб ўтади жавоҳирингни
 Далаю боғларга, тоғу яйловга.
 Шунчалар кутарми ҳеч ким шеъримни:
 «— Қачон келтирар,— деб,— шоирим совға».

Яшил соҳилдаги тошу майсани
 Мунча ҳам меҳр ила ўпасан тинмай?
 Инсоннинг қалбига ўхшатдим сени,—
 Жўшасан кўзингга уйқу илинмай.

...Океан,
 Океан,
 Улуғ океан,
 Тасодиф, хатарга тўлиқ океан.
 Бир сапчиб ушлайсан булут этагин,
 Тап тортмай чақмоқнинг зарда-дўқидан.

Довуллар бош урса кўксингга баъзан,
 Ҳар наъра тортишинг осмонга етар.
 Қоядай тўлқинлар бир-бири билан
 Ширакайф сингари муштлашиб кетар,—

Гоҳ оёқ тирашар сенинг қаърингга,
 Гоҳо бўй чўзишар оқ қошли тоғдек.
 Азамат кемалар қайноқ бағрингда
 Довдираб қолади писта пўчоқдек.

Уфқингга кўз тикиб, йироқ соҳилда
 Хотинлар кутади балиқчиларни.
 Она ва келинлар бераркан далда,
 Йигитлар қаршингда таъзим қиларми,

Фазо ҳам инсонга бўй эгган дамда
 Ҳеч ким океанга қиларми таъзим...
 Фазокор дўстимдан сўрдим:
 — Баланддан
 Қандоқ кўринаркан уммони-азим?
 Дарғазаб океан боши остида
 Наҳотки қитъалар ётар болишдай,
 Наҳотки тўлқинлар элларни элдан
 Ажратиб ташлай деб тун-кун олишгай?

Фазокор бир нафас ўй суриб қолар,
 Заминни салмоқлаш эмас-да осон,
 Сўнг дер:

— Беш оғайни бўлса қитъалар,
 Океан — ўртада ипак дастурхон,

...Океан,
 Океан,
 Улкан океан,
 Бешикда тебраниб кулган океан.
 Бориш-келиш қилса оламнинг аҳли,
 Ўртада кенг кўприк бўлган океан.

XV

Океанда чайқаб бир яноғини,
 Осиё елига бир юзин тутиб,

Ҳали ҳам юволмай уруш доғини
Етар Япония узала тушиб.

Кошки бир меҳрибон келиб тузатса
Ўн беш йил муқаддам чиққан ярани.
У кунни эсласа, тасаввур этса,
Сесканиб кетади жиши бадани.

Чоллар ҳассасига иягин тираб,
Мудраб ўтирарди соя-салқинда.
Рикшалар ўтарди йўлда пилдираб,
Иссиқдан тикилиб жони ҳалқумта.

Бўй етган барнолар чиқиб шийпонга,
Атрофга сузарди қийғоч кўзини.
Бевалар шошарди раста, дўконга
Сира битиролмай камикўстини.

Олиодан келарди замбарак саси,
Лекин парво қилмас ўрганган қулоқ:
Гўёки урушнинг бундай шарпаси —
Ёзда ҳансираган момақалдироқ.

Бирдан
қалқиб кетди
офтоб осмонда,
Оёқнинг остида чайқалди ер ҳам.
Ажал ёпирилиб шу бир аснода,
Кўк юзин қоплади қоп-қора елкан.

Пастак остонада хаёл сурганлар
Туриб эшигини очолмай қолди.
Анҳорлар бўйида суҳбат қурганлар
Бошпана ичига қочолмай қолди.

Даҳшат-ла портлади атом бомбаси,
Нафаси айлади тошларни ҳам кул,
...Унутмас у кунни япон ўлкаси,
Ҳамон у тупроқда унмас экан гул.

Баҳорлар кетидан уланар баҳор,
Шаҳарлар қурилар, қазилар ариқ.
Орзуга Еримиз келган каби тор,
Фазокор осмонда очмоқда қўриқ.

Уни елкасида кўтарди кўкка
Икки юз миллионли заршунос элим:
Бири пўлат берди,
Бириси — пахта,
Бири таом берди,
Бириси — илм.

Одамзод қуёшнинг эзгу ошиғи,
Унинг висолига интилар ҳар он.
Дейлар:

«Ер — инсоннинг она бешиғи»,
Бешиқда яшарми бир умр инсон?

Гулдан гулга кўчиб ахир болари
Чаман лаззатини тотар тўйгунча.

Энди коинотнинг сайёралари
Кутсин йўлимизни мисоли ғунча,

Тез кунда ошиқлар маъшуқасига
Ипга юлдуз териб қилади тортиқ.
Чоллар ва кампирлар иссиқ фаслда
Қумуш ой бағрида олади ҳордиқ.

Шунда ҳаёлимдан бир-бир ўтади
Бомба яратганлар,
Қилич қуйганлар.
Наҳотки разиллар кўр табиб каби,
Дардни даволаш-чун марғумуш танлаб?

Наҳотки йўрғакдан илк бор чиққанда
Олам чиройидан бўлмаган у лол?
Наҳот қулоғига уқилмас ханда,
Тақадек туюлар кўзига қилол?

Улуғ умид билан ҳовли четига
Наҳотки элмаган биронта дарахт?
Бомба ясармиди,
Инсон зотига
Заҳру адоватдан бўлмаса жарахт?

Йиллар ўтаверар.
Боғлар улғайиб,
Ер бетин қоплайди мисоли бахмал.
Қиличдан ясалар нозик гулқайчи,
Ўғзаллик олдида тиз чўкар ажал.

Хиросима узра қўл чўзган ўлим
Аммо ўчармикин киши ёдидан?
Ўрида тўлғанар бечора Колумб,¹
Минг бора афсус еб кашфиётидан.

Мен эса мағрурман.
Бўлмаса шеърим,
Битмасди «Восток»нинг балки бир винти..
Пешвоз чиқаётир йўлингга элим,
Юртингга хуш келдинг, фазокор, энди!

XVI

Қуйлашга тилимни пешлагунимча,
Чақмоқдай ялт этиб ўтиб кетибсан.
Ҳайратдан ёқамни ушлагунимча,
Сибирь осмонига учиб етибсан.

Ёдингга тушдими, фазокор, бу дам
Синфинг тўридаги қизил харита.
Дўстларинг сафида бўлардинг сен ҳам
«Топишмоқ — саёҳат» қилганларида,

¹ Христофор Колумб — Америка қитъасини кашф этган сайёҳ.

Амурни топардинг кўзингни юмиб,
Хаёлда кўрардинг қирғоқларини.
Неча бор кезгандинг пиёда «юриб»,
Ним ёруғ партизан сўқмоқларини.

Бармоғинг остида «шарқирар» эди
Бебош Ангарагинг шаршараклари.
Юксакда шам каби ярқирар эди
Оқсоқол Уралнинг оқ тераклари.

Сойлари, йўллари тийраң кўзингга
Она юзидаги ажиндай таниш.
Бир умр боқсанг ҳам баланддан унга,
Кўрку чиройига мумкинмас қониш.

Бугун табриклайди сени шовуллаб
Минг йиллик қарағай яшил либосда.
Сени қутлаш учун чечаклар гуллаб,
Тешиб қор кўрпани чайқалар аста.

Кун сайин улғайиб янги шаҳарлар,
Мўриси бузади тайга томини.
Ҳаттоки ёдлашга улгурмай қолар
Қурувчи уларнинг гўзал номини.

Тошлоқлар ўрнида туғилган кўллар
Нур билан ўйнашар мисоли кўзгу...
Оҳ чекиб хотирга Жамила келар:
«— Сибирь... О, нақадар даҳшатли сўз бу!»

Хаёлга келади сўнгсиз йўлларни
Ёш билан суғориб ўтган инсонлар.
Хаёлга келади заргар қўлларни
Занжирбанд айлаган мудҳиш замонлар.

Келинлар айрилиқ, ғурбат ва хўрлик —
Озорин ўйларди Сибирь деганда.
Йигитлар муҳаббат, ҳурмат ва ҳурлик —
Мозорин ўйларди Сибирь деганда.

Сибирь — о, нақадар улуғвор сўз бу,—
Бугун элга очдинг олтин қутини.
Аёзда, арғумоқ нафаси каби,
Учар заводларинг оппоқ тутуни.

Кўринмас Сибирнинг ёқа-этаги,
Одами ҳам улкан, қадами улкан.
Азамат «Восток»нинг жўшқин юраги
Балки шу ўлкада қазиб, қуйилган.

Уни тарошлаган камтарин уста
Изингга термилар, юзда ҳаяжон.
Сен билан, фазокор, бугун парвозда
У ҳам топширади ахир имтиҳон.

Лекин тўхтолмадинг юксакда бирпас,
Тўхтаб, беролмадинг дилита далда.
Эҳтимол ўзга сас қулоққа кирмас
Ватанни соғиниб шошган маҳалда.

Теп-текис далалар ётади пастда.
 Нам эмиб энтикар, кутар деҳқонни.
 Қайинлар ёзади баргини аста
 Безаниб қутлаш-чун азиз меҳмонни.

Симёғочга қўниб, қўрқмай ёмғирдан,
 Биринчи қалдирғоч бошлабди жуйин.
 Қўзилар яйрайди ям-яшил қирда,
 Қўк майса қоплайди ариқлар бўйин.

Ер сари қўл чўзди бирдан фазокор,
 Онанинг кўксига бўлгандай ташна.
 Ўғлига отилди меҳрибон диёр,
 Меҳри жилоланиб мисоли чашма.

Она фарзандига ёзганда қучоқ,
 Уфқлар тор келиб, чекинар тинмай.
 Она хижолатни унутиб бу чоғ,
 Қувонч ёшларини тўкар тортинмай.

Ранго-ранг товланиб гўёки ипак,
 Азиз фазокорин ардоқлар Ерим.
 Заводидан қайтган оддий ишчидай,
 Шошмай пешонадан артди у терин.

Тўйиб нафас олди.
 Боқди жилмайиб,
 Болалиги кезган беғубор йўлга.
 Уни олқишларди
 Угли улғайиб,—
 Қуёшга қудағай бўлолган ўлка.

ХОТИМА

Достоним тугади.
 Бу содда совға
 Қўнгил булоғидан бир томчи холос.
 Юрий Гагаринга,
 Герман Титовга
 Минг жўшқин қўшиғим бахш этсам ҳам оз.

Эртак сўзлаб бер деб, олис ёшликда
 Бувилар жағини тиндирармидик?!
 Сеҳрли, қаҳрли тоғлар бошита
 Учар гиламларни қўндирар эдик.

Қўшқанот самолёт ўтса тариллаб,
 Соясин тутгали чопқиллашардик.
 Гўё қанот боғлаб,
 Учиб-париллаб,
 Осмон ишқи билан ёниб яшардик.

Болалик — вафодор ҳормас чавандоз,
 Ҳали ҳам тушмайди хаёл отидан.
 Бугунги парвоз-чи?..
 Бугунги парвоз
 Сўзлайди одамзод камолотидан.

Достоним тугади.

Бирор муҳаррир:

— Шеърингиз кечикди,— демасми энди?

Достон буй бермаса не қилай ахир,

Ҳар сатри неча тун қийнатиб унди.

— Кечикди,— десалар ишониш мушкул,

Қўшиғим мавж уриб ҳар ён шошилар.

У парвоз шуҳратин босмайди ҳеч кул,

Учмас эл ёдидан қарвонбошилар.

Йиллар ўтаверар.

Бу кунги гўдак

Касб этар улғайиб фазокорликни.

Қуёшни забт этар,

кўтариб юксак —

«Коммунизм кишиси» деган ёрликни.

Аммо, қувонч жўшиб, жўшиб ҳаяжон,

Биринчи парвозни эслашар ҳар дам —

Муаллим, мунажжим, ишчи-ю, деҳқон,

Ғазалхон,

Ҳаттоки танқидчилар ҳам.

Достоним тугади.

Бу содда совға

Кўнгил булоғидан бир томчи холос...

1961 йил,

Тошкент.

Повесть*

* * *

Жазирама офтоб. Боққоллар, носвойчилар, самоварчилар иссиқдан гаранг. Аҳён-аҳёнда бирорта қозоқ отдами, эшакдами ёки пиёдами келиб қолади, носвойми, қандми ё чойми олиб кетади.

— Жека, эшагингизда бир айланиб келай,— ялинаман мен.

— Хуп, чирогим, мин эшакка,— дейди бири.

Севиниб эшакка миниб кетамаң.

Боққоллар, носвойчилар менга кўп ҳазилкашлик қиладилар. Улар менга кўрсатмай, эшакнинг думи остига бир чимтим носвойми, билмадим, қалампирми сепиб қўядилар. Эшак чопади. Думини тишлаб, чи-чонглайди. Боққоллар қотиб кулади. Мен тошгами, тупроқгами учиб тушаман.

Мулойим, ювош бир боққол бор. Соқиллари мошкичири, пешонаси дўнг, кўзида ойнак, ҳамиша муталаа қилиб ўтиради. Унинг китоблари жуда кўп. Айниқса ундаги машҳур «Минг бир кеча»га ниҳоят қизиқаман. Аммо ўқишни билмайман, фақат «Қуръон» ўқийман. Домлам, хатга ҳали пича бор, деб ҳануз «Қуръон» ўқитади. Мен сабрсизлик билан китобларга ўтишни кутаман.

— Жон амаки, «Минг бир кеча»ни жиндай ўқинг, эшитамиз! — ялинаман боққолнинг пинжига тиқилиб.

— Ўқирдим, аммо ёшсан, гўдаксан. Арабларнинг бу китоби жуда ибратли. Хаёл олами катта, лекин уят гаплар кўп-да,— дейди боққол бошини тебратиб. Мен кистайман. Боққол узоқ ахтариб, бир ҳикоятни топади, ўқийди, мен жим тинглайман.

— Амаки, ҳикматли гаплар кўп экан. Тасвири ҳам жойида,— дейман.

Боққол кулиб:

— Арабларда шундай ҳикматомиз ҳикоятлар кўп.

Кунлар шундай ўтади.

Якшанба — бозор кун, азонда қозоқлар кела бошлайди. Бозор суст. Мундай қараб разм солсам, кўпчилигининг қўлида косов, болта, ўрок... Ораларида аёллари ҳам кўп. Тўда-тўда бўлиб нимадир гаплашадилар. Билмадим, соат ўн бирлардами, қозоқлар бирдан «Олош!» дея бақириб кетади ва ҳужумга киришадилар. Мен қаттиқ саросимада, бир оз қотиб қоламан. Кейин дадамнинг олдига югураман:

— Дада, дада, бу нима гап, қозоқлар ҳужум бошлади?! — дейман ҳовлиқиб.

Дадам кулади-да, бепарвогина қўлини силтайди:

* Давоми. Боши журналнинг 1, 2, 3-сонларида.

— Қозоқларнинг бир эли иккинчи элидан хун талаб қилади. Тундундигми?— дейди менга. Кейин, озгина сукутдан кейин давом этади:— Ғовға кечгача боради... Ҳм... Савдо бузилди, дегин!— бозор томон қараб дадам бошини чайқайди.

Мен қўй бозорига томон югураман. Қўйлар оз, тўполон авжда. Аъзамни топиб оламан. У оёқ остида, дам ўзини у ёққа-дам бу ёққа олиб, анграйиб юрибди.

— Бу қандай ғовға? Пичоқ, болталарга қара!— дейман Аъзамнинг қўлини ушлаб.

Шу пайтда болта, пичоқлар билан қуролланган янги бир тўда қозоқлар пайдо бўлади. Бақиршиб, жангга киришиб кетишади. «Ҳой, ҳой» қичқириқлар, тўполонлар, бош ёрилиб, кўз чиқишлар узоқ давом этади. Биз, Аъзам икковимиз ўзимизни дам четга олиб, дам гирдоб ичига тикилиб, тоза томоша қиламиз.

Кейин қозоқларнинг катталари — бийлар пайдо бўлади. Узоқ музокара бошланади. Сўз жангги ҳам анчагина давом этади. Зўр-базўр сулҳга келиб битишадилар.

Кейин савдо қизимайди.

Кун шанба. Отам барвақт дўконни ёпади. Ҳамроҳлари билан Қозигурт тоғига бормоқчи. Отам мени ҳам ола кетмоқчи. Севиниб кетаман. Отланамиз. Дадам отда, мен орқасида. Шишага пояки носвой тўлдиранкан, отимиз иккинчи бир от билан бирдан тишлашиб кетса борми, мен отамни ушлашга улгурмайман, учиб, харсанг тош устига бориб тушаман. Қаттиқ йиғлаб юбораман. Отамнинг ошнаси Ҳасан бобо чопиб келади-да, мени қўлига кўтаради. У пакана, тийрак, чўққи соқол, кўзлари ўткир киши. Мени яхши кўради, турли қизиқ гапларни айтиб, кўлдириб, ҳазиллашиб юрарди. У мени кўтарганича дўконга олиб киради. Отам орқамиздан югуради.

— Оёғи озгина шикаст епти. Ҳеч қисси йўқ, ўғлим, йигитга бу ҳеч гап эмас, полвоносан-ку!— дейди Ҳасан бобо мени овутиб.

Дарров янги дока топиб, оёғимни маҳкам танғиб бойлайди.

— Тур, йиғлама, ўғлим,— дейди дадам орқамни қоқиб.— Қозигуртга бориб айланиб келамиз, томоша қиласан.

Дарров овунаман. Кўзларимни артаман. Бир талай отли кишиларга қўшилиб, бир варакай йўлга тушамиз. Ҳаммамизнинг отларимиз яхши. Қирлар, увалар, жарлардаги учиримлардан оша узоқ юрамиз.

Қуёш энди бошини уфққа қўйган. Қирнинг ғир-ғир шамоли, ўпкаларга мойдай туюлган тотли ҳавоси ҳаммамизнинг руҳимизни бирдан кўтариб юборади. Дам ҳазил-ҳузул аралаш қизғин гап билан, дам табиатнинг ҳусни, нашьасини ҳис этиб, сукутда бормоқдамиз. Мен уфқдаги алвон ғурубни, тоғлар чўққисидаги олтин чизгиларни, юмшоқ майсаларда отларимизнинг товушсиз дукурини, сойларнинг тошларида тўёқлар остидан чақнаган учқунларни сайр этиб, гўзалликка мафтун, кўнглим равшан ҳолда жим бормоқдаман. Афсуски оёғимнинг оғриғи кўнглимни хира қилиброқ турибди.

Тоғ этакларида кўм-кўк майсалар узра нафис гуллар, турли хушбўй гиёларнинг ҳидлари бурқийди. Дарахтлар сийрак, онда-сонда пакана дарахтлар учраб қўяди. Отлар баландлик, тепаликка интилиб, оёқларини ғурур билан чиройли ташлайди, бошларини кўркем тутлади. Шу сайрдан, табиатнинг гўзаллигидан нашьа ва сафо тўйган бу ақлли жониворларнинг тиниқ кўзларида хушнудлик ифодасини кўраман. Нақадар гўзал жонивор бўлар... Севаман, кўнгилдан, чиндан севаман отларни!..

Дам тепаликлар бўйлаб баландга, дам пастга тушиб борамиз. Гоҳ-гоҳ қозоқ овуллари йўлиқади, ўтовлар атрофида тўда-тўда отлар, бошларини чиройли кўтариб, мағрур чўккан туялар, гала-гала қўйлар... Учоқлардан бурқиб осмонга интилган тутунлар... Ҳаммаси ҳаётнинг жонли лавҳаси, кўрки...

Қуюқ қоронғиликда улуғвор ясланган Қозигурт тоғига етамиз. Бир-бирига чирмашган зич дарахтлар тагидан кичкина ирмоқ шарқираб оқмоқда.

— Жуда баланд тоғ экан, дада, эртага чиқамиз-а?— сўрайман қалбимдан тошган шодлик ва ҳислардан энтикиб.

— Албатта, албатта чиқамиз, ўғлим!— дейди дадам бошини қимирлатиб.

Ҳаммалари отдан тушадилар. Мен ҳам ирғиб тушишга жазм қиларканман оёғимда қаттиқ оғриқ сезаман-да, икки қўллаб эгарга ёпишаман.

— Ия, шишканми, а?— сўрайди дадам ва дарров кўтариб мени отдан олади.

Бизни қарши олган қозоқ йигитларнинг бири ўтовдан катта оқ наMAT чиқариб ёзиб ташлайди. Улфатлар ҳаммаси наMAT ўстида бири ёнбошлаб, бири чордона қуриб жойлашиб олади. Дадам ташвиш ва саросимада юзимга тикилади:

— Қани, бос оёғингни, босиб кўр-чи?— дейди синовчи оҳанг билан.

Оғриқдан лабимни тишлаб, секин қадамлар билан наMATнинг бир четига ўзимни ташлайман.

Улфатлар хуржунларидан чой, нон, қанд олиб, кўм-кўк тиниқ сувдан обдастани тўлатиб, чой қайнатадилар. Идиш-товоқ бут. Қозоқлар дарров бир қўзини бўғизлаб, шўрвага уринадилар. Осмон юлдузларидан бошқа чироқ йўқ. Йигитлардан бири аллақадан яримта шишалик бир хира лампани амаллаб топиб келади.

Улфатлар ҳазил-мутойиба, аскияни бошлаб юборишади. Галмагал жиндай-жиндай наъки тортишади, дадам ҳам озгина тортиб қўйди.

Салқин тушади. Мен дадамнинг чопонини елкамга ташлайман.

Булбуллар бу ерда кўп бўлар экан. Гоҳо уларнинг ёқимли янгроқ товушлари ҳавони тўлдириб юборади.

Булбулни тинглашни севаман. Куйлари қалбимда аллақандай ёқимли ҳисларни чайқатиб юборади. Буни сезгандай Ҳасан бобо табассум билан орқамни қоқади:

— Тингла, ўғлим! Булбулнинг сайраши дунёнинг энг баланд лаззати... Менинг марҳум отам айтар эдики, булбулнинг мақомлари, куйлари тўққиз юз тўқсон тўққиз эмиш деб. Шундан бери булбулларнинг хил-хил мақомларини санайман. Учига етолмайман. Ҳа, ўғлим, булбул жонивор қушларнинг асили, тушундингми?

Мен бу гапларга қойил қоламан.

Улфатлар дам жиддий суҳбатга, дам аския қийқириққа ўтиб, узоқ ўтирадилар. Турмушдаги баъзи нодир воқеаларни, ўтмиш замонларда бобойлар ҳаётидан турли ҳодисаларни хўп эзиб гаплашади.

Янги ой олтин ўроқ қаби порлайди. Дарахтлар гувуллаши, ирмоқлар шарқироғи, дев қоялар тун қўйнида аллақандай ваҳимали, сирли туюлади.

Шўрвадан жиндай тотиниб, ухлаб қоламан.

Бир маҳал кўзимни очсам ғира-шира тонг отмоқда. Юлдузлар галмагал ботгандай, секин-секин сўна борадилар. Совуқдан қотиб қолибман. Аста қимирласам, дадам пайқаб қолади-да, секин шивирлайди:

— Ухла, ўғлим, ҳали вақтлик,— кейин совуқдан жунжиганимни сезади шекилли, қалин чакманини устимга тортади.

Уйқу қочади. Булбуллар қўшиғи тинмайди, узлуксиз сайраб турадилар. Ҳаво ниҳоят тоза, мусаффо. Кўп ўтмасдан дадам кўзғалади. Қумғонга сув тўлатиб, олов ёқиб юборади. Бирин-сирин улфатлар уйғонади. Уфқда қирмизи шафақ кўркам ёйилмоқда. Қуёш ҳам олтин нурларини тўкиб, мағрур кўтарилади... Билмадим... Оқшомми гўзалроқ, тонгми?.. Бири-биридан гўзал, бир-биридан фусункор. Табиат шундай бой, шундай моҳир...

— Турасизми, ўғлим?— сўрайди юмшоқ товуш билан дадам.— Туринг, туринг, ана тоққа бир қаранг! — қўлини кенг ёйиб тоғни кўрсатади.

Тураман, лекин оёғим зил. Босолмайман. Ҳасан бобо ва дадам ҳайрон бўлиб, довдираб қолишади.

— Оғриқ зўрми?— сўрайди дадам.

— Оғрияпти,— дейман оғриқдан қошларимни чимириб.

— Ёт, ёт, чироғим! — дейди менга Ҳасан бобо. Кейин дадамга секин шивирлайди:— Синган-да.— Дарров шошилинич билан қайгадир югуради.

Дадам хомуш ўтиради.

Чой қайнайди. Дастурхонга бир катта лаган ёғли эт билан иссиқ бўғирсоқ олиб қелинади. Шу пайтда қўлида бир тухум ушлаганча Ҳасан бобо келиб қолади. Авайлаб оёғимдаги докани ечиб, тухум билан оёғимни яхшилаб силайди. Узоқ силайди. Менга ҳам гўё оғриқ камайгандай туюлади. Ҳасан бобо оёғимни қалин қилиб, қаттиқ танғийди.

— Ёт, бирпасдан кейин тойдай чопиб кетасан, ўғлим!— дейди Ҳасан бобо елкамни қоқиб.

— Бўпти, кечгача тоққа чиқадиغان бўласан, сабр қилиб ёт, ўғлим,— дейди дадам меҳрибон товуш билан.

Осмонга қараб ётаман. Борган сари оёғимнинг шиши кўпайганини сезаман. Дадам ҳам тез-тез разм солиб турганидан шишнинг кўпайиб борганини пайқайди шекилли, бўйнини букиб, хафа ўтиради.

Туш бўлган. Дадамга қараб:

— Ўзингиз бораверинг, дада, тоққа. Мен ётиб томоша қиламан,— дейман.

Дадам улфатлари билан қўлларига биттадан ҳасса тутиб, тирмашиб, тоққа чиқиб кетадилар. Ҳасан бобо менинг ёнимда қолади. Индамас бир новча йигит билан бирга жаркопга ҳозирлик кўра бошлайдилар.

Бобойга дейман:

— Ёқмади тухумингиз. Кўринг, шиш борган сайин кўпайяпти.

— Тек ёт, тузук бўлиб қоласан. Давоси тухум!— дейди кулиб Ҳасан бобо жаркопга пиёзни майдалаб тўғраб.

Тоққа қараб ётаман. Қоялар, ўпқонларга ҳайрон қоламан.

Тоғ улғувор. Аммо эссизки, тоққа чиқолмайман. Ўксинаман. Ҳасан бободан кийиклар, айиқлар ҳақида сўрайман.

— Э, ўғлим, ҳаммаси бор. Бўрилар, эҳтимол шерлар ҳам бордир,— дейди Ҳасан бобо кўзларини қисиб.

Дадамлар узоқ юрганларидан жуда чарчаб, ҳориб қайтишади. Дадам бир даста хушбўй тоғ гулларини менга олиб келади. Тоғ гулларини жуда севаман. Севиниб кетаман.

Жаркопни иштаҳа билан еб, кечга яқин Янгибозорга қараб йўлга тушамиз.

* * *

Тиккайган дарахт йўқ. Чўл каби кенг ҳовлининг бир чеккасида, айвонда ёлғиз ётибман. Отдан йиқилганимга, чамамда ўн кунча бўлган, аммо ҳануз оёқни ерга босолмайман. Зўр-базўр оқсаб-оқсаб, бирикки қадам қўяман. Эртадан кечгача осмонга қараб ётаман. Айвонда чумчуқ уялари кўп. Чумчуқлар инга келганини, болачалари чуғурлаб бўйинларини чўзиб, сап-сариқ тумшуқларини катта очганларини томоша қиламан. Булардан зерикканимда, ҳовли юзини тўлатиб юрган хўроз ва товуқларни эрмак қиламан. Хўроз улугвор, кўркам.

У бир ҳовуч донми, чигиртками топа қолса, дарров чақиради. Товуқлар «қа-қа-қа» деб ўни ўраб оладилар. Мабодо бирорта товуқ тёмгами, қўшни тарафгами чиқиб қолгудай бўлса, хўроз гўё дўқ, зарда билан олдиға солиб қувлаб келади.

Хаёлга кетаман. Ўйлар ва ҳислар кетма-кет уланади. Олисдаги тоғлар хаёлимда жуда яқиндай кўринади менга. Тоғлар орасида аллақандай хиёбонлар, боғлар, саройлар кўрингандай бўлади. Бирдан жин-ажиналар, парилар қаршимда пайдо бўлади. Фикрлар чуваланади, чигалланади. Аммо мен дам ҳушимда, дам беҳушдай, бепарво ётаман.

Қуёш омонсиз, чўлдан унинг яллиғи уради.

Зулфи аммам аҳёнда бир ёнимга келиб, «Ўлақолай, ҳалиям оёғингнинг шиши кетмадими-я?» дейди-да, тагин мой пишиш, қатиқ ивитиш каби икир-чикир ишларига уриниб кетади. Аъзам тез-тез олдимга киради. Зерикканини, болалар билан уришганини айтиб беради.

— Тезроқ тузал, икковлашиб улардан ўчимизни оламиз. Ҳаммаси кўрқоқ. Ҳаммаси юраксиз.

— Йўқ, ўртоқ, зўрлари ҳам бор. Жиккак бир бола бор-ку? Айниқса ана шуниси зўр. Ҳазир бўл, уришма, ёмон дўппослайди. Ишқилиб, дўст бўл! — дейман таъкидлаб.

Аъзам қовоғини солиб ерга қарайди, индамайди. Зерикиб ундан бундан, қуримсоқ, зикна бойларнинг хасислиғи, қаттиқлигидан гаплашамиз.

Отам ҳар кун эртадан кечга қадар от устида тентирайди. Намозгардами, шомдами бирров олдимга киради. Усти-боши чанг, чарчаган, ҳориган бўлади.

— Қалай яхшимисан, ўғлим! — деб сўрайди, гоҳо бир ҳовуч жийда билан беш-ўнта ёнғоқни олдимга тўкади-да, жиндай ўтириб чиқиб кетади.

Кунлардан бир кун дадам Зокир ака билан маслаҳат қилишиб, отда мени қозоқ табибига олиб жўнайдилар. Қирлар, тепалар ошиб бир овулга етамиз. Отдан тушамиз. Устида оппоқ тоза кўйлак, нимча, бошида киймачак ва лачак, гавдалик бир қари аёл бизни қарши олади. Ўтовга кириб ўтиргандан кейин, бир товоқ қимиз тутадименга.

— Сувсагanning давоси бу, чирогим! — дейди аёл меҳрибон товуш билан.

Зокир ака кампир билан қуюқ сўрашгандан сўнг дейди:

— Шу болачамиз отдан йиқилиб, оёғи шикаст топди. Сизга келдик, бир кўринг.

Кампир менга тикилиб қарайди:

— Кани, қарогим, кўрсат! — дейди ва ўзи эҳтиётлик билан оёғимдаги кир тоқани ечиб, секин бир-икки силайди.

— Чиққан, — дейди дадамга ва Зокир акага қараб. Кейин менга:

— Чирогим, дарров яхши бўласан, тойдай чопиб жетасан, — дейди.

Мен озроқ қўрқаман ичимда. Бирдан қаттиқ босиб юборган эди, суягим шиқ этади. «Вой!» дейман, секин бутун оғриқ бир онда йўқ бўлгандай туюлади. Севиниб кетаман.

— Бўлди-бўлди, қутулдинг, чирогим! Энди соғсан!— дейди бошимни силаб аёл.— Бечора болани шунча кун қийнабсизлар, мана кўзи мошдай очилди,— дейди аёл кулиб, отамга қараб.

— Балли, раҳмат, кампир!— дейди дадам қуллуқ қилиб.— Яхши билгич табиб экан,— шивирлайди Зокир акага энгашиб.

Табиб қаттиқ танғиб боғлайди оёғимни. Севинганимданми, оғриқдан қутулганимданми, ўзимни жуда енгиллашган ҳис этаман.

Дадам пул бериб, яна қайта-қайта миниатюрчилик билдиради. Йўлга тушамиз.

Эртасиёқ ўйинга киришиб кетаман. Ўйинлар кўп — «қушим боши», чиллак, ёнғоқ, ошиқ... Жуда кўп.

Баъзан дадам Ҳасан бобо билан мени бирор қозоқ ошнасиникига бошлайди. Баъзан: «Юр, гашт қилиб балиқ тутасан, ўйнаб келасан» деб бирор сувнинг бўйига олиб боради. Отда далалар, қирлар ошиб узоқ юришни севаман ўзим ҳам.

Бир неча кундан кейин дадам орқамни қоқиб:

— Бас, ўғлим, эрта азонда Тошкентга жўнайсан. Ўйнадинг, кулдинг, бўлади,— дейди мулойим табассум билан.

Индамайман. «Юрган эдим маза қилиб» дейман ичимда.

— Аъзам ҳам кетади. Отаси билан гаплашдик. Эрта бир аравакаш бугдой ортиб кетяпти, бирга жўнайсизлар.

Азонлаб, барвақт Аъзам икковимиз йўлга тушамиз. Аравага жуда кўп бугдой ортилган. Қоплар орасида амаллаб суқулиб ўтирамыз. Аравакаш кам соқол, кўсароқ, мулойимгина киши. Биз хомуш бо-
рамыз.

Чўлу биёбон. Кенг, улуғвор саҳролар уфқдан-уфққа туташган. Куз фасли. Шамоллар майин, ёқимли эсади. Қуёшнинг иссиғи куйдирмайди, эркалайди. Тиниқ, кўм-кўк осмонда онда-сонда енгил булутлар аста кезади. Юксак тоғлар туманда. Мен томоша қилиб бораман, хаёл қанотидан гўё саҳролар, тоғларни кезаман. Булутлар ранг-баранг, ранглар тинмай ўзгаради. «Табиатнинг сири, маъноси чуқур» дейман ичимда.

Пешинга яқин қорин очади. Ёнимизда бир тийин йўқ. Секин Аъзамга шивирлайман:

— Чўнтагимизда ҳе мири ҳам йўқ, аравакашдан уят-ку ахир!

— Оталаримиз тошдай қаттиқ. Айниқса дадам пул деса томдан ўзини ташлайди,— кулади Аъзам заҳарханда билан ва давом этади,— ойим шўрлик меҳнату жафодан чиқмайди.

Мен кулиб дейман:

— Ўлдим, балки оталаримиз пулни аравакашга бергандир...

Икки кун йўл юрамыз. Йўл-йўлакай ҳар бир учраган чойхонада аравакаш бизни тўйдириб боради. Ҳали мойли шўрва, ҳали ўз қўли билан дамланган палов. Аъзам икковимиз шод.

— Амаки, катта бўлганда узамиз қарзини,— куламыз.

Аравакаш ҳам бизга қўшилиб кулади.

Хуфтонга яқин Тошкентга етиб, аравакаш уйида тўхтаёмиз.

— Болаларим, бугун бизникида қўнасизлар. Кеч бўлиб қолди,— дейди.

Келин бизга эскигина бир кўрпа, бир узунчоқ ёстиқ бериб, айвонга ётқизади.

Эртаси саҳарлаб уйғонамыз. Аравакашнинг ўзи каби мулойимгина аёли сут ва нон билан меҳмон қилади. Кейин хайрлашамиз.

— Йўлни биласанларми, хумпарлар? Адашиб кетмаларинг! — таъкидлайди аравакаш.

— Уйимиз яқин, амаки, йўлни ўзимиз биламиз, — дейман жиддий тус билан.

— Анов Ўғри кўчадан тик тушамиз-да, уйимизга етамиз, — дейди бепарволик билан Аъзам.

Ўғри кўча оша Говкушга етгач, Аъзам югуриб уйига кириб кетади. Унинг уйи катта кўчага яқинроқ.

Уст-бошим кир, тупроқ, оёқ яланг, тўсатдан уйга кириб бораман. Ҳаммалари дастурхон олдида ўтирар эдилар. Онам ҳар вақтдагидай, самовар ёнида чой қуймоқда. Югуриб қарши олади. Ҳамма мен билан севиниб қучоқлаб кўришади.

— Гапир, қани, отанг саломат юриптими? Қачон келади, турмуши қалай? — эжикилаб сўрай бошлайди бувим.

— Даштда юрипти. Салом деди, қачон келишини айтмади, — дейман-да, сабрсизлик билан хотираларимни батафсил бошлаб юбораман.

* * *

— Тезроқ юр! Ҳазир бўл, кўзингга қар! — дейди ҳар қадамда бувим. Бувим паранжида, бошида бир катта тугун. Эски пахта. Менинг бошимда кичикроқ тугун — заводга пахта чиқаришга олиб кетмоқдамиз.

Кўчада одам сероб. Болалар тўполонда, бақирган, ёқалашган... Анграйиб, бошимда тугун, дам туяларга, дам дарахт бошидаги қушларга қараб, қоқила-суқила бораман. Чорсудан ўтиб, Беда бозор томон қайриламиз. Пахта тозалайдиган завод кенг майдоннинг ёнбошида. Баланддан сув ҳайбатли шарқираб тушиб турибди. Кампир орқасига қараб:

— Уф... етдик-э... — дейди-ю, тугунни ерга ташлаб, таппа ўтириб олади.

Шу тобда бир тўда ғозлар қайдандир пайдо бўлади-да, бизни қувишга тушади. Ҳаммаси биққа семиз, оппоқ, бошларини баланд кўтарган ҳолда, бизга югуради. Мен бошимдаги пахтани икки қўлим билан маҳкам ушлаб, оёқларим билан ғозларни ҳайдашга уринаман.

— Вой, ўлақолай! Булар нима дейди-я, ётсанг ёвга ёқар, деган гап бор. Ҳайда, болам! — дейди бувим. кўйлагининг кенг енгларини ҳавода ялвиратиб ўзи ҳам ғозларни қувлашга тиришади.

Ғозлардан зўр-базўр қутуламиз, икковимизнинг ҳам нафасимиз тикилган, ҳарсиллаб, завод олдидаги бир ерга ўтирамиз.

— Ҳай, болам, бери келинг! — чақиради бувим завод ишчиларидан бирини. — Шу пахталарни яхшилаб тозалаб беринг. Бола-чақангизнинг роҳатини кўринг... — Узундан-узоқ дуосини бошлайди бувим.

Ориқ, соқоллари ўсган, кўзлари кичиккина, усти-боши ифлос бу киши индамасдан икки тугун пахтани кўтаради-да, олиб кетади.

Кампир суварларга, узоқда юрган ғозларга қарайди. Завод шовқин-сурон.

— Тавба, қизиқ гап, ҳа йўқ, бе йўқ, кўтарди кетди, келмаса-я?! — дейди бувим ташвишли товуш билан.

— Келади, буви, ваҳима қилманг! — дейман бепарволик билан, сув бўйида тентираб юраман.

Каттакон чархпалак айланиб туради. Сув ваҳимали шовқин билан оқади.

Аста-аста завод ичига кираман. Ҳамма ёқ пахта. Одамларнинг боши-кўзи чанг, тўзон. Айланиб-айланиб бувимнинг олдида қайтаман-

да, ерга чўққаяман. Шу пайтда ҳалиги ишчи қордай оппоқ пахтани кўтариб келади-да, бувимнинг олдига қўяди:

— Мана, кўринг, она! «Оҳ, пахта!» дейсиз,— дейди кулиб ишчи.

Кампир пахтани ушлаб-ушлаб кўради.

— Икки танга берар экансиз,— дейди ишчи.

Бувим севиниб, яна узундан-узоқ дуосини бошлайди. Рўмолининг тугунини ечади ва қайта-қайта санаб, икки танга пулни ишчига узатади. Бир тугундаги пахтани менга имлаб, ўзи катта тугунни бошига кўтаради.

— Қани, ўғлим, кетдик,— дейди.

Тугунларимиз аввалгидан каттароқ бўлса-да, уккидай енгил ҳис қиламан. Бозор орқали уйга қайтамыз. Одам аввалгидан қалин, бозор қозондай қайнайди. Қатиқ, қаймоқ, зигир ёғ каби нарсалар қадамда учрайди. Мен атрофга аланглаб, анқайиб бораман. Бувим тез-тез тўхтаб, орқага қайрилади, мени уришади:

— Анқайма! Кўзингга қара!

Мана машҳур девона. У ҳамиша эшакда, қўлида қарға, ўзи ориқ, ингичка, кўса, бошида катта кир салласи, эғнида йиртиқ-ямоқ, яғир кийимлари.

— Ана, дарвеш! Буви, кўринг! Қарғаси бирам сайрайди,— дейман бувимни тўхташга қистаб.

— Ер ютсин, жинни-ку! Қарғаси нимаси, келишмаган... Жиннининг бир қилиғи ортиқ... Юр-э! — қичқиради кампир менга.

— Йўқ, буви, жиндай тўхтанг! Эҳтимол дарвеш қарғасини ўйнатар, ҳунари кўп жуда.

— Қани, ўйнасин қарға, бир ўйнаб берсин! — хиралик қилишади бир неча бекорчи ёш-яланглар.

Девона бармоқлари билан аста туртади қарғасини:

— Қани, сайранг, битта сайранг! — Атрофини ўраган катта-кичик ёшларга қарайди:— Аммо, ёронлар, қарға табаррук азиз махлуқ. Пайғамбаримизнинг дуоси кетган, минг йил яшайди... Қаранг, разм солинг, бечора қарғам ялиняпти, гапиряпти, ақча деяпти...

Тўсатдан қоровул девонанинг устига бир челақ сув селиб юборади.

— Кўр бўлгур! Қарғанинг қарғишидан қўрқ, нодон!...— тўтоқиб сўкади девона ва эшагини «их»лаб, иккинчи растага бурилади.

Мен девонага, қарғага ачинаман. «Эсизгина, қарға хўп сайрарди-ю, қоровул ўлгур ишни ишқал қилди» дейман, ичимда аччиғимдан қоровулни сўкаман.

— Девонанинг дилини оғритиш ярамайди!.. — ранжиб дейди четда, харсанг устида чилим тутиб ўтирган бир чол.

Бувим икковимиз чарчаб, ҳориб уйга қайтамыз.

Жиннилар кўп. Бизнинг Говкушда ҳам мўмингина, ювош бир киши тўсатдан жинни бўлиб қолган. Одамларнинг гапига қараганда, бу киши гап ер экан. Бир кун улфатлари ҳазиллашиб: «Қоқ ярим кечада мазорга бора оласанми? Даҳшат. Зимистон. Уликлар товущисиз гаплашиб ётади!» дейишибди. Юракли киши экан. «Бўпти, борганим бўлсин!» депти-да, пичоғини ялт эттириб қинидан суғурибди. «Аммо, шартим шуки — қирқ кишига қуюқ зиёфат берасиз!» депти йигит дўстига қараб. «Хўп! Қирқ йигитга зиёфат бераман» депти дўсти.

Йигит мазорга борибди, аммо жинни бўлиб қайтибди.

* * *

Кунлар салқинлашган. Куз пайти. Ҳавода япроқлар учади.

Мен кўчада ўртоқларим билан ўйнаб юраман. Қўққисдан уйидан девона йигит занжирни узиб, кўчага югуриб чиқади. У қип яланғоч.

Ҳаммамиз чет-четга қочамиз. Биз ҳам кўрқамиз, ҳам томоша қилгимиз келади. Жинни югурганича мачитга боради. Мачитнинг айвонидан каттакон зилдай қозонни кўтариб олади-да, ҳовузга ташлаб юборади.

Биз кўрққанимиздан тура қочамиз.

— Жинни! Жинни келди! — деб бақирамиз.

У бизни қувлаб кетади.

Шовқинни эшитиб йиғилган одамлар жиннини базўр тутиб, уйига олиб кирадилар-да, яна кишанга соладилар.

Болалар ҳаммамиз бу жиннидан жуда кўрқамиз. «Ана жинни!» деса биров, барчамиз ин-инимизга кириб кетамиз. Мен ёлғиз коронғида юрганимда «Мабодо жинни чиқиб қолса-я?!» деган ваҳима ҳамиша мени ташвишга солади.

* * *

Ҳар оилада ўтин-кўмир, дон-дун ташвиши-дағдағасида лоппа қиш тушади. Қиш қаттиқ. Тоғ-тоғ қор ёғади. Ҳовуз қаттиқ яхлайди. Ҳар қишдаги каби, ҳовуз устида сирғаниш, кўчада яхмалак отиб ўйнашга бериламиз. Айниқса қордан одам ясашни яхши кўрамиз. Кўмирдан қош, кўз қўямиз. Булардан зерикканда бирорта дарвоза олдида Аъзам, Ҳожи, мен — бир талай болалар йиғилишиб, чўпчак айтишамиз. Айниқса чўпчакка Аҳмад уста. У кўзлари ўтли, зийрак бола. Отаси ўлиб кетган, ҳозир бувисининг қўлида. Бувиси чўпчакнинг кони. Аҳмад бувисидан бутун эшитганларини, бир сўзини оқизмай-томизмай, балки қўшиб-чатиб бизга айтиб бера олади. Шу сабабли биз кўпроқ чўпчак айтишга Аҳмадни қистаймиз. У ўзи ҳам завқ билан, кампир-чоллардай, сирли чўпчакни даҳшатли ранглар билан қийиб юборади. Қорга, совуққа, изғиринга қарамай, кўчада ўтириб узун-узун чўпчакларни тинглаймиз.

Аҳмад чарчагандан кейин Аъзамга ялинамиз. У ҳам бир дунё чўпчак билади. Шундай қилиб, бир-биримизга бувиларимиздан, боболаримиздан эшитган-билган чўпчакларимизни айтамиз.

Гоҳо кечалари қўшнимиз Роҳат келинрой чиқарди бизникига. Жиякни тўқиб ўтираркан, узундан-узоқ, битмас-туганмас чўпчакларини айтишни ўзи ҳам яхши кўради. Чўпчакка уста, ажойиб гапдон хотин. У ҳам ўзининг отасидан ўрганган экан, отам жуда камбағал, қашшоқ эди, аммо чўпчакка бой эди деб куларди у.

Каромат опам, ойим гангур-гунгур жияк тикиб ўтирадилар. Роҳат келинрой девлар, ялмағиз кампирлар, арслонлар, бўрилар, тасаввур қийин афсонавий қушлар ҳақида сира тutilмаган чўпчакларни айтарди. Қиш чилласи киргунча айвонни тарк этмаймиз. Айвонга тutilган катта чодир гупиллаб ёлган қорларга пича пана бўлади. Мен танчага суқулиб:

— Қани, бошланг, жон кенной. Яхшисидан, ваҳмалик, даҳшатлигидан бўлсин! — дейман ялиниб.

Чўпчаклари шундай узун бўладики, энг қизиқ жойига етганда «Минг бир кеча»даги каби, «қолгани эртага» деб, иш печини кўтарганча чиқиб кетади.

* * *

Бизнинг Говкуш маҳалла асрлар бўйи янги-янги бўғинлар орасида бўлина-бўлина кичиклашган, асалари уяси каби бир-бирига ёндошган зич, каталак ҳовлилардан иборат. Шу сабабдан бўлса керак, маҳалла аҳлининг кўпчилиги ўзаро узоқ-яқин чатишган қариндош.

Умуман айтганда, маҳалла аҳил, аммо гоҳо хонадонлар орасида олди-қочди, ғийбат, ур-сурлар бўлиб туради. Айниқса овсинлар — Қалта Сара билан Узун Сара, ҳам эру хотин — Гаффор ака билан Роҳат

келиной ўртасида тез-тез ёнғин каби қўққисдан жанжал кўтарилиб қолади.

Ғаффор ака янгаси билан ҳам сира чиқишолмайди. Ҳовлилари айрим, рўзгорлари бошқа бўлса ҳам улар тез-тез уришиб қоладилар.

Мана тағин можаро кўтарилди. Кампир бизнинг ҳовлида омонат деворга суялган нарвон устига ўтириб олган:

— Ҳай, ер юткур, Ғаффор чатоқ, уялмайсанми!— қичқиради қўлини пахса қилиб янгаси.— Биттаю битта арзанда ўғлим бор — ювош, мўмин қобил, одоблик бола, уни ҳамиша сўкканинг-сўккан, тилинг кесилгур!

Ғаффор ака жаҳлидан бўғилиб, ҳовлисидан бўкиради:

— Бемаъни кампир! Супургини яшадан бўшайманми? Шум така ўғлингга пича насиҳат қилдим, вассалом. Ванг-ванг қиласан, туш нарвондан! Жўна уйингга!

Лекин кампирга у бас келолмайди. Кампирнинг қарғаш, вайсаши сира узилмайди:

— Вой-вой, сассиқ чол! Соқоли оқарибди-ю, ақли кирмади. Сан ўлгурнинг ишинг нима, уйда ўтираманми, кўчада юраманми?! Ўзим биламан. Ўзимга хон, ўзимга бекман. Тилингни тий! Боламга яна бир тил тегдир — соқолингни битталаб юламан, оч арвоҳ!

Ғаффор ака ҳам бўш келмайди, қўлидаги супургини отиб, добайлаб девор тагига келади:

— Бас қил, шум кампир!..

Можаро ёнғин каби бирпасда авжга чиқади.

Дув этиб қўшнилар йиғилиб қолишади. Лекин ҳаммалари мўм тишлагандай жим қотиб турадилар. Тор ҳовлининг бир бурчагида сопол жомошовда жим кир эзгилаб ўтирган Роҳат келиной энсаси қотганидан лабини буриб-буриб қўяди.

Ғаффор ака ва кампир бир-бирларини куракда турмайдиган гаплар билан хўп ҳақорат қиладилар. Ғаффор чатоқ асабийлашиб, хўроздай қизариб, оғзидан чиққан куфурни билмайди. Сўкиш-қарғаш узоқ давом этади. Ниҳоят қўшнилар аралашиб, «Бўлди, бўлди, бас!» деб, базўр жанжални босадилар. Ғаффор ака ва кампир чарчаганлариданми, ёки қўшнилardan уялганданми ин-инларига ўзларини урадилар. Мен хафа ҳолда гузарда ишлаб ўтирадиган косиблар олдига чиқиб кетаман.

Ҳар кун мактаб. Қиш бўйи ўқиб, қуръонни тугатдим. Домлам мени бир кун олдига чақиради:

— Қуръони шарифни хўп ижтиҳод билан ўргандинг, боракалло, ўғлим! Хўш... Энди Сўфи Оллоёр келтир, лекин...— домлам кўзларини юмиб, бир зум ўйлагач давом этади:— шарт шулки, Сўфи Оллоёр билан бир тоғора мойли-этли ош, бир дастурхон мойли кулча, бир сўм пул! Дурустми?— тик қарайди менга.

Ерга қараб, бўйнимни букаман, сўзсиз-товушсиз, таъзим билан бошимни қимирлатаман. Уқшдан кейин чопа-чопа уйга келаман:

— Ойи-ойи, қуръонни тугатдим, Сўфи Оллоёрга тушдим. Домлам айтдики, нон, бир сўм пул,— дейман ойимнинг бўйинини қучоқлаб.— Ойижон, албатта домламнинг айтганларини олиб боришим керак, йўқса...

Онам ҳам мени қучоқлайди:

— Ўзим тасаддуқ сендан!— дейди мени қайта-қайта ўлиб. Бир зумгина кўзларида ёнган шодлиги сўнади.— Домланг яхши одам, лекин суллоҳлиги бор. Жоним билан ош қилардим, уйда ҳеч вақо йўқ, қани илож!

Бутун кун тихирлик, хиралик билан хўп жанжал қиламан. Ниҳоят, хотиримда йўқ, эртаси ошми, нонми тайёрлаб беради онам бояқиш. Бир сўм пул ва «Сўфи Оллоёр» билан мактаб бораман.

Сўфи Оллоёр диний шеърлардан иборат кичкина китоб. Пайғамбарлар ҳақида, қиёмат кун ҳақида кўп даҳшатли шеърӣ ҳикоялари бор. Шеърлари содда, тили яхши. Лекин нуқул хурофот!..

Ҳар кун ҳалқумим қуриганча, кўзларим тинганча ўқийман. Жуда тез тузуккина ўқийдиган бўламан.

Баҳор келади. Ҳамма ёқда кўркам долалар, кўм-кўк майсалар. Сувлар шарқираб, ариқларга тўлиб оқади. Дарахтлар гулда. Самода атласдай ёнган булутлар кезади. Ҳар нарса баҳор завқида.

Тағин наврўз байрамини қарши олгани далага чиқамиз. Уриш, ёқалаш билан кунни бемаза, бетайин ўтказиб қайтамыз.

* * *

Бир кун эрталаб бувим мени олдига солиб олади. Калта Сара, Узун Сара, Ғаффор аканинг янгаси — кампир ва кўп аёллар биз билан бирга йўлга тушади. Менинг бошимда катта тугунда кулча, олдинда кетмоқдаман. Конка юрадиган кўчага чиқамиз. Жума кuni бўлганидан, гузар обод. Кейин жар бўйига тушамиз. Бир вақт қарасам, жардан бир от чопиб келяпти. У эгасини йиқитиб қочган. Гўё бошимдан учиб ўтди дейман. Хотинлар саросимада шошилиб ўзларини четга оладилар. Жуда зўр, кўркам от. Қалт этиб тўхтаганимча, орқасидан узоқ қараб қоламан. Лаҳза ўтгач, жардан эгаси оқсоқлаб чиқиб келади. Ҳамма ёғи ҳўл, ҳарсиллаган ҳолда, отининг орқасидан югуради. Олмазор кўчаси бўйлаб узоқ борамиз. Баджаҳл миршаблар маҳкамасидан ўтамыз.

Бешёғочга яқин қолганда, ўнг томонга, ингичка бир кўчага қайриламиз. Икки тарафи гулларга, қуюқ дарахтларга тўла боғ-ҳовлилардан иборат, серсув, салқин, тинч кўча. Ҳар икки томонда деворлардан баланд кўтарилган сўрилар, новдалари кўчага тўкилиб тушган дарахтлар. Томларда кўк майсалар, қизғалдоқлар гилам.

Каттакон бир дарвозадан ичкари кирамиз. Аёллар, кампирлар жуда кўп. Уришиб, талашиб юрган болалар ҳам сероб. Ҳовлининг икки томонида қамиш бўғотли, лекин пишиқ-пухта солинган қатор янги уйлар. Ҳовлида гул кўп. Сариқ, қизил, оқ — хилма-хил гуллар. Кийинган серсавлат табаррук эшон оийм ҳовлининг ўртасида, курсида гумбаздай бўлиб ўтирибди. Бувим ва бувим билан борган хотинлар югурганларича бориб эшон оийм оёғига йиқиладилар. Этакларидан, қўлларидан ўпиб, баъзи кексалар кўз ёшларини артадилар.

Ясанган-тусанган олифта бойвуччалар кўп. Уларда пўл сероб, жаранг-жаранг олтин тангаларни, беш сўмлик-ўн сўмлик қоғозларни эшон оийм оёғига кетма-кет ташлаб турадилар. Эски-туски кийинган, амал-тақал қилиб, бир сўмми-ярим сўмми кўтариб келган кампирларни бойвуччалар қош-кўзларининг имолари билан масхара қиладилар.

Курсида қаққайиб ўтирган эшон оийм семиз, қошлари керилган, кўзларига сурма тортилган, қипқизил хўроздай хотин. Оқ шоҳи кўйлак устидан узун қора духоба пешмат, бошида майин мисқоли доқа рўмол устидан товар дуррача тангнан — олифта. У қовоғи солиқ, индамас, гоҳо атрофида парвона бўлиб юрганларга билинар-билинемас табассум билан ниманидир шивирлаб қўяди. Ҳовлида аёллар кўп. Эшон оийм секин курсидан қўзғалади. Дарров хотинлар кенг давра қуради. Эшон оийм вазмин қадамлар билан зикр бошлаб юборади. Кампирлар «ҳув-ҳув»лаб қўлларини, бўйинларини у ёққа-бу ёққа ташлаб, гир-гир айланадилар. Бирпасда кўпларининг жазавалари тутиб, янада қаттиқроқ қичқириб, бўғиладилар. Ҳовлида отин оиймлардан бештаси ғазал ўқиб турибди. Айниқса иккитаси чиройли, келишган ёш жувонлар. Устларида сипойи, лекин асл кўйлак, узун камзиллар, бошларида оппоқ чақнаган рўмоллар. Овозлари ёқимли. Машрабдан, Ҳофиздан сўфиёна

ғазалларни ҳис билан, самимий туйғулар билан ўқийдилар. Оғзим очилиб тинглайман. Узоқ тинглайман... Ажойиб бир мусиқа қалбимга тўлгандай, руҳимда эригандай ҳис этаман...

Калта Сара, Узун Сара иккови ҳам зикр даврасида. Уларга қарасам, кулги ичимдан тиқилиб келади. Айниқса Калта Сара авжда. Унинг бўғилган овози ҳаста, тупуклари сачрайди. Узун Саранинг овози баланд, гуриллаб чиқади. Бу зикрнинг боши. Бувим бояқиш паст овоз билан «ҳув-ҳув» деб четда турибди. Эшикдан янги-янги хотинлар дув-дув кириб келмоқдалар.

Зерикканча, кўнгилга текканча томоша қиламан. Кейин ўриқлар, ён-ёқлар, гилослар, тарвақайлаб ўсган катта-катта олма дарахтлар орасига ўйнаб кетаман. Менга ўхшаш болалар жуда кўп.

Гилосга энди сув югурган, энди қизара бошлаган. Каттакон бир дарахтга секин ўрмалайман. Бир вақт қарасам, ўзим билмабман, тик тепасида турибман. Ҳовучлаб-ҳовучлаб гилос териб чўнтақларимга тика бошлайман. Қўққисдан хизматкор кўкнори чол қайдандир пайдо бўлиб қолади. Жаҳлдан бўғилган, хуноб бўлган чол сўка бошлайди.

— Эй, туш, ҳароми!..

Баландда, чайқалиб турган новда устидаман.

— Ота, хотинлар кўп. Сўкманг, уят бўлади-я!— дейман қичқириб.

— Пастга ҳозир туш, ҳароми!— ўдағайлайди чол.

Бир зум ўйлайман. Бу чолнинг қўлига тушиш ҳазил гап эмас. Мунодоқ қарасам — гилос ёнида пастаккина ошхона турибди. Бир амаллаб гилосдан ошхона томига базўр сакрайман-да, ура қочаман. Кўкнори чол «тавба-тавба, шум-э» деб ёқасини ушлаганича ҳайрон бўлиб қолади. Мен томдан-томга ўтиб, бемалол айланиб юраман. Томга тўкилиб эгилган новдалардан довучча, олча, гилосларни тўя-тўя ейман. Кейин пастгина девор топиб, ҳовлига иргийман.

Зерикиб кўчага чиқаман. Болалар жуда кўп. Ўйинлар кўп — чизма-чизиқ, кепак-кепак ва ҳоказо. Кураш бошланади. Майдон катта, кенг, мўл. Болалар тўполон билан, чуввос билан курашга тушади. Булар 12-13-14 ёшлилар. Катталар тушса кураш зўр бўлади. Мен томоша қиламан. Ҳавас билан, юрагим билан берилиб томоша қиламан. Узим ҳам тушар эдим, лекин юрак бетламайди.

Курашга катталар белбоғ билан тушади. Онабоши бўйни ғилдирак, хумкалла, кўкрақдор. «Сан туш, сан дам ол!», «Э, мазанг йўқ, нуқул қоқиласан!» деб ўртада юради у. Болаларга белбоғ катта гап. Онабоши курашга тушадиғанларнинг белбоғини боғлаб қўяди. Баъзи болалар «Ҳо, белбоғингиз бўш-ку, онабошимиз, кўринг бу кишимни!» деб жанжал кўтарадилар, қийиқлик қиладилар. Умуман, жанжал кўп. Баъзи йиқилганлар изза бўлганидан йиғлаб юборади. «Ғирром бўлди, ғирром, бошқатдан бошлаймиз» деб чатоқлик қиладилар. Бир жуфт бола курашга тушади. Оҳо, нуқул пай, гўшти пишиқ, юраги бақувват, миқти йигитчалар. Буларнинг олдида аввалгилар бир пул! Курашнинг чўққиси булар эди. Кўтариб, чир-чир айлантириб, гум-гум бир-бирини ерга уради, лекин биронтасининг кураги ерга тегмайди. Онабоши жиддий тусда, берилиб таъқиб этади. Чорак кам бир соатми, хотиримда йўқ, бу иккала зўр кураш тушади. Иккови ҳам жиққа тер бўлади. Онабоши:

— Бас, бўлди, балли, оталарингга раҳмат! Икковингиз ҳам полвон чиқасиз,— дейди.

Курашчилар ҳарсиллаб ажралишади.

— Отинг нима? Қайси маҳалладан бўласан?— сўрайди бири иккинчисидан, терларини артиб, мағрур ҳолда.

— Кўкчаданман, отим Бўтабой. Ўзинг-чи?— сўрайди иккинчиси.

Ерга ўтириб олган биринчи курашчи:

— Шайхантовурдан бўламан. Ҳеч кимим йўқ. Ёлғиз бир кампиру мен. Ёишт қуяман. Ишим шу. Кўрдингми, билагим пай?— дейди қўлларига ишора қилиб.

Мен сўзга аралашаман:

— Кўкчада қариндошларим кўп. Танидим. Отанг сағрифурӯш,— дейман биринчи курашчига,— лекин зўр полвон бўласан. Гўштинг нуқул пай!

Ҳазил-мазак билан ўтган-кетганлардан гаплашиб ўтирамин.

Думбул олча ва гилослар ичимни хўп сидирган шекилли, қорним жуда очади. Бизларга овқат беришни ҳеч кимса ўйламайди. Аста эшикдан келиб, бўвимга ялинаман.

— Қорин оч ахир! Жилла бўлмаса бир бурда нон топинг! Тинка қуриди-ку?— деб шивирлайман.

Эшон ойим ўлгур кўчадан келган тугун-тугун кулчалар, патирлар, ошларнинг барчасини қулф-калит қилган. Заҳаргина, мужмайган, муштумдай бир кампир қоровул эди.

— Жиндай сабр қил, уят бўлади-я,— дейди лабини тишлаб бўвим.

Ҳоят очман. Кечга яқин бемаза мошхўрди тортилади. Косанинг тағида, суюққина айнаган мошхўрдини топиб келади бўвим:

— Ича қол! Табаррук ош!— дейди мени ўтқазиб.

Эшон ойимни сўка-сўка, очлигимдан косани бошимга кўтараман-да, бўвимга энгашиб шивирлайман:

— Эшон ойимингизнинг жони пул. Сиз ҳам анча пул бергандир-сиз, ҳа?

Бўвим довдираб қолади:

— Вой ўлақолай, оғзингни юм-а, шум така! Гуноҳ бўлади-я! Эшон ойим эртаю кеч тоат-ибодатда, пок, асл аёл. Пайғамбарнинг авлоди, ҳмм...— жаҳл билан чимчилаб узиб олади биқинимни.

— Э, тавба!— дейман кўзларимни ола-була қилиб кампирга.— Пок аёлга пул нимага керак экан?!

— Жим ўтир!— туртади мени бўвим ранжиган оҳанг билан.

Косани бўшатиб, тақ этиб ерга қўяман:

— Буви, буви,— дейман паст овоз билан,— эшон ойимингизнинг тўртта жонон қизлари бор экан. Нариги ҳовлида жўриб олдим. Бир олифта, бир димоғдорки, бай-бай-бай, уларнинг пардоз-андозлари! Юришлари!.. Вой белим дейдилар-а! Нега эрга тегмайди улар?

Юзини буриштириб, кўзларини олайтириб юборади кампир:

— Бемаъни, бас энди! Шарманда қиласан мани...— яна чимчилаб, узиб олади.

Мен қотиб-қотиб куламан.

Намозгар бўлганда бутун қўшнилари билан бирга уйга қайтамин.

— Ойи, овқат!— бақираман эшикдан киришим билан.

— Оч қолдингми? Наҳотки оч қолсанг шундай катта даргоҳда?— дейди таажжуб билан онам.

— Эшон ойим бирам қаттиқ, очкўз экан, унинг олдида бизнинг домла ҳолва-ку!— дейман тоқчадаги қутидан дарров нон излаб.

Бўвим менга бир хўмрайиб қарайди,— аммо индамайди, терс бурилиб омборхонага кириб кетади. Онам олдимга бир коса угра оши қўяди. Косага қараб бурнимни жийираман-да, шошилиб ича бошлайман. Онам қаршимга ўтириб, юзида енгил табассум билан менга қулоқ солади. Мен ошни ича-ича, эшон ойимникида жўрганларимни оқизмай, томизмай гапираман.

* * *

Гоҳо, чиллак, ёнғоқ кўнглимизга тегганда арава ўйинини бошлаймиз. Қизлар, ўғил болалар ҳаммамиз аравага тушамиз-да, навбатлашиб, иккита-иккита бўлиб, аравани тортамиз.

Говкуш тор маҳалла, лекин кўчанинг бурилиш жойида жиндай майдонча бор, аравакашлар араваларини шу ерга қўядилар.

Арава болалар билан лиқ тўла. Мен от ўрнида, икки қўлим билан шотига ёпишганман. Тўсатдан, арава босиб кетади-ю, мен шотида осмонга учаман. Қайтиб ерга уриламан. Қўлларим узилди, товоңларим ёнди, дейман. Болалар қўрққанларидан бир зум нафаслари ичига тушиб жим қотиб қоладилар. Кейин аравадан дув тушиб, бошимга йиғиладилар.

— Қатинг оғрийди? Шикаст емадингми?— сўрайди Аъзам.

Ўрнимдан тураман-да, оқсоқланиб икки-уч қадам қўяман, кейин кулиб юбораман:

— Жинилар, худди осмонга етдим дедим-а. Аравани босиб юбординглар.

— Ҳа, зарари йўқ, маза қилиб учиб тушдингиз,— кулади хахолаб Ҳожи.

Тағин аравага ёпишамиз. Шу пайтда новча, буришиқ юзи офтобда қорайиб кетган, бурни тешиқ чол аравасида келиб, қолади:

— Қоч-қоч, ҳаромилар! Йиқилиб ўласанлар-а!— бўғилиб бақиради чол.

Ҳаммамиз жим кўчанинг четига қатор ўтириб оламиз-да, ўзаро шивирлашиб, чолнинг бурнига, қалпоғига жуламиз. Чол тинкаси қуриган, ориқ, яғир хунук отини аравадан чиқаради.

— Бай-бай-бай, ўтиндай қоқланибди от бояқиш. Оламда йўқ шунақаси!— куламиз ҳам, ачинамиз ҳам.

Чол қовоғи солиқ ҳолда, лаш-лушларини аравадан олади-да, отни ҳайдаб юборади. Ўрганган от бечора бошини қўйи солиб, битта-битта ҳорғин қадамлар билан таниш эшикка кириб кетади. Чол аравани тузатишга киришади. Арава шалоқ, хароб. Унга тунукадан ямоқлар тушган. Гилдиракка эски-туски темирлар қопланган. Ҳаммаси омонат. Антика арава!

Бизлар пичинг билан тегажаклик қиламиз:

— Аравангиз пишиққина, мустаҳкамгина, лекин жиндай шақир-шуқир бор-да...

Чол офтобда тер тўкиб, икки қўли қоп-қора мой, аравасини тузатади. Дам араванинг гупчагига мих қоқади, дам мойлайди. Қора мойга бўялган қўллари билан юзидан терни бир сидирдими, юзи-кўзи бўялади. Бизлар бир-биримизни туртиб, қотиб-қотиб куламиз.

— Алмисоқдан қолган арава. Уста омон бўлса, ҳали бу арава кўп ямалади...— шивирлайди Аъзам менинг қулогимга.

Шу пайт машҳур Расул ўрис келиб қолади. Ганига, чалакам-чати рус сўзларини аралаштиргани сабабидан унга «Расул ўрис» лақаби қўйилган. Халқ русчани сира билмасди, Расул ўрис унча-мунча сўзларни, айниқса русча сўкишларни яхши биларди. Новча, ингичка буришиқ юзли, кўзлари хунук, жағи олдинга чиққан, қўлида ҳасса, бармоқларида катта-катта узук, тишларида доимо папирос.

— Марш, хулиганлар!— бақиради Расул ўрис бизларга, кейин чолнинг бошига бориб ўдағайлайди.— Эй, сен, аравачи чол, пашол отсюда, свинья... Деворимни расво қилдинг-ку, кўтар аравангни! Кўзинг борми? Қара бун!— ҳассаси билан деворнинг шўралаган, нураган жойларини туртади, яна русчасига сўка бошлайди.

Чол жаҳлдан қалтираб, аравани кўчанинг нарги юзига судрайди.

— Э, манга қара, аблаҳ, деволингга нима бўлибди? Кўр бўлтур, девол жойида турибди-ку?— бақиради чол.

Расул ўрис ҳассасини кўтаради, бобиллаб чолга югуради:

— Сволочни уриб ўлдирмасамми!..

Чол бўйинини чўзиб, бўғилиб, уят гаплар билан сўка бошлайди. Расул ўрис чалакам-чатти русчалаб сўкишини давом эттиради. У доим маст, бозорда эски-туски темир-терсак буюмларни, лаш-лушларни сотиб ўтиради. Русчани яхши биламан, деб мақтанади, аммо билгани фақат сўкиш.

Чол билан у ёқалашишга қадар етади. Маҳалла аралашади.

— Бацчагар, жофир, чурчит!— қичқиради чол хуноб бўлиб.— Эй, халойиқ! Ўладиган бўлдим бу чурчитдан! Мен ишимни кўчада қиялман, деволга қўл тақизганим йўқ! Арақни ичиб маст бўлади-да, ҳар кун ғалва қилади, ҳеч кимга кун йўқ!

Расул ўрис ҳассасини кўтариб яна чолга ўдағайлайди, вағиллаб сўкади.

— Сан тўхтаб тур, палисага арз қиламан, ана шунда «ваҳ» дейсан! Ман арақни санинг пулингга ичибманми, гўрсўхта, падлес... Айт ҳозир!

Бир неча маҳалла кишилари ўртага тушади:

Полиция деганда ҳамма титрар эди:

— Бўлди-бўлди, бас. Жилла бўлмаганда соқолининг оқини ҳурмат қил,— деб алдаб-сулдаб Расул ўрисни уйига киргизиб юборадилар.

Маҳаллада ғавғо кўтариб турадиган кишиларнинг бири шу Расул ўрис эди.

* ■ *

Маҳаллада ҳеч ким йўқ, сув қуйгандай жимжит. Кўчага чиқаман, уйга кираман. Зерикканимдан ғалвир қўйиб мусича, чумчуқ тутаман. «Увол-ку!» дейди бувим, ойим мени қарғайди. Кун узун. Энди-энди ҳашаки олма пишган. Биз болалар эгаси боққа кўчиб кетган бир ҳовлининг деворидан ошиб тушамиз. Олма баланд ўсган, кўп шохлари қуриган, қари. Учга бола олманинг устига чиқиб, ўлгудай қоқамиз. Тўйгунча еймиз, қўйниларимизни тўлдирамыз. Олма пахтадай, бемаза, қуртлаган. Ҳали биз олмадан тушганимизча йўқ, тўсатдан эшикнинг занжири шақирлайди. Эшик очилади-да, қаршимизда уй эгаси пайдо бўлади. Узун бир хипчин билан — билмадим дарров қайдан топган — болаларни шартта-шартта ура кетади. Аъзам, мен, Ҳожи олмада бўзрайиб ўтирамыз.

— Туш, зумрашалар!— бақиради бизга бошини кўтариб.

Биз оқариб, қалтираб кетамиз. Олмадан тушмасликнинг сира иложи йўқ. Қочишга йўл йўқ. Оёқ қўлларимиз қалтираб, секин дарахтдан тушамиз. Уйнинг эгаси нақ бошимизда, ҳавода хипчинни бир-икки айлантиради-ю, лекин негадир бизларни урмайди, пўлиса қилади.

— Агар яна иккинчи девордан тушсаларинг, олмага тегласаринг, оёқларингни синдираман!— қичқиради кўзларига ғазаб тўлиб.

— Жон ака! Тавба қилдик, бундан буён сира тегмаймиз!— ялинамиз учовимиз ҳам бир оғиздан.

Уй эгаси индамайди — уйга кириб кетади. Дарров ғир этиб қочамиз.

Қуёш оловдай, ёнади. Тупроқ чўғдай оёққа жаз-жаз ёпишади. Ҳавода доира чизиб, бир калхат аста айланади. Чумчуқлар уни хўп

лақиллатадилар. Яқин борадилар-да бирдан пастга шўнғиб кетадилар. Қалхат алданади. Биз томоша қиламиз.

Кейин баланд, икки қават том устига чиқиб, жиблажибон бола-сини қидира кетамиз.

— Топдик, топдик!..— дейман шивирлаб. Тухум босиб ётган жиб-лажибон қўрққанидан пар этади-да, учиб кетади. Болалар ҳавас билан тухумни авайлаб ушлаб кўрадилар.

— Тухумига тегмайлик, ўртоқлар,— дейман.— Тухумларни очсин, болачалари сал катта бўлсин, кейин келамиз.

Томма-том ўтиб, ҳатто Оқмачит, Баландмачитга қадар етамиз. Том иссиқ, ҳаво оловдай. Лекин биз ўйинқароқлар иссиқни писанд қилмаймиз.

Пулдорлар, бойваччалар пастдан туриб сўкади бизни:

— Эй, йўқолларинг томдан, нима қилиб юрибсанлар, гадойвач-чалар.

— Зихна бой! Сорон бой! Аҳмоқ бой!— деб қичқирамиз, кесак отиб қочамиз.

Кунлар шундай ўтади. Ҳар кун мактабга қатнаймиз. Ўқиш жуда оғир. Кўп болалар олти йил, беш йил, тўрт йил ўқиб-ўқиб ҳафтиякда қочиб кетадилар. Ўқишда мунтазам бир тартиб, қонда, айрим синфлар йўқ. Ҳаммамиз бир уйда, шовқун солиб, доимо баланд овоз билан ўқий-миз. Боғдорлар бутун баҳор, бутун ёз боғда бўлади. Шаҳарда қолган-лар, шу жумладан мен, иссиқдан гаранг бўлсак ҳам, ўқишдан безсак ҳам, мактабга қатнаймиз. Боғдорларга ҳавасимиз келади, кошки эди бир парча боғимиз бўлса, деймиз.

— Ҳа, дадамлар айтдиларки, пулни йиғиб-йиғиб биз ҳам боғ ола-миз,— дейди хўрсиниб бир бола.

— Боғ қиммат, пулни қисиб-қимтиб йиғса бўлади. Тоғамлар ҳа-йитда келганда мири-мири пул беради, дарров қутига қулфлаб қўяман. Ахир бир кун оламиз-да боғни,— дейди яна бир бола.— Ўттиз, қирқ йилдан кейин олсак ҳам майли... Дадамлар айтадилар, тома-тома қўл бўлармиш.

Ҳаммамиз хаҳолаб куламиз.

— Боғ яхши нарсаси, лекин пул йўқ-да.

— Пул бўлса, чангалда шўрва. Биздақа камбағалларнинг ҳам-масининг аҳволи шу. Дадам сартарош. Пул йиғиб бўладими! Қозон базўр қайнайди, бир кун атала, бир кун қора шўрва...— маъюс гапира-ди бир бола.

Мен хомуш ҳолда индамасдан ўтираман.

Мактабда, ҳовуз бўйида сояси қуюқ икки кўркем шотут бор. Дом-лам шогирдларга шу тутлар тагига кўчишни буюради. Тўполон кўта-риб бўйраларни, домламнинг эски кўрпачаси ва тақир пўстагини олиб, тутлар тагига кўчамиз.

Тут пиша бошлаган, битта-яримта тушиб туради.

— Болалар! Кўринглар бўйра жуда титилиб кетибди. Бир сўлка-вой бойларга, ярим сўлкавойдан камбағалларга!— дейди домлам қатъий буйруқ билан.

Аксарият болалар, дадамларга пул тушганда олиб келаман, деб ҳар кун ваъда қиладилар. Айниқса камбағаллар бўйра пули деганда, жуда хафа бўлиб, ташвишга тушадилар.

Иссиқ баланд. Дарахтларнинг япроқлари қимир этмайди. Гоҳи биз-лар иссиқдан, ўқишдан толиқиб, уйқу босиб, жиндай тиниб қоламиз. Шунда домлам тўсатдан қарсиллатиб саваб кетади ҳаммамизни.

— Тақсир, уч кундан буён Али келмайди, дарағи йўқ. Ижозат бер-сангиз, уйига борсам,— сўрайди таъзим қилиб Аъзам.

Домлам Аъзамга бир ёмон хўмраяди ва жеркиб дейди:

— Утир! Уқи сабоғингни!— Кейин менга ва ўн беш ёшлардаги икки бақувват шогирдга буюради:— Топиб келинглар бадбахтни!

Севиниб югурганча кетамиз учовимиз ҳам.

Алининг уйи Жаркўчада.

— Ассалом алайкум!— деймиз Алининг онасига.— Али қани? Излаб келдик.

— Келдингларми?— дейди севиниб онаси.— У дилозор нариги ҳовлида арғимчоқ учиб ўтирибди. Секин боринглар-да, таппа ушланглар!

Оёқ учида, битта-битта юриб борамиз. Ҳақиқатан Али арғимчоқ учмоқда. Бир четда гулзор оралаб, иккита жуда келишган чиройли қиз гул териб юрибди.

Арғимчоқ қайрағочга солинган. Али вақти хуш, жуда берилиб арғимчоқда учмоқда.

Тўсатдан босамиз Алини. Алининг ранги қум ўчади, ўзини арғимчоқдан ерга ташлайди. Шеригимизнинг бири Алининг қўлларини орқасига қайиради:

— Тез юр! Ёиринг десанг чалпак қиламиз...— дейди дўқ қилиб.

Қизлар ҳайрон бўлиб, дам Алига, дам бизларга қараб, қотиб қолишади.

Бола бир силтаб Алининг қўлларини қўйиб юборади.

— Қани юр, жилдингни ол!— дейман мен.

Али бир дақиқа қалтираб, жим туради. Кейин, қовоғи солиқ, ердан кўзини узмай дейди.

— Домлам баджаҳл, уради... Бугунча тегманглар менга, эртага ўзим бораман,— ялинади бизларга.

— Юр, ўртоқ, ўқиш осон эмас, қудуқни игна билан қазिश деган гап,— дейди болаларнинг бири юмшоқ товуш билан,— лекин ўқишни ташлама, кейин ачинасан.

Олифта қўшни қизлар қовоқлари солиқ, хомуш ҳолда уйга кириб кетишади. Али бўшашиб, жилдини бўйнига осадига, олдимизга тўшади. Аммо кўчада бир йиқилган девор олдида етганда Али қочиб қолади. Дув этиб, учовимиз ҳам қува кетамиз. Али пастаккина девордан ошиб иккинчи бир ҳовлига ўзини уради, ундан нарвон билан томга чиқиб кетади.

— Томга қочсанг оёғингдан, ерга кирсанг қулоғингдан тортамиз!

— Қочиб қутула олмайсан!..— дейди каттароқ шогирд.

Учовимиз ҳам нарвонга ўрмалаймиз. Али томининг у четидан бу четига қочади, лекин иложи йўқ. Биз қувлаймиз. Ахир тутиб, нарвонга сургаймиз. Алининг нафаси ичига тиқилган, энтиккан.

— Қўйворинглар, ўзим тушаман. Хўп, мактабга бораман,— дейди Али.

Мен ва шогирдлар хўмрайиб Алининг қўлини қўйиб юборамиз. Бирдан Али орқа томонга иргийди. Томнинг нариги томони пастак экан, Али ўзини ерга ташлайди:

— Қочди, қочди!— қичқираман кўзларимни Алидан узмасдан.

Болалар томдан ирғиб, қува кетишади. Нарвондан юмалагандай тушиб, мен ҳам югураман. Али ўқдай чопада. Лекин болалар ҳам, хаф саяними деб, қувлашади. Али тўппа-тўғри Шайхантовурга қараб кетади. Биз орқасидан югурамиз. Ҳар бир дуч келган одам ҳайрон бўлиб, орқамиздан қараб қолади. Ҳаммамизнинг нафасимиз ўпкамизга тиқилган, чарчаган, чанқаганмиз.

Ахир Алини тутамиз. Қўлларини орқасига қайириб, ўзининг белбоғи билан маҳкам боғлаймиз-да, сўкиб, уриб мактабга сургаймиз.

— Йўқ, бормайман!— дейди Али оёқларини тираб.

У қалт-қалт титрайди. Дўқ қиламиз, ялинамиз — бўлмайди. Кейин икки бола икки қўлтигида, орқасида мен, итармалаб, сургаб, жўнаймиз.

Али бақириб йиғлаб, тепсиниб, қўлларимизни тишлайди. Боққоллар, қассоблар кулишади.

— Мактабдан қочдимми? Жазоси, сурганглар!

Оқмачитга етганда Али йиғлаб, ялинади. Индамаймиз, сургаб мактабга олиб кирамиз. Учовимиз бир-биримизнинг сўзларимизни бўлиб, баъзан учовимиз ҳам бирдан ҳаммасини домлага сўзлаб берамиз. Алининг кўзлари ерга қадалган, қовоғи солиқ, қалтираб турибди. Қўлларини бўшатиб юборамиз. Домлам лабларини қаттиқ қимтиб, қамчини кўтаради. Учовимиз бирга ялинамиз.

— Тавба қилди, тақсир, энди қочмайди. Бизларга хўп ваъда қилди, сира қочмайди. Жон, тақсир!..

Домлам аста қамчисини кўрпачаси тагига қўяди.

— Ўтир, ўтир!— қичқиради хўмрағиб.

Али ҳолсиз бир оқариб, бир қизариб, таппа ерга ўтиради-да, китобини очади.

Тўп отар чоғи. Мен Аъзамнинг ёнига ўтириб китобимни очаман.

Алини тутиб келиш воқеасини Аъзамга батафсил аста-секин шивирлаб ҳикоя қилмоқчи бўлсам, домлам ялт этиб ўқрайди: «Ўқи!»

* * *

Ҳар кун мактабдан қайтар эканман, бирров кўриб чиқай деб, бобомнинг дўконига кираман. Халфалар, шогирдлар иссиқдан куйиб, тер куйиб, ишлаб ўтирадилар. Бир кун мактабдан қайта туриб яна бобомни кига кираман. Бобом намозга кетган экан, дарров чармдан хатчўл, бизбизак кеса бошлаймиз. Бизбизакни ипга тақиб, ғиз-ғиз ўйнайман. Бирдан бобом келиб мени қийиди:

— Э-э, бу нима қилганинг, увол-ку ахир!— ранжиган товуш билан гапирди.— Ўзинг яхшисану лекин шўхсан-да, тентак!

Маҳаллада маҳсидўз кўп. Бобом менга иш буюриб, ширач, шон олиб кел, деб уста ўртоғиникига юборади. Қинғир-қийшиқ кўчалардан югураман. Устанинг уйи хийла узоқ. Халфа, шогирдлар билан иш тикиб ўтирарди. Устанинг ташқари ҳовлисида қайчи райхон, сада райхон, гултожихўрозлар яшнаб турибди. Айниқса гулхайрилар кўп. Ҳазиллашиб мени бир оз гапга тутади.

— Шоним йўқ, ўғил, ажина ўғирлаб кетди,— бирпас сукутдан сўнг,— лекин қурвақадан кўп...

Жуда жаҳлим чиқади. Маҳалламизда ҳамманинг лақаби бор, лақабни яхши кўрадилар. Лекин бобомни қурвақа десалар, жаҳлим чиқиб кетади. Зерикиб ўтирган халфалар майна қилишни яхши кўришади. Озгина тамакини серсоқол, ғилай, тили чучук, қаригина халфа кафтида яхшилаб эзади ва чилимга солиб тутатади.

Менга қараб:

— Татиб кўр, акаси, кайф қиласан!

Йўқ деганимга қўймасдан оғзимга тикади. Мен тортмасимдан илгар ичимнинг орқа тешигидан кифлаб юборади-да, оғзимдан заҳар сувга тўлдиради, ичимга сув кетади, ўқчиб-ўқчиб йўталаман. Халфани сўкаман. Ҳаммаси кулгидан қотиб қолади.

Шонни ва ширачни олган замон, тура қочаман. Лекин ҳовлига чиқиб олгач: «Бўрдоқ!» деб сўкиб қочаман. Уста ёлғондака, пўписи қилиб, шогирдларига:

— Ушла, ушла, чурвақани ушла!— деб кулиб қолади орқамдан.

(Давоми бор).

Я Н Г И Ш Е Ъ Р Л А Р

Мамарасул БОБОЕВ

Йилдан-йил кўркам...

Гупиллатиб ёрди сўнгги қор оқшом,
Тун бўйи яйради ётиб оппоқ қиш,
Пахтага бурканган гўё дарахт, том,
Ўтказмас салгина тик этган товуш.

Олам жим. Тинглайман тун сукунатин,
Фақат қалб соатим желар «тиқ-тиқи».
Қор ҳамон тахлайди устма-уст қатин,
Беозор урилар совуқнинг тиғи.

Ложувард уфқдан оловланди тонг...
Томчи-томчи эрир тарновлар яхи,
Парс-парс қулар шохдан қорлар бедармон,
Тонг ортида кучли баҳор бор, ахир.

У тездан шабада бўлиб туради,
Шодликларга тўлар еру осмон.
У тездан боғларни ясантиради,
Олчалар бўйнига тақади маржон.

Янги каналларнинг лабидан ўпиб,
Дарё бўлиб оқар тоғлар жилғаси.
Янги бўстонларнинг осмони тўлиб,
Ҳаётни олқишлар қушлар нағмаси.

Гуркираб яшнайдиган наврўзи-олам,
Йилдан йил янги-ю, йилдан йил кўркам!..

1962 йил.

Биринчи муҳаббат¹

Ширин сўзларингга мен ташна бўлиб,
Келарди лабингга боқиб ҳавасим,
Порлардинг қаршимда ҳуснга тўлиб,
Қилмадинг ёшликда бир бор табассум.

Жавоб ҳам ёзмадинг хатимга у дам,
Худди рад этилган муҳаббатсимон.

¹ Бу шеър танқиднинг мақтов қисмига бағишланган. (Автор).

Бир бор чаманимга қўймадинг қадам,
Бир қиё боқишинг қилмадинг эҳсон.

Васлинг орзусида, э соҳибжамол,
Кутардим ўртаниб ўша ёшлик чоқ,
Ўтардинг тирсиллаб, мағрур, баркамол,
Ҳар йўл, ҳар муюшда мен сенга муштоқ.

Мен ойдай кўрардим сенда бахтимни,
Айтишга ҳаёдан лол эдим аммо.
Сезсанг ҳам шунчалик муҳаббатимни,
Бир илиқ сўзингни кўрмадинг фаво.

Қайда эдинг? Бугун юзимга боқиб,
Сочларимни силар дўмбоқ қўлларинг.
Номимга қандайдир хислатлар тақиб,
Қулогимга кирар илиқ сўзларинг.

Биламан, гўзаллар одатин тутиб,
Бўлдинг дабдабаю шўҳрат мафтун;
Ҳашамларда юрдинг, мени унутиб,
Повуллатиб дилда рашким ўтини.

Қуруқ безак, шўҳрат, бўёқ ўша кез
Баъзилар ҳуснини очганди бехос.
Сендан умид узиб, мен ҳам камтар қиз —
Меҳнатнинг Қизига уйланганим рост!

Унинг муҳаббати мени йўғурган,
Садоқати шундай сайқал берганки,...
Бугун нигоҳингни менга тушурган,
Табассум қилдирган ўшадир балки.

Бугун меҳр билан юзимга боқиб,
Сочларимни силар дўмбоқ қўлларинг.
Номимга қандайдир хислатлар тақиб,
Узатасан ҳатто хушбўй гулларинг,

Нима деяй сенга? Мен лутфан хурсанд,
У ошиқ йилларим ўтса ҳам, жонон,
Қаршимда чўғ бўлиб ёниб турибсан,
Ешлигу биринчи муҳаббатсимон!

Кўришганимиздан мен лутфан хурсанд!

1961—1962 йил.

М а к т у б

(Файз Аҳмад Файзга)

Ўй сурдим жўз юмиб, ёпиб китобинг,
Жангу жадалларда туйдим ҳаётинг.
Дам ошиқ, дам маҳбус, дам ҳофиз, шоир —
Ҳар сифат, унвонга тушади отинг.

Бунча оловнафас десам байтларинг,
Юрак қонинг экан — қирмиз давотинг.
Сен яшайсан, дўстим, қадим Лоҳурда,
Балки қил устида ҳаёт-мамотинг?
Яна у тош-темир қафасдамисан,
Зиндон харсангларин тешарми оҳинг?
Тунги ғалаёнлар чароғимисан?
Амалдорлар ҳайрон билмай ҳисобинг?!

Ё газал устида тўкмакдасан ёш,
Дафтаринг қорайтиб ёндиар оҳинг?
Қайси вазиятда бўлмагин, шоир,
Биламан, мунтазир эркака нигоҳинг.

Эсла, Тошкентим, бу шер юрак ўғлон
Бўлган эди сенинг азиз меҳмонинг.
Унга жаннат бўлиб туюлган эди
Қорхонангу боғинг, кўчанг — ҳар ёғинг.

Эркин нафас олди тоза ҳавонгда,
Ҳамдам эди эркин қизу ўғлонинг.
Сенга шеърларин йиғлаб ўқиди,
Ёқут кўз ёшларин йўпди тупроғинг.

Бугун уни эслаб қайнади кўнглим,
Дейман: дўстлар сақлар юракда номинг!
Мафрурлан, сен баланд, ёруғ шоирсан,
Қуёшдек шафақда топдинг камолинг.
Яхшиям сен борсан, шарқ зулматини
Яшиндек кесасан ҳайқирган чоғинг.
Шундан қувонаман, Покистонга ҳам —
Баҳор файзи тушар, безар бўстонинг...
Унда ҳали тирик юрган шайх, соҳиб
Зулму тақво билан бўғмас илҳоминг.
Ҳорижий жаноб ҳам соя солотмас,
Ўз сайқалин топар олтин тупроғинг.
Умринг, ижодингга файз тилайди
Жавобингни кутиб ўзбек ўртоғинг.
1962 йил. февраль.

Олмослар

(Николай Асеевдан)

Кўмир ўхшар худди олмосга,
Бир йил эмас, минг йиллар ўтгач.
Шундай секин кўринар кўзга
Халқ ичида шоир бўй етгач.

Ер бағрида қандай етилар,
Олмос қандай топар камолин?
Ер бағрида қандай касб этар
Юлдузларнинг сокин жамолин?

Кимё-ку билар, албатта,
Табиатнинг бундай ҳикматин.

Кўп қиррали ва унинг ҳатто
Ойна каби сип-силлиқ қатин.

Бу кўмирми? Бу шундай нарсa,
У асрлар қанчалик боссин,
Акс эттирган ўзида обдан —
Иссиқ қора аланга билан —
Оппоқ қорнинг тиниқ жилосин.

Хуллас, сунъий бир талант билан
Ижодда ҳам йилт этиб бўлмас.
Ахир, асл бриллиант билан
Ясамани тенг қилиб бўлмас!

Билмадинг

ҲАЗАЛ

Сайр этиб ўтдинг чамандан, севганим, ёр, билмадинг,
Ташнадир шундан буён бу боғу гулзор, билмадинг.

Бу ҳаёт бўстонида гуллар, чечаклар беҳисоб,
Энг асл гулларни тутдим сенга, дилдор, билмадинг.

Шодлигим, бахтим десам, сен келмадинг ҳолим сўраб,
Умру оромимни олдинг э жафокор, билмадинг.

Меҳринг ўти мангу қолди нур сочиб жоним аро.
Мен ҳамон ёдинг билан тун-кеча бедор, билмадинг.

Ўхшатолмайман бўлакка ҳусну одобинг ҳануз,
Сен билан юрт фахр этар; мен сенга хуштор, билмадинг.

Васл умиди бирла дилдан юксалар доим наво,
Найлайин, созим чалиб қилсам-да изҳор, билмадинг.

1962 йил.

Ҳаёт — кураш ва меҳнат

Эркаликдир —
Илк бор алдаган мени;
Билган куним кўкнинг мовийлигини
Ҳаётни у шундай қилганди изҳор:
— Беташвиш ёшлигу ҳамиша баҳор!..

Шунда, билакларим шимариб хурсанд,
Ҳаёт неъматига қўл чўзганим чоғ:
«Унга мени ошмай ета олмайсан!» —
Деб меҳнат йўлимни тўсди мисли тоғ.

Кулмади. Шафқат ҳам қилмади зинҳор,
Шунда билдим: ҳаёт — кураш ва меҳнат.
Шу курашга доим турдим мен тайёр,
Чиниқдим жаранглаб гўёки пўлат.

Оғирнинг устидан, енгил остидан
Йўл излаганларга ошди нафратим.
Инсон рози бўлар ҳалол дўстидан,
Ҳалол меҳнат бўлди завқим, улфатим.

Сўнгра. Ҳар бир янги бахтга интилсам,
Ўзимни чоғладим меҳнатига ҳам;
Ким ҳам исинибди ўтин қаламай?
Ким олтин топибди тупроқ яламай?

Курашдим, ишладим, едим беминнат,
Ҳамиша тикдим мен пок виждонимни.
Шунча сайқал берди кўксимга меҳнат
Ҳатто олмос қилиб юборди дилни.

Шундай сингиб кетдим она-Ватанга,
Керакман зарур бир аъзодек танга;
Чўлидан сув бўлиб эсиб ётибман,
Тоғидан йўл бўлиб кесиб ётибман.

Бу сувдан юртимда чаманлар унгай,
Бу йўлдан авлодлар бахт томон юргай!
Сендан миннатдорман, ҳалол меҳнатим,
Сендан миннатдорман, пок муҳаббатим!

1961-62 йил.

Қизимнинг хати

Чинни жарангидай шодон кулкинги
Жуда ҳам соғиндим, ширин қизгинам,
Даволайин дейман хаста кўнглимни,
Сенга отилади у ёриб сийнам.

Эй ям-яшил водий, эй чаман, сенинг
Унга тенг келолмас кўркинг, зийнатиңг.
Эй майин шамоллар, бориб у қизинг
Қўнғир сочларини бир силаб ўтинг!

«Соғмисиз? Соғиндим сизни, адажон!»—
Соғинишни ҳали билмассан дердим,
Дафтаринг варағин кўзимга сурдим,
Соғ деб ўйнайвергин мени, онажон!

Ўзинг шифоладинг хаста кўнглимни;
Энди тоғдан тоққа ўтгим келса-да,
Бу шўх оҳуларни тутгим келса-да,
Сен учун эҳтиёт қиламан уни.

Сенга атаганман боқий умримни!..

Кисловодск.

Қуллуқ

(Мукофот учун)

Мен сендан кўп нарса сўрамайман, йўқ,
Ойнагимдан тушган нуринг ўзи бас,
Муаттар ҳавонгдан ололсам нафас;
Беғубор осмонинг мен учун қутлуқ.

Сенинг порлоқ бахтинг — менинг умидим,
Гулдай ҳаётингга қалбим ҳада.
Агар керак бўлса жоним, ма, дея
Тутмоқ учун сенга тайёрман, Юртим!

Дунёга сени деб келганлигим рост;
Меҳнату ташвишинг — мен учун роҳат.
Мен шунда топаман ўзимни ҳар вақт,
Бу оламда менга ўзинг беқиёс.

Беқиёс маҳримдан ҳамма қолар тонг,
Севганимдан кўзда нам кўринади,
Қанча меҳнат қилсам, кам кўринади,
Маҳкамроқ боғлайман белимни ҳар тонг.

Менга кўп нарсанинг кераги ҳам йўқ,
Мана бугун: «Ўғлим, ҳорма!» дедингми?
Қанча куч берганинг менга, билдингми?
Шу бас менга.

— Бор бўл!

Минг марта қуллуқ!..

1962 йил.

Расмларни Бахтиёр БОБОЕВ ишлаган.

Сизни яна қачон кўраркинман?

Ҳикоя

I

Холдор Қўзибоев касалхонага қандай тушиб қолганини билмайди. Аммо кеча кечқурун самолётдан тушаётганда бирданига ўзида беҳоллик сезгани эсида. Кейин пассажирлар залига киргани, ундан кейин касса олдига келиб, билетини юзи сепкилли кексароқ бир хотинга кўрсатгани ҳам хотирида.

— Ригагами?— деб сўради аёл ва чеҳрасига хиёл табассум югурди.— Кечикдингиз! Энди эртага келинг. Бронингиз борми?

Кассир хотин билет четига ёзилган ҳарфларни узун, юпқа бурнининг олдига келтириб, тикилиб қаради-да, яна:

— Эртага. Соат ўндан қирқ минут ўтганда келинг!— деди.

— Эртага?!— Қўзибоевнинг таъби хира бўлди.— Демак, шаҳарга бориб тунашим, эрталаб эса...

Кассир хотин унинг сўзини бўлди:

— Шаҳарга бормасангиз ҳам бўлади. Сиз транзит йўловчисиз. Аэропорт меҳмонхонасида тунашингиз мумкин. Мана буни олинг!— деди-да, кичкинагина тўрт бурчак қоғоз узатди:— узоқ эмас. Сквер орқасида.

Кўчада февраль шамоли эсар, капалак бўлиб ёғаётган қорни учириб ўйнар ва йўловчилар бетига келтириб урарди.

Қўзибоев меҳмонхонани топди. Навбатчи хотин уни иккинчи қаватга бошлаб чиқди, чироқни ёқмай, хонадаги бўш каравотлардан бирини кўрсатиб, ўзи чиқиб кетди.

Булар Қўзибоевнинг эсида. Яна навбатчи хотиннинг:

«Сизни қай маҳал уйғотай?» деб сўрагани, унга: «Безовта бўлманг, мен ўзим...» деб жавоб бергани ҳам эсида.

Кейин ҳалиги хотин унга чой олиб келди. У қоронғи уйда чой ичди...

Буларнинг ҳаммаси эсида. Аммо у учинчи хирургия бўлимининг бир юз ўттиз биринчи палатасига қандай тушиб қолди? Қўзибоев буни билмайди.

Бироқ касалхонанинг ўз қонун-қоидалари бор. Касалларни қабул қиладиган хона врачидан ўтиб, эгнингга касалхона либоси — ёқасига уч бурчак тамға босилган кўйлақ, йўл-йўл халат кийдирилиб, врач касалигининг нималигини ёзиб олдими, бас, шу пайдан бошлаб сенга янги, «бемор» деган аллақандай мавҳум ном берилади. Шу дақиқадан бошлаб тамоман врачлар, ҳамширалар ва энагалар измида бўласан. Уйда ва нш жойингда ким бўлганлигининг бу ерда ҳеч аҳамияти йўқ. Бу жиҳатдан бизнинг транзит йўловчимиз ҳам ана шу ҳолга тушиб қолди.

У деразага қараб, кул ранг осмондан капалак-капалак бўлиб тушаётган қорни кўрди. Кейин назарини дераза олдидаги каравотга тикди. Каравотдан унга иккита тим-қора кўз тикилиб турар, кўзининг оқи эса юзини яна ҳам қорайтириб кўрсатгандай эди. Қопқора жингалак сочи қалин. Улар хийла вақтгача, бир-бирини унсиз синашгандай, ўз ўринларида қимирламай ётишди. Бу сукутдан Қўзибоев ўнғайсиз ҳолга тушиб, ўгирилиб олди.

Нихоят, сукутни галати, қулоқ ўрганмаган талаффузда айтилган сўз бузди:

— Комрад! А комрад! Қаерликсиз?

Қўзибоев сесканиб тушди. Бу сўз ўзига айтилаётганига унча ишонмай, унга қия боқди. Каравотда елкадор, қуйма гавдали йигит ўтирарди. У ўнг оёғини узатиб, чап оёғини буклаб тагига босиб олган, қўллари эса кўкрагида.

— Афъ этасиз, мен француз тилини билмайман,— деди Қўзибоев инглизчалаб.

— Кимсиз? Қаердан келдингиз? Касалингиз нима?— деб сўради қўшниси. Унинг инглиз тилини анча ёмон билганлиги сўзларни ўйлаб зўрға топишидан билиниб турарди.

— Нималигини билмайман, сира билмайман,— деди Қўзибоев.

Остонада ҳамшира пайдо бўлиб, профессор келаётганини хабар қилиши билан суҳбат бўлинди.

Профессор кириб келди. У баланд бўйли мўйсафид эди. Лекин кексалик белини анча буккан. Қиёфасидан ўз ҳаётини бошқаларнинг сиҳатига бағишлаб, ўз соғлиғини унутган одамлиги кўриниб турарди.

Профессор кетидан доцент ҳамда врачлар палатага кириб келгандан кейин оппоқ юзли, сочига оқ оралаган аёл врач Қўзибоев каравоти ёнида тик туриб, аниқ ва босиқ товуш билан доклад қила бошлади:

— Бемор Қўзибоев. Кечаси қирқу ўндан бир иссиқ билан аэропорт меҳмонхонасидан олиб келинди. Тахминий диагноз — абцесс...

— Абцесс? Нимадан?— деди унинг сўзини бўлиб профессор. Беморнинг қорнидаги катта, хунук чандилган чок ўрнини ва қизил доғларни кўриб, бошқа касал деб ўйлади шекилли. Лекин врач хотин профессорнинг кўнглидагини фаҳмлаб, дарҳол изоҳ бера бошлади:

— Йўқ, йўқ, Александр Васильевич! Бу, афтидан, эски дард кўринад.

— Дард ҳеч маҳал якка келмайди,— деди профессор беморнинг ҳолатини енгиллатиш учун жилмайиб. Кейин унинг томирини кўра бошлади.— Иссиғи неча даража? Анализи ҳали тайёр эмасми?

— Иссиғи — ўттиз саккизу ўндан икки. Анализи кечқурун тайёр бўлади.

— Нима беряписизлар?

— Ҳозирча пенициллин билан юрак дориси. Рентгенолог келиши билан...

— Томирининг уриши бир юз йигирма икки,— деди профессор.— Қаердан келдингиз?— деб сўради у Қўзибоевдан.

— Тошкентдан.

— Тошкентдан? Воҳидовдек мутахассисларингиз бўла туриб, уч минг километр йўл босиб келдингизми?

— Мен сизга келганим йўқ.

— Бизга эмасми? Ажабо, гапингизга тушунолмаяпман.

— Мен ҳам.

Профессор ҳайрон бўлиб жим қолди ва стулини беморнинг каравотига яқин суриб ўтирди.

— Қадингизни ростлаб ўтиринг. Қўйлагингизни кўтаринг. Мана бундоқ... Яна кўтаринг. Ҳа, баракалла...

Беморни одатдаги текшириш бошланди. Профессор қулоғини беморнинг кўкраги ва орқасига қўйиб эшитди. У Қўзибоевни гоҳ йўталтирди, гоҳ чуқур нафас олдирди, гоҳ олдига эгилтириб кўрди, ниҳоят ўрнидан туриб:

— Рентгенга. Шу бугуноқ!— деди.

Профессор дераза олдигаги каравотга ўтди.

— Салим Режаб Бин-Ғози,— деди врач бу қўшалок номни зўрға айтиб.— Кеча кечқурун университетдан олиб келинди. Йигирма икки ёшда. Оёғидан ўқ еган... Олти йил бўлган. Кеча «Метрополь» зинапоясида қоқилиб кетибди.

— Сабр қилинг, Зинаида Петровна,— деди профессор унинг докладини тўхтатиб, Салимнинг тиззасини диққат билан кўриб, кейин ундан:— қаерда ярадор бўлгансиз?— деб сўради.

Бемор жилмайиб, оқ тишларини кўрсатиб, жим тураверди.

— Оёғингиз...— деди Зинаида Петровна бармоғини беморнинг оёғига тираб, бир қўлининг бармоқларини тўппончага ўхшатиб.— Қаерда ярадор бўлгансиз? Тушундингизми?

— Оёқ?... Ҳа-а!— деди Салим тилга кириб ва яна жилмайди.— Француз... Автомат! Тир-р-р... Уқ... Марокаш... Тўнтариш.

У французча сўзга русча аралаштириб тушунтиришга уринди.

Врачлар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қарашди.

— Нимага ҳайрон бўласиз,— деди профессор,— Африка зулмга қарши туғён кўтарди, озод яшашга отланди.— У яна бемордан сўради:— Оёғингизни операция қилганмидилар?

— Ҳа,— деб бош қимирлатди Салим,— олти марта!

— Қаерда?

— Касабланкада.

— Қим операция қилди?

— Французлар.

Профессор кўзойнагини пешонасига кўтариб, беморга ҳайрат назари билан тикилди:

— Бу нимаси? Аввал автомат билан тир-р-р-р, кейин операциями? Тушуниб бўлмайди буни.

Бин-Ғози француз ва рус сўзларини аралаштириб, имо-ишоралар билан тушунтиришга киришди:

— Исёнчилар ўқи теккан бунга, аммо операцияни... ҳа, французлар икки хил-да! Бизда ватанпарварлар ёнини оладиган, ярадор марокашликни операция қиладиган французлар ҳам кўп.

— Кўп.— деди профессор, бош ирғаб беморнинг сўзини тасдиқлади,— тўғри айтасиз! Ватанпарварларга ўқ отмайдиган французлар ҳам кўп. Бироқ афсуски,— деди секингина Зинаида Петровнага ўгирилиб,— энди оёғи сира эгилмайди.

Салим профессор нима деганини пайқади шекилли:

— Биринчи марта ошнамнинг отаси операция қилувди, уйимизда. Пул олмаган... қўлида зарур асбоблари ҳам йўқ эди. Чунки ҳукумат ватанпарварларни касалхонага олишни тақиқлаб қўйган.

— Халқаро қонун-қондаларни ҳам оёқ-ости қилганлар,— деди профессор дарғазаб бўлиб.— Бемор ким бўлса бўлсин, уни врач қараши шарт. Мана энди кўриб турибсизки, вақт ўтган. Суяклари битишган. Операция қилиш...

— Йўқ, йўқ,— деди Зинаида Петровна,— Патрис Лумумба номидаги университетдан унинг дўстлари келишди. Оёғини кесиш...

— Ҳеч-да! Кесиш деган сўзни тилга ҳам олманг! Мен операция ҳақидагина гапирдим. Тизза бўғинларини операция қилишни айтдим.

— Салим-Режаб бир ярим ой олдин Москвадаги тўртинчи касалхонада даволанган. Касабланкада олинган рентген сурати ўша ерда қолган,— деди Зинаида Петровна.

Профессорнинг чеҳраси ёришди:

— Одам юборинг, олиб келсин! Ўша суратни албатта кўриш керак.

Кесиш... Бу сўзни эшитиб, Салим безовталанди. Ниманидир сўрамоқчи бўлиб чоғланган эди, профессор бошқа беморни кўришга ўтди, врач ва ҳамширалар унинг кетидан эргашиди. Салим уларни тўхтатишга ботинолмай, орқаларидан қараб қолди.

II

Лиза коридорга кириб келганда докторлар беморларни кўриб бўлган эди. Унинг кўзлари тўла ёш. Зинаида Петровна уни кўриши биланок норози оҳангда:

— Қаерда йўқолиб юрибсиз? Нимага профессор беморларни кўрган пайтда ҳозир бўлмадингиз?— деб сўради.

— Иккинчи хирургияда эдим...

— Яна иккинчи хирургияда! Икки ярим ой бўляптики, сиз ҳар кун иккинчи хирургиядасиз. Қачон бу ҳол тугайди?

— Тугади! Энди тамом тугади!— деди ҳамшира ва ўзини тутолмай ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Нима бўлди? Ёки Аркадий...

— Оламдан ўтди. Унинг ҳеч кими йўқ эди.

— Бечора Аркадий,— деди Зинаида Петровна ва бошқа ҳеч нима демади. Уч йил муқаддам ўз эри шу бўлимда вафот этганда ҳам у худди шу сўзларни айтган, лекин уйда уч ой муттасил йиғлаган эди. Ўликини тирилтиролмайсан, палаталарда эса тирик беморлар ётибди, уларни ўлимдан асрамоқ керак...

— Ўзингизни тутинг,— деди Зинаида Петровна юпатувчи оҳангда.— Бориб қаранг, рентгенолог келдимикин. Қўзибоевнинг ўпкасини рентгенда суратга олиш керак. Тез бординг!

Лиза лифтга чиқиб кетди.

Қўзибоев эса бу орада каравотда ётиб ўйларди: «Абцесс? Рентген? Ригага бориш нима бўлади? Трансформаторлар-чи?».

Холдор Қўзибоев улкан гидроэлектростанциясида бош инженер бўлиб ишларди. Трест бошлиғи унинг тажрибаси ва ташкилотчилик лаёқатини эътиборга олиб, Ригага электр асбобларини қабул қилишга командировка қилган эди. Йўлда ана шундай ҳол юз беради деб жим ўйлабди?

Хонага кириб келаётган Зинаида Петровнани кўриб, унга деди:

— Доктор, мен бу ерда кўп ётаманми? Мен сизга айтсам, бекор ётишга ҳеч вақтим йўқ...

Врач ҳайрон бўлиб унга қаради-да, ўзини тутолмай, жилмайди:

— Касал бўлишга фурсатингиз йўқми? Қизиқ! Бу ерда қанча ётишингиз хусусига келганда... ҳали ҳозирча аниқ бир нима деб бўлмайди. Буни анализлар кўрсатар. Абцесс мураккаб касал.

— Ундай бўлса трестга телеграмма юбориш керак эди.

— Телеграмма юбордик. Безовта бўлманг. Сиз ҳозир рентгенга борасиз. Нонушта қилдингизми? Лиза!— деб чақирди ҳамширани эшикка ўгирилиб,— гаплашиб келдингизми?

— Ҳа, соат иккига.

— Беморни ўзингиз олиб борасиз. Тушундингизми?

Зинаида Петровна палатадан чиқиб кетди. Салим оёғини ерга осилтириб, деворга суялиб олди-да, соддадиллик билан жилмайди:

— Мени ҳам олиб борасизми, Лиза?

— Сизни ҳам. Аммо рентгенга эмас, физиотерапияга. Мен билан бирга борасиз. Тартиб шунақа.

Лиза Салим билан уч ой олдин университет концерт залида танишган эди. Уни бугун эрталаб учинчи хирургия бўлими палатасида кўриб ҳайрон қолди. Унинг назарида, Салим ўша концерт залида бутунлай бошқача эди. У учи ингичка ботинка, тўқ жигар ранг костюм кийган, туғунини кичкина қилиб узун галстук таққан, тим қора, калта жингалак сочини қунт билан тараб олган эди. Француз мустамлакачилардан Марокаш ёшларига мерос бўлиб қолган олифталик сал билиниб турарди. Бу ерда, касалхонада эса, Салим бутунлай бошқа. Эғнида кўк йўлли сариқ пижама, оёғида эски туфли.

— Сизга нима бўлди, Салим?— сўради Лиза эрталаб ундан. Салим эса индамай, илжайиб тураверди.

Қиз нимани сўраганини унутгандай эди. Унинг хаёли бошқада... болалиги бирга ўтган, бутун умрини бирга ўтказмоқчи бўлган йигитда, архитектура институтининг охириги курсида ўқиб турган Аркадийда эди. Аркадий билан Лиза бирга турмуш қуришни орзу қилишарди. У институтни битиради. Лизага уйланади. Лиза эса Москвадаги иккинчи медицина институтига ўқишга киради. Хўш, кейинчи? Кейин иккаласи Олтой ўлкасига ишга кетади. Энди эса бу орзуларнинг ҳаммаси бирданига учди-кетди.

Лиза йиғларди. Нима қилсин? Қисмати шу экан-да! Кўз ёш тўкканинг билан оламдан ўтган севиқли кишингни қайтариб олалармидинг? Аркадий ўлган, бари бир, уни тирилтиролмайди. Лиза энди фақат тирикларни ўйлаши керак. Бу тириклар эса, палаталарда ётибди. Улар тирик қолсин десанг, уларга ёрдам бер. Салим... иродаси кучли, бардам бу ёш йигит ўлмасин. Салим-а? Йўқ, у ўлмайди. Ҳеч қайсиси ўлмайди. Шундай хирургларимиз борки, улар ҳолдан кетган эски юракни олиб ташлаб, ўрнига тамоман янги юрак қўядилар. Салимнинг касали нима! Оёғими? Шу ҳам...

Елизавета Михайловна Курганская, ёки бу ерда айтишларича, медицина ҳамшираси Лиза ҳозир Салимнинг ёнига келаётиб ана шу фикрни кўнглидан ўтказди.

— Қўрқманг, Салим, оёғингиз тез тузалиб кетади,— деди у французча сўзларни зўрға ўйлаб топиб.

Салим ҳайрат билан унга тикилди:

— Қўрқма дейсизми? Ахир, менинг суягим майдаланган. Бу қўрқинчли эмасми?

— Суякларингиз аллақачон битиб кетган. Лекин эҳтиётсизлик...

— Қанақа эҳтиётсизлик?— деди у Қўзибоевга ўгирилиб:— менимча сиз фронтда бўлгансиз. Сиз айтинг, душман устингга ўқ ёғдириб турганда атакага кирган солдат ўзини эҳтиёт қила оладими? Эҳтиёт билан жанг қилиб бўладими? Биз ўзимизни эҳтиёт қилган бўлсак душман юртимиз кулини кўкка совуриб юборарди. Оёғимга эса,— деди у оғриқ оёғига кўз қирини ташлаб,— афсус емасам ҳам бўлади. Қон бекорга тўкилгани йўқ.

— Эҳтиёткорлик ёмон нарсасиз,— деди Қўзибоев,— лекин эҳтиёткорлик қиламан деб фурсат қўлдан берилса, кўп одамларни ҳалок қилиш мумкин.

— Биз фурсатни қўлдан берганимиз йўқ... Курашдик. Ҳозир Марокаш мустақил мамлакат.

— Америка базаси-чи?— деб сўради инженер.— Мустақил мамлакатда нимага ажнабий давлат база қуради?

Лиза огоҳлантирди:

— Соат иккида рентгенга ва физиотерапияга. Эсларингиздан чиқмасин!

Салим жилмайиб, бош ирғади. Қиз палатадан чиқиб кетди.

— Сиз арабча ўқий оласизми?— деб сўради у Қўзибоевга газета узатиб.— Мана, буни ўқинг.

Қўзибоев қаддини кўтариб, газетани олди.

«Ат-тахрир». Ал жумъа... Шаҳзода Ҳасан иккинчининг тахтга ўтириши шарафига тантана»,— деб ўқиётганда от минган ёш йигит расмига кўзи тушди-да, кулимсиради.— Янги султон...

— Янги қирол,— деб унинг сўзини тузатди Салим,— энди бизда султонлар йўқ.

— Қирол дейсизми? Французлар уни ҳам ўғирлаб, Мадагаскарга олиб кетсалар-чи?

— Йўқ, йўқ,— деди Салим қизишиб.— Муҳаммад бешинчи фожиаси қайта юз бермайди! Энди мамлакатимиз мустақил!

Инженер ногаҳон оқариб кетди. Унинг бошига қаттиқ оғриқ кирди. Афтидан, баҳс унинг дардини қўзғади. У кўрпага чўзилиб:

— Афсус,— деди беҳолгина,— бадбахтлар оёгингизни майиб қилибдилар, афсус.

— Ўзингизни-чи?

— Мен элликка қирай деб қолдим. Анча яшадим, кўп нарса кўрдим, сиз ҳали ёшсиз. Ихтисосингиз ҳам нозик, гўзалликни талаб қилади...

Палатага аёл киши кйриб, тумбочка устидаги стаканларга компот қуйди. Салим компотдан бир-икки ҳўплади-да:

— Эҳ, оз-моз кофе бўлса эди,— деди хаёл суриб.— Хоним, э, хоним!— деб чақирди эшикдан чиқиб кетаётган аёлни, лекин у Салимнинг товушини эшитмади.

Салим матраци тагидаги чарм папкасидан расм олиб, инженернинг кўрпасига ташлади.

Қўзибоев таажжуб билан кўзини очди.

— Кўринг. Зулайҳо,— деди Режаб.

Бу жуда фасон кийинган гўзал, ёш қизнинг расми эди.

— Ким бу? Мамлакатингиздаги кино юлдузлариданми,— деб сўради инженер.

— Йўқ, менинг севган қизим. Дунёда энг чиройли қиз.

— Марокашданми?

— Ҳа,— деди Салим ҳаяжонли овоз билан.— бир йилдан кейин бу ёққа, Москвага келади.

— Кинофестивалгами?

— Йўқ, университетга. Бу ерда ўқиб, кейин араб миллий университетида рус тилидан дарс беради.

— Яна кимларингиз бор?

— Акам Абдулрафи. Америка аэродромида механик бўлиб ишлайди. Биз у билан уришдик, у ота уйидан чиқиб кетган.

— Сиз...

Палатага Лиза югуриб кирди-ю, суҳбат бўлинди. Инженернинг қўлидаги расмга кўзи тушди.

— Қизингизми?

— Ҳа,— деди Қўзибоев Салимга зимдан кўз қисиб. Салим эса шипга қараб, жим ётарди. Қиз инженернинг жавобидан қаноатланиб, буйруқ оҳангида иккисига:

— Туринглар, қани, кетдик!— деди.

III

Эртасига эрталаб, Зинаида Петровна лифтда ўз бўлимига чиқиб, аввало бемор инженер ётган палатага кирди.

— Мен сизнинг рентген суратингизни кўрдим,— деди у Қўзибоев-

га.— Чап ўпкангизнинг пардалари яллиғланган, афтидан, фасодланадиган туридан. Сиз яқин орада зотилжам билан оғриганмидингиз?

— Йўқ, зотилжам билан ётганим йўқ,— деди Қўзибоев ҳайрат билан елкасини қисиб.

— Тура оласизми?

— Уриниб кўраман,— деб жавоб берди бемор.

— Урнингиздан туриб, кўйлагингизни ечинг.

Врачнинг сўзлари ҳарбий бошлиқнинг буйруғидай эшитилди.

Бемор оёғини каравотдан тушириб, зўрға оёққа босди, кўйлагини еча бошлади. Бироқ у ҳолдан тойиб, қалқиб кетди. Зинаида Петровна унинг кўйлагини ечишга кўмаклашди. Кўзи беморнинг умуртқаси олдидаги чуқур ва хунук чандиқларга тушди. Эт титилиб кетган. Чандиқлар айрим-айрим гўшт бўлиб турарди. Зинаида Петровна титраб кетди. Нимага бунақа? Кечадан бери бу жароҳат ўрнини нега кўрмадикин? Унинг кўз олдида аллақачон эсдан чиқиб кетган, қандайдир таниш ҳол гавдаланди.

— Сиз фронтда бўлганмидингиз?— деб сўради у беморга диққат билан тикилиб.

Инженер шундай бош ирғадики, бундан бирор нима тушуниш маҳол эди.

— Бу ерингиз нимадан бунчалик тилка-пора бўлган?

Бемор жавоб бермади.

Зинаида Петровна яна сўради. Бемор яна жавоб бермади.

— Менинг саволларимга жавоб бергингиз келмаса, профессорни чақирайликми?

— Чақирманг...

Бемор, афтидан, жуда ҳолсизланди. Пешонасида йирик томчилар пайдо бўлди, юзи кўкариб кетди. Беморнинг ранг-рўйига ҳамон диққат билан тикилиб турган Зинаида Петровна унинг бу ҳолатини яхши пайқади. У инженерни суяб туриб, буюрди:

— Утиринг.

Коридордан ўтиб кетаётган ҳамширани кўриб, чақирди.

Лиза тез кирди.

— Беморни суяб туринг,— деди унга ва бармоқлари билан Қўзибоевнинг кўкраги ва орқасига уриб, шу орада Лизага қисқа-қисқа буйруқ бериб турди:

— Олдинга эгинг! Орқасига! Ўнгга! Чапга!

Врач ҳолатининг чўнтагидан фонедоскопни олди-да, беморнинг нафас олишини эшита бошлади. Кейин тилини, оғзини кўрди, баданига яна назар ташлади. Шундан кейингина ётишга ижозат берди. Қўзибоев каравотга чўзилди.

— Лиза, беморга кофеин билан икки мингли пенициллин беринг.

Қиз енгил қадам ташлаб палатадан чиқиб кетди. Инженер каравотда чўзилганича кўзларини юмиб ётибди. Зинаида Петровна эса гўё ниманидир хотирлашга тиришиб, бемор бошида турибди. Унинг назари яна инженернинг қорнидаги ўша хунук чандиққа тушди. У беморни оҳистагина чап ёнбошига ётқизди, орқасига кўз ташлади. Беш-олти сантиметр узунлигидаги жароҳат ўрни кўкариб турарди.

Лиза шприц олиб кирди.

— Ўпка абцессини худди биринчи марта кўраётганга ўхшайман. Кечадан бери тинчлигим йўқ. Кечаси кўз юмолмадим,— деди Зинаида Петровна оҳиста.

Лиза ҳам ўз ҳолатини ўйлаб, кулимсиради:

— Мен ҳам. Тун бўйи кўз юмолмайман!

Бу икки аёлнинг кўнгли бир-бирига нақадар яқин... Бири қирқ беш ёшларда, иккинчиси энди йигирмага тўлган. Бирини каравотда беҳол

чўзилиб ётган, чакка сочларига оқ тушган шу кишининг тақдири ташвишлантиради. Унинг ҳаётини асраб қолиш учун қўлидан келган ҳамма чорани кўришга тайёр. Иккинчиси, энди йигирма ёшга қадам қўйган, энг севимли кишисидан жудо бўлган бу гўзал қиз эса, шу марокашлик йигитни жондан севган нотаниш қизнинг бошига ўз бошига тушган кун тушмаслигини, унинг ўзи Аркадийга мотам тутиб йиғлаганидай қайғириб йиғламаслигини истайди.

Зинаида Петровна ўрнидан қимирламади. Нимагадир, ўз хаёли билан бўлиб, бемор бошида узоқ ўтириб қолди. Инженернинг докадек оқариб кетган юзига қон югура бошлади. Зинаида Петровна кўнгли ўрнига тушиб, чиқиб кетди.

Салим инженернинг кўрпасидан тортди.

— Уйғоқмисиз?

Қўзибоев зўрға кўзини очди, лекин Салимни эмас, бошида энгашиб турган ҳамширани кўрди.

— Дори ичинг. Бир симириб ҳаммасини ичинг!

Инженер афтини буриштириб, кўзларини юмиб, дорини ичди ва томоғига тиқилиб, қалқиди.

— На чора, ичиш шарт,— деди Лиза хайрихоҳлик билдириб ва қўшиб қўйди:— Ҳозир бўлимимиз мудир Зинаида Петровна Тошкентга телефон қилди.

— Шундайми? Менинг яна бир илтимосим бор эди.— Бемор ёнига ўгирилиб, тумбочкасини кавлаштира бошлади. Шу орада палатага Зинаида Петровна кириб, Лизага алланима деб пичирлади, Лиза тез чиқиб, хотин-қизлар бўлимига ўтиб кетди.

— Яна бир илтимос шуки,— деди Қўзибоев излаган нарсасини топиб. Аммо унинг рўпарасида Лиза эмас, Зинаида Петровна турар эди.

— Нима эди?— деб сўради врач.

— Уйга ҳам хабар қилиш керак эди...

— Нимага айтмадингиз?! Аввало оилангизга хабар қилиш керак эди. Бу нима, адресми?— Зинаида Петровна унинг қўлидан қоғозни олиб ўқий бошлади:— Фарҳод... кимингиз бу?

— Ўғлим.

Врач таажжуб билан қошини чимирди.

— Балки, хотинингизга телеграмма берган яхшироқдир?

Қўзибоевнинг чеҳраси алланечук бўлиб кетди.

— Ўғлимга телеграмма юбораверишингизни сўрайман,— деди у қўполроқ тарзда.

Зинаида Петровна инженерга бир оз таънали назар билан қараб турди-да, ниҳоят сўради:

— Нимага хотинингизга телеграмма юбортирингиз келмайди?

Қўзибоев ҳам ўзини тутолмади:

— Сиз врачсиз,— деди маънос тусда,— бу ерда касаллар жуда кўп. Агар ҳамма касалларингизнинг хатти-ҳаракати сабабини билишга интиладиган бўлсангиз, уларнинг дардини билишга вақтингиз етмайди.

Зинаида Петровна:

— Аммо...— деб эътироз билдирмоқчи эди, Қўзибоев унинг сўзини бўлди:

— Кўнглингиздагини билиб турибман. Сизда эскилик қолдиқлари бор, демоқчисиз. Айтмасангиз ҳам билиб турибман... Биласизми,— деди у давом этиб,— Урта Осиёда туташ линияли гидроэлектростанциялар қурилмоқда. Бу улкан иншоотни эскилик қолдиғи билан қуриб бўлмайди.

Врачга дағал бир гап айтиб юбормаслик учун инженер сўздан ўзи-

ни тўхтатиб, деразага қараб олди. Зинаида Петровна эса беморга тикилганича ағрайиб қолди. Қўзибоев таптидан сал тунди, ножўя қўполлигини юмшатиш учун, оҳиста товуш билан:

— Хотиним бўлмаса-чи, унда телеграммани кимга юбораман?— деди.

— Бўлмаса?!— уялганидан Зинаида Петровна қизариб кетди. Қизариш орқасида унинг юзига ёшлик ҳусни югурди.

Бир вақтлар Зинаида Петровна сочи олтин тусда товланадиган, юзлари оппоқ қиз эди. Йиллар ўтиши билан унинг сочлари сийраклашиб оқ оралади. Оппоқ юзи йиллар ва ҳорғинлик асорати бўлган майда ажинлар билан қопланди. Лекин кўзи хиёл қулганда, ёки худди ҳозиргидек, уялиб қизарганда унинг қирқдан ошганлиги билинмасди.

Қўзибоев унга қарамади, шунинг учун унинг қизарганини ҳам пайкамади.

— Хотиним бўлмагач, ўғлимни хабардор қилишим керак-ку!

— Йўқ, йўқ! Мен ўйлабманки... Ниятим сизни хафа қилиш эмас эди. Йўқ!— деди Зинаида Петровна ва бошини эгиб эшик томон йўл олди.

Врач чиқиб кетгандан кейин Қўзибоев гоҳ у ёнига, гоҳ бу ёнига ағдарилиб, узоқ хаёл суриб ётди.

«Менда эскилик сарқитлари бор, деб гумон қилса-я!.. Сизларга қўл ва оёқ кесиш бўлса, бас...» деб ўйлади у қизишиб кетганидан, айни вақтда, врачни ноҳақ хафа қилганини тан олди, бирданига жаҳли чиқиб кетганига ўзи ич-ичидан ҳайрон бўлди.

Салим Режаб соғ оёғи билан ҳаккалаб эшик олдига борди, коридорга термилиб Лизанинг йўлига кўз тутди. Лиза келавермагач қайтиб келиб, инженернинг каравоти четига ўтирди.

— Тинчланинг,— деди у Қўзибоевга энгашиб.— Доктор сизни сира ҳам хафа қилмоқчи эмас эди. Сиз менинг оёғим майиб бўлиб қолганига афсус едингиз. Гап бундагина эмас, комрад. Мен бу ерда ётиб ўтган вақтимга ачинапман. Тинмай дарс тайёрлайдиган фурсатим бекор ўт-япти. Мен бўлсам бу ерда оёғимни қўлтиқлаб ётишга мажбурман...

Остонада ҳамшира кўринди: у нимадандир ҳаяжонланган эди. Инженерга яқин келиб:

— Холдор Қўзибоевич, расмни... ҳалиги қизнинг расмини яна кўрсам бўладими?— деб сўради.

— Расм дейсизми?— деди инженер, Режаб билан тез кўз уриштириб.— Расм Режабда.

Марокашлик йигит довдираб, ноилж қолди.

— Ҳа, расм менда,— деди Салим ва портфелини очиб, расмни олди-да Лизага узатди.

— Қизингизми шу?!— деб сўради Лиза.

— Менинг... қизим,— деди инженер тутилиб. Лекин ёлғон гапираётганлиги сезилиб турарди.

— Сизнинг қизингиз?!— деди-да Лиза кўзи билан Салимни кўрсатди:— Балки бу йигит ҳам ўғлингиздир? Кечаги расмдаги қизнинг эғнида тор, силлиқ блузка, кенг юбка бор эди, бу расмда эса оқ кофта, тор юбка кийиб тушган. Оёғида оқ туфли. Қани, Салим, бошқаларини ҳам олиб кўрсат!

Режаб Бин-Ҳозининг бошқа иложи йўқ эди. У портфелини очиб, ичидаги ҳамма нарсани чиқарди. Француз тилида нашр қилинган расм-ли журнал, фото, Зулайхонинг кечаги расми ҳам чиқди.

Лиза қипқизариб кетди. Овози қалтиради:

— Бу қизингизни нимага менга айтмаган эдингиз?— деди у.

Режаб елкасини қисди:

— Айтишим шартмиди?

Қиз жавоб тополмай қолди. У расмни каравот устига ташлаб, бир оз индамай турди. Кейин секингина:

— Йўқ, шарт эмас эди,— деди-да палатадан чиқиб кетди.

IV

Антибиотиклар инженернинг дардига кор қилмади. Унинг гоҳ иситмаси кўтарилди, гоҳ титроқ босди, гоҳ кўкрак санчиғи азоблади, гоҳ устма-уст тутган йўтал қийнади. Профессор уни дори билан даволаш учун кўп уринди. Дард енгилмаганлигига ва эски дардга айланиш хавфи туғилганига ишонч ҳосил қилгандан сўнг, хирургия усули билан даволашга аҳд қилди. Қўзибоевни Зинаида Петровна профессорнинг раҳбарлигида операция қилди.

Салимнинг ҳоли нима кечди? Унинг оёғини кесмадилар. Физиотерапия йўли билан даволадилар. Гап унинг ярадор оёғидагинамиди? Йўқ, Салимнинг юраги ҳам яраланган эди.

Оқ рўмол тагидан чиқиб турган олтинсимон соч толалари, тиниқ қизғиш бет, келишган қомат, мовий кўзлар, абжир ҳаракат... буларга кўз ташламай бўладими ахир?

Лекин Лизанинг юраги-чи? Еш архитекторнинг вафоти унинг юрагини яраламадими, ахир? Болаликдан бошланган дўстлик, севги... кейин эса, шундай оғир жудолик. Қизнинг юрагида буюк қайғу бор эди. Шу қайғу унга ором бермасди. Довюрак Салим унга жуда ёқади, Лекин бу ишқ эмас. Лиза ҳали уни дуруст танимайди. Бироқ таниганда ҳам...

Вақт ўтаверди. Операция қилингандан бери йигирма бир кун ўтди. Бу вақт орасида Тошкентдан Қўзибоевнинг ўғли Фарҳод билан қизи Флора келиб кетди. Фарҳод отаси изидан юриб, энергетика соҳасида ишлар, қизи эса университетнинг шарқшунослик факультетида ўқирди.

Профессорнинг айтишига кўра, операция муваффақиятли чиқди. Қўзибоевнинг қўлтиғи тагидаги ўроқ нусха катта яра текис, силлиқ бита бошлади. Беморнинг иссиғи тушиб, бемалол нафас оладиган бўлиб қолди. У коридор ва айвонга чиқиб юрадиган, домино ўйнайдиган бўлди. Лекин у ҳали аввалгидек бўлиб кетмаган эди.

Апрель оқшомларидан бирида инженер чарчаб, каравотига чўзилди. Бейхтиёр хаёлга берилди. Кўз олдида Фарғона — яшилликка бурканган водий, уфқини кўз илғамас саҳро, Ёзёвон далаларини кесиб ўтган юқори босимли электр симлари гавдаланди... Лекин ўзининг ҳозирги ожиз ҳолини эслаб, маъюсланди. Қўзибоев маъюсликни қувиш учун қулоқ радиони — наушникни олиб қулоғига тутди. Барсованинг ажойиб овози янгради. Аммо афсуски, «Булбул» ашуласининг охиринигина эшитиб қолди... Кейин Куба дикторининг жиддий, вазмин овози эшитилди. У ўз ватандошларини империализмга қарши курашга чақирарди. Кейин Фиделнинг оташин нутқи янгради: «Ватан ёки ўлим!»

Инженерни ўй қамраб олди. У наушникни қулоғидан олиб, тумбочкага қўйди-да, кўрпага бурканди. Курашга чақирувчи бу садо унинг эсига анча йиллар олдин ўтган, лекин ҳануз унутилмаган воқеаларни туширди. Будапешт бўсағаларидаги жанглар...

Эртасига эрталаб у Тошкентдан хат олди-ю, юракни эзувчи бу оғир хотираларни хаёлидан қувди. Ўзбекистонда ўриқлар гуллагани, Тошкент кўчаларидаги дарахтлар барг ёзгани, хуллас, яшнаган баҳорни кўз олдига келтириб, кўнгли анча ёзилди. Аммо бу ерда ётавериш, ҳар хил дориларни ичавериш кўнглига жуда-жуда урган эди.

Унинг ёнига Зинаида Петровна келди.

— Кўп жўрпсизми дейман, юракни ортиқча ишлатиш ярамайди! Қани, эшитиб кўрайлик-чи, иши қалайкин.

Инженер кўйлагининг ёқасидан ушлаб, дарров ечди.

«Яна ўша тилим... ўша чандиқлар...» Зинаида Петровна сесканиб кетди.

— Ҳар сафар сиздан сўрагим келади-ю...— у сўзни тамомламай жим қолди.

— Нимани сўрамоқчи эдингиз?— деди инженер ҳушёр тортиб.

— Йўқ, бу унчалик муҳим гап эмас,— деб жавоб берди аёл аллақандай ноаниқ бир ҳолатда. Бир оз жимликдан кейин:

— Ушанда сиз мендан хафа бўлдингиз шекилли,— деди у.— Аммо ўшанда, телеграммани ўғлимга юборинг, деб қаттиқ туриб олганингизнинг сабабига мен ҳануз унча тушунмайман.

— Хотиним оғир касалдан вафот этган. Яқиндагинада. Шу жудодликдан бир ой кейин трест мени Ригага командировка қилди. Йўқса, мусибат мени енгаёзганди,— деди Қўзибоев ғамини яширмай.

Зинаида Петровнанинг ранги оқариб кетди.

— Афв этинг!— деди-ю, аста стулга суялиб, кўзларини беркитди.

Лиза унинг атрофида парвона эди:

— Зинаида Петровна! Сизга нима бўлди? Кўнглингиз беҳуд бўлдимиди?

— Йўқ, ҳеч нима бўлгани йўқ, ўзим!— деди у ва чўнтагидан бир парча қоғоз олиб, Лизага узатди:— Илтимос, шу номер билан Александр Васильевичга телефон қилинг. Илмий кенгаш келгуси пайшанбага қолдирилибди, денг. Тушундингизми?

— Тушунмай-чи,— деди-да, Лиза электр устарасида соқол олаётган Салимга кўз қирини ташлаб, қувнаб чиқиб кетди.

Лиза фасов танлаб кийинадиган олифта қиз. Лекин нимаики кийса, ўзига жуда ярашади. Ҳатто оддий оқ халат ҳам худди қуйиб қўйгандай... Лизанинг ниятлари пок, жиддий. Агар у кўнглидагини амалга оширса, бу буюк жасурлик бўлади. Ахир, эрталабдан кечгача елиб-югуриш, беморларга қараш, вақт топиб Салим билан қуюқ суҳбат қуриш, кечалари ўтириб, формула ёдлаш ҳазил ишми?

Бу орада Зинаида Петровна Қўзибоевдан:

— Бу фалокат қаерда юз берган эди?— деб сўради.

— Нима? Қаерда ярадор бўлганимми? Бу эски воқеа. Эсга олмаган маъқул,— деди у маъюс тортиб ва оғир хўрсинди.

— Шунчалик бесўнақай, пала-партиш тикилганки, қандай омон қолганингизга ҳайронман... Ёки ГЭС қурилишида бирор арматурага йиқилганмидингиз?

— Йўқ. Боварияда бўлган.

Зинаида Петровна сесканиб тушди:

— Боварияда? Боварияда дедингизми?.. Илтимос қиламан... айтингчи, бу фалокат қандай юз берган эди? Ишонинг, буни билишнинг менга жуда аҳамияти катта!..

— Узун гап бу...

— Узун бўлса ҳам айтинг!

— Мен Дунапенелда ярадор бўлган эдим. Бу — мадьярларнинг кичкина шаҳарчаси. Балки эшитгандирсиз?— деди у. Бир оз ўйлаб турди-да:— Балки бу шаҳарчада бўлгандирсиз?— деб сўради.

Зинаида Петровна жилмайди:

— Топдингиз, бўлганман.

— Ростингизми?— деди инженер хурсанд бўлиб.— Қўрган бўлсангиз, бу фалокат худди ўша шаҳарчада юз берган эди. Урушнинг сўнгги ҳафталари эди. Мен...

— Сиз ҳалок бўлаёзгансиз...— деб унинг сўзини бўлди Зинаида Петровна.— Ўқнинг теккан жойини қаранг-а!

— Ҳа, ҳалок бўлаёзган эдим. Ўқ ичак пардасига теккан. Тос суягимга ҳам. Мен тўғри юролмайман. Сал оқсаб юраман... Пайқаган-

дирсиз? Қимдир мени кекса мадрянинг уйига кўтариб келибди. Ҳушимга келганимда қош қорайган эди. Бир бола: «Немислар! Яна немислар келяпти!» деб дод солиб жирди.

— Немислар?— деб сўради Зинаида Петровна ҳайрон бўлиб,— қанақа немислар? Улар, ахир, қочаётган эди-ку!

— Қочаётган эди... Лекин улар йўлларида учраган ҳамма нарсани вайрон қилардилар!.. Кечаси баланд бўйли, оч қўнғир сочли, плашч кийган қиз кириб келди. Ўша қиз мени орқасига опичиб, ҳовлига кўтариб чиқди. Кўчада даҳшатли жанг борарди. У мени кўтарганича жон-жаҳд билан илдам юрди... Олдин боғдан, кейин лой кўчадан кўтариб ўтди. Мен яна ҳушдан кетдим. Қиз мени қанча опичлаб юрганини билмайман. Яна ҳушимга келдим, узоқда итларнинг ҳургани қулоғимга кирди. Оғриқ азобида титраб-қақшаб кўз очдим, қарасам шипсиз баланд бир уйда ётибман. Бу каттакон гиштин омборга ўхшарди. Омбор ҳам эмас, аллақандай вино подвали эди шекилли, чунки ётган жойимдан пастга тушиб кетган зинапоёга кўзим тушди. У ердан ачиган узум ҳиди бурқсиб чиқарди. Олд деворининг ярми қулаган. Теварак-атрофимда челақ, бочка ва тос сочилиб ётибди. Умуртқам боғлаб қўйилган, назаримда наридан-бери боғланган.

Нарироқдаги тўнтарилиб ётган тос четида ҳарбий форма кийган киши ўтирибди. Товушидан ёшга ўхшамайди. Оёқ томонимда кўк плашч кийган қиз ўтирибди. Бечора... Мени неча километр жойдан кўтариб келди экан?

Кўзимни очганимдан кейин қиз:

— Яхшимисиз, капитан?— деб сўради.

Мен ҳеч нима демадим шекилли. Жуда ташна эдим.

— Ҳаётингиз сақлаб қолинди. Сизни операция қилдилар... жуда қийин операция,— деди у.

Бошимга, буларга раҳмат дейиш керак эди, деган фикр келгандай бўлди. Зўрға миннатдорлик билдирдим, шунда кекса докторнинг:

— Мана бу қиз... миннатдорлигингизни унга айтинг!— дегани қулоғимга кирди.

Тонг маҳали медсанбатнинг оғир ярадорларни юклаган усти ёпиқ машинаси келди. Кабинадан шофер билан санитар чиқди, улар мени замбилда кўтариб машинага чиқардилар. Кейин санитар ҳарбий врачдан ижозат сўради-да, шоферга:

— Ҳайда!— деди.

Бизни Львовга олиб келдилар. Тез орада уруш тугади. Лекин мен ҳарбий госпиталда узоқ ётдим. Ўша жасур қиз хаёлимдан ҳеч кетмади. Ярадорлардан бири, у қиз немислар қўлига тушди, концлагерда азоб чекапти, деса, бошқа бирови, мен у қизни яхши танийман, Берлин бўсағаларидаги жангда ҳалок бўлди, дерди. Ундан бошқа дарак топмадим. Қани энди имкони бўлса-ю, ўша мард қизни яна бир кўрсам... Бу воқеа ана шундай бўлган эди.

— Даҳшат!— деди Зинаида Петровна сесканиб,— даҳшат!— деб такрорлади у. Қўзибоевга яна нимадир демоқчи эди-ю, лекин ҳалққумига алланима тиқилиб, ўз ҳолатини сездирмаслик учун палатадан чиқиб кетди.

Инженер унинг руҳий ҳолати сабабини билишга интилиб, хийла вақт жим ётди.

V

Палатага Лиза югуриб кирди:

— Салим, телефонга!

Салим йўқ эди. Энага уни излаб коридорга чопди.

Салим телефонда гаплашиб қайтиб келгач, Қўзибоев сўради:

— Ким телефон қилибди? Университетданми?

— Йўқ, Университетдан эмас. Али Ята телефон қилди,— деди фахр билан Бин-Ғози,— мен билан гаплашмоқчи. Эртага. Менга муҳим гапи бор экан.

— Эртага? Оёғингиз-чи? Ярангиз-чи?

— Қанақа оёқ, қанақа яра!— деди Салим қўл силтаб.— Энди, шу бугундан бошлаб оёқ тамом тузалди! Яра битди! Ҳозир мен ҳар қачонгидан ҳам соғман! Али Ята! У билан кўришиш нималигини биласизми?! Бу — бутун бир Марокаш... менинг бутун ҳаётим шу!

Салим касалхонадан чиқишга рухсат олиш учун кун бўйи елиб-югурди, бироқ Зинаида Петровна розилик бермади. Кечга яқин у уйига кетишга ҳозирланаётганда Режаб унинг вақти хушлигини кўриб, яна ялина бошлади.

— Эртага... эртага кўрамиз,— деди у.

Эртасига бош ҳамшира Салимга хушхабар келтирди, унга рухсат беришганини, кийимларини олиб кийиши мумкинлигини айтди.

Орадан уч соат ўтгандан кейин Салим қўлтиғида портфели, чеҳраси кулган ҳолда врачлар, ҳамширалар билан хайрлашди, Лиза билан Қўзибоев эса уни лифтгача кузатиб бордилар.

Салим лифтда туриб Қўзибоевга:

— Комрад, тузалиб чиқишингиз билан менга телефон қилинг. Албатта, учрашайлик,— деди. Кейин қизга қаради:

— Раҳмат сизга, Лиза!— деди.— Мен сизни эсимдан ҳеч чиқармайман.

Қўзибоев билан Лиза унга қўл силжиб қолдилар.

VI

Яна уч ҳафта ўтди. Қўзибоевнинг яраси тузалди, этнинг тикилган чоклари текисланди, у енгил, бемалол нафас оладиган бўлди. Бу ердан чиқиб, ишга киришадиган кун яқинлашди.

Оғир касални енгган ёки мураккаб операцияга бардош берган беморни врачлар танти, мард, иродаси кучли одам, дейишади. Қўзибоев бугун бир юз ўттиз биринчи палатадан чиқиб кета туриб, аввало Зинаида Петровна эслади. Эшикни сал очиб, ординатор кабинетига қаради. Александр Васильевич билан Зинаида Петровна стол ёнида муҳим бир масалани гаплашиб ўтирарди. Профессор Қўзибоевни кўриб:

— Кираверинг! Бизга бирор айтадиган гапингиз бормиди?— деб сўради ундан.

— Кетяпман. Хайрлашгани келдим,— деди Қўзибоев.— Ғамхўрлигингиз учун сизга, Александр Васильевич ва сизга, Зинаида Петровна, катта раҳмат... Мен бу яхшиликни ҳеч унутмайман.

Бу одамлар жуда бандлигини, уларнинг вақтини олиш одобдан эмаслигини билиб, улар билан тез хайрлашди-да, чиқиб кета бошлади. Бориб эшикни очай деганда:

— Қачон жўнайсиз?— деб сўради Зинаида Петровна.

— Икки кундан кейин,— деб жавоб берди Қўзибоев:— Нима эди?

— Сизга айтадиган гапим бор эди. Лекин ҳозир фурсатим йўқ. Эртага бу ёққа бир кириб чиқолмайсизми?

Инженер кўнглида қандайдир қизиқиш пайдо бўлди: бу меҳрибон ва гўзал аёл менга нима деркин? Бирор муҳим хабар айтмоқчи эмасмикин?!

Эртасига соат ўн бирларда Қўзибоев тушган машина касалхона эшиги олдида тўхтади. Унинг ёнида министрликнинг масъул ходимларидан бири ўтирарди, инженер ҳозир шу кишининг меҳмони эди. Қўзи-

боев вестибюлга кириб, телефон қилди-да, ҳовлига чиқиб турди. Ун минутлардан кейин Зинаида Петровна кўринди.

Инженер врач билан сўрашди-да:

— Шошилинч учишим зарур бўлиб қолди. Менга бир нима демоқчи эдингиз шекилли?

— Ҳа,— деб жавоб берди Зинаида Петровна,— нимага эртага эмасу бугун учасиз? Нима бўлди ўзи?

— Ҳеч нима... буйруқ шунақа.

— Биласизми... Сизга айтмоқчи бўлганим, ҳа, айтмасам ҳам бўлаверадиган гап. Чунки бу жуда эски ва узун гап.

Инженер бу муқаддимани эшитиб, беихтиёр жилмайди, чунки бу сўзни кечагина унинг ўзи айтган эди.

Зинаида Петровна сўзида давом этди:

— Менга сарғиш сочили... сизни опичиб кўтарган... бир қизни кўрсам, деган эдингиз... эсингиздами?

— Ҳа, йўқса-чи?

— Биласизми, Холдор Қўзибоевич, ўша қизни кўриб турганингизга икки ойдан ошди!

Инженер тамом оқариб кетди.

— Нима деяпсиз? Тушунолмаяпман.

— Шундай. Сизни операция қилган ҳарбий врач, сизни опичлаб кўтарган қиз... ўша қиз... бу воқеаларни сизга қандай тушунтирсамкин?

Унинг овози қалтиради... кўз ёшини бекитмоқ учун бошини эгди.

— Шошманг!— деди инженер ҳаяжонга келиб.— Қайси қиз! Менинг халоскорим-а? Ме-ни жаҳаннамдан қутқазган қиз-а! Ўша ўзимман дегм!

— Ўша.

Қўзибоевнинг оёғи қалтираб кетди, у йиқила ёзди:

— Зинаида Петровна! Азизим! Ўша қиз ўзимман дегм? Шунча вақтдан бери нимага индамадингиз?— дея қичқариб юборди ва узун, ҳалы беҳол қўллари билан аёлни қучоқлаб, юзидан ўпди.

— Анча кейин сезиб қолдим,— деди у елкасини учириб.— Кейин бошқа сабаблар ҳам бор эди.

— Қанақа сабаб?

— Сиз ёш, бақувват қизни кўрмоқчи эдингиз... ўшандан бери ўн олти йил ўтди. Буни кўряпсизми?— у шляпаси тагидан чиқиб турган оқ соч толаларини кўрсатди.— Энди ўша қиз йўқ, кекса хотин бор... у бошидан кўп нарсани кечирди.

— Мен-чи, мен?

Шу орада будка олдида турган машинанинг эшикчаси очилди, бир киши бош чиқариб, инженерни чақирди:

— Холдор Қўзибоевич! Кечикамиз. Тезроқ бориш керак!

Инженер афсус билан Зинаида Петровнага боқди, ундан ўзи бе-хабар гапни эшитмоқчи эди. У Зинаида Петровнадан ўша воқеани бошдан-оёқ билиб олмоқчи эди. Ҳозир эса Шереметьево аэропортига йўл олиш зарур. Аттанг, аттанг.

— Тошкентга учиб кетяпсизми?— деб сўради у.

— Варшавага... Энергетиклар конгрессида. Министрлик юборяпти,— деб жавоб берди Қўзибоев.

— Сизни яна қачон кўраркинман?

— Бир ҳафтадан кейин... албатта,— деди у машина томон бсрар экан.

Шеърлар

(„Сизнинг шаънингизга“ китобидан)

Шеърлар китобим ҳақида

Мен шоирман. Истайманки,
Шеърларим бўлсин китоб.
Ҳар ўқувчи йўлларини
Ёритсин у мисли офтоб.
Майли ишчи қора мойли
Қўлларида тутсин уни;
Майли сувчи тўлин ойли
Кечалари титсин уни;
Майли чўпон тизма тоғли
Яйловларга олиб кетсин;
Майли сапёр поход чоғи
Тўрвасига солиб кетсин;
Майли ҳали ҳарф билмаган
Бола бузиб ўқиса ҳам;
Майли уни ман-ман деган
Зўр танқидчи бўш деса ҳам;
Лекин сатанг эрмак қилиб
Варақласа розимасман!
Меҳнат севмас ёдлаб келиб,
Гар мақтаса, рост демасман!!!

5 декабрь, 1960.

Куркулдак қирғоғи

Қўм-қўк, қўм-қўк қирғоғинг бор, Куркулдак,
Сокин-сокин оқишларинг кўп кўркам.
Ҳар тўлқининг биладан дер юз эртақ,
Ҳар япроғинг ўн икки ой, бир кўклам.

Қирғоғингда хаёл суриб ўтирдим,
Илҳом келиб деди менга:— ол, қалам!
Қирғоғингда шу шеъримни битирдим,
Нурга тўлди, гулга тўлди бу олам!

Сен нақадар ҳаётбахшсан, дилрабо,
Табиатнинг гўзалисан, кўркисан.

Ҳар қадаминг меҳмонга дер:— марҳабол
Баҳор қизин манглайида бўркисан!

Йўғонтена этагида чойхона,
Сен туфайли шинаванда хилвати.
Соя-салқин қирғоқларинг бир она,
Эркалайди, аллалайди, йўқ кети!

Сенда бир бор бўлган одам мақтаниб,
Йиллар бўйи эслаб юрса не ажаб!
Ҳар дақиқанг юрагига завқ солиб,
Тўлқинларинг «минг яша!» дер ҳижжалаб!

Соя-салқин қирғоғинг бор, Куркулдак,
Сенда ўтган ҳар бир лаҳза бир эртак!
23 апрель, 1961.

Қ а л б

Сен, дўстим, амин бўл, гар зарур экан,
Майлига, юрт учун қалбим кул бўлсин!
Лекин юрт боғини босмасин тикан,
Боғида ҳамиша чечак, гул бўлсин!

Ушанда ўзимни гулда кўрарман,
Гул севган бахтиёр элда кўрарман;
Нур қучган уфққа манзилин тутган
Кенг, ёруғ ва текис йўлда кўрарман!
23 апрель, 1961.

Кеч кирди...

Кеч кирди.
Ел турди.
Уфқда қуёш —
Гўёки ноғиҳон эзилган анор.
Елларнинг амрига райҳон эгиб бош,
Мудраган булутдек оғир соллонар.

Кеч кирди.
Кеч кирди қора шол тутиб.
Қоронғи тушса ҳам, майли, ҳеч гапмас!
Фақат сен, қуёшим, мени тарк этиб,
Ҳижронинг тунида қолдирмасанг, бас!!
25 апрель, 1960.

Эшигинг тубида..

Кел!
Сен келсанг, гўзалим, кўнглим тоғ бўлур,
Сен келсанг, тилим ҳам бўлади бийрон,
Сен келсанг, ҳамиша, эй меҳри жаҳон,
Бу шоир юрагим бир булоқ бўлур.

Айт десанг, айтаман эркин, бемалол,
 Минг-минглаб эртақлар токи субҳидам.
 Ва лекин эшигинг тубида, эркам,
 «Хайр!» демак мен учун кўп амри маҳол!!!

25 апрель, 1960.

Қир кезиб борардик...

Қир кезиб борардик — тизза бўйи ўт,
 Узига имларди минг турли чечак.
 Мен сенга сўйлардим қизиқ бир чўпчак,
 Кўзингда ёнарди мен билмаган ўт...

Шўх бўлиб кетибсиз! — дединг-да, чопиб
 Сен кетдинг ўт босиб, мен қолдим қараб.
 О, қочма, сен босган ўтлардан сўраб
 Қаерда бўлмагин олурман топиб.

Ахалцихе. 24 август, 1959.

Сен дейсан ..

Сен дейсан: манзилим жуда ҳам олис,
 Неча кун, неча тун юрмоғим лозим.
 Бир замон кузатиб қолган эди қиз,
 Шу қизнинг ҳажрида ҳамон тўрт кўзим.

Эй дўстим, ўксима, ёринг қошига
 Бир кун албатта етиб борасан.
 Бошини қўяди чанқоқ тўшингга,
 Шу оннинг завқида мангу қоласан!

Лекин, мен, ўн йилки, «Ёшлик» аталган
 Бекатга қайтолмай доғдаман ҳамон!

26 декабрь, 1959.

Юрак сўзлари

(Меҳди Сейдзодадан)

Дейдиларки, бир нозик қилга боғлиқдир юрак,
 Мен дейман: бу Ватанга, элга боғлиқдир юрак.
 Дейдилар: кўп ишласанг қарир юрагинг бевақт.
 Мен дейман: меҳнат севмоқ, билсанг, ўзи улуғ бахт.
 Дейдиларки, сенинг ҳам озми-кўпми ғаминг бор.
 Мен дейманки, шодлик-дўст, севинчдан ҳамдамим бор.
 Дейдиларки, ҳар умр қисқа бир онга ўхшар.
 Мен дейман: мазмунли кун чексиз жаҳонга ўхшар.
 Дейдилар: қариб қолдинг, ёшинг ҳам олтмишда бор.
 Мен дейман: бу давронда ҳеч қаримас санъаткор!

Дўстимга жавоб

— Қор босган чўққидай бўлса ҳам бошинг
Севгини куйлашдан тинмайсан ҳамон.
Гўёки ўттиздан ўтмаган ёшинг,
Гўёки қалбингда қайнар олов қон!

— Рост айтсам, эй дўстим, гул ва муҳаббат
Қўлимга тутқизган баҳорда қалам.
Шу қалам қўлимдан тушмайди албат
Чаманга бурканиб яшаркан ўлкам.

Мабодо беш юз йил умр кўрсам ҳам
Баҳордан, севгидан ёзардим фақат.
Дер эдим:— Яшасин гул ва муҳаббат,
Дер эдим:— Яшасин Ватаним-онам!

22 апрель, 1960.

Дўстимга деганим

Гар менинг умримдан савол сўрасанг,
Қўп узун изоҳга ўрин йўқ, дўстим!
Баҳорда туғилдим, баҳорда ўсдим,
Баҳор деб фронтда қилдим қонли жанг!

Баҳорда улғайдим, баҳорни куйлаб,
Баҳорий ҳаётда умр кечирдим.
Нимани ҳис этса бу баҳорий қалб
Баҳорий руҳ билан оққа кўчирдим.

Шу учун гул, севги, шодлик қўшиғим,
Шу учун ҳамиша олчи ошиғим!!

1960.

ОЧИЛГАН КҮРҮК

Роман*

КЕЧКИ ОВҚАТДАН сўнг эркаклар будкадан нарироққа гулхан ёқиб, унинг атрофидан чеккани ўтиришди.

— Хўш, энди самимий гаплашиб олайлик: нега ёмон ишладинглар? Ҳайдашни нега бунча чўзиб юбординглар?— сўради Давидов.

— У бригадаларда ҳўкизлар кўп,— деб қўйди кичик Бесхлебнов.

— Қанча ортиқ экан?

— Ўзинг билмайсанми? Учинчида — саккиз жуфт ошиқ, бу ҳар қалай тўртта плуг деган гап! Биринчида — икки плуг ортиқ, демак, улар ҳам бизлардан кучлироқ.

— Бизнинг планимиз ҳам ортиқроқ,— гап қистирди Прянишников, Давидов кулиб қўйди:

— Қанча ортиқ экан?

— Ўттиз гектар бўлса ҳамки, ортиқ-да. Бунча ерни ҳам тумшугинг билан титкиламайсан.

— Планни мартда сизлар тасдиқлаганмидинглар? Нега энди ҳозир оби-дийда қиласизлар? Бригадаларда мавжуд бўлган ерларга амал қилган эдик-а, шундаймиди?

Дубцов босиқлик билан деди:

— Ҳеч ким оби-дийда қилаётгани йўқ. Давидов, гап бунда эмас. Бизнинг бригададаги ҳўкизлар қишлоvdан ёмон чиқди. Моллар билан емларни умумлаштираётганда бизда хашак билан похол камроқ экан. Сен бу нарсани жуда яхши биласан-ку ахир, бизга гишава қилишининг ҳам ҳожати йўқ. Ҳа, чўзиб юбордик, ҳўкизларимизнинг кўпчилиги камқувватлик қилиб қолди, ем-хашакни ҳам Островнов билан ўйлаганларингдек эмас, расамади билан тақсимлаш керак эди: молларни хусусий хўжаликлардан топширилган емлар билан боқяпсизлар. Оқибатда шундай бўлдики, бировлар ерни ҳайдаб бўлиб молларни ўроққа тайёрлаяпти, биз бўлсак ҳамон шудгор билан оворамиз.

— Бўлмаса, сизларга ёрдам берайлик. Любишкин ёрдам берсин,— таклиф қилди Давидов.

— Биз йўқ демаймиз,— деди қолганларнинг сукутли розилиги билан далдаланган Дубцов. — Биз мағрур эмасмиз.

— Ҳаммаси равшан,— деди ўйланиб Давидов — Шу нарса ҳам равшанки, правление ҳам, ҳаммамиз ҳам хомлик қилибмиз: қишда ем-хашакни, чунончи территориал жиҳатларга амал қилиб тақсимлабмиз,— бу хато! Иш кучи билан уловни ҳам нотўғри жойлабмиз,— буниси иккинчи хато! Биз қайси иблисни гуноҳкор қила оламиз? Ўзимиз янглишган эканмиз — ўзимиз тузатамиз. Иш унуми бўйича, мен бир

* Давоми. Боғли 1, 2, 3-сонларда.

суткалик иш унумини айтяпман, кўрсаткич рақамларингиз чакки эмас, умуман олганда эса расво. Қани ўйлаб кўрайлик, бу боши берк кўчадан чиқиб олиш учун сизларга қанча плуг ташлашимиз керак экан, келинлар, ҳамма нарсани ҳисоблаб чиқиб, ёзиб кўрайлик, ўроқ вақтида хатоларимизни ҳисобга оламиз, кучларни бошқача жойлаштирамиз. Қачонгача янглишиш мумкин ахир?

Гулхан атрофида икки соатча ўтириб баҳслашишди, ҳисоблашишди, гижиллашишди. Ҳаммадан кўра Атаманчуков жўпроқ активлик кўрсатди. У астойдил гапирар, жўяли таклифлар ташлар эди, аммо Бесхлебнов Дубцовнинг шаънига аччиқ гап отаётганида Давидов Атаманчуковга тасодифан қараркан, унинг кўзларида шу қадар совуқ нафрат кўриб қолдики, ҳайрат билан қошларини керди. Атаманчуков дарҳол ерга қаради, қўнғир тук босган ҳиқилдоғини бармоқлари билан ишқади, яна бир дақиқадан сўнг Давидовга қараб у билан кўзи учрашганда — кўзларида намоишкорона мулойимлик барқ урар, юзидаги ҳар бир ажинда самимий лоқайдлик сезилиб турар эди. «Артист! — деб ўйлади Давидов. — Аммо у менга нега бундай иблисона қаради экан? Чамаси, баҳорда колхоздан ҳайдаганимдан хафамикан?»

Аммо Давидов бир нарсадан хабарсиз, хабардор бўлиши ҳам мумкин эмас эдики, ўшанда, баҳорда Атаманчуковнинг колхоздан ҳайдалганини эшитган Половцев уни кечаси ҳузурига чақиртириб келиб, қурч жағини қисганча, тишларини гижирлатиб шундай деган эди: «Бу нима қилганинг, шалоқ? Сен мен учун намунали колхозчи бўлишинг керак, ўзидан-ўзи арзимаган нарсаларда қўлга тушиб қоладиган. ГПУдаги сўроқларда бўлса ҳамма қолганларни ҳам, бутун ишни ҳам барбод қиладиган ўтакетган аҳмоқ бўлишинг керак эмас. Сен колхознинг умумий мажлисида тиз чўк, итвачча, аммо шунга эришки, мажлис бригаданинг қарорини тасдиқламасин. Биз бош кўтармасимиздан бурун — одамларимиз заррача бўлсин шубҳага қолмасликлари керак».

Атаманчуковнинг тиз чўкишига ҳам тўғри келмади: Половцевнинг қистовли амри билан мажлисда Атаманчуковни Яков Лукич ҳам, унинг ҳамма маслакдошлари ҳам ёппасига ёқлаб чиқишди, мажлис бригада қарорини тасдиқламади. Атаманчуков нўжтимоний хайфсан билан кутулди. Ўшандан бери унинг полуги пасайиб, дуруст ишларди, ҳатто ялқовланиб ишлайдиган кишиларга меҳнатга онгли муносабати билан ўрнак ҳам бўлиб қолди. Аммо Давидов билан колхоз тузумига бўлган нафратини чуқур ва пухта яширолмас, нафрати аҳён-аҳёнда ихтиёридан ташқари, гоҳ эҳтиётсиз айтилган сўзи орқали, гоҳ совуқ кулгиси орқали сиртга чиқиб кетар, гоҳ сув берилган пўлатдек кўм-кўк кўзларида аламли учқун каби чақнаб, дарҳол ўчар эди.

Талаб қилинадиган ёрдамнинг ҳажми билан ҳайдашни тугатиш муддатларини ярим кечага боргандагина аниқ белгилашди. Давидов шу ернинг ўзида, гулханнинг олдидаёқ Размётновга хат ёзиб берди. Дубцов эса учинчи бригадadan тушгача ҳўкизлар билан плугларни олиб келиш, ўзи Любишкин билан бирга энг ишчан плугчиларни танлаб олишлик учун тонг отишини кутиб ўтирмасдан, ҳозирнинг ўзидаёқ хуторга жўнайидиган бўлди. Ўчиб қолган гулхан атрофида индамасдан яна бир марта чекишди-да, ётгани тарқалишди.

Худди шу вақтда будка яқинида бошқа бир суҳбат давом этмоқда эди. Жўнгина тунука тоғорада Варя эҳтиёт билан Давидовнинг тельняшкасини ювмоқда, ёнида турган ошпаз хотин эркакларнинг овозига мойил паст овоз билан гапирмоқда эди:

— Нега йиғлаяпсан, жинни?

— Кўйлагидан шўр ҳид келяпти.

— Нима қипти? Ишлаганларнинг ҳаммасининг ички кўйлагидан ҳам атир билан ироқи совун ҳиди эмас, шўр билан тер ҳиди келади. Бунча ўкрасанг? Сени хафа қилиб қўйгани йўқми?

— Йўқ, нима деяпсан, хола!

— Бўлмаса нега дур-дур йиғлайсан, лақма?

— Ахир бегонанинг кўйлагини эмас, ўз ёримнинг кўйлагини юва-ялман-ку...— деди қиз тоғорага бошини эгиб ва ўпкасини аранг босиб.

Узоқ сукутдан сўнг ошпаз қўлларини биқинига тираб, жаҳл билан хитоб қилди:

— Йўқ, тинкамга тегиб кетди! Варька, ҳозир бошингни кўтар!

Ун еттигагина кирган кичкинагина шўрлик етовчи! У бошини кўтарди, ошпазга ифбатли ёшликнинг хун бўлган, аммо бахтиёр кўзлари тикилди.

— Менга унинг кўйлагидаги шўр ҳам ардоқли...

Дарья Куприяновнанинг баҳайбат кўкраги кулгидан долғаланиб силкинди:

— Мана энди мен ҳам кўриб турибманки, Варька, росмана қиз бўлиб қолибсан.

— Илгари қандай эдим? Росмана қиз эмасмидим?

— Илгари эмиш! Илгари сен ўйинқароқ қизалоқ эдинг, мана энди қиз бўлиб қолдинг. Токи бир йигит бошқа бир йигитни яхши кўриб қолган қизи туфайли тутиб олиб урмас экан — у йигит эмас, гўдак. Токи қиз тишини иржайтириб, кўзини олайтираркан — у қиз эмас, ўйинқароқ қизалоқ. Қачонки, унинг кўзи ишқ-муҳаббатдан хун бўлиб ёсти-ғи кечаси билан кўзёшидан шалаббо бўлиб чиқса,— ана унда чинакам қиз бўлиб қолади! Тушгундингми, тентак?

Давидов қўлини боши остига қўйганча будкада ётар, уйқу ололмас эди. «Мен колхоздаги одамларни билмайман, уларнинг кўнгилларидагини билмайман,— ўкинч билан уйларди у.— Дастлаб кулакларни тугатдик, кейин колхоз ташкил қилдик, кейин хўжалик ишлари бошланиб кетди, одамларга яқинроқдан разм солиб таниб олишга вақтим етмади. Одамларни билмасам, билиб олмаган бўлсам, жин урсин, раҳбар бўлиб қаёққа бордим? Уларнинг ҳаммасини билиб олишим керак, улар унча кўп ҳам эмас. Аммо буларнинг ҳаммаси унча осон иш эмас экан. Мана Аржанов мутлақо бошқача экан. Ҳамма уни содда деб юради, аммо у содда эмас, э-ҳа, ҳеч содда эмас! Бу пахмоқ соқол алвастининг кўнглидагини иблис билиб олмаса, ҳеч ким билолмайди: болалигиданоқ чиғаноғига кириб олиб тўйнугини ёпиб қўйган, кўнглига йўл топиб кир-чи,—жириб бўлсан, хомтама бўласан! Яков Лукич ҳам тилсимлик қулф. Уни кўз остига олиб, яхшилаб разм солпш керак. Ўтмишда кулак бўлгани равшан, аммо ҳозир ҳалол иш-лаяпти, ўтмишидан қўрқса керак... Бироқ, уни хўжалик мудирлигидан ҳайдашга тўғри келади, оддий колхозчи бўлиб ишласин. Атаманчуковга ҳам тушуниб бўлмайди, менга худди маҳкумга тикилган жаллоддек тикилади. Нима гап ўзи? Росмана ўрта ҳол, хўш, оқларда бўлган, ахир улардан қайси бири оқларда бўлмаган? Бу жавоб эмас. Мен ҳамма нарсани пухта ўйлашим керак, кимга чинакам суяниш мумкинлигини, кимга чинакам ишониш мумкинлигини билмай туриб кўр-кўрона раҳбарлик қилишим етар. Эҳ, матрос, матрос! Агар цехдаги йигитлар колхозга қандай раҳбарлик қилаётганингни билиб қолишса борми — то суягинг кўрингунча қатронлашарди!».

Будка ёнида, очиқ ҳавода етовчи хотин-қизлар жой солиб ётишди. Мудроқ босган Давидов Варянинг ингичка овози билан Куприяновнанинг бахмал овозини эшитарди:

— Мунча пинжимга тиқилмасанг, бузоқ сигирга ёпишгандек?— дерди кулиб нафаси қисилганча ошпаз.— Ҳадеб қучоқлайверасанми? Эшитяпсанми, Варька? Худо ҳақи, нарироқ ёт. Учоқдаги ўтдек лов-лов ёняпсан! Гапимни эшитяпсанми? Сен билан бирга ётиб чакки қилибман... Оташ бўлиб қизиб кетяпсан, тобинг қочиб қолгани йўқми?

Варянинг осуда кулгиси мусичанинг кукулашига ўхшарди. Давидов мудроқ ичида жилмайиб, уларнинг ёнма-ён ётганларини тасаввур этди, уйқуга кетаётиб ўйлади: «Қандай ёқимтой қизалоқ, катта бўлиб бўйи етиб қолипти-ю ақли ҳали ҳам ёш болаларнинг ақлидек. Бахтиёр бўл, жоним Варюха-куюнчак!»

У уйғонганда кун ёришиб кетган эди. Будкада ҳеч ким йўқ, ташқарида эркакларнинг овози эшитилмас, ҳамма қушчилар аллақачон эгатда, ёлғиз Давидовгина кенг сўрида чўзилиб ётар эди. У чаққонлик билан сапчиб туриб, пайтавасини ўраб, этигини кияркан, бош томонида ювилиб, майда тепчиб моҳирлик билан ямалган тельняшкасини ва тоза каноп кўйлагини кўриб қолди. «Бу ерга кўйлагим қаёқдан келиб қолди? Яхши эслайман, бу ерга ҳеч нарсасиз келганман. Бу ерга кўйлагим қаёқдан пайдо бўлиб қолди экан? Жин чалдими ўзи!»— таажжубланарди Давидов, бунинг туш эмаслигига узил-кесил қаноат ҳосил қилиш учун муздек каноппи ҳатто қўли билан ушлаб ҳам кўрди.

Тельняшкасини кийиб, будкадан чиққандагина унга ҳамма нарса аён бўлди: башанг мовий кофточа ва ҳафсала билан дазмолланган қора юбка кийган Варя бочканинг олдида оёғини ювмоқда, у худди шу эрта тонгдек сарин, пушти лаблари билан унга қараб жилмаяр, катта-катта қора қуралай кўзлари ҳам худди кечагидек самимий қувонч билан порлаб турар эди.

— Кечанинг ўзидаёқ тинканг қуриб қолганмиди, раис? Ухлаб қолибсанми?— деб сўради баланд овоз билан кулиб,

— Кечаси қаёққа кетган эдинг?

— Хуторга бориб келдим.

— Қачон қайтиб келдинг?

— Ҳозир келиб турганим.

— Кўйлагимни сен олиб келдингми?

Варя индамай бош силкиди. Унинг кўзларида хавотир белгилари кўринди:

— Чакки қилибманми? Сенинг квартирантга кирмасам бўлармиди? Мен йўл-йўл кўйлагинг иш бермайди деб ўйладим...

— Офарин, Варюха! Сенга ҳаммаси учун бирийўла раҳмат. Лекин нима муносабат билан бунақа ясаниб олдинг? Вой-бў! Бармоғида узуги ҳам бор экан-ку.

Қорамолдоғидаги жўнгина кумуш узукни ийманиб айлантираркан, Варя шундай деб қўйди:

— Устимдаги кийим-бошим кир-яғир эди. Бориб онамдан хабар олиб, кийимимни алиштириб келдим.— Бирдан хижолатини енгиб кўзларини шўх чақнатди:— Кун-узун кун ақалли бир марта қараб қўясан деб, туфлимни ҳам киймоқчи эдим, аммо шудгорда туфлида юриб ҳўкиз етаклаб бўлмайди.

Давидов кулиб юборди:

— Энди сендан кўзимни узмайман, югурук кийинкинам! Хўп, бориб ҳўкизларни қўш, мен ювинаману, етиб бораман.

Шу кунги Давидов деярли ишлашга муваффақ бўлолмади. Ювиниб бўлмасидан Кондрат Майданников келиб қолди.

— Ахир сен икки кунга жавоб сўраган эдинг-ку, нега бунақа эрта қайтиб келиб қолдинг?— жилмайиб сўради Давидов.

Кондрат қўл силтади:

— Зерикиб кетдим. Хотиним ўрнидан турди. Безгак тутган экан. Хўш, мен нима қилдим. Бурилдим, изимга қайтдим. Варька қаёқда?

— Хўкизларни қўшгани кетди.

— Бўлмаса мен ҳайдагани кетдим, сен меҳмонларни кут. Любишкиннинг ўзи саккизта плуг сургатиб келяпти, мен уларга ярим йўлда етиб олдим. Агафон ҳам худди Кутузовга ўхшаб ҳаммадан олдинда оқ бия миниб келяпти. Ҳа, яна бир янгилик — кеча кечқурун қоронғи тушиб қолганда Нагульновга ўқ узишипти.

— Қандай қилиб ўқ узишади?!

— Қандай қилиб узишарди, милтиқдан-да. Биронта жин урган отганга ўхшайди. У ланг очиқ дераза олдида чироқ ёқиб ўтирган экан, мўлжалга олиб отишипти. Ўқ чаккасининг ёнидан терисини ялаб ўтиб кетишти, холос. Контузия туфайлими, ё жаҳлданми, боши қалтираб-қалтираб қўяди, аммо ўзи соғ-саломат. Район милициясидан одамлар келиб, изғиб, текшириб юришипти, лекин бир иш чиқиши амри маҳол...

— Эртага сизлар билан хайрлашишимга тўғри келади, хуторга кетаман,— деб қарор қилди Давидов.— Душман бошини кўтаряпти-я, Кондрат?

— Тузук, бу ёмон эмас, кўтарса кўтараверсин. Кўтарилган бошни чопиш осонроқ бўлади,— деди осойишталик билан Майданников ва оёқ кийимини бошқатдан кия бошлади.

VIII БОБ

ЯРИМ ТУНДАН сўнг юлдузли осмон бўйлаб елкама-елка зич бўлиб қоп-қора қуюқ булутлар сузиб кела бошлади, кузга хос тинкага тегувчи майда ёмғир севалади, ҳадемай дашт худди чуқур, нам ертўладек қоп-қоронғи, салқин ва жимжит бўлиб қолди.

Тонг отардан бир соат бурун шамол эсиб, булутлар гала-гала бўлганча тез юриб кетди, тик ёғаятган ёмғир солланиб, булут билан ер орасида шарқ томонга мойиллашди, кейин эса қандай қўққисдан бошланган бўлса, шундай тез тиниб қолди.

Қуёш чиқар олдидан бригада будкасига бир отлиқ киши келди. У бамайлихотир отидан тушиб, юган тизгинини яқин орада ўсиб турган дўлана бутасига боғлади-да, ҳамон ўшандай хотиржамлик билан йўл-йўлакай мучаларини ёзиб, ерўчоқ олдида куйманаётган ошпаз хотин ёнига келди, у билан аста саломлашди. Куприяновна унинг саломига жавоб бермади. У чўккалаб, тирсаклари ва каттакон кўкраги билан ерга тиралганча, бошини қийшайтириб, қорайиб қолган тутантириқларни зўр бериб пуфламоқда, уни ўт олдиришга уннамоқда эди. Ёмғир ва қалин тушган шудрингдан шалаббо бўлган тутантириқ ўт олмас, хотиннинг зўриқшдан қизарган юзига биқсиган тутун, паға-паға кул урилари эди.

— Қурибгина кетсин овқат қилиш шунақа бўладиган бўлса!— алам билан хитоб қилди йўтал ва тутундан нафаси тиқилган, ёжинган ошпаз хотин. У ўзини орқага ташлаб, рўмоли остидан тўзғиб чиққан сочларини тузатиш учун боши билан қўлларини кўтараркан, олдида турган меҳмонни кўрди.

— Тутантириқни кечаси будкага олиб кириб қўйиш керак, энага пазанда! Ҳўл ўтинни пуфлаб ўт олдириш учун ўлкангда даминг етмай қолади. Қани, сенга бир қарашиб юборай-чи,— деди меҳмон ва хотинни оҳистагина четлатди.

— Далаю даштда сенга ўхшаб изғиган ройкорчиларнинг сон-саноғи йўқ, қани ўт олдириб кўр-чи, ўлкангда даминг кўплигидан бир кўриб

қўйай,— дея жовради Куприяновна, ўзи эса бажонидил четга чиқиб, нотаниш одамни диққат билан кўздан кечира бошлади.

Меҳмоннинг бўйи ўртачагина, қиёфаси ҳам унча кўримли эмас эди. Эғнида жуда эскириб кетган хушбичимгина бобриск куртка, бели солдатча камар билан танғилган, қунт билан ямаб-ясқалган сабза ранг шими билан қўнжигача лой ёпишган эскигина этиги ҳам, афтидан, эгаларига муддатдан ташқари хизмат қилган, бу эса уни ниҳоясига етказмоқда эди шекилли, қошигача бостириб кийган, олифта ажойиб кумуш ранг қорақўл кубанкаси унинг фақирона либоси ичида мутлақо ажралиб турар эди. Меҳмоннинг қора мағиз юзи очиқ, пучук бурни жилмайганида аломат бир тарзда жийирилиб кетар, қуралай кўзлари эса оламга илтифотли ва оқилона табассум билан боқар эди.

У чўнқайиб ўтириб, курткасининг қўйин чўнтагидан зажигалка билан тикини жипс ёпиладиган каттагина япасқи шиша олди. Бир дақиқадан сўнг устига бир талай бензин қуйилган тарашалар ловуллаб ёниб кетди.

— Ана шундай қилиш керак, энага!— деди меҳмон ошпазнинг сергўшт елкасига ҳазиллашиб уриб қўяркан.— Майли, бу шишани сенга умрбод хотира учун тақдим қиламан. Тутантириқ намиқиб қолгудек бўлса — тарашаларга сепиб юборсанг иш ўнгидан келаверади. Совгани ол, атала-ўмочинг пишса — мени меҳмон қиласан! Бир товоқ қилиб қуюқ сузиб берасан!

Шишани қўйнига яшираркан, Куприяновна унга чучмал меҳрибонлик билан миннатдорчилик билдирди.

— Совғанг учун кўпдан-кўп раҳмат, ўргилиб кетай! Таом билан кўнглингни хушлайман. Айтмоқчи, бу шишани нима учун олиб юрасан? Ўзинг ветинарлардан эмасмисан? Сигирларни боқадиган табиб эмасмисан?

— Йўқ, мен сигир табиб эмасман,— жавоб беришдан қочди меҳмон.— Қўшчилар қаёқда? Ҳали ухлаб ётишиптими?

— Баъзилари ҳовуз томондан ҳўкизларини олиб келгани кетишди, баъзилари аллақачондан бери узоқдаги шудгорда тер тўкишяпти.

— Давидов шу ердами?

— Будкада. Ухлаяпти шўрлик. Кеча кунни билан ҳориди, ўзи ҳам иш деса муккасидан кетган, жуда кеч ётди.

— Алламаҳалгача нима қилиб юрди?

— Ким билади, шудгордан кеч қайтган эди, зарур экан шекилли, якка ҳўжаликлик вақтида экилган кузги буғдойларни кўриб келгани кетди. Қўриқ ернинг четидаги тепаликкача бориб келди.

— Ким ғаллани қоронғи тушганда кўздан кечиаркан?— меҳмон жилмайиб бурнини жийирганча, ошпазнинг йилтироқ лўппи юзига диққат билан тикилди.

— У ерга қоронғи тушмай етиб борган бўлса, у ёқдан кеч қайтиб келди. Ким билади, нега қайтди экан, эҳтимол булбуллар сайрашини эшитгандир. Бизнинг Терновая балкадаги булбулларнинг кўрса-тадиган ҳўнарларини айтсам — ақл бовар қилмайди! Шундай сайрашадик, шундай минг оҳангда наво қилишадик, уйқудан бегона бўлиб қоласан! Юрак-бағрингни эзиб юборишади қуриб кетмагурлар! Баъзан ётган жойимда туриб-туриб хун-хун йиғлайман.

— Нима сабабдан?

— «Нима сабабдан» деганинг нимаси? Гоҳ ёшлигингни эслаб кетасан, гоҳ ёшлигингда бошингдан ўтган ҳар бало ишларни эслаб кетасан... Хотин кишининг оби-дийда қилиши учун арзимаган баҳона кифоя, ўргилай.

— Давидов ғаллалардан хабар олгани ёлғиз ўзи бордими?

— Раисимиз ҳозирча етовчисиз юрипти, худога шукур — кўр эмас. Ўзинг ким бўласан? Нима иш билан келдинг?— бирдан эҳтиётланди Куприяновна ва сиполик билан лабларини қимтиди.

— Уртоқ Давидовда ишим бор эди,— яна жавобдан қочиб деди меҳмон.— Менинг ишим ошиғич эмас, уйғонгунча кутиб туришим мумкин, заҳматкаш тўйиб ухлаб олсин. Утинлар гуруллаб ёниб кетгунча — сен билан у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиратурамиз.

— Сен билан гап сотишга тушиб кетсам, бир жаҳон одамга шунча картошкани қачон артиб бўламан?— сўради Куприяновна.

Аммо хушчақчақ меҳмон бу ўринда ҳам гарангсиб қолмади: у чўнтагидан қаламтарош олиб унинг тигини башмолдоғининг тирноғига тақаб кўрди.

— Қартошкангни бу ёққа олиб кел, мен артишиб юборай. Бундай ёқимтой ошпазга умрбод ёрдамчи бўлишга розиман, кечалари менга кулиб қараса бас... Ақалли худди ҳозир кулиб қараётганидагидек қараса ҳам бас.

Яйраб, яна ҳам қизариб кетган Куприяновна намоёншкоруна таасуф билан бошини чайқади:

— Нимжонгина экансан, шўрликкинам! Жуссанг менга нимжонлик қилади... Аҳён-аҳёнда бир кулиб боқишим ҳам ажаб эмасу, лекин сен барибир кўзинг билан илғаб, кўриб ололмайсан...

Меҳмон дуб тўнкага ўрнашиб ўтириб олгач, кўзларини чимириб кулаётган ошпазга тикилди.

— Мен кечалари худди уккига ўхшаб кўраман.

— Сен илғай олмаганингдан эмас, ўткир-ўткир кўзгиналарингга ҳалқа-ҳалқа ёш тўлганидан кўролмай қоласан...

— Сен ҳали шунақамисан,— оҳистагина кулиб қўйди меҳмон.— Яна мендан олдин ўзинг шашқатор йиғлаб юрмагин, гупсонги! Мени кундузлари хушфёъл демасанг, кечалари сенга ўхшаган семизларга омон бермайман. Дод-войингга ҳам қарамайман!

Куприяновна пиқиллаб кулиб юборди, ботир ҳамсуҳбатига сипоги-на риюа билан қараб қўйди.

— Керилган — гар-гар кекиради, куюнчакни ҳам куйдиради, дейишади, ўргилай.

— Сарҳисобини эрталаб қиламиз: кимни ҳам куйдирадию ким кериша-кериша уйқуни уради. Қани картошкани олиб кел, слаҳакка, бе-корчиликни бозор кўтармайди!

Куприяновна лапанглаганча будкадан бир челақ картошка олиб келди, ҳамон кула-кула меҳмоннинг қаршисидаги табуретга ўтирди. Меҳмоннинг қорамағиз чаққон бармоқлари остидан юпқагина картошка пўчоғи буралиб-буралиб чиқаётганини кўраркан, мамнуният билан гапирди:

— Гапга печан десам, ишга ҳам мечан экансан. Ёрдамчим чакки эмас!

Меҳмон қаламтарошини чаққонлик билан ишлатар, индамас эди, бир неча дақиқадан сўнггина сўради:

— Хўш, Давидов қалай? Казакларнинг дидига ёқдим, ё ёқмадим?

— Тузук, ёқди. У ботир йигит, сенга ўхшаган соддагина. Ичидан пишган писмиқларни биздагилар ёмон кўришади.

— Содда дегин?

— Жуда тўпори!

— Демак, лақмароқ экан-да?— меҳмон кубанкаси остидан муғом-бирона тикилди.

— Сен ҳам ўзингни лақма деб ҳисоблайсанми?— деди истехзо билан Куприяновна.

— Ундай деёлмайман...

— Нега бўлмаса Давидовни лақма дейсан? Ахир бир-бирларингизга жуда ўхшаб кетасизлар-ку...

Меҳмон яна индамай қолди, мийиғида кулганча аҳён-аҳёнда сергап ошпазга назар ташлаб қўярди.

Шарқда булут тўсган қизғиш қуёш шафағи яна ҳам кенгайди. Туни билан дам олган шабада қанот ёзиб Терновоя балкадан булбул навосининг янгроқ садоларини олиб келди. Шу пайт меҳмон қаламтарошининг тиғини шимиға артиб, илтимос қилди:

— Бор, Давидовни уйғот. Чаласини қишда ухлар.

Давидов будкадан яланг оёқ чиқди. У уйқусираган ва тунд эди. Меҳмонга қараб қўйгач, хирқироқ овоз билан сўради:

— Райкомдан пакет олиб келдингми? Бер.

— Пакетим йўқ, аммо райкомдан келдим. Оёғингга кий, ўртоқ Давидов, гаплашиб олишимиз керак.

Сурат чекилган кенг кўкрагини қаширкан Давидов меҳмонга лоқайдгана қараб қўйди:

— Ичимдан сезиб турибман, жанобларини — райкомнинг вакили... Мен ҳозир, ўртоқ!

У тезгина кийинди, этигини эса қўлантаёқ кийиб олди, юзини дуб бочкачанинг талх ҳиди келиб турган сув билан апири-шапир ювиб, бир оз намоишкорона таъзим қилди:

— Гремячий колхозининг раиси Семён Давидов.

Меҳмон Давидовга яқин бориб, унинг яғриндор елкасидан қучоқлади.

— Сен ўзининг шунақа расмий таништирар экансан-да! Мен — райком секретари Иван Нестеренкоман. Мана, танишиб ҳам олдик, энди бориб, у ёқ-бу ёқни айланиб самимий гаплашиб олайлик, ўртоқ колхоз раиси. Хўш, қалай, ҳайдаладиган ер кўпми ҳали?

— Анчагина...

— Демак хўжайин мўлжалидан адашипти-да?

Нестеренко Давидовни қўлтиқлаб, аста-секин шудгор томонга етаклади. Давидов унга қия қараб босиқлик билан деди:

— Янглишдим. — Ўзи кутмаган ҳолда бирдан қизишиб кетди: — Ахир тушунсанг-чи, қимматли секретарь, мен қишлоқ хўжалик соҳасида аммамининг бузоғиман. Мен ўзимни оқламайману, янглишган ёлғиз мен эмас... Ахир бу иш янги бир бўлса...

— Мен кўриб, тушуниб турибман, хотиржамроқ гапиравер.

— Ёлғиз менгина эмас, мен орқа қилган ҳамма йигитлар ҳам мен билан бирга мўлжалдан адашишди. Кучларни нотўғри тақсим қилибман. Тушунапсанми?

— Тушунапман. Жуда ҳам ваҳима қиладиган жойи йўқ. Унча ваҳима қиладиган нарса эмас, йўл-йўлакай тузатиб оласизлар. Одам ва от-улов важидан мадад олдингларми? Яхши. Кучларни жойлаштириш, бу кучларни бригадалар бўйлаб бир меёрда тақсимлаш важига келсак — келажакда, ақалли пичан ўроғи, хусусан — ғалла ўроғи вақтида ҳисобга ол. Ҳаммасини олдиндан пухта ўйлаб қўйиш керак.

— Равшан, факт!

— Хўп, энди сен ҳайдаган ерга борайлик, менга пайкалингни кўрсат. Ленинград ишчилар синфининг Дон тупроғида қандай уддабурролик кўрсатаётганини кўрмоқчиман. Ҳайтовур Путиловский парткомининг секретарига сенинг парвосизлигингдан шикоят қилиб хат ёзишимга тўғри келмайдими, а?

— Буниси ўзингга ҳавола.

Нестеренко кичкина, аммо кучли қўли билан Давидовнинг тирсагини яна ҳам қаттиқроқ сиқди. Секретарнинг содда, очиқ юзига қия қараб

қўяркан Давидов бирдан енгил тортиб, ўзини эркин ҳис қилди. Қатъий лабларида беихтиёр табассум кўринди. Негаки партиявий раҳбарлардан ҳеч бири у билан аллақачонлардан бери бу қадар дўстона содда ва инсонларча самимий сўзлашмаган эди...

— Сифатни текширмоқчимисан, ўртоқ Нестеренко? Астойдилми?

— Нима деяпсан, нима деяпсан! Ишчилар синфи станок тепасида эмас, дастгоҳ тепасида эмас, ер тепасида турса нималарга қодир эканлигини билмоқчиман, кўрмоқчиман, холос. Агар билгинг келса, мен — асли ставрополлик таллакорман, шу ваздан казаклар сени нималарга ўргатишганини билишга қизиқиб қолдим... Эҳтимолки, сенга ер ҳайдашни бирон казак хотин ўргатиб, чала ҳайдашга ҳам одатлантиргандир? Эҳтиёт бўл, Гремячий жувонларининг зарарли таъсирига берила кўрма! Уларнинг ораларида шунақангилари борки, ҳатто сендек кўпни кўрган денгизчини ҳам ҳар бало йўлга солишлари мумкин... Ҳақ йўлдан адаштиришлари ҳеч гап эмас! Ё биронтаси аллақачон адаштириб қўйганми?

Нестеренко оғзига келган гапни хушчақчақлик билан тортинмай гапирётгандек кўринса-да, Давидов ҳазил тарзидаги аллақандай шамани дарҳол пайқаб, ўзини қўлга олди. «Лушка тўғрисида бирон гап билармикан ёки таваккалга қармоқ ташлаяптими?» — хавотир билан ўйлади у. Аммо ҳазил оҳангидаги суҳбатни давом эттирди:

— Агар хотин киши йўлдан чиқиб ёки адашиб қолса: «Ҳайҳот!» деб қичқиради. Эркак киши, чинакам эркак бўлса, нафасини ичига ютиб, йўлини қидиради, факт!

— Сен чинакам эркак бўлсанг керак-да?

— Сен нима деб ўйловдинг, ўртоқ секретарь?

— Мен шундай деб ўйлайман: менга бақироқлардан кўра чинакам эркаклар кўпроқ ёқади, агар сен, Давидов, беҳосдан йўлдан адашиб қоладиган бўлсанг, шовқин-сурон кўтармай, менинг қулоғимга шипшиб қўй. Бир амаллаб сенинг тўғри йўлга чиқиб олишингга ёрдам бераман. Бўптими?

— Яхшилигинг учун раҳмат, хайрихоҳлигинг учун раҳмат, — деди энди жиддийлик билан Давидов, ичида эса: «Вой жин урган-эй! Ҳаммасини билиб олипти-я...» деб ўйлади. Охириги жумласининг жиддийлигини таъкидламаслик учун қўшиб қўйди: — Секретаримиз ниҳоятда хушфёъл, асло топилмайдиган!

Нестеренко юриб кетаётган жойда тўхтаб, Давидовга ўгирилди-да, ҳашаматли кубанкасини орқасига суриб, табассумдан бурнини тириштирганча гапирди:

— Шунинг учун хушфёълки, ёшлигида ўзи ҳам гоҳо-гоҳо йўлидан адашиб юрган... Эсимда, шундай бўлардики, чунончи худди параддагидек қадам ташлаб кетяпсан, қадам ташлаб кетяпсан, кейин қадамнинг пойма-пойлашиб, қаёққа тушганини ҳам пайқамай қоласан, хуллас — четга ташлаб, то яхши одамлар сен ғўра аҳмоқни тўғри йўлга олиб чиқиб қўймагунларича қушқўнмасларнинг устидан тасира-тусур кетаверасан. Хушфёъллигимнинг қаёқдан пайдо бўлганини тушундингми, матрос ошна? Лекин мен ҳаммага ҳам бир текисда хушфёъл эмасман...

— Тўрт оёғи бўлгани билан ҳатто от ҳам қоқилади, дейдилар-ку, — эҳтиёт билан луқма ташлади Давидов.

Аммо Нестеренко унга совуққина қараб қўйди:

— Агар яхши от бир-икки марта қоқиладиган бўлса, уни кечириш мумкин, аммо шундай отлар ҳам борки, ҳар қадамда қоқилади. Уни қанча ўргатмагин, қанча жонингни куйдирмагин, у ҳар бир дўнгни тумшуғи билан туртиб ўтишнинг пайдан бўлади. Бунақангги қирчонғи билан отхонани банд қилишнинг нима ҳожати бор? Йўқолсин!

Давидов сезилар-сезилмас мийғида жулиб, индамасди. Шама шу қадар ошқора эдики, изоҳнинг ҳожати йўқ эди...

Улар аста-секин шудгор томон қараб боришмоқда, уларнинг ортидан қуёш ҳам баҳайбат бинафша булут орқасига яширинганча аста-секин кўтарилиб келмоқда эди.

— Мана менинг пайкалим,— деди Давидов узоқларга кетган шудгорга ясама бепарволик билан ишора қилиб.

Бошининг сезилар-сезилмас ҳаракати билан кубанкасини қошларигача тушириб олиб Нестеренко нам шудгорни кўндалангига кесиб лапанглаганича кета бошлади. Ундан берироқда кетаётган Давидов секретарнинг қўнжига кириб қолган бурганни олаётгандек бўлиб бир неча марта шудгорнинг чуқурлигини ўлчаганини кўрди. Давидовнинг сабри чидамади:

— Очиқчасига ўлчайвермайсанми? Менга дипломатия ишлатиб нима қиласан?

— Қўриб кўрмасликка олақолсанг бўлмасмиди,— йўл-йўлакай минғиллади Нестеренко.

У пайкалнинг нариги четида тўхтаб, малол келадиган илтифот билан гапира бошлади:

— Умуман — дуруст, аммо шудгор бир меёрда эмас, худди ўсмир бола ҳайдаганга ўхшаб турипти: бир жойи чуқур, бир жойи саёзроқ, баъзи жойлари бўлса мутлақо чуқур. Ҳар қалай, бу — уқувсизликдан, эҳтимолки, қўшнинг қулоғига хушнудлик билан ёпишиб иш бошламаганиндан. Шуни билиб қўйки, Давидов, баджаҳл одамнинг урушда омади келади, баджаҳллик урушда далда беради, шудгорда бўлса, очиқ кўнгил бўлиш керак, чунки ер вазмин, меҳрибон муомалани яхши кўради. Менга марҳум отам ҳаётлигида шундай дегучи эди... Хўш, нега ўй суриб қолдинг, дашти-биёбон денгизчиси?!— бирдан хушчақчақ қичқирди Нестеренко ва Давидовни кифти билан қаттиқ туртиб юборди.

У гандираклаб кетди, аввал курашга даъват этилаётганини тушунмади. Аммо кулаётган Нестеренко уни яна куч билан итариб юборгач, Давидов чатаногини жериб туриб олди-да, олдинга сал энгашди.

Улар бир-бирларига ёпишиб, бир-бирларининг камарларини қидира бошлашди.

— Беллашамизми?— нафас олмай сўради Нестеренко.

— Таъбинг, фирромлик ишлатмасдан, ҳалол тушамиз.

— Бошдан ошириб ташлаш ҳам йўқ,— дея нафасини бўшатди рақибини ёнбошга олишга интилиб, сал-пал пишиллаётган Нестеренко.

Давидов унинг курч ва серпай гавдасини қучоқлаб оларкан шу ондаёқ ҳадисидан қаршисида чинакам, тажрибакор курашчи турганини фаҳмлади. Давидов кучлироқ эдию, аммо Нестеренко ҳаракатчанлиги ва эпчиллиги билан ундан устунроқ эди. Икки мартача юзлари тақалишиб келганда Давидов унинг қўнғир қизиллик қоплаган ёноғини, шўх чақнаб турган кўзини кўрди, шивирлаб айтган: «Қани, қани, ишчилар синфи! Нега ҳеч турган жойингдан жилмайсан?» деган сўзларини эшитди.

Улар саккиз минутча шудгорда олишишди, сўнгга ғоятда тинкаси қуриган Давидов хирқираб деди:

— Ўт устига чиқиб олайлик, бўлмаса бу ерда жон таслим қилиб ўтирмайлик...

— Қаерда бошлаган бўлсак шу ерда тамомлаймиз,— оғир ҳарсиллаб шивирлади Нестеренко.

Давидов охирги кучини йиғиб рақибини амал-тақал билан заранг ерга суриб чиқди, шунда синашишлари ниҳоясига етди: улар бирга йиқилдилар, аммо йиқилиш пайтида Давидов Нестеренкони ёнбошига

олди-да, устига бориб тушди. Чатаноқларини жерганча, рақибини гавдасининг бор залвари билан ерга босиб ҳарсиллай-ҳарсиллай аранг гапирди:

— Хўш, қалай, секретарь?

— Нима дердим, тан бераман... Зўр экансан, ишчилар синфи... Мени осонликча йиқитиш қийин, бу нарса билан болалигимдан бери шуғулланиб келаман...

Давидов ўрнидан туриб, мағлуб рақибига илтифот билан қўлини чўзди, аммо униси ростланган пружинадек ўрнидан салчиб туриб, унга орқасини ўгирди.

— Тупроғини қоқиб қўй!

Давидов Нестеренконинг елкасига ёпишган тупроқ ва ўтган йилги хас-чўпни каттакон қўллари билан, эркакларга хос қандайдир самимият-меҳр билан эҳтиёткорона қоқиб туширди! Уларнинг кўзлари яна учрашди, икковлари ҳам кулиб юборишди.

— Сен ақалли менинг партиявий унвонимга риоя қилиб бир оз ён боссанг бўлармиди! Ниманг кетарди? Эҳ, Ленинград айиғи! Иззат-ҳурмат деган нарсани, таъзим-тавозе деган нарсани билмас экансан... Аммо жилмайишингга борман! Кулгидан оғзинг қулоғингда, худди куёв болага ўхшаб ҳузур қилиб турибсан!

Давидов чиндан ҳам яйраб жилмаймоқда эди:

— Иккинчи гал ҳисобга оламан, факт! Аммо сен ҳам қаттиқ қаршилик кўрсатмагин-да, ахир тиззангача ерга ботиб кетсанг ҳам таслим бўлгинг келмади. Эҳ, Нестеренко, Нестеренко! Макар Нагульнов айтмоқчи, ставрополлик бадбахт ўртаҳол ва майда хусусий мулкчи. Сен, секретарь сифатида, тушунишинг керакки, ишчилар синфи ҳар қандай ишда ҳам юқорида бўлиши керак, бу тарихий жиҳатдан далилланган, факт!

Нестеренко кулиб ҳуштак чалиб қўйди, бошини чайқади. Кубанкаси гарданига сирғала тушиб бориб, унда тасодифан туриб қолгандек бўлди. У кула-кула гапирди:

— Иккинчи марта мен сени албатта йиқитаман! Қўрамиз, ўшанда қандай марксистик далил қидириб қоларкансан! Шуниси ёмон бўлдики, сен билан икковимиз ёш болаларга ўхшаб олишаётганимизни ошпаз хотин кўриб турди, у бизни нима деб ўйлаши мумкин? Қап-катта одамлар эсларини епти, деса керак...

Давидов парвосизлик билан қўл силтади:

— Ёшлигимизни айтсак, тушуниб кечирар... Қани, гаплашиб олайлик, ўртоқ Нестеренко, бўлмаса вақт кетяпти, факт!

— Ўтиришимиз учун қуруқроқ жой топ.

Улар эгасиз суғур уяси устидаги тупроқ уюмига ўтиришди, Нестеренко шошмасдан гап бошлади:

— Бу ерга келишимдан олдин мен Гремячийда бўлдим. Размётнов билан, хуторда ҳозир бўлган активларнинг ҳаммаси билан танишдим, Нагульновни бўлса танийман, у билан хуторга келмасимдан бурун танишган эдим, у райкомга ҳам борган эди. У билан Размётновга ҳам айтган эдим, сенга ҳам такрорлай: сизлар яхши колхозчиларни, бизнинг ишимизга содиқ одамларни партияга тортиш борасида ёмон иш олиб бораётибсизлар. Жуда ёмон иш олиб бораётибсизлар! Ваҳоланки колхозда яхши-яхши одамлар бор, тўғрими?

— Факт!

— Бўлмаса гап нимада?

— Яхшилар ҳам кутиб туришпти...

— Нимани?

— Колхоз масаласи оқибатда нима бўлишини. Ҳозирча — кўпроқ ўз полизларида ўралишишпти.

— Уларни ишга солиш керак, мияларини карахтликдан чиқариш керак!

— Унча-мунча ишга соляпмизу, аммо иш чиқмаяпти. Ҳайламанки кузга бориб ячейкамиз ўсса керак, факт!

— Кузгача қўл қовуштириб ўтирасизларми?

— Йўқ, нега энди, ҳаракат қиламиз, аммо сиқикча олмаймиз.

— Мен ҳеч қандай сиқик тўғрисида гапираётганим йўқ. Хуллас илғорлар жумласидан бўлган баъзи меҳнатсеварларни бағримизга тортиш, уларга партиянинг сиёсатини содда тил билан тушунтириш учун ҳар бир қулай имкониятдан фойдаланишимиз керак.

— Биз шундай фаолият кўрсатаямиз, ўртоқ Нестеренко,— деб ишонтирди Давидов.

— Фаолият кўрсатаётган экансизлару, ячейка бўлса ўсмаяпти. Бу фаолиятдан кўра фаолиятсизликка ўхшаброқ кетади... Майли, шошмаймиз — кўрайлик-чи, бундан бу ёғига ишларингиз қандай кетар экан. Хўп, энди бошқа нарса тўғрисида гаплашамиз. Мен сенга бошқа хилдаги баъзи бир камчиликларни кўрсатмоқчиман. Мен бу ерга сен билан танишгани, таъбир маъзур кўрилса, искашиб олгани, самимий суҳбатлашиб олгани келдим. Сен саводхон йигитсан, ёшлигингни астойдил баҳона қилиб ўтирмайсан, ёшлигинг ўтиб кетган, шу қадар узоқлашиб кетганки, изидан қувиб бориб қайтариб олиб келолмайсан! Мендан пролетар келиб чиқишингга, тажрибасизлигингга ва бошқа жиҳатларингга нисбатан эн босишни, шунингдек, баъзи партиявий раҳбарлар олифталлик билан кўз-кўз қилишни ёқтирадиган қатъий тундликни ҳам кутма.— Нестеренко анчагина жонланиб сўзида давом этди:— Бизнинг партиявий турмушимизда, менинг назаримда, жўясиз ҳаракатлар ва ўшаларга мос: «пўстини шилиш керак», «қум билан қатронлаш керак», «жилвир билан ишқалаб қўйиш керак» деганга ўхшаган ибораларни ишлатиш одат бўлиб қолди. Гўё гап одам ҳақида эмас, занглаган темир парчаси ҳақида кетаётгандай. Ахир бу нима деган гап ўзи? Шунини билиб қўйки, бу ибораларни кўпроқ умри бини бўлиб на металлнинг, на ёғочнинг пўстини шилган, ажаб эмаски, эговни ушлаб ҳам кўрмагандар ишлатишади. Ахир одам — нозик нарса, унга, эҳ, жуда ҳам эҳтиётлик билан муомала қилиш керак!

Сенга бир воқеани гапириб берай. Ун саккизинчи йилда бизнинг отрядимизда шундай тартиб-интизом ҳукм сулардики, бундан расво тартиб-интизом бўлиши мумкин эмасди! Ун тўққизинчи йилнинг бошида бизга комиссар — Донец шахтёрларидан чиққан коммунистни юборишди. Урта яшар, букчайганроқ киши эди; мўйлови қоп-қора, худди Тарас Шевченконинг мўйловидек салқи эди. У келиши билан ҳамма ишларимиз бошқача бўлиб кетди. Уша вақтда отрядни Қизил Армия полкига айлантиришди. Полкдаги одамлар ўша одамлар бўлса ҳам, янгидан дунёга келгандек бошқача бўлиб қолишди. Ревтрибунал судига бериш у ёқда турсин биронта ҳайфсан, танбех ҳам берилмади, полкда шахтёр-комиссар пайдо бўлгач атиги бир ойнинг ичида шундай бўлса-я! У нима билан йидирарди? Самимийлик билан, шу хислати билан йидирарди айёр шайтон! Ҳар бир қизил аскар билан гаплашарди, ҳар қай-сисига яраша илиқ сўз топиб айтди. Жанг олдида қўрқоқлик қилганга хилватда далда берарди, тентакларни ҳушига келтириб қўярди — шундай ҳушига келтириб қўярдики, у одам қийиқлик қилиб хафа ҳам бўлмасди. Унинг қулоғига пичирларди: «Ўзингни беҳудага ўтга, чўққа ураверма, аҳмоқ! Ахир сени ўлдириб қўйишади-ку, унда бизнинг ҳолимиз нима кечади? Ахир сен бўлмасанг бутун взводнинг, ажаб эмаски, бутун ротанинг ҳоли ҳароб бўлади-ку!». Хўш, ўз-ўзидан маълум, комиссар унинг тўғрисида шундай фикрда эканлигидан қаҳрамон ийиб кета-

ди, пала-партиш эмас, мулоҳаза билан жанг қила бошлайди... Комиссаримизнинг атиги бир нуқсони бор эди: биронта каттароқ қишлоқними, ёки казак станицасини эгаллаб қолсак, нокасталик қила бошларди...

Давидов беҳосдан Нестеренкога шу қадар кескин бурилдики, шамол ялаб жетган тик суғур тепадан қулаб кетишига сал қолди. Панжалари ёзилган ўнг қўли ҳўл тупроқдан сирғалиб, унга таянганча, хитоб қилди:

— Нокасталик қилгани нимаси? Нималар деяпсан ўзи?!

Нестеренко оҳиста кулиб қўйди:

— Таъбирдан адашдим! Нокасталик эмас, бой савдогарларнинг, помещикларнинг, хуллас, ўша вақтларда китоб сотиб олишга қодир бўлганларнинг кутубхоналарини титкилай бошларди. Ўзига керакли китобларни ажратиб олиб, ҳеч қандай эътирозга ўрин қолдирмай мусодара қиларди! Айтсам ишонмайсан — тўрт арава китоб, бутун бошли кўчма кутубхона олиб юрарди, китобларни ҳам ўқ-дорилардек эҳтиёт қиларди: ҳар бир аравага брезент ёпилган, китоблар ҳам расамади билан тахлаб қўйилган, ҳар қайсисининг тагига похол тўшалган. Манзил ташлаганимизда, ҳордиқ чиқараётганимизда, жанг ораларидаги тиним пайтларида, қурол-яроғларни тозалаб, овқатланиб бўлганимиздан кейин ҳар бир бўш дақиқада жангчиларга китоб тутқизарди, ўқишни буюрарди, кейин эса ўқиган-ўқимаганимизни текширарди...

Мен ўша вақтда, ёшлик экан, кўпроқ қизларга қизиқардим, ростини айтсам, мутолаага бўйним ёр бермасди... Ўзим бўлсам анчагина чаласавод эдим, оқ-қорани танимасдим. Бир кун у берган китобини ўқимаганимни билиб қолди. Ўшандан бери ўша китобнинг автори ҳам, номи ҳам сира-сира эсимдан чиқмайди... Икки кундан кейин китобнинг чазмунини сўраб қолди. Мен оғиз очолсам-чи. У бўлса, — бундай ҳолларда одамни бировларнинг кўзи олдида шарманда қилмаслик учун ҳамиша холи топиб гаплашарди, — менга шундай деди: «Хўш, бу дунёда Иванушка-тентак бўлиб яшаб ўтмоқчимисан? Кеча кечқурун кўрдим бир қизнинг атрофида гирди-капалак бўлаётганингни. Шунинг бўрқинида билиб қўйки, саводхон қиз сен саводсиз аҳмоқни бошига ҳам урмайди, сен билан гаплашса, беш минутдан кейин зерикиб қолади; у тентакка сен сира ҳам асқотмайсан: у сендан ақл ўргана олмайди, чунки ақлнинг асари ҳали ўзингда ҳам йўқ, ҳали ақл орттирган эмассаң. Эркакларга хос бўлак фазилатларга келсак, улар саводхонларда ҳам саводсизларда борчалик борки, ҳар жиҳатдан қараганда ҳам устунлик саводхонлар томонида. Тушундингми, ёўра тўнғак?»

Хўш, мен унинг бу гапига нима деб жавоб қайтаришим мумкин эди?..

У ярим ойгача менга сира кун бермай калака қилиб юрди, йиғламоқдан бери қилди, — аммо ҳар қалай мутолаага ўргатди, шундан кейин ўзим ҳам китобларга шу қадар муккамдан кетдимки, бошимни кўтармасдан ўқийман. Ҳозиргача уни хушнудлик билан эслайман, сидқидилдан айтсам, менга шунча билим билан тарбияни марҳум отам берганми, ёки комиссарим берганми, айтолмайман.

Нестеренко ниманидир ўйлаб бир оз жим қолди. Унинг кўнгли бузилиб кетди шекилли. Аммо бир дақиқадан сўнг муғомбирона табасумини аранг тийиб, саволларни ёғдира бошлади:

— Сен бўш вақтингда бирон нарса ўқийсанми? Фақат газеталарни кўздан кечириб чиқсанг керак? Бўш вақтинг ҳам кам бўлса керак-а? Айтмоқчи, сизларнинг қироатхоналарингизда қизиқ китоблар борми?.. Билмайсанми?! Ҳе, оғайни, уят сенга! Қироатхонага ҳеч кирмаганимсан?.. Икки мартагина кирган эдингми? Эҳ, ошнажон, бу гапга ҳеч ақл бовар қилмайди-ку! Мен сенинг тўғрингда бошқача фикрда эдим. Ле-

нинград ишчилар синфининг вакили! Сенинг заводингга шу тўғрида ёзишим мумкин экан. Аммо сен хавотир олма, мен ўз номимдан шундай деб ёзаман: «Заводингизнинг собиқ ишчиси, ҳозирда Гремячий колхозининг раиси йигирма беш мингчи Давидов билан у раҳбарлик қилаётган колхозчилар ниҳоятда китобга муҳтожлар. Уларга оммабоп сиёсий ва иқтисодий адабиёт, агрономия, чорвачилик ва умуман қишлоқ хўжалигига оид китоблар фоятда зарур. Шунингдек, ҳам классик, ҳам ҳозирги замон адабиётидан иборат бадий адабиётлар туркуми бўлса ҳам мақбул бўларди. Оталик тартибида, мумкин бўлса, фалон адресга уч юзтагина китобдан иборат бепул кутубхонача юборсангизлар». Дурустми? Шундай деб ёзайми?.. Ёзмайми? Хоҳламайсанми? Хоҳламаганинг яхши! Бўлмаса ўзинг ҳаракат қилиб, колхоз маблағига икки юз-уч юз китобдан иборат кутубхона сотиб ол. Пул йўқ дерсан? Беҳуда гап! Топилади! Қариб қолган ҳўкизлардан бир жуфтини сот, қашшоқлашиб, ўлар ҳолга етиб қолмассизлар! Ана сенга кутубхона, кутубхона бўлганда ҳам ҳазилакам кутубхона эмас! Кеча мен правлениеда ҳисоблаб кўрдим. Мавжуд ерларингизга нисбатан ошиқча уловларингиз бор экан. Уларга беҳуда ем сарф қилиб нима қиласизлар? Сотиб қутулинглар! Сизларда ўн ёшдан ошган ҳўкизлар қанчалигини биласанми?.. Билмайсанми? Афсуски, билмас экансан, лекин мен жонингга ора киришим мумкин: сизларда ўн ёшдаги ва ундан юқори қари ҳўкизлар тўққиз жуфт экан. Мудаббир ҳўжайинлар бундай дардисар лаш-лушларни қўрада сақлаб турмайдилар, семиртириб сотиб юборадилар. Тушундингми?

— Тушунишга тушуниб турибману, аммо биз яроқсизга чиқарилган молларнинг ҳаммасини, шу жумладан қари ҳўкизларни ҳам кузда сотишга қарор қилганмиз. Менга тажрибакор деҳқонлар шундай деб маслаҳат беришди.

— Ҳозир шу молларингиз боқувда ётиптими?

— Йўқ. Қари ҳўкизлар ишлаб турипти, бунисини аниқ биламан.

— Сенга кузда сотишни маслаҳат берган ўша тажрибакор деҳқон ким экан ўзи?

— Ҳўжалик мудиримиз Островнов билан яна аллаким ҳам эди, эсимда йўқ.

— Ҳм, қизиқ... Ҳўжалик мудиринг коллективлаштиришгача кулакнинг ўзгинаси эди, демак, ишнинг кўзини биладиган одам, нега энди сенга шундай тутуруқсиз маслаҳат берди экан? Ҳўкизлар кузда сотиладиган бўлса-да, ўшангача бўйниларида бўйинтуруқларини олмасанглар? Тери билан устихон сотар экансизлар-да. Мен бўлсам сенга бошқача маслаҳат берардим: сотишга мўлжалланган ҳамма молларни яйловга ҳайдаб, кейин уларни концентратлар билан сўқимга боқиш керак. Бозорда мол озайиб гўшт нархи ошганда ёзда сотиш керак. Куз кунин бўлса, сизларнинг молларингизсиз ҳам гўшт ошиб-тошиб ётади, нархи ҳам арзонроқ бўлади. Сизларда ортиқча ғалла бор экан. Нима гап ўзи? Ҳар қалай, ўзларингиз биласизлар, мен сизларнинг ишларингизга аралашмоқчи эмасман. Лекин ҳар ҳолда ўзингбу тўғрида ўйлаб кўр... Ҳар қалай, бир жуфт қари ҳўкизни боқиб ҳозир сотиш ҳам мумкин. Ахир бундан тушган пул ичкиликка эмас, китобга сарф қилинади-ку! Хуллас, икки ойдан кейин кутубхоналарингиз бўлсин. Вассалом, нуқта! Қироатхонани кулбаи вайронадан дарҳол кулакларнинг яхши уйларида бирига, энг яхшисига кўчир, бу иш хато бўлмайди! Иккинчи нуқта! Сизларга қироатхоначи юбораман, маъқул йигит, унга ҳар кун кечқурун баланд овоз билан газета, китоб ўқиб беришни топшираман. Учинчи нуқта!

— Нуқта қўймай туратур!— ёлворди хижолатдан қизариб кетган Давидов.— Сенга она тилида айтаманки, кутубхона бўлади, нуқтангни ўчир! Қироатхонани эртагаёқ яхши уйга кўчираман, иккинчисини ўчир!

Аммо учинчи нуқтанг важига андиша қилиб қолдим... Ўзимнинг ҳам кўз остига олиб қўйган қироатхоначим бор, оламшумул йигит, тенги йўқ ташвиқотчи! Аммо ишлаб чиқаришда банд, амалий қийинчилик жойи шунда... Уйлайманки, округ жомсомол комитети бизни қўлласа керак, йигитчани кўндириб олиб келаман!

Нестеренко лоқайд қиёфада бош силкиб, кўзлари жилмайганча, унинг гапларини диққат билан эшитди.

— Командир гайратли бўлса, шунақа дарҳол тўғри қарор қабул қилса ўлгундек яхши кўраман... Аммо сен ўз қироатхонанг ҳақидаги гапларни охиригача эшит. Кеча мен у ерга кирган эдим. Сенга очигини айтсам, кирганимдан хурсанд бўлганим йўқ... Ҳамма ёқ қанғиллаб, расво бўлиб ивириб ётипти! Деразаларни чанг босган. Поли аллақачонлардан бери ювилмаган. Зах билан яна алланима балоларнинг ҳиди келарди. Худо ҳақи, лаҳаднинг дидини беради! Энг муҳими, китоблар бармоқ билан санарли, шунда ҳам эски. Полкалардан бирида ўраб қўйилган, саргайиб кетган плакатни кўриб қолдим. Очиб, суратларини кўрдим, ўқидим:

Сафимизга қизлар тўймай боқади,
Кемшик кампирларга жуда ёқади,
Оталарнинг баҳри-дили очилар:
— Барака топ! Азаматлар, лочинлар!
Душманларнинг қаншарига бошлаб сол,
Қўшчи, ҳайда ерларингни бемалол.
Барча меҳнат аҳли сафда туриб шай
Меҳнатингни қуриқлагай, сақлагай!

Э-э-э, ахир бу эски танишим-ку, деб ўйладим. Мен бу плакатни йигирманчи йилда Врангель фронтидалигимда ўқиган эдим, ўшандан бери эсимда эди! Демьян Беднийнинг сўзлари ҳозир ҳам яхшию, аммо ўзинг инсоф билан айт, ўттизинчи йилда ҳозирги кунларга алоқадор, хуллас, ақалли коллективлаштиришга алоқадор янгироқ нарса бўлиши керак эди-ку...

— Жуда зийрак, серҳафсала одам экансан, — норозилик билан эмас, мамнуният билан мингиллаб қўйди ҳамон хижолатдан ўзига келмаган Давидов.

— Мен ишдаги етишмовчиликларни кўришим керак, уларни тузатишга ёрдам беришга мажбурман, бу ишни сенга тўла ихлос қўйган ҳолда бажаряпман, Семён. Аммо булар ҳаммаси гапнинг даромади, хулосаси энди келади... Мана сен ҳамма колхоз ишларини Размётновга ишониб топшириб, колхозни ташлаб, ўзинг бу ерга, бригадага келибсан. Ахир Размётновнинг шундай вақтда ёлғизлик қилиб қолаётганини, унинг ишларини эплаётмаётганини биласан-ку, ахир, биласан-а? Билатуриб шундай қилибсан!

— Аммо ўзинг ҳам Тубянской далаларида лобогрейка ҳайдаган экансан-ку! Ё ибратнинг таъсирини инкор этасанми?

Нестеренко ўқинч билан қўл силтади:

— Мен Тубянскойда одамлар билан танишиш учунгина бир неча соат ишлаган эдим, бу — бошқа нарса, сен бўлсанг бригадага шахсий ҳаётингнинг бесаранжомлигидан келгансан. Тафовути бор эканми? Менинг назаримда, сен Лукерья Нагульновадан қочиб келгандайсан... Балки мен хато қилаётгандирман?

Давидовнинг ранги ўчиб кетди. Орқасини ўгириб, гиёҳларни бармоқлари билан маъносиз ўйнатганча мингиллади:

— Қулоғим сенда...

Нестеренко эса қўлини эҳтиёт ва меҳр билан унинг кифтига қўйиб, ўзига томон оҳиста тортиб, илтимос қилди:

— Хафа бўлиш йўқ! Мени шудгорингни беҳуда ўлчаб кўрди дейсанми? Сен баъзи жойларда трактордан ҳам чуқур ҳайдабсан! Зардангни ерга қилибсан, аламингни ҳўкизлардан олибсан. Сени биладиган одамларнинг гапига қараганда, Лукерья билан ораларингдаги муносабат ниҳоясига етай деб қолганмиш. Шу тўғрими?

— Шунақароқ.

— Хўш, тузук, бу нарсага чин кўнгилдан қувониш мумкин. Бу машмашага тезроқ барҳам бер, қимматли Семён! Одамлар сенга яхши кўз билан қарайдилар, аммо шуниси ёмонки, шу бемаъни алоқангни кўриб сенга ачинишади, тушуниб ол, ачинишади! Одамлар русларга хос одат билан ҳар қандай етим-есир, бева-бечораларга ачинса, бунинг таажжубланидиган жойи йўқ. Аммо улар ақлли бир йигитга, қолаверса, ўз етакчиларига ачина бошлашса — одам учун бундан ҳам иснодлироқ, даҳшатлироқ нарса борми? Энг муҳими, сенинг ярамас бир жувонга, қолаверса ўртоғингнинг яқингинадаги хотинига аҳмоқона кўнгил қўйганинг, менинг назаримда, ҳамма ишга халал берапти! Бўлмаса, сенинг ишингдаги, Нагульновнинг ишидаги кечириб бўлмас нуқсонларни нима деб изоҳлаш керак? Калаваларингни йўқотиб, чувалиниб қолибсизлар, тугуниги ўзларингиз ечиб олмасаларингиз — райком шартта чопиб ташлашига тўғри келади, шуни билиб қўй!

— Мен Гремячийдан кетақолсаммикан?— журъатсизлик билан сўради Давидов.

— Аҳмоқона гапларингни қўй!— унинг сўзини шартта бўлди Нестеренко.— Булғатиб қўйдингми, аввал изингни тозалаб, кетиш ҳақида кейин гап оч. Яхшиси, сен менга шу нарсани айт: комсомолка муаллима Егоровани танийсанми?

— Танийман. Учрашганман.— Давидов бирдан ўринсиз жилмайиб, қиш куни кулакларни тугатиш вақтида ёш, ниҳоятда тортинчоқ муаллима билан бўлган биринчи учрашувини эслади.

Муаллима у билан танишаркан, унга терлаган, кичкинагина совуқ қўлниги гўж қилиб аллақандай қовушмай узатган, кўзидан ёш тирқираб чиққудек қип-қизариб кетиб, базўр: «Муаллима Егорова Люда» дея олган эди. Ушанда Давидов Нагульновга: «Комсомолка муаллимани ўз бригадангга ол. Қиз бола синфий кураш нима эканлигини кўрсин» деб таклиф қилган эди. Аммо Нагульнов ўзининг қора мағиз қўлларини хўмрайиб кўздан кечирганча, жавоб берган эди: «Сен уни ўз қўл остингга олақол, бунақа ишда у менга асқотмайди! У биринчи синфларга дарс беради, агар биронта йигитчаси икки олиб қолса, ўша билан қўшилишиб йиғлайди. Шундай қизни ким комсомолга олди экан? Шу ҳам комсомолка бўлдимми? Юбка кийган тўдак!»

Нестеренко илк бор қошларини чимириб, Давидовга таъна билан тикилди:

— Нимага илжайяпсан ўзи? Менинг саволимда нима қизиқ нарса бор экан?

Давидов ўринсиз хушчақчақлигининг сабабини тушунтирмоқчи бўлиб, беҳуда уриниб кўрди:

— Шунчаки арзимаган гап, шу муаллима ҳақидаги бир беҳуда гап эсимга тушиб кетди... Аммо ўзи жуда ҳам камтар...

— Беҳуда нарсаларни эслаб ўтирибсан! Шу вақтда топган эрмагини қаранглар!— аён-ошкор ғижиниб хитоб қилди Нестеренко.— Сен яхшиси бу камтар муаллиманинг хуторларингизда биттаю-битта комсомол аъзоси эканлигини эсласанг-чи! Шундай катта хутор бўлса ҳам комсомол ячейкаси йўқ. Бу беҳуда гап эмас! Бунинг учун ким жавоб бериши керак! Биринчи навбатда Нагульнов, сен ҳам, сизлар билан бирга мен ҳам. Сен бўлсанг илжаясан... Бу хунук илжайиш, Семён

Давидов! Зарур ишларни баҳона қилмайлик! Партия қўлимизга топширган ишларнинг ҳаммаси ҳам зарур. Қандай ғайрат кўрсата оламиз — бу иккинчи масала.

Давидов аста-секин ғижина бошлаган эди, аммо ҳар қалай ўзини босиб шундай деди:

— Сен, ўртоқ Нестеренко, Гремячий Логда бир кунгина бўлиб, шу вақт ичида бизнинг ишимиздаги шунча хато билан камчиликларни топишга улгурибсан, менинг хулқи-атворимни ҳам таъкидлаб ўтдинг... Борди-ю, бу ерда январь ойидан бери яшаган бўлсанг, унда нима бўлар эди? Сендан сурункасига бир ҳафта танбеҳ эшитарканман, факт!

Давидовнинг охириги жумласи Нестеренконинг бир оз чиройини очди. У кўзини муғомбирона қисиб, Давидовни тирсаги билан тўртиб қўйди.

— Сен, ҳайтовур, шундай деб ўйламайсанми, Семён, борди-ю мен Гремячийда «бўлиб»гина қолмай, сизлар билан ёнма-ён ишласам, эҳтимолки, хатолар ҳам камроқ бўлармиди?

— Камроқ бўлиши факт, лекин барибир топиларди. Сен ҳам авлиё эмассан, бемалол янглишиб турган бўлардинг, факт! Биласанми, мен ўзимнинг кўпгина хатоларимни кўриб тураману, аммо ҳаммасини ҳам бирданига тузата олмайман, менинг нуқсоним шунда, факт! Баҳорда бир куни ўқувчилар мактаб мудири Шпинь деган одам билан далага юмронқозиқ тутгани чиқишган экан, мен бўлсам ёнларидан ўтиб кетаётиб тўхтамадим ҳам, гаплашмадим ҳам, бу жекса ўқитувчининг кўнглидаги дардини билмадим ҳам, ҳозир ҳам билмайман... Сенга очигини айтсам, бундан расвороқ ҳам бир иш бўлган. Қишда у менга мактуб юбориб, ўтин олиб келиши учун арава сўраган эди. Мени юборган деб ўйлайсанми? Эсимдан чиқиб кетипти. Бошқа ишлар билан банд бўлиб, чол билан ҳасратлашишга вақт тополмадим... Ҳозиргача ҳам эсласам ичимдан зил кетаман! Комсомол ҳақидаги гапинг ҳам тўғри. Жуда муҳим бир ишга эътиборсизлик қилибмиз, албатта бу борада мен ҳам жуда гуноҳқорман, факт.

Аммо Нестеренкони тавба-тазаррудан иборат мулоҳазалар билан юмшатиш маҳол эди.

— Хатоларингни тан олишинг ҳам, афтидан, уятингни ҳали унча йўқотмаганлигинг ҳам, буларнинг ҳаммаси яхши, бирсқ бу билан сизларда комсомол ҳам ўсмапти, ўқитувчи ўтинлик ҳам бўлмапти... Гуноҳни иқдор қилишгина эмас, ишнинг пайдан бўлиш керак, қимматли Семён! — қатъият билан уқтирарди у.

— Ҳаммасини тузатиб, бажо келтирамиз, чин сўз бераман! Аммо комсомол ячейкаси уюштиришда сизлар ёрдам берасизлар, яъни райком ёрдам беради, бир-иккита йигитлар билан бирон комсомолка қизни ақалли вақтинча ишлашга бўлса ҳам юборасизлар. Мен сенга жиддий айтай, Егорова ташкилотчиликка ярамайди. У ерга истиҳола билан қадам қўяди-ю, ёшларга, айниқса бизнинг ёшларга бас кела олармиди!

Шундан сўнггина Нестеренко мамнуният билан деди:

— Мана бу бошқа гап! Комсомол масаласида ёрдам қиламиз, ваъда бераман, энди рухсатинг билан ўз-ўзингни танқидингга кичкина қўшимча қилай. Биринчи майга яқин сизларнинг кооператорларингиз станицадан мол олиб келгани сендан иккита от-арава сўраганимиди?

— Сўраган эди.

— Бердингми?

— Илсжи бўлмади. Биз ўшанда ҳам ер ҳайдаётган эдик, ҳам экин экаётган эдик. Ишимиз кўп эди. Савдо-сотиқ билан шуғулланишга вақтимиз йўқ эди.

— Иккита уловни ажратиб беришнинг ҳам иложи бўлмади-ми? Беҳуда гап! Тутуруқсиз гап! Даладаги ишга ҳеч қандай халал етказмасдан бемалол ажратиб бериш мумкин эди. Аммо сен шундай қилолмагансан, шундай қилишни хоҳламагансан, «Бу нарса колхозчиларнинг кайфиятларига қандай таъсир қилар экан?» деб ўйлаб кўрмагансан. Оқибатда, Гремячий хотин-қизлари, тагин айни байрам арафасида, совун, туз, гугурт ва керосинга ўхшаган энг зарур нарсаларни олиб келиш учун станицага яёв лўкиллашипти. Шундан кейин улар Совет ҳокимияти тўғрисида ўзаро нималар дейишди экан? Ё бу нарса сенга барибирми? Сен билан биз бизнинг жонажон ҳокимиятимизни сўкишлари учун жанг қилганимиз йўқ, йўқ, шунинг учун жанг қилганимиз йўқ!— қичқириб юборди Нестеренко беҳосдан ингичка овоз билан. Гапини эса пичирлаб тугатди:— Наҳотки, шундай оддийгина гапнинг ҳам фаҳмига бормасанг, Семён? Ҳушингни йиғ, қимматли ўртоқ, кўзингни оч!...

Давидов ўчиб қолган тамаки қолдигини бармоқлари билан эзғилаб ерга тикилганча узоқ жим қолди. Умри бўйи у ичидан гупуриб келган туйғуларини мумкин қадар тийиб олар, уни ҳар нарсада айблаш мумкин бўлса-да, сентименталликда мутлақо айблаб бўлмас эди, аммо ҳозир номаълум бир куч унга далда бериб, Нестеренкони қаттиқ қучоқлаб олди, ҳатто қатъий қимтилган лабларини секретарнинг соқоли ўсган ёноқларига тегизиб қўйди. У гапираркан овози ҳаяжон билан титрар эди:

— Раҳмат сенга, қимматли Нестеренко! Каттакон раҳмат! Сен яхши йигитсан, сен билан ишлаш енгил бўлади, Корчжинский билан ишлашдек бўлмайди. Сен менга аччиқ-аччиқ, аммо мутлақо тўғри сўзлар айтдинг, факт! Аммо, худо ҳақи, мени ношуд деб ўйлама! Мен қоидадагидек ишлайман, бизлар ҳаммамиз ҳам қоидадагидек ишлашга тиришамиз; мен кўпгина нарсаларни бошқатдан кўриб чиқаман, энди кўриб чиқишга вақтим етади... Гапимга ишон, ўртоқ Нестеренко!

Нестеренко ҳам ундан кам ҳаяжонланмаган, аммо сир бой бермас, энди тундлашиб қолган қуралай кўзларини қисганча йўталиб-йўталиб қўяр эди. Бир дақиқа сужутдан сўнг эти увишганча, жунжиб, оқиста гапирди:

— Сенга ҳам, бошқа йигитларга ҳам ишонаман, сизларга худди ўзимга ишонгандек ишонаман. Сен бунни қаттиқ ёдингда тут, Семён Давидов! Райком билан менга панд бера кўрманглар, панд бериб қўйманглар! Ахир биз коммунистлармиз-ку, худди бир ротанинг солдатларидек ҳар қандай вазиятда ҳам баҳамжиҳатликни қўлдан бермаслигимиз керак! Сен бунни ўзинг жуда яхши биласан. Бундан буён орамингда бундай кўнгилсиз суҳбатлар бўлмасин энди, жин урсин бундай суҳбатларни! Гарчанд, баъзан бундай суҳбатларни ўтказиб туриш зарур бўлса ҳам мен уларни ёмон кўраман. Чунончи, сенга ўхшаган бирон ошнам билан шунақа тиклашиб суҳбатлашасан-да, кейин кечаси билан ухлаёлмай юрагинг ачишиб чиқади...

Нестеренкoning қизгин қўлини қаттиқ сиқиб Давидов унинг юзига диққат билан тикиларкан, ҳайратда қолди: ҳозир унинг ёнида бояги қувноқ ҳангомачи эмас, ҳазил-мutoиба қилишга, кураш тушишга тайёр турган хушчақчақ, очиқ кўнгил йигит эмас, ўрта ёшлардаги қорғин одам ўтирар эди. Нестеренкoning кўзлари нечукдир бирдан кексайиб қолган, оғзининг четларида чуқур излар пайдо бўлган, ҳатто ёноқдор юзларидаги кўнғир қизиллик ҳам гўё бўзариб сарғайиб қолгандек эди. Бир лаҳза ичида Нестеренко бошқа одам бўлиб қолгандек эди.

— Мен энди жўнай, сенда узоқ меҳмон бўлиб қолдим,— деди у суғур тепадан вазмин тураркан.

— Тобинг қочиб қолгани йўқми?— хавотир билан сўради Давидов.— Нечукдир бирпасда бўшашиб қолдинг.

— Топдинг,— деди ғамгин Нестеренко.— Безгагим тутай деб турипти. Бунн анчагина илгари Ўрта Осиёда илаштириб олган эдим, латнатида қалигача қутулолмайман!

— Сен Ўрта Осиёда нима иш қилган эдинг? У ёққа нима қилиб бориб қолган эдинг?

— Мени, шофтолихўрликка борган экан, демайсанми ҳали? Босмачиларни тугатишда иштирок этдим, ўзимнинг жонажон безгагимни бўлса тугатолмаяпман. Докторлар уни ичимга қамаб қўйишди, энди еру кўкка ишонмайман. Бу бир юмади гап, гапимизнинг охирида мен сенга шунн ҳам айтиб қўймоқчи эдим: бизнинг округда контрлар гимирлаб қолишди, қўшни областда ҳам аҳвол шу. Бирор нарсага орқа қилишаётганга ўхшайди, жин урган каллаварамлар! Қўшиқда ҳам айтилган-ку... «Бизни савамоқ бўлиб уриндилар кўп марта...»

— «Биз ҳам қўл қовуштириб ўтирмадик албатта...»— деб хотима қилди Давидов.

— Худди шундай. Аммо ҳар ҳолда огоҳ бўлиб, қулоғимизни динг тутишимиз керак.— Нестеренко ўйчанлик билан қошини қашиб, жаҳл билан томоғини қириб қўйди:— Сенга бир гап дейиш қийин экан, ардоқли буюмимнинг баҳридан ўтишимга тўғри келади... Сен билан ажралмас дўст бўлдикми, энди шу ўйинчоқни совға ўрнида қабул қиласан. Асқотиб қолар. Нагульновни огоҳлантиришипти, сен ҳам эҳтиёт бўл. Ҳиссанга ундан ёмонроқ нарса тегиб қолиши мумкин...

У курткасининг чўнтагидан хира йилтираб турган иккинчи номерли браунинг олиб, Давидовнинг кафтига қўйди.

— Бу кичкина нарса мудофаада слесарлик асбобидан кўра дурустроқ иш берса керак.

Давидов Нестеренконинг қўлини қаттиқ сиқиб, таъсирланганча пойма-пой ғулдиради:

— Раҳмат сенга ўртоқларча, нима десам экан... хўш, дўстона меҳрибонлигинг учун, факт! Қаттакон раҳмат!

— Яхшиликка буюрсин,— ҳазиллашди Нестеренко.— Аммо, эҳтиёт бўл! Йўқотма! Негаки, кекса жангчилар ёшлари ўтган сари парижонхотир бўлиб қолишади...

— Тирик эканман — йўқотмайман, бордию йўқотганимда ҳам каллам билан бирга йўқотаман,— дея ишонтирди Давидов, пистолетни шимининг орқа чўнтагига яшираркан.

Аммо уни шу ондаёқ яна олди-да, аввал пистолетга, кейин Нестеренкога қаради:

— Ноқулай иш бўляпти-ку... Ўзинг қуролсиз қоласанми? Қайтиб олақол, менга керакмас!

Нестеренко унинг узатилган қўлини енгилгина четлатди.

— Ташвишланма, менда бошқаси бор. Бунисини тутиб юардим, унисини кўз қорачиғимдек асрайман, унисига номим ёзилган, мукофотга олганман. Нима, сенингча мен армияда бекорга беш йил хизмат этиб, жанг қилибманми?— Нестеренко кўзини қисиб, ҳатто жилмаймоқчи бўлди, аммо табассуми зўраки на эриш чиқди.

У яна эти увишиб жунжикди. Қалтироқни енгилга ҳаракат қилиб елкаларини қимирлатди, антикиб-антикиб гапирди:

— Кеча Шалий менга сенинг совғангни жўрсатиб мақтанди. Мен унга меҳмон бўлган эдим, асал билан чойхўрлик қилдик, турмуш ҳақида ҳангамалашдик, бир вақт у сандиқдан сенинг слесарлик асбоб-

ускуналарингни олиб шундай деб қолди: «Мен умрим бино бўлиб иккита совға олганман: бири — кампиримдан, ҳали қиз болалигида ёш тақачига маҳлиё бўлиб юрган вақтларида олган тамаки халтам, иккинчиси, темирчилик ишида зарбдорлигим учун шахсан ўртоқ Давидовнинг ўзидан олган мана шу асбоб-ускунам. Узоқ умрим мобайнида иккита совға! Дуд билан қорайган шу умрим давомида қўлимда қанчадан қанча темир-терсакни парвариш қилдим, сон-саногни йўқ! Шунинг учун ҳам бу совғалар сандигимда эмас, бамисоли юрагимнинг ёнгинасида турипти!» Яхши чол! Меҳнат билан жўркам ҳаёт кечирган, қолаверса, ҳар кимга ҳам шу кекса темирчи ўз қудратли қўллари билан одамларга қанча фойда келтирган бўлса, шунча фойда келтиришни насиб қилсин. Демак кўриб турибсанки, сенинг совғанг меникидан бебаҳороқ экан.

Бригада будкасига улар тез юриб келишмоқда эди. Нестеренконинг вужудига қаттиқ қалтироқ кирган эди.

Ғарбдан яна ёмғир келмоқда. Ҳаво айнишининг илк дарақчилари — булут ўвадалари пастлаб сузмоқда, Майса-гиёҳнинг маст қилувчи бўйи, намхуш қора тупроқ ҳиди анқимоқда. Бир фурсатгина мўралаган қуёш булут орқасига яширинди, мана сарин шабадани кенг қанотлари билан қамраганча иккита дашт миққийси аллақайдаги юксаклик томон парвоз қилди. Ёмғир арафасидаги сукунат даштни юмшоқ наматдек бўлиб қоплади, фақат тўхтовсиз ёмғирдан дарақ бериб юмронқозиқларгина ҳаяжон билан пайнаст чийилларди.

— Бизнинг будкада ётатур, кейин кетарсан. Йўлда ёмғирда қолсанг, шалаббо бўлиб, мутлақо ётиб қоласан,— қатъият билан маслаҳат берарди Давидов.

Аммо Нестеренко қатъиян рад этди:

— Қололмайман. Бизда соат учда бюро бор. Ёмғирда қолмайман. Отим жуда яхши!

У тизгинни ечиб олиб айилни тортиб боғлаётганида қўллари худди кекса чолларнинг қўлларидек қалтирар эди. Давидовни қучоқлаб қўйиб, узоқ туриб қолган отига кутилмаган енгиллик билан сапчиб минди-да, қичқирди:

— Йўлда исиб кетаман!— Отини елдириб кетди.

От туёқларининг юмшоқ дупурини эшитиб Куприяновна худди хурмачадан тошиб чиққан хамирдек будкадан пилдираб чиқиб, ҳасрат билан қўлларини шапатилади:

— Кетиб қолдимиз?! Нонушта қилмай кетиб қолгани нимаси?!

— Тоби қочиб қолди,— деди Давидов, секретарни нигоҳи билан узоқ кузатаркан.

— Шўргиналаримга шўрва тўкилсин!— ўкинарди Куприяновна.— Шундан туппа-тузук одамни оч-ноҳор жўнатдик-а! Ўзи хизматчилардан бўлса ҳам сен раис рафлат босиб ётганинда мен билан бирга картошка артишдан ор қилмади. Уни бизнинг жазакларга ўхшатиш у ёқда турсин, тенглаштириб ҳам бўлмайди! Бизнинг эркаклар ўлақолсалар ҳам ёрдам беришмас! Улар ёрилгунча еб ўлиб, ойга қараб акиллашни билишади, ошпазга қарашиш қаёқда — оғзингни оғритиб ҳам ўтирмай қўяқол! Бу меҳмон менга шундай илиқ-иссиқ сўзлар айтдики. Шундай самимий, илиқ сўзлар айтдики, бошқа одам ўлса ҳам бундай топиб гапиролмайди!— Қизгиш лабларини истиғно билан қимтиганча мақтанарди Куприяновна, ўзи эса бу Давидовга қандай таъсир қилмоқда экан, дегандек унга қия қараб қўяр эди.

У эса унинг гапини эшитмай, Нестеренко билан яқинда қилган суҳбатларини хаёлидан ўтказарди. Куприяновна бир гапга тушиб кетгандан кейин тўхташи қийин, шунинг учун ҳам давом эттирар эди:

— Сен вабо теккур Давидовнинг қилиғинг ҳам дуруст, менга ақалли, бу одам кетяпти, деб қўймайсанми. Мен лақма ўлгур ҳам, шўргинам қурсин, беҳабар қолибман! Ошпаз хотин мендан жўрттага будкага кириб яшириниб олди, деб ўйлаган бўлса ҳам ажаб эмас, ваҳоланки, мен унга ихлос билан қараётган эдим...

Давидов ҳамон индамасди, Куприяновна бемалол гапириб олмоқда эди:

—Отнинг устида ўтиришини қара! Бамисоли отнинг тагида туғилиб, отнинг устида катта бўлгандек! Қилт этмайди-я, лочингинам, қимир этмайди-я! Чинакам казак, қадимги тоифадаги казакнинг ўзи!— завқ билан гапирарди у узоқлаб кетаётган суворийдан маҳлиё кўзларини олмай.

— У казак эмас, украин,— деди фаромушлик билан Давидов ва хўрсиниб қўйди. Нестеренко жўнаб кетгандан кейин унинг кайфи бузилиброқ қолди.

Унинг сўзларидан Куприяновна ўқ доридек повуллаб кетди:

— Бу чўпчакларингни менга эмас, катта бувингга айт! Мен сенга гапнинг очигини айтяпман, У асл казак! Нима, кўзингни шапоқ босганими? Узоқдан қараб эгарда ўтиришидан ҳам, яқиндан қараб — қиёфасидан, абжирлигидан, хотин кишига муомаласидан биласанки, у зуваласи пишиқ казаклардан, қўрқоқлардан эмас...— маънодор илова қилди у.

— Хўп, сенинг айтганинг бўлақолсин. Казак бўлса казакдир, бунинг менга сира дахли йўқ,— деди ёнбосиб Давидов.— Яхши йигит-а? Сенга қандай кўринди? Сен мени уйғотгунингча у билан роса тўйиб гаплашиб олган бўлсанг керак?

Энди хўрсиниш навбати Куприяновнага келди, у қудратли кўкрагини тўлдириб шупақанги астойдил хўрсиндики, эски кофтасининг қўлтиғи чокидан тирсиллаб сўкилиб кетди.

— Бунақаси топилмайди!— чуқур ҳаяжон билан жавоб берди Куприяновна бир оздан сўнг ва бирдан беҳосдан-беҳос идиш-товоқларни столга беҳуда тарқатиб, тўғрироғи, тўғри келганча улоқтириб тарақлата бошлади...

(Давоми бор)

Ваҳоб РҲЗИМАТОВ таржимаси.

Эдуардас МЕЖЕЛАЙТИС,

Ленин мукофоти лауреати

И н с о н

Ер шарига оёғимни маҳкам тираб,
Қуёш шарин ушлаганман қўлларимда.
Мен турибман икки шарнинг орасида —
Мен ҳам қуёш, ҳамда ернинг инсониман:
Миям бағри ва миямнинг қатламлари
Гўё маъдан конларидек жуда чуқур.
Мен қазийман уни кўмир қазигандек,
Эритаман уни темир эритгандек,
Денгизларда кезаётган кема ҳам — у,
Қуруқликни ўраб олган поезд ҳам — у,
Паррандалар давомоти — самолётлар,
Удир яшин тараққийси ракеталар.
Мен буларнинг барчасини ер шаридай
Юм-юмалоқ ўз бошимдан қазиб олдим.
Ўзида нур, бахту иқбол таратувчи,
Ўз бағридан инсонларга макон берган,
Ер юзида бор нарсани жонлантирган
Шу юмалоқ қуёш шари — менинг бошим.
Мен бўлмасам ер нимадир? Жонсиздир у,
У ялпайган, ажин босган бир шар халос.
Поёни йўқ бўшлиқларда адашаркан,
Аксин кўриб ойда гўё кўзгусимон,
Билди ўзин ўлик, хунук эканлигин.

Аламидан — яратгандир мени шу ер.
Хафахонлик минутида этди тақдим,
Ер, қуёшга жуда-жуда ўхшаб кетган
Шу юмалоқ бош шарин ер берди менга.
Ҳамда менинг шу жичкина бошим шари
Жуда улкан ер шаридан бўлди афзал.

Ер бўйсунди мен — инсонга, бўйин эгди,
Мен ҳам унга бағишладим кўрку ҳусн.
Ҳа, ер мени яратди-ю сўнгра ўзим
Ерни яна қайта бошдан этдим бунёд —

Янги, яхши, серлатофат ер бўлдики,
 Олдин шундай бўлмаганди у ҳеч қачон!
 Ер шарига оёғимни маҳкам тираб,
 Қуёш шарин ушлаганман қўлларимда.
 Ер ва қуёш орасида мен кўприкман,
 Мен орқали қуёш чиқар ер юзига,
 Ер қуёшга кўтарилди мен орқали.
 Олачипор каруселни кўргандирсиз,
 Улар шундай айланурлар атрофимда.
 Дунёда бор кашфиётлар ва асарлар,
 Ҳайкаллар ҳам менинг қўлим ижодидир:
 Айланурлар атрофимда шаҳарлар ҳам,
 Кошоналар ва асфальтли майдонлар ҳам,
 Қатновчилар гавжум бўлган кўприклар ҳам,
 Самолётлар, лайнерлар ҳам — атрофимда,
 Ракеталар айланурлар атрофимда.

Шундай турдим: жуда гўзал, оқил, қатъий
 Мускулларим кўпчиб турар, елкадорман.
 Ердан ўсиб қуёшгача етар бўйим,
 Ерга қуёш табассумин ташлаган — мен.
 Шарққа, Ғарбга, Шимолга ҳам, Жанубга ҳам...
 Шундай турдим: ҳа, мен инсон, мен коммунист.

Юрак

Юрак нима? Қаттиқ тошми? Нима экан?
 Пўсти қизил бир олмага ўхшарми у?
 Қобирғалар орқасида типирчинган,
 Ер шарига ўхшагувчи бир шарми у?

Ҳар ҳолда ҳам у ҳаётий фазилатни —
 Бор хислатни ўз-ўзида этибди жам.
 Шунинг учун мен билмайман фароғатни,
 Шунинг учун бош қўшаман ҳар ишга ҳам.

Тонг чоғида каптарлар-ла уйғонаман,
 Ер устида бахт қўшиғи юрар учиб.
 Шунда нурлар қўнғироқни тебратаркан,
 Юрагим ҳам офтобдан кетди чўчиб.

Иккиси ҳам тонг чоғида беқарордир,
 Сигдиrolмас кўксларига ўз бахтларин.
 Қўнғироққа ўз хонаси гўё тордир,
 Талпинади юрагим ҳам эрклик сари.

Тинглайсизми уришини? Тезроқ, тезроқ! —
 Май бўрони қўнғироқни тебратади.
 Бахтдан қалбим ёрилишга етди шу чоқ,
 Қўнғироқ ҳам гўё шу дам дарз кетади.

Ўз сийнамда шодланмоқда у қўнғироқ;
 Мен куйлайман, олқишлайман — ўзим шодмон.
 Илиққина шабодамас эсан бироқ,—
 Қутурмоқда қор бўрони, ёвуз бўрон.

Ракетаю бомбаларнинг уриб зарби,
 Асримизни энтиктирди бу гулдурас.
 Қонга ботган шоир қалби — инсон қалби
 Безовтадир, сескантирар машъум овоз.

Қаердаки қай инсонга ўқ отдилар,
 Улар келиб юрагимга зил ботдилар.
 Юрагимда йиғналгандир қўрғошини,
 Вазмин тортмиш кўтаролмай қалбим уни.

Қаердаки интервентлар зўрлик билан
 Ўзгаларнинг ерларига қўйса қадам,
 Оғриқлардан зўр портлагич тўлдирилган
 Минани у — юрагимни босар шу дам.
 Жаҳон бўйлаб оқар гирён дарёлари,
 Юрагимга қуйилади унинг бари.
 Юрагимда гуноҳсизлар қони тўла,
 Ҳалок бўлган қурбонларнинг қони булар.
 Шунча оққан инсон қони, унинг бари
 Томиримдан оқиб тушар сийнам сари.
 Қўз ёшига, қўрғошинга, қонга тўлган
 Ер юзида бор азобни айлаган жам,
 Тинчлик билмас шу беқарор шоир қалби.
 Балки пишиб етилажак чинакам ҳам
 Қилқизариб турган ўша олма каби.
 Майли, шохлар, новдаларни синдирса ҳам
 Тушсин улкан ва жонажон ерга бардам,
 Сийнамдаги қафасидан бўлсин озод.
 Қабул этгум ҳар ўлимни ҳурраму шод,
 Фақат келар бахт куйлари, бўлмай адо,
 Бериб турсин истиқболдан акс садо.

Темур ФАТТОҲ таржимаси

Счерк

Устюртга

Вагон йўлагида ўтириб келаётгандим. Рўпарамда йигирма беш ёшлар чамаси кулча юзли, қўй кўз, истараси иссиққина бир жувон ўтирарди. Поездга у ҳам Урганчдан чиққан экан.

— Қаёққа кетяпсиз? — деб сўрадим.

— Сазоқлига.

— Ҳамроҳ эканмиз. Ўша ерда тура-сизми?

— Қурилишда ишлайман.

— Газ қурилишидами? Ким бўлиб?

Ҳамроҳим юзимга тикилиб, кулимсиради. Мен йўлдаёқ ўзим излаб чиққан кишилардан бирига дуч келганимдан жуда хурсанд бўлдим.

— Топограф-геодезистман. — деди ҳамроҳим. — Урганчда янги йил байрамини ўтказиб келяпман...

Хуллас, гапимиз аввал бошданоқ қовушиб кетди. Узоқ йўлни суҳбат қисқартиради, сўз эрмакдан эҳтиёжга айланади. Балки шу эҳтиёж туфайли камсухан ҳамроҳим, юракдаги барча сўзларини тўкиб солганини ўзи ҳам сезмай қолгандир.

...Уни тенгқурлари Валя, ўзидан кичиклари Валентина Константиновна деб аташади.

Валя 1937 йилда Ленинградда туғилди. Отаси Ватан урушида ҳалок бўлди. Улуғ шаҳар қамал ичида қолган йиллари онласи билан узоқ Бошқирдистон ерларига кўчди. Фашист босқинчилари тор-мор қилинган, турмушга чиққан опаси билан Ленинградга қайтиб келди. Онаси эса акалари билан Бошқирдистонда қолди.

Валя ўн йилликдан кейин, 1957 йилда, махсус топографлар курсини битказди-да, илмий-қидирув экспедицияси состида мамлакатимиз. Шимолида катта

қурилиш трассаси лойиҳасини ишлаб чиқишга жўнади. Шимол киши — ойлаб қуёш кўринмайдиган зимистон кечалари! Қор. Бўрон. Ёввойи табиат ўкиради; чийиллайди, чанг солади. Геодезистлар экспедицияси табиат ўжарлигини енгиб олға боради. Валя икки қиш, икки ёзни ўша музликлар ўлкасида ўтказди. Мусичадек бир кичик жоннинг шу қадар куч, тўзим эгаси эканлигини илгари унинг ўзи ҳам пайқамоганди.

Роса тобланиб, фикран тўлишиб Ленинградга қайтиб келган Валя катта заводлардан бирида токарь бўлиб ишловчи Борис билан танишиб қолди. У ёнида экан, қайноқ ва гавжум шаҳарнинг оқ-ойдин кечалари, Нева бўйлари жозибаси ва висол қувончи билан тўлган икки ойлик отпускаи ҳам икки кундай ўтди-кетди. Валя яна ишга, бу гал Тўймази — Уфа нефть қувури трассасига жўнади, илк севги, бўса ҳароратидан маст бўлиб жўнади!

Бошқирдистон қир-адирлари, далаю ўрмонлари оша геодезистлар елиб-югуриб трасса йўлини белгилаб беришар, улар оркасида қурувчилар тоғу тошларни парчалаб, ўпириб, траншея қазиб келишарди. Вагон-ўйда ҳар куни кечқурун, ёки кун оша Борисдан келган хат стол устида уни кутиб ётарди. Валя конверт-ни бағрига босиб, хатни тақрор-тақрор ўқирди. Қизгичанинг бўгин-бўгинларини зирқиратган ҳорғинлик бирпасда йўқолиб кетарди. Қўшиқ айтиб толмасди қиз.

Борис ёзда Валянинг олдида келди.

— Сенсиз яшай олмайман! — деди у. Валяни бағрига босиб. Бир неча кун қурилишни томоша қилиб, қиздан Октябрий байрами кунларида никоҳ тўйига

розилик олгач, яна Ленинградга қайтиб кетди.

Тўй бўлди. Эртаси куёв билан келин Байрам намойишига чиқишди. Валя энди иш жойига қайтай деб турганда у ёқдан телеграмма келди: «Экспедиция Ленинградга қайтади. Бизни кут». Валя қувонди. Хуллас, бахтининг қўша келганидан боши осмонга етди...

Гипроследгаз институтининг экспедицияси Ўзбекистонга жўнади. Апрель, авжи баҳор фасли бўлишига қарамай, Ленинградда ҳали қор эрмаган эди. Валя Тошкент аэропортида самолётдан тушаркан ҳайрон бўлиб қолди: гир атроф ранг-баранг гулларга бурканган, муссаффо осмонда бобо қуёш чарақлар эди. Шимол қизи бир қучоқ гулни бағрига босиб, жанубнинг серқуёш, атир бўйли кўклам хавосидан тўйиб-тўйиб нафас олди. Шу бўлди-ю, Валя Ўзбекистонни севиб қолди. Ўзбекистон уларни катта ишга чақирган эди.

Экспедиция Тошкент—Қўнғирот поездида Устюрт томон йўл олди. Йўлнинг

ҳар икки томонида яшил майсаларга бурканган духоба қирлар, қўй-қўзи уюрлари билан тўлиб-тошган зумрад ўтлоқлар. Ватанимизнинг «оқ олтин» кони бўлмиш чексиз далалар, қулф уриб гуллаган мевазор боғлар аллақандай жўшқинлик, файзу табассум билан поездни қузатиб қоларди.

Устюрт. Чексиз-чегарасиз, ҳувиллаб ётган дашт-биёбон, малла ранг қум, кўчма барханлар. Ҳар ер-ҳар ерда қадимий қўрғон, қалталар вайронаси. Анов балиқ сиртисимон қўшалоқ тепалар қадимги каналлар дамбаси, дала челлари эмасмикин? Ҳа, бир замонлар бу ерлар ҳам гуркираб турган экинзор, боғ бўстонларга бурканган қайноқ ҳаёт ўчоғи эди. Қиргин урушлар... Сувсизлик... Ҳаёт ўчоғи сўнгган! Ҳаёт сўнгган бу ерларда ёввойи табиат неча асрлар ҳумронлик қилиб келган. Ваяларнинг замондошлари бундай ерларга ҳаёт бағишлайди. Улар сенга ҳам ҳаёт бағишлагали келишди, Устюрт!

Ғилдирак устидаги шаҳарча

Кучли ларзадан сесканиб кўзимни очдим. Уруш йиллари фронтда блиндаж ёки окода шинелга бурканиб мудраган лайтларда шундай бўларди. Йўқ, бу ер блиндаж ҳам, окоп ҳам эмас — қурувчиларнинг вагон-уйи. Тонготарда Сазоқли станциясида поезддан тушгач, машинада бирга келган қурувчилар мени вагон-уйнинг бўш полкасига жойлаштириб, ўзлари дарёнинг ўнг соҳилига ўтиб кетишганди. Кечаси вагоннинг бир хонасида ухлаб ётган икки кишидан бўлак, дарёни ҳам, теварак-атрофдаги бошқа нарсаларни ҳам пайқамаган эканман. Ухлаб ётганлардан бири ўрнидан туриб, стол ёнига ўтирди. У қурувчиларга Урганчдан озиқ-овқат келтирган шофер-экспедитор экан. Вагон-уйнинг нариги хонасида кинооператорлар товуши эшитилди:

— Бир ҳафтадан буён ғилдирак устида яшаймиз. — Машинамиз қумга ботиб, пачоқланиб ётибди. Энди аппаратларимизни қирма-қир орқалаб юрибмиз.

Вагон-уй лапанглаб кетди: яқин атрофда қоя портлатишайтганди. Кинооператорлар аппаратларини орқалаб, трассага чиқиб кетишди. Кечаси кўзимга жатта шаҳар кварталидай кўринган қатор дераза ва уйларнинг ҳаммаси ёнма-ён қўйилган вагонлар экан. Биттаси опхона, биттаси магазин, тагин бири амбулатория, клуб, электростанция, хуллас — ғилдирак устида бутун бир шаҳарча!

Шаҳарча марказидаги майдонда баҳслашиб турган икки киши олдига бориб.

— Уртоқ Новиковга учрашмоқчийдим, — дедим.

— Новиков мен бўламан, — деди новчаси. — Хизмат?

Командировка қоғозимни узатдим.

Байроқ Минаҳмедов.

— Кетаверайми, Николай Федорич? — деди шериги ўйчан боқиб.

— Бор, приёмчига такрор-такрор уқгир, қайтиб бундай қилакўрманглар.

Янги йил кечаси станцияга уч вагон, яъни 600 метр қувур келибди. Кишиларни байрам дастурхони агрофидан турғизиб бориб, юнни тушириб қарашса, қувурларнинг ҳаммаси қаттиқ уриниб дарз кетган, кийшайган-майшайган эмиш. Приёмчи қабул қилиб олаверибди. Феодосия портидан мол юкловчи акамлар брак моллар жўнатишганими ёки темир йўлчиларнинг масъулиятсизлигидан қувурлар йўлда шикастлангани — номаълум. Николай Федорович, бошқарма бошлиғининг ўринбосари эмасми, шунга тажанг. Бошлиқнинг, Василий •Радионович Дорофеевнинг ўзи эса базанинг ҳаёт-мамотини ўринбосарига ишониб Тошкентга, бошқармага кетган. Қайтиб келгач нималар демайди у.

— Хўжасизликка қачон хотима берилади, ҳайронман! — деб тутоқарди Николай Федорович.

Николай Федорович ўзлари турадиган штаб-квартирадан бир полкани менга «абадий» бирктииб, жойимни тайин қилгач, «корхона»ни айлантириб келгани бошлаб кетди. Биз турли-туман автомашина, трактор, механизмлар саф тортиб турган техника паркидан ўтиб ғалати машиналарнинг шовқин-сурони осмон-фалакка чиқаётган жойга бордик.

— Мана, монтажчилар. Бу ер минглик стеллажимиз. — Қўлоғимга қичқирди Николай Федорович. — Яна бир беш юзлик стеллажимиз шаҳарчанинг нариёғида.

— Стеллаж дегани нима? — сўрайман ундан.

— Кўринг, биласиз.

Қудратли агрегатлар гуриллайди. Автосваркалардан яшн чақнайди. Бир-бирига пайванд қилинган 1020 миллиметрли қувурлар юмалаб сафга терилмоқда. Тайёр уланмаларни кўтарма кранли азамат тракторлар азод кўтариб, дарё бўйига олиб кетишмоқда. Битта уланманинг ўн икки тонналигини кўз олдингизга келтирсангиз, бу ердаги ажойиб техника қудратига тасанно дейсиз.

— Кўраяпсизми? — деди Николай Федорович. — стеллаж — қурилишнинг юраги. Қувурлар стеллажда монтаж қилиниб трассага жўнатилади.

Лекин ўртада Амударё бор.

Дарё бўйи янада гавжум, қайноқ; Достоевский номли пароход мўрисидан тутун қайтариб турибди. Кўтарма кранли тракторлар стеллажлардан кетма-кет ташиб келтираётган уланмаларни қуйи баржаларга ортмоқда. Бир неча киши дарёнинг нариги қирғоғига ўтиш учун навбатчи теллоходнинг қайтиб келишини кутмоқда.

— Бир ой бўлдики фронт дарёнинг нариги томонига кўчди. — Николай Федорович қўли билан ўнг соҳилга ишора қилди.

«Фронт» деб трассанинг қувур ётқизиладиган олдинги участкасини айтишар экан. Ҳақиқатан ҳам бу ерда кишилар жон бериб, жон олишмаса-да, чинакам жонбозлик кўрсатмоқда эдилар.

Ёнбағирда жойлашган иккинчи стел-

Эгам РАҲИМ

Ўлкамизда баҳор

Аму қирғоқларида баҳор ёйди қанотин,
Майсаларнинг хуш бўйи ўлкамизни безади.
Сафарга жабдуғлади миришкор деҳқон отин,
Меҳнат, ижод довруғи водиймизни кезади.

Худди тилло конининг топгандек дарагини,
Ҳар бир ишни қилганда деҳқон кайфи чоғ бўлур.
Бултур куздан атайин сақлаган данагини,
Тунов кун кўмиб қўйди — бу адирлар бог бўлур.

Забардаст машиналар ўкирганча уради
Асрлар оша турган қояларга ўмганин.
Қизилқум кўриб гўё уввос тортиб туради
Шу қудрат жарликларни бир зарб билан жўмганин.

Яшил аланга ёриб Туямўйин тоғини,
Баҳор гулга буркаган водийга йўл олмоқда.

лаждан айланиб, Дулдўлотлаган қирига чиқдик. Бу ер қадимий ясси тоғларнинг энг баланд нуқтаси бўлиб, тўрт томондан уфққа туташган тепалар ҳам, қум барханлари ҳам, чап соҳилда ётқизилган пўлат камар қувурлар чизиги ҳам яққол кўзга кўриниб турарди. Амударёнинг энг тор жойи ҳам шу. Ана у узоқ-узоқлардан иланг-биланг бўлиб келиб, қуйидан, оёғимиз тагидан қайнаб, манж уриб оқиб ўтмоқда. Дарёнинг ҳар икки қирғоғида осмондаги булут парчаларидек осилиб турган қоя ва ўнгирлар азим дарёнинг неча минг йиллар мобайнида тоғ-тошни емириб, ўзига йўл излаганидан далолат бериб туришибди. Мана шу тош қирғоқлар исканжасидаги қудратли ва беқарор дарё асрлар давомида бир издан оқиб турибди. Шунинг учун, Бухородан Уралга борадиган зангори аланга йўли худди шу ерда дарё устидан ўтади. У аллақачон дарёнинг чап қирғоғига ҳатлаб, Хоразмнинг биринчи қишлоғи Питвакка етди. Ҳозир эса дарёнинг ўнг соҳилида Қизилқум ичидан Бухоро томон тортилиб бормоқда. Бухоро — Урал магистраллини техника қураяпти. Техникани одамлар ҳаракатга келтиряпти, бошқаряпти. Қизилқум, Қорақум дегани шундай бадтоифа саҳролардирки, май ойидан тортиб, бутун ёз фасли давомида ботқондан баттар суюлиб кўпчиб ётади, бу пайтда на занжирли тракторлар, на махсус ишлаб чиқарилган кучли автомашиналар ҳаракат қила олади. Шу ваздан Қизилқум участкасини қиш ойларида қуриб битка-зишга қарор қилишган — оқилона режа!

Востоконевтстрой трестининг 2-қурилиш бошқармаси Дулдўлотлагандан Бухоро томонга, Бухородан эса 9-қурилиш бошқармаси азаматлари бу томонга Қизилқум бағрини ёриб келишмоқда. Икки томоннинг бири-бирига қўл беришига саноқли чақирим ва ҳисобли кунлар қолди. Ундан кейин, республикамизни мамлакатимизнинг гигантлар ўлкаси билан бевосита боғлайдиган улкан қон томири тобора шимолга — Уралга яқинлашиб бораверади ва 1963 йил охирида Урал дастгоҳоналарини Бухоро газидан ҳаракатга келтира бошлайди.

Ана «фронт» — дарёнинг ўнг соҳилида осмонга тутун, чанг-тўзон кўтарилиб, Уч ўчоқ тепаси этакларигача яққол кўзга ташланиб турибди. Пармаловчилар компрессор ва автопармаларини туркиратиб тоғ-тошларни ўймоқда. Портлатувчилар эса ясси қирларни гумбирлатиб осмонга кўтаришмоқда. Уларни кино-операторлар дарёнинг бу қирғоғида туриб суратга олишяпти. Бульдозерлар пўлат ўмровида шағал, қум эшади. Митти экскаваторлар лангари ҳавода лапанглайди, шатакчи «МАЗ», «КРАЗ», «ЗИЛ-157»лар, қувур ётқизувчи занжирли тракторлар қарвони трассага узлуксиз плетлар — ўттиз беш-қирқ беш метр узунликдаги қувур уланмаларини ташишмоқда. Бу ерда машиналар гувулламайди, ўкиради!

— Нима учун бу ерни «Дулдўлотлаган» дейишади, биласизми? — деб мендан сўраб қолди. Николай Федорович.

Ёшлигимда отам оғзидан бир неча

Инсон бахти учун деб истиқбол байроғини
Ушлаб ўтилган ҳар зум тарих бўлиб қолмоқда.

Ҳамма жойда иш қайноқ: ҳавозалар, кранлар.
Шимарилган енгларда, манглайдаги терларда.
Улуғ ишга жазм этган ўз сўзли мард-майдонлар
Янги ҳаёт қурмоқда қақраб ётган ерларда.

Барида инсон ҳукми, инсоннинг буюрмиши,
Юрагу-тилакларнинг хоҳиши-амри бордир.
Бари эртаги куннинг ташвиши-ю, юмуши,
Коммунизм гоёси машъалдир, байроқдордир.

Гўзал баҳор нафаси, баҳорнинг ҳарорати,
Баҳорнинг қистови бор, барида баҳор гашти.
Бугунги иш эртанинг роҳати-фароғати,
Бир тарихдир бу ишнинг ҳар кунги саргузашти.

Баҳор ярашиб тушган ҳуснига-жамолига,
Қурашимиз янграйди, баҳордек йўл ошади.
Баҳор билан борамиз нурафшон истиқболга,
Бундай қутлуғ сафарга шу фасл ярашади.

топқир эшитган афсонами, ҳақиқатми — бир ҳикояни эсладим:

Султон Санжар Мозий деган машриқ подшоши Хоразм маликасига ошиқ бўлганмиш. Бироқ малика унинг муҳаббатини рад қилганмиш. Шунда ғазабланган подшо Хоразм устига сонсиз-саноқсиз қўшин тортиб келибди. Шиддатли олишув, қонли жанглар бўлибди. Ниҳоят, душман куч билан енга олмагач, ҳийла билан енгил фикирига келиб, қўшинига Амударёни боғлатибди. Қорақум билан Қизилқум саҳроси ўртасида жавоҳир сандиқдай барқ уриб ётган Хоразм воҳаси — бу бой ва ёўзал қуёш ўлкаси сўвдан маҳрум бўлиб, экинзорлар ва яшил ўтлоқлар қовжираб, мевазор боғлар қуриб қолибди. Бошига нўр мусибат тушган халқ Хоразм подшоси олдиға келиб:

— Шоҳим, ёв устига бошла бизни. Душманин тор-мор қилайлик! — депти. Аммо шоҳ ёв устига ҳамла қилишга журъат этмай, қизига:

— У ҳам катта подшо, сен эса подшо қизисан! Султон Санжарнинг таклифига рози бўлақол, таслим бўлайлин, маликам, — депти.

— Йўқ! — депти ўшанда подшонинг каниз — маликанинг дояларидан бири. — Хоразм душманга таслим бўлмайди! Менга йигирмата қулунли бия, маликанинг бир қатор либосидан беринг, душманни ўзим маҳв этаман, шоҳим.

Доя хотин ҳар биянинг қулунини бу манзилда қолдириб, ўзларини эгарлаб-юганлаб нариги манзилда йўлга ҳозирлаб қўйибди. Ун тўққизта бияни ҳар икки порсонгдан йўлга рослаб қўйибди-ю, йигирманчи бияни миниб, Султон Санжар ҳузурига келибди:

— Мен Хоразм маликасиман, — депти унга, — майли, сенга хотин бўлишга розиман. Дарёни оч.

Султон Санжар Мозий мақсадимга етдим, деб қаҳ-қаҳ урибди:

— Мен дарёнинг тўғонини очтишдан олдин, сен юзингни оч. Жамолингни бир кўрай, — депти. Сохта малика юзидан ниқобини сал кўтарган экан, гўё булут орқасидан яна бир қуёш чиққандек дашту биёбон чарақлаб кетибди.

— Ҳой, нега анқайиб қолдинглар! Дарҳол тўғонни очинглар! — деб фармон берибди подшо.

Тоғ тепасига қадар кўтарилиб тўплаиб қолган сув қуриб ётган ўзанга гувиллаб уракетибди. «Малика» эса биянинг бошини орқага буриб, қамчи босибди. Қулунидан ажралган бия тезроқ боламга етай деб, қанотли қушдай учганмиш. Жонивор дарёни ҳам назарписанд қилмай бир сакраб ўтибди-кетибди. Панд еб аҳмоқ бўлган подшо аламига чиқолмай унинг орқасидан от солибди. Қувиб келаётиб, «Терингни шилиб оламан, фитначи!» деб дўқ урибди подшо. «Малика» эса йўлда кутиб турган иккинчи бия, ундан учинчи ва

бошқа бияларга сакраб миниб, қамчи босаберибди. «Минг отинг бўлса ҳам, қочиб қутулолмайсан!» деб бақирибди таъқиб қилиб келаётган Султон Санжар. «Ҳой жувон, тур, тўхта дейман сенга!» қичқирибди яна бир жойда. «Тўхтамансанг, пичоқлайман!» — пўписа қилибди сўнгра. «Қуриб кетгур, қулониға қара-я!» — дебди подшо тагин бир манзилда изтироб билан.

Шундай қилиб, «Малика» Султон Санжар Мозийни Хоразмнинг ичкарасига алдаб киритибди-ю, отини таққа тўхтатиб, бошини у томон бурибди:

— Кел, энди яккама-якка куч синашамиз, подшо! — дебди ва устидаги малика либосини сидириб ташлаб, шамширини яланғочлабди. Подшо унга, у подшога ҳамла қилибди. У қилич тортибди, бу қилич тортибди, қиличлар ҳар гал илондек вишиллаб ҳавони кесаверибди. Подшонинг оти шунча йўлдан чопиб келиб, қолдан тойган тозидек тили офзидан чиққан эмасми, ниҳоят, мукна тушиб сулайиб қолибди.

— Мен отда, сен ерда жанг қилсак, адолатдан бўлмас. Кел, энди оёқ устида қиличлашиб кўрайлик, — деб, биядан тушиб, юганини қўйворибди «Малика». Яна жанг. Яна олишув. Тиғи тиға теккан қиличлардан яшин чақнармиш. Ниҳоят, «Малика» рақибининг оёғига бир қилич уриб ерга қулатибди. Унинг кўнсига оёғини қўйиб:

— Сенинг дарди-матлабинг малика эмас, қон эди. Мана сенга қон керак бўлса, қонхўр! — деб Султон Санжар Мозийнинг бошини танидан жудо қилибди.

Етакчисиз қолган душман қўшинлари эса, бир доя хотиннинг мардлиги шунча бўлса, бу мамлакат халқининг ғазабидан худо сақласин, деб тум-тарақай қочишибди. Шундан кейин Хоразм маликасининг дояси малика сифатида, қўшин тортиб келган подшо ҳузурига борган жой «Дояхотин» деб, унинг бияси дарёдан сакраб ўтган ер — «Дулдул отлаган», подшонинг «... Фитначи!» деган ери «Питнак», «Минг от...» дегани «Ҳазорасп» (форсча «хазор» — минг, «асп» — от), «Жувон, тур»и — «Жувондир», «Пичоқлайман»и — «Пичоқчи», «Қулониға қара-я»си — «Қулон-Қорабоғ» деб аталадиган бўлганмиш...

— Ажойиб афсона! — Николай Федорович қойил бўлиб бош чайқади.

— Дейдиларки, дарё қирғоғида ўша дулдулнинг туёқ изи ҳам қолганмиш.

Харсанг тошдаги излар асрлардан қолган туёқ изими-йўқми, ундан қатъи назар, бу ерларга қадим замонлардан буён одам оёқ босмагани ҳаммага маълум. Эндиликда совет кишиларининг куч ва иродаси, ақл-заковати билан бунёдга келаётган «Зангори аланга» йўлидан ташқари Дулдулотлагандан сал қуйроқда Туялмўйин сув иншооти қурилиши ҳам бошланганки, бу ерларнинг туллаб-

яшнаган ҳаёт бўстонига айланиши равшан. Қурувчилар ўша улкан ҳаётни ўзлари билан бирга бошлаб келишди...

Балабанов Узоқ Шарқдаги йирин қурилишлардан бири битказилиб, лентаси кесилгач, рафиқаси билан бирликда Бухоро — Урал магистрал қурилишининг иштирокчиси бўлишга қарор қилди. Бу ерга келиб тушишлари билан Балабановни қувур ташийдиган шатакчи «МАЗ»га шофер қилиб тайинлашди ва янги оиллага ғилдирак устидаги шаҳарчадан бир хонали алоҳида вагон-уй беришди. Балабанов ўзининг севимли «Белка» — ов милтигини ғилофидан чиқариб, каравот устида деворга илди. Мария Андреевна эса Узоқ Шарқдан ардоқлаб келтирган товукларини вагон тагида жойлаштирди. Ўшанда қанотини «тап-тап» уриб қийқирган хўроз товущини Дулдўлотлаган қирлари биринчи бор эшитган бўлса керак.

Шундай қилиб, шаҳарчада инсоннинг бошқа қанотли дўстлари — мусичалар ҳам пайдо бўлиб, вагон-уйларнинг «бўғот»ларини макон қилиб олишди. Уйларнинг томларида, зинапояларида электр ва радио симлари чиганоқларида, антенналарда ўтириб «қу-қу»лашиб сайрашгани сайрашган. Одам бор жойда сайрайди-да мусича! Ғилдирак устидаги шаҳарча ўрнида ўзининг кўп қаватли иморатлари, кенг кўча ва хибонлари

И. Ф. Карелина.

билан ажойиб шаҳар кад кўтарадиган кунлари ҳам узоқ эмаслигини ним билмайди, ахир!

Бетиним кишилар

Қиш фасли. Амударёнинг ўнг соҳилида, Уч ўчоқ тепалари устида олачилов булут пардасини ёриб балқиган тонг шафағи очилаётган атир гул гунчаси каби қизаради. Вагон-уйлар деразаси бирин-кетин ёриша боради. Кимдир очик майдонда яланғоч зарядка қилади. Бировлар автомашина радиаторига қайноқ сув қуйиб, моторни қиздиради. Бош ошпаз Ирина Феосфановна бўлса-ку аллақачондан газ ўчоқ бошида парвона, лаазиз таомларнинг ҳиди димоқларни қитиқлаб, сериштаҳа хўрандаларни ошхонага чорламақда.

Одамлар бирин-кетин эшик қоқиб кириб, штаб-квартира бирпасда лиқ тўлди. Баҳс, талаб, мунозара қизиб кетди. Бу етти йиллик қурилиши трассасида қайноқ иш кунининг бошланиши эди.

Бугун эрталабдан ҳаво айниди. Олачалоқ булутлар тобора қуюқлашиб қўнғир тусга кирди; осмон қуйи инабошлади. Балабанов вагон-уй зинасидан тушиб, ҳавони ҳидлагач:

— Эҳ, бугун кумуш қор ёғиб беради! — деди тажрибали овчиларга хос биларманлик билан.

Балабанов айтганидай «кумуш қор» эмас, шаррос ёмғир ёғабошлади. Лекин

монтажчилар ҳам, механик-ҳайдовчилар ҳам, причалда баржаларга юк ортиб юк туширувчилар ҳам, пайвандчилар ҳам — ҳамма ўз постини эгаллаган. Мана, стеллажларда пайвандловчи агрегатлар гурилламақда. Ҳамма ихчам брезент коржомо кийиб олган. Наим Атнабоев билан унинг дастқори Аниса Байкова дув қуйиб турган ёмғирни писанд қилмай автоматни бир чокдан иккинчи чокка кўчирмоқда. Байроқ Минаҳмедов, Зоя Носирова, Юрий Дёмин, Олим Қурбонов, Манариф Хўжаевларнинг қўли қўлига тегмайди. Центровкачилар томонда ҳам чақмоқ чаққандай ялт-юлт...

Карамишовлар бригадаси тиним билмай пайвандлашга кун бўйи етадиган қилиб лента тайёрлашди. Ҳамза Ҳабибуллин металл лента етказиб бермоқда. Тиззалаб ўтириб олган Гриша Антонов уни темир из устига қуйиб, ўлчаб, зублина тутмоқда. Фома Биршев қулоч кериб болға уряпти.

Совуқ-чи? Дулдўлотлаган қирининг яланғоч ёнбағрида бир совуқ икки бўлади. Лекин брезент қўлқоплар ҳам ҳар ерда ётибди. Тавба, совуқ ҳам, қор-ёмғир ҳам қор қилмайди шекилли бу одамларга!

Причалда баржани бир карра нариги қирғоқда бўшатиб келиб, иккинчи марта юк ортишмоқда. Кўтарма лангар қирқ беш метр, яъни ўн беш тоннали уланмани ҳавода муаллақ қилиб, аста-секин баржага қўяётир. Бу ерда иш айниқса оғир, масъулиятли. Сал хато ёки шомма-шошарликка йўл қўйдинг, го-фил қолдингми, вассалом — ишнинг пачаваси чиқади! Шу важдан бу ишга ба-қувват ва абжир кишилар — Федор Майоров, Анатолий Мохнаткин, Павел Бойцовлар қўйилган, Краснодар, Челя-бинск, Магнитогорск, хуллас мамлака-тимизнинг қаерида узоқ масофали газ ёки нефть қувури ётқизилган бўлса, қурувчилар рўйхатини қаранг, унда ал-батта Майоров номини ўқийсиз. Бой-цов — асли Латвияда туғилиб ўсган. Лекин уруш йиллари ота-онасидан жудо бўлиб, мушфиқ рус аёли тарбиясида камолотга етган ва ўзига она ўрнига она бўлган ўша аёлнинг фамилиясида. Павел Атлантикада балиқ овловчи тра-улерда матрос бўлиб хизмат қиларди. Шторм пайтида пароход бортидан океан-га қулаб, бел оғриқ дардига дучор бўл-ди. Докторлар мамлакатимизда Хоразм деган қуёшли ўлка бор, ўша томонга борсанг шифо топасан, деб маслаҳат беришибди. Бойцов хотини Эрна билан мана шу қуёшли ўлкага келди. Мана бир йил ўтмаёқ, онадан янги туғилган-дай соппа-соғ бўлиб кетди. Бойцовни матрос бўлгани учун причалга тайин-лашган эди. Эрна эса токарь, инженер-технолог — машина ва механизмларга қанақа қисм зарур бўлиб қолса, дарҳол деталнинг чертежини ўзи чизади-ю, ўзи станокда ясаб беради. Вилим ва ҳунар шарофати бу!

Мохнаткин: баҳайбат соҳибчангал, бароқ соқол бир баҳодир — одамнинг исми жисмига мувофиқ келиши ҳам шунчалик бўлади! Ошпаз Ирина Феофа-новна нонуштада ва тушликда овқат-нинг тегини мўлроқ қилиб беради унга! Паҳлавоннинг иши овқатига, овқати иши-га лойиқ.

Дарё валломатларининг бетлари қо-райиб, лаблари пўрсилдоқ очиб кетган. Мохнаткин Эшмухамедов келтирган уланмани саришта қилгач, баржа бorti-да қўлларини доира қилиб белига тираб, Рашид Носировга кўз тутиб турмоқда. Рашид эса ўзи юрадиган кўтарма ланга-рининг чангалидаги уланмани осмонда мезон-тарози қилиб стеллаждан энди-гина бу томонга равона бўлди. Надя унинг орқасидан кўл силкиб қолди.

Рашид Носиров Куйбишев — Москва нефтешовоҳд қурилишида ишларди. Дам олиш кuni ўрмонда жамалаклари бели-га тушган жажжи қизни учратиб қол-ди — гул териб юарди у. Рашид қизга гул теришди, қўзиқорин йиғишди. Қиз-нинг савати тўлгач иккаласининг ҳам болалиги тутиб кетиб, ўрмонда бекин-мачоқ ўйнашди. Шу кундан эътиборан

Рашид билан Надя ҳар якшанба ўрмон-да учрашадиган, бекинмачоқ ўйнашадиган бўлиб қолишди. Тўй ҳам узоққа чў-зилмади. Мана бир йилдирки улар бир оила.

Рашид — механик-ҳайдовчи, Надя — монтажчилар бригадасида даст-жор, бирга ишлашади.

Ёгингарчиликка қарамай, гир атрофда кун бўйи меҳнат тўлқини жўш уриб турди.

Кишиларни бетиним қилган куч нима?

Бухоро ери — замини тагида милли-ард кубометр газ — битмас-туганмас энергия манбаи ўзининг не-не гигантлар-ни ҳаракатга келтирадиган кун ва соат-ларни санаб, ер юзига интилмоқда. Бу — нон, гўшт, пахта, пўлат, қудратли ма-шиналар демакдир! Коммунизмнинг мод-дий техника базасини яратишни тезла-тиш демакдир! Ана шу ҳис, интилиш бу ажойиб кишиларни тиниб-тинчи-майдиган қилиб қўйган.

Кун бўйи қуёш кўринмаганиданми, бугун атроф гўё одатдагидан барвақтроқ қоронғилаша бошлади. Сафардан қайт-ган охириги машиналар ҳам автотаркда ўз ўрнига келиб тўхтади. Шовқин-су-ронли иш кuni интиҳосига етиб, трас-сага кечки сукунат чўкканди.

Қурувчилар ўзларининг вагон-уй полкаларида чўзилиб дам олишадиган, ошхонада овқатланишадиган, қизил бур-чакда радиолани ванг қўйиб танца қили-шадиган бир пайтда штаб-квартирада бошқа вазият ҳукмрон эди. Бу ерда ишдан кейин яна иш кuni бошланганди. Новиков, бирпасдан сўнг биринчи участка бошлиғи Баширов, участка ме-ханиги, қурувчилар ичида энг кексаси бўлгани учун «Оқсоқол» лақабини ол-ган Иван Корнеевич Макаенко ва яна аллакимлар бирин-кетин кириб келиш-ди. Олти кишига мўлжалланган штаб-квартира лиқ тўлди.

— Фронтда иш йўқ, — деди Баши-ров қовоғини солиб.

— Нега? — сўради Перемяк стол усти-га «чип-чип» шираси томаётган қовун тилимига иштаҳа билан оғиз уриб.

— Нега бўларди! — Иван Корнеевич чайир ва панжалари кавара-қавара қай-наб пишган қадоқ қўлларини ёйди. — Майоров соляркани дарёга оқизиб юбор-ди. Битта шатакчининг радиатори ёри-либ қолди. Жўманов билан Кудрин уй-ланиб келишга кетишди. Мана нимага!

— Қовундан олинглар, — таклиф қил-ди Перемяк. — Айб Майоровдамас. Иш-кал пороходчиларда. Ҳа, ўша пудратчи-ларда. Ўғай кўз билан қарашса,

— Ўғай кўз билан қарашса, акт ёзиб жавобгар қилиш керак.

— Акт тузиш билан солярка ўрнига келармиди, — деди кимдир.

— Радиатор масаласида, менимча, ё биров Тахиятошга бориб келишим ёки дарҳол телеграмма бериш керак...

— Шу палла электростанция моторист-каси Султонова эшикдан кириб келди ва сосуикадан ёғ ўтмай қолди, деб Перемякни ўзига эргаштириб чиқиб кетди.

Перемяк электростанциядан хиёл ширакайф, қош-қовоғи солинган бир нимсани бошлаб келди:

— Хўш, Серёжа, нима гап?— деди у курсини яқин суриб ўтириб.

— Ҳеч нима,— Серёжа қўл силтади.

— Мен сендан начальник эмас, ўртоқ сифатида, биласанми, ўртоқ сифатида сўраялман? Нима гап?

— Хотиним ташлаб кетди.— Серёжа бирдан бошини қўйи солиб кўзларини яширди. Унинг забардаст елкалари енгил силкинарди.

Хўш, Серёжани хотини нега ташлаб кетдикин?

Серёжа Бризжалов центровкачилар бригадири бўлиб ишлайди. Нинани эса қўл оёғи чаққон, эпчил хўжайна деб, стеллаждан олиб, ошхонада ошпазга дасткор қилиб қўйишганди. У: «ўзинг бригадир бўлатуриб, нега мени ошхонага юбординг», деб эридан аразлаб юрди. Сўнгра «мени ўз ишимга қайтариб ол», деб ёлвора бошлади. Лекин Серёжа бошлиқларнинг розилигисиз, хотинини стеллажга қайтариб ололмас, унинг илтимосларига штабда ҳам у қадар аҳамият бермай келишарди. Ниҳоят, Нина ўз ҳунаримда ишлатмайдиган бўлсанг, мана, деди-ю аччиғланиб, онасининг олдига кетди-қолди.

Узоқ сукут этгач Серёжа:

— Бўлмаса, мени ҳам бўшатиб юборинг,— деди.

— Сени бўшатмайми. Ҳеч қачон! Бу тўғрида бекорга бошингни огритма.

Хотинингга бўлса телеграмма юбор. Майли, ўзининг слесарлигига қайтсин. Сен билан бирга ишлайди.— Перемяк

Олим Қурбонов.

Адикеевга юзланди,— Юрий Владимирович, сен ҳам розимисан?

Участка бошлиғи розиман деб бош чайқади.

Раҳим—қурувчи

Перемяк бугун ҳам дарёнинг ўнг соҳилидан энг сўнгги катерда ўтиб келди. У эшикдан кирган захоти, ечинишдан ҳам олдин, муқоваси гижимланиб тўзиб кетган паспортни чўнтагидан чиқариб, Новиков олдига қўйди:

— Николай Федорич, мана шуни кўздан кечириб чиққин-а.

Паспортнинг ичида тўрт букланган ариза ҳам бор эди.

— Ҳа, Раҳим Умбетовми... У менга ҳам учраган. Хўш, нима дейсан?— Новиков паспортни ёпиб қўйиб, Перемякка қаради.

— Ишга қабул қилмоқчиман.

— Тавсия қилолмайман. Шубҳали шахс...

«Шубҳали шахс» уч йил қамоқда ўтириб чиққан. Паспорт меҳнат колониясининг справкасига мувофиқ берилган. Хўш, қамоқдан чиққанидан буён ўтган 3 йил мобайнида бу навқирон йигит (32 ёшда)

қаерда яшади, нима иш қилди?— Унинг қўлида паспортдан бўлак ҳужжат йўқ. Паспортда 1960 йилнинг 9 ноябридан 16 ноябргача «Пешковский» совхозида, 1961 йилнинг мартада Бурли қишлоғида ишлагани қайд қилинган.

— Қизиқ!— Новиков паспортни қайта варақлаб таажжубланди.— Майли, илгаригиларини суриштирмайлик. Лекин сўнгги ўн ой давомида нима қилган? Балки...

— Бу ердан юз эллик километр нарида «Зеленка» деган жойда ишлаганмиш.

— Ишлаганини қаердан билақолдинг?

— Ўзи айтди.

— Ҳужжат керак, ҳужжат.

— Меҳнат дафтарчасини ҳам, ҳарбий дафтарчасини ҳам, бошқа шахсий ҳужжатларини ҳам ўртоқлари билан ичиб йўқотганмиш...

Хуллас, Раҳим Умбетов ҳақида мавжуд маълумотларнинг ҳаммаси унга бўлган шубҳани ортирарди, ҳолос.

...Раҳим ота-онасидан барвақт жудо бўлди. Акаси Кривойроғ шаҳрида уйланиб, ўша томонда уйли-жойли бўлиб қолганди. Раҳим акасининг олдига бориб, украин мактабининг еттинчи синфини битказди-да, ўн беш ёшидаёқ бир дурадгорга шогирд тушди. Йигит етилиб, уста бўлиб чиқди. Маҳаллий саноат комбинатида, қурилиш трестиди, темир йўл станциясида ишлаб, мустақил ҳаёт йўлига чиқиб олди. Кўзининг тагига олиб юрган қизга уйланай деб турган пайтда фалокат юз берди. Темир йўл станциясида уч бочка пиво ғойиб бўлди. Уша кечаси Раҳимни ўртоқлари маёвкамга таклиф этишган, ўрмоннинг узоқ, хилватгоҳида расо пивохўрлик қилишганди. У, пивога сароб бўлиб қолибсанлар,— деганда «Богини суриштириб нима қиласан, узумини уравер»,— дейишганди ўртоқлари. Эртаси кўни Раҳимни ҳам, улфатларини ҳам қамқоққа олишди. Илгари бунақа можароларни бошидан кечирмаган йигит ўзининг айбдор эмаслигини ҳам исботлай олмади.

Раҳим қамқоқ муддатини битказиб қўриқ ерда янги ташкил қилинган совхозга бориб ишга кирди. Унинг ўтмиши совхозга ўзидан олдин келиб етганди. Бригадир ҳар икки сўзининг бирида «Ҳа, қароқчи» деб таъна қилаверди. Раҳим хайр-хўшин насия этиб, тузилган қишлоғига жўнади. Қишлоқда ҳам баъзи одамлар шунча йилдан буён дараксиз кетиб, бирдан осмондан тушгандай пайдо бўлган «сўққабош»га шубҳа ва совуқ назар билан қарай бошладилар.

Ўз юртидан бош олиб кетай деб юрган Раҳим Гриша деган ўртоғининг сўзига кириб Днепропетровскка келди. Раҳим дастлаб қурилиш идорасига иш сўраб борди. Кадрлар бўлимининг бошлиғи унинг ҳужжатларини синчилаб кўздан кечириб чиққач, кўзойнак тагидан қараб:

— Афсуски бизда сизбоп иш йўқ,— деб ҳужжатларини қайтиб берди. Сўнг-ра станцияга, талай ҳунармандчилик артели ва комбинатларга, ниҳоят, шаҳар тозалаш идорасига бош уриб кўрди. Ёпирай, кадрлар бўлимидаги бу одамларнинг қиёфаси турли-туману, бироқ сўзлари битта:

— Бизда сизбоп иш йўқ!

Раҳим Одессага, Одессадан Киевга, Киевдан Харьковга тентиради. Баъзи ерларда иш излашга улгурмасданоқ вокзалда милиция тутиб олиб, бир сутка ичиди шаҳардан чиқиб кетишни буюрди.

Раҳим аллақайси бир авлоқроқ станциядами, разъезддами поезддан тушиб, теваарак-атрофга разм солди. Бир кампир қадди ёйдек букилиб, лангарда икки челак сув кўтариб келарди. Раҳим югуриб бориб, икки челакни икки қўли-

га олди-ю, кампирнинг уйига элтиб қўйиб:

— Бувижон, ўзим дурадгорман, шувоччилик ҳам, гишт териш ҳам, печка қуриш ҳам қўлимдан келади,— деди,— менга буюрадиган ишингиз йўқми? Кўп ҳақ сўрамайман.

— Вой, ўғилгинам-ей, кошкийди бўлса! — қўлини тиззасига уриб афсусланди кампир. — Айтганча, қўшимиз Иван Тимофеевич чўлан қурмоқчийди чамамда. Мен чиқиб билиб келай, хўп деса ўшанга қарашворақол, ўғлим. — Кампир чиқиб кетди. Раҳим кампир берган овқатни еб олгач, руҳи бир оз тетикланиб, чўнтагида қолган тамаки қолдиқларини йиғиб, папирос тутатди. Кампир уйга чеҳраси очилиб кириб келди:

— Келақолсин, иш топилади, деди Иван Тимофеевич. Юрақол, ўғлим, ўзим бошлаб бораман.

Иван Тимофеевич, иши биткач, 25 сўм берди. Шундан кейин у шаҳарнинг юк станциясига бориб, бировга бағаж туширишди, бировга кўмир ортишди. Йўл пулини жамлаб олгач, поездга ўтириб Тошкентга келди. Бу ерда ҳам биронта ишнинг бошини ушлай олмади. Кейин, паспорт билан эллик тийин дастмоя, мана шу улкан қурилишга ситғиниб келди.

— Унинг саргузашти шундан иборат,— деб ҳикоясини тамом қилди Перемьяк. — Ўзи бақувват, ҳар ишга қобил.

— Унинг бу фазилатларини шу чоққача биздан бошқалар пайқашмаганмикан?

— Пайқашган-пайқашмаганини билмайман, лекин кишига ишониш керак, Федорович!

— Тўғри, кишига ишониш керак! — таъкидлади Новиков. — Лекин ҳаммага эмас. Мана, сенга бошимдан ўтган бир воқеани тапириб берай...

Икки бошлик, икки ўртоқ қизгин тортишиб турганида штаб-квартирага ўрта бўйли, миқти, қорамағиз, чарос кўз, истараси иссиққина йигит кириб келди. Бу ўша Раҳим Умбетов эди. У кеча Перемьякка берган ўз аризасининг тақдирини билгани келган экан.

— Ма, бизда ҳам сенбоп иш йўқ! — Перемьяк паспортни унинг олдига суриб қўйди.

Раҳим турган жойида донг қотиб, ранги қув оқарди. Лаблари пир-пир учди:

— Владимир Ипполитич! Энди қаёққа бораман?

— Билмайман.

— Менга қара, Умбетов,— деди Новиков,— ҳозир қўлингга хат ёзиб берамиз. Хатни олиб тўғри Дарғонота милиция бўлимига борасан ва бўлган воқеани ўшаларга айтиб берасан. Кейин бу ерга қайтиб келасан, бизда ишлай бошлайсан!..

Раҳимнинг ҳам, Перемякнинг ҳам чеҳраси очилиб кетди.

Новиков хат ёзиб Раҳимга берди:

— Овқатландингми?— деб сўради Раҳим чиқиб кетаётганда ва у жавоб беришга улгурмасданоқ ёнидан пул чиқариб узатди:— Ма, аввало ошхонага кириб нонушта қилиб олгин. Қолгани йўлга.

— Сенга шунчани бераётганим йўқ, қарз бераяпман. Мояна олганинга қайтиб берасан.

— Йигитнинг тақдири ҳақида ўйлаб, тун бўйи кўзимга уйқу келмади,— деди Перемяк Умбетов чиқиб кетгач.

— Мен-чи? Мени айтмайсани?

Раҳимдан икки кунгача дарак бўлмади. Бу икки кун Перемяк учун икки йил бўлиб туюлди: «Наҳотки, наҳотки, янглишган бўлсам!» деб фикрларди у ич-ичидан ва Новиковнинг юзига қаролмасди. Новиков эса ўзини билмаганга олиб юрди. Ниҳоят, учинчи кун кечқурун штаб-квартирада кимдир Умбетовнинг кун бўйи станцияда вагондан қувур туширганини айтди.

— Нима дейсан?— Перемякнинг чеҳраси ёришиб, Новиковга қаради.— Ишини тўғрилаб келибдими?

— Ҳа, оғзи қулоғида. Нор туядек юк кўтараяпти...

У тўғрида гап бўлиб турган пайтда штаб-квартирага Умбетовнинг ўзи кириб келди.

— Хўш, ишлар жойидами?

— Жойида, Владимир Ипполитич! Эрталаб сизга учрай деб келсам, штаб олдида бригадир «юк туширишга одам етмаяпти», деб хуноб бўлиб турган

экан. Мен нима, одам эмасманми, дедим. Шундай қилиб, станцияда ўн вагон қувур туширдик.

— Бекор қилибсан. Буйруқдан ўтмагунча, бари бир, иш ҳақи ёзилмайди.

Раҳим Умбетов.

— Бе, йигитнинг кучи — дарёнинг суви. Лекин дарёнинг суви бекор кетса кетадини, менинг меҳнатим бекор кетмайди.

Перемяк муҳаббат билан Умбетовнинг елкасига қoқди...

(Давоми бор).

Ер пуфаклари

БУХОРО саҳросида сизни улкан тиниқ гумбаз қуршаб туради. Заранг қизил ерни босиб қанча йўл юрманг, бари бир, сиз шу бепоён гумбаз ўртасида тураверасиз.

Бу ердаги якка-ягона дарахтнинг тарихи жуда ачинарли. Бу дарахт шу ерда ҳалок бўлган геологлар қабри устига экилган, дейишади. Одамлар ер қаърига томир чўзган бу сербўғин садани қуритмайди: машиналар унинг тубига ўз радиаторидан оз-моз сув қуйиб ўтади.

Ердан бир ҳовуч тупроқ олиб, бир кафтингиздан иккинчи кафтингизга астагина тўкинг. Шамол енгил, қизиган қумни учуриб кетади, кафтингизда майда тошларгина қолади. Бу тупроқда нима битadi? Калтакесагу илон яшайди бунда.

Лекин Бухоро чўли ҳам бутун умрини муҳтож ва хароб ўтказган, кейин эса увада тунидан жуда эҳтиётлаб беркирилган катта бойлик топилган гадойга ўхшайди.

Бу ернинг ривоятчилари қулоғимга, зангори олов девининг олтин ранг тилларини чўзиб, кечалари ерга тегмай, саҳро бўйлаб дайдиб юришини ўз кўзлари билан кўрмоқ учун бу жойларга олис-олислардан оташпарастлар келарди, дейишди. Яна, суви олов аралаш қайнаб ётадиган кўллар ва кун ботар лақиқадагина эшитиладиган аллақандай ингроқ товушлар ҳақидаги ривоятни ҳам менга гапириб беришди.

Лекин геологлар бу воқеани анча осон гапиришади. Биз бу ердан, дейди улар, нефтнинг ер бетига отилиб чиқиш йўлини топдик. Нефть билан газ эса бир-бирига йўлдош.

Ўн тўққизинчи аср охирларида қумларга ботиб, бу ерга Калицкий бошлиқ геологлар экспедицияси келган эди.

Бу — қадимий карвон сафарига ўхшарди: туялар лапанглаб аста қадам босар, ҳорғин туячилар эса уларга, тез юринг, дегандай ғамгин тикиларди.

Қазимир Қазимирович Калицкий олдин нефти кўп Фарғона водийсида ишлаган эди. Қизилқумнинг қум тепалари уни кўнгилсиз қарши олди. «Бу ерда нефть борлиги аниқку-я, — деган фикрни кўнглидан ўтказди Калицкий. — аммо бу борса келмасда қандай яшаб, ишлаб бўлади?».

Энг ногирон туя олдинга тушди: карвон орқага қайтди.

Аммо анчадан сўнг Бухоро саҳросига бошқалар келди. Бу совет замонида, ўттизинчи йилларда эди. Қидирувчилар раҳбари тажрибали геолог С. И. Ильин эди. У бу ернинг сирли асрорини ўзидан олдинги геологларга қараганда анча кўп очиб берди.

Бухоро областида газ конларини очган етти олим Ленин мукофоти лауреати бўлганлиги ҳақидаги хабар газеталарда эълон қилинишдан анча аввал Ильин вафот этган эди. Рўйхатда унинг фамилияси ҳам бор эди. Мамлакат кекса геологнинг хизматларини унутмади, эҳтирос ва жасоратини эътиборга олиб марҳумни мукофотлади.

Лекин ўша вақтда, ўттизинчи йилларда, бундай олис районларда ишни авж олдириб юборишга техника ҳали имкон бермас эди. Шунинг учун ҳам Вялов, Ильин ва Михайловскийларнинг Ўрта Осиё нефть конларига бағишланган китобида: «Газли ўз жуғрофий ҳолати жиҳатида амалий натижа бермайди» деб айтилган.

Саҳро яна аввалгича яшашга имкон олди. Диллари сиёҳ бўлган дўстлар қўли ерга бир дона новда суқиб қолдирди.

Туб жой аҳоли Газлидаги якка садақ-жойрағоч ўша новда, дейишади.

Газли қанақа жой? Метиндай қаттиқ сахро. Қиш ва кўкламда — қатқалоқ, сассиқ, аччиқ, чуқур ботқоқ, трактор юрса ғарқ бўлади. Ёзда эса — қум. Қўлоқ ва радиаторларга кириб тўладиган, двигателларни ишдан чиқарадиган, кўзни кўр қиладиган, машина чироқларини ўчирадиган кўчманчи, лаънати кум. Шамол секундига йигирма метр учирганда ҳар бир қум донаси металдай қаттиқ урилади.

Ана шундай вақтларда туялар дарҳол ётиб, кўзларини бекитади, туячилар эса наमतга ўралиб, қумбўроннинг тинишини кутишади.

Юк машинаси ерга ётиб ололмайди. Деразаси жипслаб кўйилган бўлса ҳам кабина бир лаҳзада телба қумга тўлади. Олға жилиб бўлмайди. Одамлар кўзларини маҳкам юмиб, кафтлар билан бетларини бекитиб, қум тўфони машина бўёқларини қиртиллатиб кўчиришига қўлоқ солиб ўтирадилар...

Геологлик — ғалати касб. Бу касбнинг ёзувчи ишига яқинлиги бор: бир нарсани илайсану бутунлай бошқа нарсани топасан. Бу ерда, Газлида нефть ва олтингугурт изладилар, аммо бу кичкина кишлорнинг нима билан довруғ чиқаришини ҳеч ким билмасди.

Газни Ўзбекистон ғарбида олтингугурт қидириб юрган геолог Чистяков 1928 йилда топган эди. Лекин Ўрта Осиёдаги газни очишга урушдан кейингига жиддий киришилди. 1956 йил мартда биринчи газ қудуғига асос солинди.

Газлида газ борлигига, бўлганда ҳам кўп эканлигига пармачилар ўша 1956 йил декабрдагина ўз иш тажрибаларида ишонч ҳосил қилдилар. Иккинчи қудуқни кавлаш тугай деб қолган эди, вишка атрофидаги ер бирданга пуфак-пуфак бўлиб қайнай бошлади, тобора катта очилаётган ёриқлардан ўкириб, ҳуштак чалиб газ отилиб чиқди.

— Дизелни ўчир — деб қичқирди ҳушёр тортиб пармачи. — Асбобларни олиб қочинглар, йигитлар!

Газ билан заҳарланган ҳавода, портлаш юз берай деб турган дамда ишчилар вишкани қутқозишга ҳаракат қилдилар. Лекин вишка чўкиб борарди, ниҳоят, чўкиб кетди. Ўпқон ер тагидан отилиб чиқаётган сув билан дарров тўлди-қолди. Фақат вишканинг учигина денгизга ғарқ бўлган кема мачтасидек қаққайиб турарди.

Газнинг заҳарли эканини бу ерда ҳамма билади. Ер ҳам худди сувга ўхшаб пуфак чиқаради, бу — ер пуфакларидир. Газ гоҳ қудуқдан кучли фонтан бўлиб отилиб чиқади, гоҳ бирор

жойдан ўзига йўл топади, гоҳ қаттиқ жипсланмаган тирқишдан сизиб, ҳавога кўтарилади. Бунинг устига газ кўз илғамас нарсадир.

Оҳангарон ва Навоий цемент заводлари Бухоро газы билан ишлайди. Цементнинг таннархи қарийб икки баравар камаяди, маҳсулот сифати эса анча яхшиланади. Газ рангли ва қора металлургияга, ойна ишлаб чиқаришга ҳам, электр қуввати ҳосил қилиш учун ҳам зарур. Бундан ташқари, газ энг яхши ёқилги бўлиб, кўмирдан 10—12 марта арзон. Газ ёнганда на тутун ва на қурум чиқади. Самарқанддаги газ билан ишлашга кўчирилган корхоналарнинг собиқ кочегарлари менга: «Мабодо яна кўмир ёқиб ишлайдиган бўлсак, ўзимиз дарҳол ариза бериб бўшаб кетардик» дейишди.

Газнинг кимё саноатидаги аҳамияти гоёт каттадир. Бир тонна табиий газ — 500 килограмм этил спирти, 400 килограмм пластмасса ёки энг яхши матадан тикилган мингта костюмдир. Андерсоннинг: «Соф ҳаводан тўқилган энг нозик газмолни телбаларгина кўрмайди» деган эртаги бугун ногаҳон ҳақиқатга айланди.

Газ бор! Лекин у қанча? У қаерда тўпланган? Қаерга парма солмоқ яхшироқ? Бу саволларга тўла жавоб бермоқ учун пухта, батафсил қидириш керак. Бухородан 110 километрча наридаги қўп-қуруқ жойда одамлар уй қура бошладилар.

Одам ҳайрон бўлиб ўтирмасликка аллақачон ўрганган. У кўчма муз устида яшайди, оёғи тагида океан нафасини сезади-ю, бунга эътибор бермайди. У ер тагидаги йилтироқ туз конлари залларига тушади, лекин булар ҳам унга ғалати туюлмайди. Бизнинг кишиларимизни қийинчиликлар ҳайрон қилмайди, аксинча, муваффақиятга осон эришганларида ҳайрон бўладилар.

Анча ёшга кириб қолган бир геолог менга:

— Бу қанақа ажойиб ер! Қаерини кавлама, ё нефть, ё газ отилиб чиқади! — деди ажабланиб.

Лекин бу саҳрода ажабланишга сира ўрин йўқ эди. Қийинчилик етиб ортади.

Сувни қаердан олиб келиш керак? Амударё тўқсон километр. Зарафшон эса етмиш километр нарида. Яқин бир жойда қадимий қудуқ бор, бироқ суви худди ишқордек аччиқ. Челақда қора, стаканда эса қизил тусда кўринади. Сувни жуда олис жойдан автоцистерналарда ташиб келишга тўғри келди. Шоферлар машиналарни шундай жойлардан олиб ўтдиларки, ҳатто танкистлар ҳам танкларини бу ердан олиб ўтишга ботинолмаган бўлардилар.

Кумбўрон

НАИМ йўлда ҳеч зерикмайди. Қўшиқ айта олгандан кейин нега ҳам зериксин? У посёлкадан вишкагача йўл бўйи қўшиқ айтади.

Наим ичда, унсиз қўшиқ айтиш яхшироқ деб билади. Сендан ҳеч ким, қўшигининг мазмуни нима, деб сўрамайди: нималигини ҳар вақт ҳам гапириб бергинг келавермайди, ахир. Одатда унинг қўшиғида муҳим нарсалар куйланади...

Нурсиз сиртига «Сут» деб ёзилган автоцистерна охириги уйлар ёнидан энди ўтди, Наим шоферга тескари ўгирилиб, деразага қаради. Орқада қолиб кетаётган уйлар, одамлар ҳали тугагани йўқ, қўшиқ бошлаб бўлмади, гоҳ униси, гоҳ буниси кўриниб, диққатни бўлади. Лекин теп-текис чўлга чиқиб олгандан кейин, эътиборни тортадиган ҳеч нима, ҳеч ким кўринмайди. Хотирот ўзининг ярим қўшиқ, ярим ҳикоясини бошлаб юборади.

Наим ўзи туғилиб ўсган саҳрода отлиқ кетаётгани, туёқлар тагида ёзилган лолақизғалдоқларга ачингани, эгар устида тебраниб кетишнинг ҳузурлиги, ўжар йўлдан қўрқмаслиги ҳақида қўшиқ бошлади.

Шу ерга келганда лолақизғалдоқлар ҳам тугади, машина кумлоқдан оғир юра кетди. Пастда, гилдираклар икки томонга сураётган кум шувиллай бошладди, шофер машинани иккинчи тезликка қўйиб, дўпписини пешонасига тушириб олди.

Наим бўлса эндиги ойлигига нималар сотиб олишини қўшиққа солди. У ҳам пармачилар бригадирининг уйидаги сингари иккита кийик сурати солинган гилам, ҳаммага ойлик берувчи кассирнинг сингари авторучка, шофернинг бошидагидек энг ахшии кўк дўппи сотиб олади. «Соққалари кумушсимон қаравот олсам жуда соз бўларди,— дея қўшиқ айтди Наим.— Лекин у барагимиз эшигидан сиғмас». Яна беш дона лотерея билети, лангар сурати солинган, тўқаси жездан қилинган камар ҳам сотиб олсам. Яна кишки пальто ҳам олиб қўйсам, дарвоқе, унинг ҳозирча кераги йўқ.

Қўшиқ шу жойга келганда Наим буларнинг ҳаммасига пули етмаслигини англади. Энди қўшиқни давом эттиришга ҳожат қолмади. У шоферга ўгирилди.

— Ма, чек! — деди у, гинжим бўлиб кетган «Янгир» қутисини шоферга узатиб.

Шофер игна билан чекиб тушда расм солинган улкан қўлини руль чамбарагидан олиб, машинани ўз ҳолига қўйиб юборди-да, шошмай папирос чекди. Кейин гугуртни Наимга узатиб, керишди, дўпписини яна юқорига кўтариб қўйди, шундан кейингина четга чиқиб кетган машинани йўлга солди.

— Чучварани хом санабсан, бу — текис, катта йўл эмас! — деди Наим.

Шофернинг оти Шароф эди. Кейинги бир йил ичида унинг феъли-атвори жуда ўзгарди: илгари унинг сўзи доимо афсус ва ҳасратдан иборат бўлса, энди уни оптимистлик касалига дучор бўлган одам дейиш мумкин. Ўз шаънига айтиладиган ҳамма кўнгилсиз гапни у энди аллақандай ғалати ички қувонч билан қабул қилади. «Ана холос! — дейди у. — Нарбюратор чучқуряпти, эшитаясанми! Ҳозир тақа-тақ тўхтаймиз, етти йиллик охиригача шу ерда тураверамиз. Сени бу ердан вертолёт билан ҳам қидириб тополмайдилар». У кино артистларига ўхшаб жилмаяди.

Ҳозир ҳам Шароф бошини кабинадан чиқариб, ё алланимага қулоқ солди, ё ниманидир ҳидлади.

— Қара-чи, Наим! Кумбўрон кўтариладиганга ўхшайди, а?! — деб қичқирди у шод ҳолда.

— Ха, ўхтайди, — деди Наим ҳам. — Хўш, нима бўпти?

— Ҳеч нима. Хў, садақайрағочни кўряпсанми? — деди Шароф. — Яхши одамлар зора бизни ҳам сугориб ўтишса, деяётганга ўхшайди. Сенча қандай?

Машинани сада олдида тўхтатиб, ўтиргич тагидан эски камерадан қилинган резина челакини олди-да, цистернадан сувга тўлдирди, кейин уни сада тубига қўйди, чанқоқ томирлар шу заҳотиёқ сувни симирди.

Машина жилгандан кейин Наим ўз билгандарининг ҳаммасини қўшиқ қилиб айтмоқчи бўлди. Дастлаб у боболарининг жасурлигини эслади, кейин отасининг полковлигини, онасининг меҳрибонлигини ҳикоя қилди. Сўнгра у, болалигини, буваси ва отасининг пода ёйиб кўчиб юрганлигини куйлади. Юзлаб қўйни яйловда ёйиб юришга ўрганган кичкина Наимни куйлади. Доимо қўтон олдида юрадиган қора серкани миннатдорлик туйғуси билан эсига олди. Ўша қора серкани ўқ илон чақиб ўлдирганда буваси, отаси ва Наимнинг ўзи ҳам жуда-жуда қайғирган эдилар.

— Наим! — деди Шароф яна. — Нима бало, битта ҳам тувалоқ кўринмайди-я! Мен бўлсам милтиқ ҳам олгандим, бир эрмак қилмоқчи эдим.

Наим индамади. У энг асосий қўшигини: ўша қўйбоқар Наим энди эси паст қўйларни ҳайдаб юришдан халос бўлгапчилигини, бу ёққа келиб, қонда ишлаётганини, бу эса ўз ҳаётида энг катта воқеа бўлганини куйлай бошлади. Тез орада, ҳадемай, унинг ўзи шофер бўлади. У пармачиларга сув олиб келади, уларнинг миннатдорлигини ўз қулоғи билан эшитмаслик учун нарироққа бориб туради...

«Кумбўрон!» — ногаҳон фаҳмлади Наим.

Шу лаҳзадаёқ зарб билан урилган қум ва шамол жадал кетаётган машинани тўхтатди. Сансон от кучига эга бўлган двигатель табиатнинг ваҳший кучига тоб беролмади. Наим бетини ўтиргичнинг қайноқ дермантинига, Шароф эса унинг орқасига буркаб олди. Мотор дарҳол ўчди. Энди йўлчилар фақат бўрон моторининг ўкирганини, қум ҳуштагини эшитардилар, ҳолос.

Улар шу ҳолда жуда узоқ ётишди: елкалар зирқираб оғриди, бир зайлдаги ўкириқдан чанқаларида санчиқ турди. Ногоҳ ҳаммаси тинди.

Наим билан Шароф яна бир оз қимирламай ётдилар. Кейин секин, эҳтиёт билан туришди. Наим бошини силкиб қулоқ ва сочлари орасига кириб қолган қумни туширди. Шароф эса ўзининг юмук кўзларини ишқалади. Наим чўнтагидаги сув тўла шишани олиб, қоғоз тикинни тиши билан суғурди да, шишани шоферга узатди.

— Ма,— деди у хириллаган товуш билан; бу бўрон бошлангандан бери айтилган биринчи сўз эди.

Шофер оғзига сувни тўлдириб, ғаргара қилди-да, қум аралаш сувни тупуриб ташлади. Кейин у кулиб, машина эшигини итариб кўрди. Эшик очилмади. Шофер яна кулди.

— Агар бўрон тез тинмаганда,— деди у афсус билан,— бизни қумга кўмиб ташларди,— у улкан елкаси билан машина деразасини суриб очишга уриниб кўрди, кейин Наимга ўгирилди:

— Аён, оғайни, мен қамалиб қолдим. Қани, сен уриниб кўр-чи, сенинг гавданг кичикроқ-ку.

Наим сиғди; сакраб тушмаёқ оёғи ерга тега қолди: қум машинани зинасигача босган эди.

Шароф деразадан куракни узатди, Наим чап томондаги эшикни босиб қолган қумни курай бошлади.

— Биласанми,— деди асир дераздан мўралаб,— аниқ гап шуки, моторга қум тамом тўлиб қолган деявер!

Наим индамай эшикчани очиб юборди.

— Раҳмат, Наим!— деди Шароф ва набинадан иргиб тушди.

У бир неча қадам юрди, бошини эгиб, худди манзарага разм солаётган рассомдек, бир кўзини қисиб, вазиятни аниқлади-да: «вассалом!» деди. Кейин аллақандай куйни ҳуштак қилиб, капот қопқоғини кўтарди ва тамом хотиржам тарзда:

— Тамом, вассалом! Қани, кетдик, Наим!— деди.

— Нима билан?— деди Наим ҳайрон бўлиб. Бу бўрондан кейин унинг оғзидан чиққан иккинчи сўз эди.

— Шундоқ. Пиёда,— деди Шароф кулиб.

— Нимага пиёда?— деди Наим ҳамон тупунмай.

— Шунинг учун пиёдаки, бу ғаройиб

техникани қум ичидан ажратиб олиш учун бел узилади,— деди автоцистернага имо қилиб.— Биласанки, мен одамман, экскаватор эмасман.

— Сув нима бўлади? Пармачиларнинг холи нима кечади. Иш нима бўлади?— деди Наим.

— Сув-сув дейсан,— деди шофер фалсафа сотиб.— бундай ишдан от ҳам ўлади. Тушунасанми шу гапни?

— Ахир, у ерда одамлар ишлаяпти, чанқаб, бизни кутяпти, биласанми?— деди Наим.

— Хўш, менчи, мен одам эмасманми?— деди Шароф жаҳли чиқиб ва нари кета бошлади.

— Қаёққа кетялсан, Шароф? Тўхта! Орқанга қайт, Шароф!— деди Наим ва унинг кетидан югурди.

Шофер эса фил оёғисимон этикларини қум устида тез босиб, орқасига қайрилмай, насихатомуз гап сотиб борарди:

— Шу яқин орада чўпонлар бор бўлса керак. Улар олдига бориб, нон сиймиз, чойхўрлик қиламиз. Икки кун ўтгач, базадагилар безовта бўлиб, бизни қидиришади, машинани топиб, шатакчи трактор келтириб, чиқариб олишади— ҳеч гап эмас. Випкадагилар ўлиб қолмайди. Эҳтиёт учун олиб қўйган сувларни бор...

— Бўпти, Шароф, боравер!— деб қичқирди Наим унинг кетидан ва машина турган жойга қайта югуриб келди-да, эшикни очиб, ўтиргич тагидан қўшмоғиз милтиқни суғуриб олди, қўндоғини кифтига тирамай, кўзламай, кетаётган одам томонга ўқ узди. Сочма ўқ: ғув-в...— деган овоз чиқариб учди.

— Нима, эсингни едингми!— деб мингиллади шофер ва ўтириб олди.— Бу йирик ўқ-ку, ахир!

— Бу ёққа кел,— деди Наим секингина.— Мана бу куракни олиб, машинани қумдан ажрат, бўлмаса, отиб ташлайман!

— Жинни,— деб тўнғиллади Шароф ўрнидан туриб. У машина олдига қайтиб келди, куракни қўлига олди-да, Наимга зимдан қараб, машина ғилдиранларини қумдан оча бошлади. Наим радиатор ёнига келиб, милтиқ сумбасини ушлаб кўрди ва шофернинг ишлашини кузатиб турди.

— Ярим метр чапроқ олганингда, калламни майда-майда қилардинг-а!— деди Шароф бирданига қувнаб.

Наим унинг гапига жавоб бермади. Шароф ўн беш минутча ишлади-да, кейин ярашиш оҳангида деди:

— Хўш, нимага бақрайиб турибсан? Мен сенга жинойтчимани? Бу касофатни нари ол!— деб илтимос қилди.

Наим хиёл ўйлаб, олдин Шарофнинг юзига, кейин қум уюмидан бўшаган ғилдиракларга тикилди-да, милтиқни ерга қўйди. Кейин у машинанинг орқа

ғилдирағи ёнига келиб, қумни қўли билан сура бошлади.

Машина қумдан тамом халос бўлгунча иккаласи ҳам бир-бирига сўз қотма-

ди. Шароф моторни ўт олдириб, чирогини ёққандан кейин эса Наим унга ўтирилиб, ҳорғин жилмайди. «Янгиер» қутисини унга узатиб:

— Ма, чек!— деди.

Кўз илғамас уфқлар

АДАБИЕТ ва санъат ходимларига бизнинг жиддий даъволаримиз бор,— деганди партия активи йиғилишида «Бухорнефтьгаз» нефть конлари бошқармасининг бошлиғи Грант Жавоншиерович Маргулов.— Наҳотки, улар бизнинг иш ва турмушимиз билан қанчалар қизиқмайдилар?

Энди эса у папирোসини ўчириб, оғзидан тутунни чиқариб бўлиб:

— Ҳозир сиз билан қанча гаплашмайлик фойдасиз гап бўлади,— деди.— Сиз машинага ўтириб, конга боринг, кўринг. Нима ҳақида гаплашмоғимиз шундан кейин аниқ бўлади-қолади!.. Биз эртага Қоровулбозорда учрашамиз,— деди у хайрлашиб учун менга қўл узатиб.

Эрталаб меҳмонхона эшиги олдига янгигина «Тез ёрдам» машинаси нелиб тўхтади. Сабзабекасам чопон ичидан фасон кўйлак кийиб, галстук тақиб олган шофер йигит машина деразасидан бош чиқариб, мени чақирди:

— Конга борадиган киши сизмисиз? Машинага чиқинг!— деди.

Машинанинг крестига тикилиб, ҳайрон бўлганимни шофер фаҳмлаб, кулди:

— Тортинмай чиқаверинг, менинг «Надежда Ивановнам» яхши аёл!— деди машина бортига қўли билан қаттиқ-қаттиқ уриб.

«Тез ёрдам» машинаси Бухоронинг тор кўчаларидан, тошбақа косасини эслатувчи гүмбаз шаклидаги қадимий савдо расталаридан ўтиб, катта йўлга чиқиб олди.

— Менинг отим Зоир,— деди шофер авди бир қўлини рулдан олиб,

Машинанинг ўнг ва чап томонида иккита жуда улкан доира гир айланарди. Улар бизни ўз гирдобига тортиб кетаётгандай туюларди. Ташқарида шамол ғувиллар, машина ойнасини чертарди.

Кун қизиди. Қайноқ ҳарорат асфальт устида арғимчоқ солиб уча бошлади. Сароб теварак-атрофда чайқалади. Йўл гўё денгизга туташгандай, борлиқ саҳронини сув қоплаб ётгандай эди.

— Кўрялсизми? Кўл!— деди Зоир менга юз ўгириб.

— Сароб-ку. Бу ерда қўл нима қилсин?— дедим эътироз билдириб.

— Йўқ, кўл,— деди Зоир ўз сўзини тасдиқлаб.— Пармачиларимиз қазиган қудуқдан чиққан сув. Бу кўлда қаш-

қалдоқлар ҳам бор. Ёзда бу кўлда чўмилладиган жой қиламиз: қайиқлар сўзиб юради, пиво, бутербродлар сотилади.

«Надежда Ивановна» дўнгликка кўтарилди, кейин пастга тушди. Кўз олдимда Қоровулбозор посёлкаси гавдаланди.

— Мачитми-а?— деб сўрадим шофердан қўлим билан посёлка ўртасидаги кўк гүмбазни кўрсатиб.

— Темир йўл омбори,— деди Зоир, кулиб юбормаслик учун менга қарамай.

Мен идорага пиёда бормоқчи бўлдим. Қоровулбозорнинг ҳамма кўчалари катта шаҳар кўчаларига ўхшаб кенг: чўл қурувчиларни ҳеч тўсолмапти. Ҳар кун кино кўрсатиладиган ва шанба кунлари танца бўладиган клуб қад кўтариб турибди. Рўпарадаги магазин эшигига: «Бизда ароқ сотилмайди!» деб ёзиб қўйилибди.

Кон идорасининг бошқа иморатлардан ҳеч фарқи йўқ. Зинапоёда бир неча киши ўтирарди, мен улар варрак учиряпти, деб ўйлапман. Яқин борганимдан кейин билсам, улар узунлиги саккиз метрдан келадиган қоғоз диаграммаларни кўздан кечиришгаётган экан, шамол бу диаграммаларнинг учини том нишоби бўйи кўтариб учирарди. Улар Фила қишлоғида бўлган ҳарбий кенгашга ўхшаб маслаҳат устида эдилар. Бу ерда бир кунлик жангнинг генерал плани тузиларди. Кутузов — кон бошлиғи Мелситдинов знанинг юқори босқичида ўтириб, ўз генералларига фармоиш берарди.

— Сен, Абдулманов,— деди у, соқоли ўсиб кетган, кўзлари кўм-кўк кишига,— мусобақа шартлари дафтарини олиб, энг муҳим ихтирочилик таклифларимизни ёзда, уни олиб, бутуноқ Фарғона жўна. Камтарлик қилиб ўтирмай, ўзининг иккала таклифингни ҳам ёз. Тушундингми, Сулаймонович?

— Тушундим. Бу ишни энди қилаётганим йўқ-ку!— деди-да, у панжара устидаги чарм муқовали катта дафтарини олиб, идорага кетди.

— Қудуқларни катта ремонтдан чиқарадиган мастеришимиз. Боши тўла ақл. Унинг бир таклифини ишга солиб, ўн икки минг сўм тежадик,— деди Мелситдинов, мастер идорага кириб кетгач.— Бугун Фарғона нефтчиларига XXII съезд шарафига бошланган эстафетани олиб боради. Фарғоналиклар билан жу-

да иноқмиз. Уларнинг кони эски, бизники эса оламга энди келди. Улар бизга катта ёрдам беришяпти.

Бир зина пастда старший геолог Кондратьев ўтирарди. У кўк брезент плашч, ниқина шапка кийган, қуёшда куйган бир тутам сочи кўриниб турарди. Бетлари қорайиб кетган. Қоши сира қолмапти.

— Қани, кетдик, йўл-йўламай гаплашаверамиз,— деди у, гапиргиси келмай.

— Тўғри айтасан,— деди руҳланиб бошлиқ.— Кетдик! У ерда ҳамма нарса маълум бўлади. Чўл, вишка, авария, Жимжит, биров безовта қилмайди. Бу ерда бош айланиб кетди. Масалан, магазинга пианино олиб келишибди, бошқа ташвиш қуриб кетгандай... Ийгитларнинг пули-ку бор-а! Аммо уни қаерга қўясан? Вақтинча қурилган уйга қўйиб бўлмайди-ку!

Ҳали жўнаб улгурмасимиздан кичик бир воқеа юз берди: бирдан теварақ-атрофда шовқин-сурон кўтарилди, худди оёғимиз тагидан газ вағиллаб отилиб чиққандай бўлди. Фигони чиққан бир тўда хотин атрофимизни ўраб олди. Орадан беш минутча ўтиб, шовқин босилгандан кейин қарасам, бор-йўғи тўртта хотин. Улар сув ва чироқ талаб қилиб келишган экан.

— Кечадан бери крандан бир томчи сув томмайди!— деб шикоят қилди хотинлардан бири.

— Петёкка экскаваторчи, илгари ошпаз бўлиб ишлаган ўша шум йигит, хартуми билан электр симини яна узиб кетди!— дейишди унинг кетидан бошқалари ҳам.

— Шовқин солманглар, сингиллар!— деди Мелситдинов, машина томон юриб.

— Эрларимиз вахтадан қайтиб келишади, уларга нимада ояқат пиширамади! Сувсиз, электрсиз нима қилиб бўлади, а?!— деб туриб олишди улар.

— Ҳеч нима қилиб бўлмайди,— деди Мелситдинов ҳам уларнинг тапини тасдиқлаб.— Ҳозир қудуқни очишади, электрни тузатишади!— Кейин биз посёлкадан жўнаб кетдик.

— Камчиллиларимиз жуда кўп, нўрдингизми?— деди хушвақт ҳолда Мелситдинов.— Ёмонми? Йўқ, бу жуда яхши! Диалектика ривожли шу. Иш ҳам, одамлар ҳам шунча тез ўсаяптики, ҳаммасига бирдан улгуриб бўлмайди!

Унг ва чап томонда яна қизғиш-сарик ёғоч уйлар. Чўкиб кетган, тақир, ер бетига пастгина Илонтёпа гердайиб турибди. Газ тақсимловчи станциянинг кумуш ва пушти ранг иншоотлари малла нишобликдаги тўрт бурчак иҳота ичига қурилган. Шу ерлик солномачи, шоир ва оячи Григорий Пазин шу станцияда ишлайди. У станция ишини хотини Лидия билан тенг бўлиб олишган.

— Яхшиси, хотиниямнинг ишини ёз,

менинг ишим арзимайди,— деди Пазин. менинг журналист эканимни билиб.

Пазинлар «иш кўни» деган тушунчани билмайди. Улар суткалик, ойлик, йиллик ишни билади. Чунки газ тақсимотини кечаю-кундуз муттасил кузатиб туриш керак. Газ тақсимловчи станция билан уларнинг Илонтёпа ёнбошидаги шинамгина уйларига сим тортилган. Бирдан қўнғироқ чалиниб қолади: кечасими-кундузми, қиш ёки ёзми, соғмисан ёки бетобми, бари бир, дарҳол кийинда, ГРСга чоп: у ерда бирор ишқал юз бергандир.

Пазин ўз посёлкаси ҳақида очерк ёзишга киришганини айтиб, ундан бир неча парча ўқиб ҳам берди. Бу парчаларда «буралиб чиққан тутун» ҳам, «ажойиб чўл» ҳам, «моторларнинг шодибена ашуласи» ҳам бор эди.

— Гриша, ҳаёт сен тасвирлаганингдан кўра жуда оғир, жуда қаттиқ-ку!— дедим секингина.

— Бу ердаги ҳаётни бошқача ёзиб бўлмайди,— деб эътироз билдирди Григорий.— Бу жойнинг шароити чиндан ҳам қийин, шунинг учун ҳам ишончи зўр кишиларгина бу ердаги ҳаётни ўзгартира олади. Ҳа, ишонч керак!

— Ажойиб одамларимиз бор,— деб давом этди у.— Булар Қурбонов, Ашуров, Шельнов... Масалан, Шельновни олайлик. Тампонаж цехининг механиги. Бу ёққа Бокудан келган. У ёқда Нефтошда ишлаган. Бу ерта келиб, қўп-қўрқ саҳронигина кўрди. Боку эса еропача қурилган шаҳар, ҳамма қулайликлар муҳайё. Аввалига қайтиб кетмоқчи бўлди, бунинг Шельновнинг ўзи ҳам тан олади. Лекин уни дастлаб гаражга механик қилиб қўйдилар. Хўжалик абгор, машиналар яроқсиз. Йўлни ўзинг кўриб турибсан. У аста-секин ҳамма ишни оёққа бостирди. Биласанми, ишчилар унинг тўғрисида нима дейишади? «Павел ҳар қандай юракка калит топа олади! Ҳар кимнинг кўнглидагини билади» дейишади; Ҳа, жуда тўғри сўз одам. Гапини тўппа-тўғри одамнинг бетига айтади; бунинг учун ундан ҳеч ким хафа бўлмайди. Ҳамма келиб ундан маслаҳат олади. У кишиларни ўз касбини севишга ўргатади.

Бу Пазиннинг ўз сўзи. Ён дафтаримдан бу гапларнинг вергулини ҳам ўзгартирмай кўчирдим. Бироқ, ҳамма ҳам Пазин сингари бевуқсон гапиравермайди. Мен баҳайбат МАЗ машинаси ёнида бир шофер билан танишдим. У ҳаммани: бошлиқларни ҳам, шароитни ҳам, журналистларни, хотинларни ҳам болаҳонадор қилиб сўқмоқда эди.

— Бу аҳволда мана шу касофатга вақт сарфлаб нима қиламан?— деди у, ўзи ҳам ҳайрон бўлиб.

Кейин мен унинг номини коньянг «Бу-хоро» газини пионерлари зарбдорлари рўйхатида ўқидим.

— Энди менинг иш кабинетимни бориб кўрайлик,— деди Григорий.

Биз Илонтёпага кўтарилдик. ГРС — яширин қувват ҳаракатидан титраб турган кумушсимон трубалар, оппоқ конуслар ва асабий асбоблардан иборат.

— Атроф-теваракка дарахт ўтқазганмиз, кувда тоқзор ҳам қиламиз. Мана бу ерда мен шеър ёзаман,— деди Григорий, оппоқ бўялган уй эшигини очиб. Уй деворларининг у ёғидан бу ёғига ўкириб турувчи трубалар ўтказилган.

Пазиннинг шеърлари кўп. Буларнинг ҳаммаси шу ердаги пармачилар, шоферлар, операторлар ва газ қувурларини ётқизувчиларга бағишланган. Гришани, шеър ўқиб бер, деб қистаб туришининг ҳожати йўқ. У қудуқни разведка қилиш идорасида бўлган ишлаб чиқариш кенгашида шеър ўқиб берганда мен ҳам бор эдим. У шеърни зўр эътибор, ҳис-туйғу билан ўқиди. Ишчилар ҳам унинг шеърини зўр диққат билан тингладилар. Бу «Вишка» сарлавҳали шеър эди.

... Машина тирмашар тепалик томон,
Сийқа покришка зўрга юк тортар.
«Келинг азаматлар ёрдамга чаққон,
Йўқса етмоқ мушкул вишкага қадар».

Оқшомги пушти ранг нур жилосида
Агрегатлар аро таралади буғ.
Эритма жимирлар ўт шуъласида,
Пўлат арқонларда мой ялтирар — чўғ.

Тутунларни шамол қувар нарига,
Баравар ҳайқириб ишлар дизеллар.
Турбина кираркан тулроқ қаърига
Ер ларзага келар, титрар, безиллар.

Кундалик ишлари шеърда куйланганидан ишчилар жуда мамнун бўлдилар.
— Қара, ўзимизнинг Гришка-я! — деди улардан бири қойил қолиб. — Унинг шеър ёза билишидан мен тамом беҳабар эканман!

Йўқ, бу ерда шеърга беҳуда гап деб қарамайдилар, ҳамма биладиган сўзларни одамни ҳаяжонлантирадиган сатрларга айлантирувчи кишиларни бу ерда жуда ҳурмат қиладилар.

Ҳа, мен мавзудан четлашдим. Шундай қилиб, биз тугёнга келган уй бекалари қўлидан қутулдик; Мелситдиновнинг «газик» машинаси чўлга қараб учди-ю, бир лаҳзадаёқ костюм чўнтагидаги тешигидан астар орасига тушиб йўқолган бир тийинлик чақадек, чўл тўзонида кўздан ғойиб бўлди... Чўлда машина ана шундай пштоб билан юради. Ҳозиргина олисда посёлка кўриниб турган эди, бир зумда орқада қолди-кетди. Биз, ҳайдаб кетилаётган қўйлар қўтонидек, кетимизда тўзон кўтариб ўттиз биринчи номерли қудуқ вишкаси олдига етиб келдик.

Бу беҳаловат кунда биринчи марта осмонга тикилдим, булар нима: Марс

аҳолисининг жанговар учоёқ нарвоними ёки қурилиб битмаган осмон ўпар иморат устунларими? Қудратли пўлат тўқималар тиниқ осмонга нақшлаб қўйилгандай эди.

— Дастлабки текшириш ишларини олиб борапмиз,— деди Мелситдинов. — Бирорта янгиллик топмоқчимиз. Газлида олгата газ горизонти бор, улар ўн учинчи горизонтда нефть топишди.

Қудуқдан асбобларни тортиб олдилар. Кўз илғамас совуқ чуқурлик ичидан ҳўл пўлат устунлар ялтираб чиқа бошлади; буларни трос билан бўлакларга ажратиб, худди қаламини стаканга солгандек, эҳтиёт билан суяб қўйдилар. Тахта кўприкча худди штормда қолган нема сатҳидек ҳўл ва сирғонч эди.

Ўн учинчи қудуқ алоҳида аҳамиятга эга. Бунда ишловчи ҳамма пармачилар техника илмини билади. Ҳаммаси институтга киришга тайёрланяпти. Ўқитувчилар қудуқ олдига келиб, уларга дарс бериб кетишади.

— Бухоро амири ўз ерида институт очганларини билиб қолсам, аламидан қайта тирилиб, яна ўларди! — деб қулди, ҳўл брезент жомакор кийган йигитча.

— Танишинг! Бу киши разведка идорамизнинг бош инженери Виктор Иванович Пустовалов бўлади,— деди Мелситдинов, иш комбинезони кийиб олган ёшгина йигитни менга кўрсатиб.

— Журналистмисиз? — деб сўради у мендан. — Бу ёққа келиб жуда яхши қилибсиз. Сиз яхши одамлар билан табишмоқчидирсиз, албатта? Бизда ёмон ишлайдиган одамлар бўлмайди. Бу ерда улар туролмайди ҳам. Пармачиликдан мақсади нўмай пул топишми, ёки ўз касбини жуда севадими, унинг кимлигини меҳнати дарров кўрсатади. Жомакор кийиб олиб, шаталоқ отиб қоладиганларнинг нима кераги бор бизга! Ана ташаббускорлар...

— Овчинников! — деди Виктор ўғирлиб. — Сен неча йилдан бери шу ишдасан?

— Ўттиз тўққизинчи йилдан бери ерга парма суқаман,— деб жавоб берди Овчинников,— урушда бўлганимни айтмасак, йигирма икки йил бўлди.

— Уни бутун оиласи билан Волга бўйидан бошлаб келганман. Ёки Дмитрий Соколинни олайлик. Афсуски, ҳозир ўзи йўқ. Ёттита ихтирочилик тақлифи киритди. Ҳамма ёшлар ундан иш ўрганади.

— Биз учун турар жойни жуда секин қураётганларини ёзсангиз, жуда яхши иш қилган бўлардингиз,— деб илтимос қилди хира йилтираётган дизел машинасининг винтларини бураётган ишчи. — Бизнинг кечаси ҳам, байрамда ҳам ишлайдиган вақтимиз кўп бўлади. Ахир биз ўзимиз учунгина эмас, ҳамма учун, шу бинокорлар учун ҳам ишлай-

мизку. Улар ҳам биз учун тезроқ ишласин-да.

Бир қарашдаёқ вишканинг учидан тагигача қўриш учун биз анча олисга кетдик. Худди Григорий Пазин шеърида тасвир қилинганидек: тутуннинг сарғиш-яшил тилини шамол илиб олди; эритма билан намланган свеча қуёш нурида хира йилтирайди.

Яқинроқдаги қудуқ вишкиси эса гўё кимири этмайди. У нариги вишкадек, чинакам кемага ўхшаб турибди. Чизиги ҳам, ҳажми ҳам бир, лекин дизели чинқирмайди, қайишлари тинимсиз айланмайди, сатҳида одамлар елиб-югурмайди. Вишка панжараларидан пўлат трослар тортиб, кичкина тракторларга боғлаб қўйилган. Бу тракторлар бир-бирига қарши икки гуруҳга бўлинган. Булар нима? Тракторлар ўз ўрнида тўхтаб қолган, уларнинг гилдираклари ерни тит-лит қилапти, ҳар қайси трактор ўз томонига тортаётгандек, ўнг томондаги тракторларнинг кучи ортқ келди, чап томондаги тракторлар тортиб турган вишка аста-секин ўнг томонга аганай бошлади. Бу аста кўрсатилаётган киного ўхшарди. Ниҳоят, бу баҳайбат нарса ёвнан устига аста ётди.

— Гўзал, а!— деди Мелситдинов.— Буларни бўлакларга ажратиб, бошқа жойга олиб боришади. Дирижёрлик қилган анави қотма киши вишкаларни монтаж қилиш цехининг бошлиғи Агитшев — ўн етти йилдан бери шу ишда.

Пастгина қат-қат тепалик этагига операторлар ўрнашган. Яқиндагина оқланган уй сиртидаги оҳан қуёш нурида ҳаётданок кўчиб тушибди, аммо уй ичи деворлари ҳали кўк ва намхуш. Уй теварагидagi ерга эса қизғиш новдачалар суқиб қўйилибди. Булар — бўлғуси мева дарахтлари: шафтоли, олма ва анор. Ишчилар бу кўчатлар орасида шундай ғурур билан юришадик, уларни гўё соя-салқин боғда сайр қилиб юрипти деб ўйлайсиз. Уй хоналари эса ҳали бўм-бўш. Фақат бурчак деворга осиб қўйилган Маркс портретигина уй ёруғидан кўз қисиб турибди.

Нимдир мени дераза тоқчасида сило ўтирган қизлар билан таништирди:

— Бизнинг энг бой қизларимиз. Уйлан, журналист, аммо шарт шуки, бизда оператор бўлиб қоласан. Шундай шарт қўймасак бўлмайди: иккитасини бошқа ёққа олиб кетишди.

— Майли, — дедим рози бўлиб. — Хўш, оператор нима қилиши керак?

— Ҳамма ишни, — деб кулишди қизлар. — Туну кун арматурага қараб туради. Ўн километр йўл юради. Ҳар ишнинг уйдасидан чиқиши керак. Асбобларни билиши керак. Қалай, уйланиш фикридан айниганинг йўқми?— деб сўради улар.

— Вазиятни бир чамалаб кўриш керакка ўхшайди, — дедим ўйланиб. —

Олдин ишингиз нималигига бир назар ташлайин-чи.

— Қани, юр, кўрдинг келса! Мана бу калитни ушла, — деб қўлимга катталиги ва шакли мамонт болдиннинг суягидек келадиган гайка калитини тутқазишди.

— Бу — биринчи қудуқ! Эллик саккизинчи йилда ишга туширилган, — деди бизнинг суҳбатга қўшилган Мелситдинов.

Бу ерда жуда ғалати ишсотларни: ўйлаб кран, сурма зулфин, ингичка труба, газ чиқимини ўлчаيدиган улкан асбоблар ва циферблатларни кўрдим.

— Музика эшитасанми?— деб сўради бурни куйган сепкилли қиз. — Ҳозир дам берамиз.

У аввал бир, кейин иккинчи кранни очди, бу кранлар шундай қаттиқ ўкирдик, тоқат қилолмадим. Бир четга қочиб бориб, хийла вақт калламини силкиб турдим. Бирданига жимлик чўкди, бу жимлик ҳам тўп овозига ўхшарди. Мен зўрға тонуш чиқариб секингина:

— Йўқ, уйланмайман, — дея олдим.

Олий ихтисосли оператор Қурбонов билан шу ердаги қудуқ олдида танилдим. Менга ўрта бўйли, қотмагина, абжир йиғитни кўрсатиб:

— Донги кетган Жума мана шу киши, — дейишди.

— Операторлиқни қандай ўрганганингизни гапириб берсангиз, — деб сўрадим ундан.

— Ҳамма катори, — деди у кулиб. — Тўғри, мен бу ерга Когон районидаги колхоздан келганман. Қоровул-бозорда кон очилганини эшитиб қолдим. Конга келиб ишлашга аҳд қилдим. Ўзим ёшлиқдан техникага қизиқардим. Дастлабки вақтларда бу ерда қоровулхона-ю, Земфир деган итдан бошқа ҳеч нима йўқ эди. Қирқ минг дона гишт қуйиб, мана шу операторхонани ўзимиз қурдик. Дастлаб оператор ёрдамчиси, кейин оператор, кейин эса смена бошлиғи бўлдим. Бор гап шу...

Бор гап шу! Балки, Жума узундан-узоқ ва чиройли қилиб гапиришни билмас. Аммо унинг бу ерга келиши, касб ўрганиши анча қийин бўлгану. Масалан, мана бундай...

— Ҳеч ёққа жилмайсан!— деб бақирди отаси, «жаҳл чиқса ақл қочади» деб ўзи донм такрорлаб юрадиган ҳикматга хилоф равишда газаб билан. — Нимага бу ердан кетасан? Етти пуштинг, ҳаммамиз шу чўлда мол боққанмиз. Бизнинг қоранғилимиз ҳамма ёққа машхўр. Сен менинг ўғлимсан, умид ва таянчимсан, Мен бўлсам неқсайиб қолдим, мол кетидан юролмайман. Йўқ, бизни ташлаб кетишга ҳаққинг йўқ! Бунга сиз насиҳат қилинг, ота, — деди у, энг мўйсафид киши, қишлоқ отахонига мурожаат қилиб.

— Жума, аҳ, Жума.— деди мўйсафид.— Болалар ўз ота-оналарини ташлаб кетадиган бўлсалар, олам нима бўлади? Сен мурғаккина бола эдинг. Биз сени авайлаб катта қилдик. Мана тез орада биз ногирон бўлиб қоламиз, энди сен бизни ташлаб кетасанми, а?

Жума қонга кетишга қатъий аҳд қилди, шунинг учун кетаман ҳам демади, кетмайман ҳам демади. Иш сўз билан битмайди, отаси ҳам, мана шу мўйсафид ҳам унга шунини ўргатган. У ҳовлига сўнгги марта назар ташлади. Арқонларда шодадек тизиб қўйилган тим қора тери. Буларни кеча Жуманинг ўзи тузлаган эди, лекин энди у буларнинг қуришини кутмайди.

Икки туя ҳар кунгидек жазирамада ухлаб ётибди. Илгари қудуқдан сувни шулар тортиб чиқарарди. Энди туялар бу ишдан халос бўлган. Сув қувардан ўзи отилиб чиқади. Буни разведкачилар парма машиналари билан қазиб беришган, қудуқдан чиққан сув бутун бир кўл бўлди. Қувар доимо иссиқ. Бу сувда совунсиз кир ювишади, яна бўғин касалларини ҳам даволашади...

— Бу билан айтишиб ўтирасанми?— деди мўйсафид, Жума унинг гапига қулоқ солмаётганини кўриб.— Оёғидаги этикни ечиб ол,— деди Жуманинг отасига қараб.— Ялангоёқ ҳеч ёққа кетолмайди.

Лекин эртасига эрталаб Жума фермада кўринмади.

Қунарлардан бир кун йигирма тўртинчи номерли қудуқда авария юз берди. Ер тагидаги газ даҳшат билан отилди. Салгина парвосизлик қилинса, қулоқни қар қиладиган шовқинли аланга ҳавони тўлдиради. Учқун чиқмасин деб асбоб-ускуналар сиртига қалин қилиб мис суртдилар. Асосий вазифа — вулқон оғзининг кенгайиб кетишига йўл қўймаслик. Газлидаги бир юз саккизинчи қудуқдан газ отилиб чиққанда вулқон оғзи кенгайиб кетган, шу сабабли аланга, сув ва ер жисмлари гирдоб бўлиб осмонга кўтарилиб турган эди.

Фонтанни ўчириш учун сув керак. Аммо цистерналарда ташиб келиб, буни ўчириб бўлмайди-ку?! Сувни Когондан қувар тортиб келтиргунча эса, вулқон оғзи кенгайиб кетади. Ана шу тонг пайтда Маргулов, суви қурий бошлаган қудуқни янгидан очиш керак, деб таклиф қилди. Қудуқдан зўр босим билан сув кўтарилди. Аммо бу сув авария юз берган жойдан беш километр бериди! Ишчилар (Қурбонов ҳам шулар орасида эди) куну тун қувар ётқиздилар. Газ фонтанидан сал нарида кичкинагина шаҳарча бор. Бу ерда эса жимлик,

осойишталик ҳукмрондай эди. Бу ерда ухла, дам ол, кейин ҳавоси заҳарланган жойга бор, насослардан устингга бегиним отилиб турган сув остида (бир лаҳза ҳам қуруқ юриб бўлмайди), даҳшатли ўкирик остида қулоғинг битиб, ишни давом эттиравер! Қолдан тойдингми, яна шаҳарчага бор, мана бу юз грамм спиртни ич, ҳеч нимани ўйламай, роса икки соат ухла.

Ана шу ҳолатда ўн уч сутка ўтди. Нега сутка? Бир сутка — кечаю кундуз ахир, шу вақт давомида кундуз кечага ўрнини бердими-йўқми, бу кимнинг эсида бор?

Фонтан эса шу куни бир қалқиб, қаттиқ йўталди-да, жим бўлиб қола қолди.

Кон идорасига келганимда Маргулов шу ерда экан, аммо унинг қовоғи солиқ, бу ердагиларни қовураётганга ўхшарди.

— Кўчат парвариши шунақа бўладими?— деб ўшқирди у.— Одамларнинг роҳатига керак бу ахир! Тушундиларингми?

— Қудуқларни ремонт қилиш графиги нега тузилмади?— деб ўшқирди у, эндигина кириб келган Мелситдиновга қараб.— Икки кун ичида тузиб битирисин!

Маргулов шу заҳотиёқ шахтидан тушиб, мулойимгина сўради:

— Қани, айтинг, нима ёрдам берай?

...Бухорога мен Маргулов билан қайтим. Ярим кеча эди.

— Баъзан ана шунақа ўшқирришга ҳам тўғри келади,— деб кулди Грант Жованшерович.— Иш кўп, қисталанг. Бутун қон йил охиригача коммунистик меҳнат қони унвонини олиш учун қурашяпти... Бу чўлга ихота дарахтлари ўтқазамиз, канал худди посёлка олдидан ўтади. Энг муҳими, қон бутунлай автоматлашади—кнопкаларни боссангиз бас. Телевидениедан ҳам фойдаланамиз — операторхонадан қаерда нима бўлаётганини бемалол кўриб ўтираверилади...

Бирор йилдан кейин яна бир келинг,— деб таклиф қилди мени Маргулов, Бухорога етиб келганимиздан кейин,— бу саҳрода нималар пайдо бўлганини кўрасиз. Яқинда Шебелински газчилари билан социалистик мусобақа шартномаси тузиш учун Харьковга бораман. Биз ҳам Иттифоқ миқёсига чиқиб олишимиз керак-да, ахир. У ердаги қоннинг ўз тарихи бор. Биз бўлсак кеча тухумдан чиқдик. Тухум товутқа ўргатолмайди, деган мақол бор. Аммо биз бу эски мақолни рад этишга уриниб кўрмоқчимиз.

Кинохроника кадрлари

АРҚОҚ — Самарқанд — Тошкент магистрал газ йўли қурилиши 1958 йилда бошланган эди. Қувур ётқизувчилар Ўзбекистон пойтахтидан ўтиб, Қозоғистон ССР территориясига чиқдилар.

Қурувчилар бир неча колоннага бўлинган. Улар ўз посёлкаларини иш жойидан сал нарига ўрнатадилар. Орадан Бир ярим-икки ой ўтиб, газ қувури нари кетгач, посёлкалар ҳам кўчирилаверади. Монтажчилар билан ер қазувчилар биргаликда иш олиб борадилар.

Бу тасвирдаги воқеа Тошкентдан 25—30 километр нарида, Чирчиқ шаҳри яқинида бўлган эди.

* * *

Эрта тонг. Қуёш уфқ доирасидан энди мўралаб, ўз нуруни ёя бошлаган.

Саккизта вагондан иборат биринчи қурувчилар колоннасининг посёлкаси маст уйқуда.

Хотинлар ва битумчиларгина уйғоқ. Хотинлар шунинг учун уйғоқки, тушликка чучвара ваъда қилишган: бир ярим минг дона чучварани туғиб улгуришлари керак. Битумчилар иши бўлса аслида шунақа. Улар кечаси ўт ёқиб, эллик килограммлик қаттиқ битумларни қозонларга ташлайдилар, қайнаб турган қуюқ елимни шопирадилар, аланга тилини қозон қиррасига уриб кесиб турадилар. Сал бепарво бўлдингми, бутун битумни аланга қоплайди, меҳнатинг зое кетади. Сув билан ўчириб бўлмайди, сув тегдими, аланга яна авж олади, битум кўтарилиб, ерга тўкилади.

Битум қозони қоп-қора. Қозондан қоп-қора тутун бурқсиб кўтарилади. Тепасидаги қора кўприкча устида худди шундай қора одам у ёқ-бу ёққа юриб, қора куракча билан қора суюқлиқни кавлайди. Эрталаб эса, бу ерга қоп-қора автоцистерна келади, худди шундай қоп-қора шофер уни битумга тўлдириб, кетида қора из қолдириб, изоляциячиларга етказиб беради.

Мана, посёлка ҳам уйғониб, унинг ҳамма аҳолиси баравар оёққа турди. Ишчиларнинг баъзиси вагон кранида, баъзиси эса тун бўйи салқин ҳавода муздаккина бўлиб қолган квас цистернасидаги сувда бет ювади. Улар яланғоч елкаларини жўмрандан тушаётган сувга тутиб кафтларини этларига чаппап уриб ювинадилар.

Ивирсимай, жадал ювиниш керак. Кечкиб қолсанг, овқатдан қуруқ қоласан. Бу ерда ишловчиларнинг иштаҳаси карнай. Қопиқларини столга уриб, қани, кўпшича бер, деб туришади.

Ошхона алоҳида вагончада. Улар ҳазиллашиб, «қани, вагон-ресторанга юр» дейишади. Ошхонада тўртта столча,

юмалоқ стулчалар, нуқул ташаккур ёзилган шикоят дафтарига кўзингиз тушади.

«Биз қувурчи ишчилар бригадаси биринчи колонна вагон-ошхона коллектива, хусусан камтарлик қилиб, фамилиясини айтмаган Шура исмли қизга ташаккур эълон қилинишини сўраймиз».

Эшн қўққисдан ланг очилади, сал хирилдоқ товуш шовқинни босиб кетади:

— Қоринни тўйгазиб олдиларингизми, йигитлар? Бир кенгашиб олайлик!

Бу киши колонна бошлиғи Владимир Митрофанович Прокопенко, бир сўз билан айтганда, Володя эди. Ҳали ёш йигит бўлса ҳам бу ерда у энг «кекса» ҳисобланади. Кейинги вақтда Владимир бир оз тўлишди, эгнидаги эскириб қолган костюмини унинг кенг, тўла елкалари чок-чокидан ситиб юборган.

Қурувчилар: «Прокопенко — бизнинг ўзак суюгимиз. Уни ўзимиз кўтарганимиз, бирор воқеа юз бергудек бўлса, уни ўзимиз сақлаймиз» дейишади.

У яқингинада бошлиқ бўлган, илгари қувур ётқизувчи бўлиб ишларди. «Қўмондонлиқни сира ҳам қабул қилгим келмади,— дейди у.— Қўлларинг ҳали бақувват экан, ишла, ишбошилиқ кетида қувма».

Бу ерда, кўчиб юриладиган оғир иш шароитида янги типдаги бошлиқ етишмоқда.

Буларнинг ўз одами бўлмасанг, ўзинг бошқалардан яхши ишламасанг, бутун колонна билан бир ёқадан бош чиқариб яшамасанг, буйруқларингга ҳеч ким қўлоқ солмайди.

— Шундай экан, нега уларнинг гапига кириш керак?— деб тушунтиради Прокопенконинг ўзи.— Хотинингни эргаштириб, тикув машинасини қўлтиқлаб ол-да, бошиқа қурилишга жўна. Ишчи ҳамма жойга ҳам керак!

Ўзи тўғрисида у мана бундай дейди:

— Мен бу ерга тасодифан келиб қолдим. Илгари Воронеж областидаги бир колхозда тракторчи эдим. Бир куни сельпо магазинга келсам, бир ошнамни кўриб қолдим. Мени бу ёққа ўша ошнам эргаштириб келди. Кейин Газлига ҳам бораман. Яхши иш...

Шундай қилиб, Прокопенко «вагон-ресторан»да у ёқдан-бу ёққа юрар ва:

— Қоринни тўйгазиб олдиларингми, йигитлар? Бир кенгашиб олайлик,— дейди.

Бўш тарелкалар бир четга суриб қўйилган, бир қутти «Беломор» доирада айланиб юрибди, давра қурганлар эса бугун ким қаерда, қайси участкада ишлашини ҳал қилмоқда.

Толя Янкин автобусдан тушди-да, эшикни ёпатуриб:

— Раҳмат, саркор! — деди.

Машина аста тезлаб, муюлишда ғойиб бўлди. Ишчиларни тайинланган участкаларга олиб кетди.

Ҳамма нарса кеча ишдан кейин қандай ташлаб кетилган бўлса, шу ҳолда ётибди. Қувур ётқизувчи сариқ кран зирофага ўхшаш узун бўйинини чўзиб, иллагини тумшугига илиб, ўрикнинг қалин баргли тепа шоҳлари орасига яшириб қўйган. Кеча ҳолдан тойган трактор ҳали қуёш тапти жизгинак қилмаган майсазорда ўтлаб турибди. Ювиб тозаланмаган бульдозер эса, темир йўл изининг томоғига етиб келган чуқурликда қаққайиб турибди. Темир йўл изининг нариги томони ҳам худди шундай зовур қилиб қазилган. Газ қувурини шу темир йўл изи тагидаги туннелга ётқизиб олиб ўтиш керак.

— Олдин ювиниб оламиз, — деди Янкин. Кейин трактор гилдиракларига ёпишиб қотиб қолган лойни куракча билан тушираётган шеригига бош ирғаб: — Қани, юргиз-чи! — деди.

У тракторни Янкин бульдозери олди-га олиб келди. Бульдозер бир акса уриб, аста юрди.

Энди Янкин бульдозерини ювишга киришди. У ҳўл латта билан унинг ёнларини яхшилаб артди, челада ариқдан сув олиб, тумшугига сепди. Ҳўл металл қуёш шўъласида қалайлаб қўйилгандек ялтиради. Қуридим, яна нури кетиб, хираланиб қолади.

— Мунча ювиб тарамасанг уни! — деб қичқирди қулоқчин ва калта пахталик кийган нексароқ ишчи.

— Сен қари босмачини ё бостириб кетаман, ё тупроқча кўмиб ташлайман, — деди Анатолий ва машинани унинг устига солди.

— Э-э! — деди «қари босмачи» ва ўзини зовурга ташлади.

Ростдан ҳам у ёш эмас. Ўрта Осиёга келганига ўттиз йил бўлган. Маҳаллий шароитни яхши билади, ҳавонинг ўзгаришини олдиндан айтиб беради, ўзбекча бенуқсон гаплашади. У геология разведкасида, шахтада, қўриқ ерда ташкил топган совхозларда ишлаган. Фельд-атвори бетайин бўлганидан у маълумот ҳам, касб ҳам, оила ва буюм ҳам орттиролмаган; шу беором турмушидан ўзи гўё хурсанддай, Иттифоқимиз ерларини айланиб юраверади.

— Ўлсам, устимга ҳам мана шу қувур сингари тупроқ уйиб кўминглар, — дейди у.

Ниҳоят, қувур ётқизувчи сариқ кран иллагини ўрик шоҳидан олди, катта сарғиш қувур устига энгашиб, уни трос билан кўтарди-да, зовурга аста тушира бошлади.

«Қари босмачи» брезент қўлқопни кийиб, оёғини чуқур ёнига тираб, қувурни тўғри ётқизишга киришди.

— Секин-секин! — деб команда берди у. қувур ётқизувчи машинистга. — Яна, яна, яна! Соз! — Улкан қувур унинг оёғи тагига аста ётади.

Узунлиги ўн икки метр келадиган қувур темир йўл изи тагига ётқизиб бўлинди.

— Қани, Петро, бошла! — деди «қари босмачи».

Пайвандчи Петро тупроқтепадан сакраб қувур устига тушди, бўр билан уни чизди, кейин гугурт чақиб, ўз иш қуролининг учига тутди, ётқизиш ва тўғрилаш вақтида эзилган жойларни кесиб ташлади.

Ўт доимо одам эътиборини тортади. Ишчилар пайвандчи атрофини қуршаб, чўккалаб олдилар, кичкинагина бу мушакка мароқ билан қараб ўтирдилар. Вақт-вақт билан гоҳ у, гоҳ бу ишчи учқунни кафти билан тўсиб: «Эҳ, шайтон!» дея қичқириб турди.

— Ҳой, Петро! Сенинг миллатинг нима? — деб сўради Янкин, унинг алангада товланган бетига тикилиб.

— Меҳнатчи! — деб жавоб берди пайвандчи ва кесилган ҳалқанг оёғи билан тешиб юборди.

Қувур ётқизувчи унга худди шунга ўхшаш иккинчи қувурни келтирди, Петро икки қувурни бир бутун қилиб улади.

Чўл узра чўзилиб кетган қувур олисдан гугурт қўтидай кўринувчи Чирчиқ шаҳри уйлари орасида кўздан ғойиб бўлди. У бир минут ҳам жим ётмайди: гоҳ йўталади, гоҳ қалтиради, гоҳ ингради... Металл ҳар бир товушни илиб олади ва уни неча километрлаб олисга элтади. Монтажчилар аллақерда қувурнинг семиз биқинига чўкич билан уради, темирнинг бу овози худди изда қоезд юргандай акс садо беради. Одамлар қайрилиб унга қарашади...

Изоляция машинаси «хусн бузади». У ялтираб турган металл битум билан шувайди, қувурни қаттиқ ва кул ранг қоғозга колбаса сингари ўрайди.

— Тутун чиқаришни бас қил, «Губернатор» келяпти, — дейди изоляциячи Полина.

Етиб келган гурдонатордан шофер Исмат бош чиқариб:

— Шунақа кутиб оладими, музикаларинг қани! — дейди.

— Таъбинг яна нимани хоҳлайди! Кофе, какао ҳам талаб қиларсан ҳали! — дейди унга жавобан Полина.

Колонна ишчилари орасида хотин киши Полинанинг ўзи, холос. У изоляция машинасида ишлайди, шунинг учун ҳам унинг комбинезони доимо битумга беланган бўлади. Оёғида эркаклар киядиган эски ботинка. Бошида эса соявони кенг, пушти лента тақилган похол шляпа. Эри қувур ётқизувчи машинада

¹ Гурдонатор — битум ташувчи автоцистерна.

ишлайди. Улар қурилиш бўйлаб бирга кўчиб юради, бирга ишлайди. Улар яқинда қиз кўришган.

— Бирор жойда муқим ўрнашсак бўларди. Илгари кўчиб юравериш осон эди, энди мана бу қизалоқни чўлда кўтариб юриш мушкул, — деб нолийди Полина.

Полина уйда ҳам доимо иш комбинезонида юрарди. Неча эри уни ёзги ҳаво ранг кўйлагини кийишга кўндирди, ишчилар эса уни худди биринчи марта кўргандай ҳайрон бўлиб, бир-бирларига қарашди.

Тоҳирни колоннадан ҳайдадилар. Ишдан бўшатганлари йўқ, суриб чиқарганлари йўқ, кетавер, деганлари йўқ, ҳайдадилар.

Тоҳир эрталаб ошхонага кириб келганда «колонначилар»:

— Нимага ҳали ҳам бу ерда юрибсан? — дейишди. — Йигирма тўрт минут муддат берамиз: йиғиштирил-да, туёгингни шиқиллат!

— Мени-я, меҳнаткаш ишчини-я... — дея бошлади Тоҳир.

— Сен ишчи эмас, безорисан! Меҳнатчи эмассан, оғзи бузуқсан! — деди «губернатор» шофери Исмат. — Ишчи комбинезонини кийиб олибди-да: «Мен ишчиман, мен ишчиман» эмиш! Маст бўлиб олади-да: «Ишлаб топган пулимга ичяпман, ишчи синфи яйради» эмиш! Бу сўзни ҳаром қилма, ҳаром оғиз...

— Бўпти, Тоҳирни йўқлаб кўз ёшларингни оқизарсанлар ҳали! — деб бақирди Тоҳир асабий ҳолатда.

— Йигирма тўрт минут ўтпти! — дея ўрнидан турди, собиқ ғаввос, механик Шура тоға. — Кечикиб, қолмасанг эди. Кўрсатилган муддат ўтгач, биздан кўрма!

Неча мана бундай воқеа юз берган эди. Тоҳир яна ишга чиқмади, кечқурун эса танцадан қайтиб келиб, маст ҳолда ўртоқларига таҳдид қилди.

— Мен сенларни сариқ чақага олмайман! Биласанларми, мени Тоҳир дейдилар, эрким ўзимда. Мени мажбур қилиб ишлатолмайсанлар! — деб бақирди.

Хўжалик бошлиғи унинг олдига келиб:

— Бас қилсанг-чи! Сенинг хўлқингдан ҳаммининг тоқати тоқ бўлди! — деди.

Тоҳир ерда ётган темир парчасини ушлаб, «дилозор»нинг устига ташланди.

Ишчилар буларни ажратиб қўйиб, ўзаро келишиб олишди: «Бас! Неча марта кечирамиз! Ишлаб ишламайди, безориликдан бошқани билмайди». Тоҳирга эса бундай дедилар:

— Бор, ухла! Эрталаб эса, яхшиликча бу ердан жўна.

— Нима қилай, ишдан бўшайман

деб ариза берайми? — деб сўради у бригадирдан.

— Аризангнинг кераги йўқ. Шундай кетавер. Бирор ким, нимага нетдинг деса, ўртоқларим ҳайдаб юборди де.

Март. Офтобда — ўттиз даража иссиқ.

— Бизда пудра бепул, — деб нолийди чангдан безор бўлган Полина.

Осмонни ўпган қорли тоғлар герда-йиб турибди. Кун шуъласида қор кўзни қамаштириб ялтирайди, қора ранг гоҳ осмонга, гоҳ тоғлар чўққисига кўчади. Эрталаб тоғ кўринмайди, унинг ўрқачли чўққиларигина кўзга хира чалинади.

Майсалар хиёл силкиниб, эшитилар-эшитилмас шивиллайди — долалар ажалга пешвоз чиқиб барг тўқяпти. Кун буларни чошгоҳча қовжиратиб ташлайди.

Қанчалик дониш бўлсанг ҳам, битта гулнинг рангини аниқ тасвирлашга ожиз қоласан. Булар анвойи хил: қизғиш-оқ, оқиш-бинафша, сарғиш-бинафша ранг, оқ пушти!.. Буларнинг ҳар қайсиси фақат ўзига хос, такрорланмайдиган тарзда очилган: бири беҳолгина қийшайиб, бири қўнғирогини кунга тикиб турибди. Бу тарам-тарам, хол-хол уйғунлини хотирда бир лаҳза сақлаб бўлмайди — ўгирилдингми, шу заҳоти-ёқ ҳаммаси қоришиб кетади.

Бир лаҳзада эсдан чиқадиган нарса-ни кўриб қувонасан, деган ҳикматли гап бор. Ҳа, бир дақиқада тугайдиган қувончлар ҳаётда жуда кўп.

Бу ожиз гулларнинг ҳам инсон ҳаётида ўз ўрни бор. Қурувчилар майса-зорда чалқанча ётиб дам оладилар, долалар эса уларга ажойиб ҳикоялар айтиб беради.

Бахмал даладаги миллион-миллион лола — бу ер кўкларининг гербидир.

Ҳар бир катта қурилишнинг ўз нақли бўлади. Бу ерда, ўрта Осиё газ қувири қурилишида қувур Нурота тоғларидан қандай олиб ўтилганини ҳикоя қиладилар. Қувур «Темур дарвозаси»нинг дараларидан олиб ўтилди.

Қўпоровчилар қояларни отиб траншеялар қазидилар. Қурувчилар тошларга қарши курашда ўз усулларини ихтиро қилдилар: оқшом пайтидан бошлаб қояларнинг ёриқларига сув тўлдирдилар. Сув тун бўйи музлаб, қаттиқ жисмларни тарс-тарс ёриб юборди.

Уланмалар ташийдиган улкан МАЗ машиналари қоялар орасидаги тор йўлдан зўрға олиб ўтилди. Бу тик йўлдан ўтишда ҳар қайси шофер айни вақтда дорбозлик ҳам қилди. Сийрак тоғ ҳавосида машиналар ўз қувватини йўқота бошлади.

Қувур ётқизувчилар қарийб осилиб туриб, кўз тинадиган вазиятда ишладилар: тракторлар уларни пўлат арқон билан тортиб турди. Изоляция қўлда қилинди.

Қурувчилар олдида кун сайин маҳол вазифалар туғилиб турди.

Игна кўзига туя сиғиди десанг, ёки машинани таги жаҳаннам тор кўприкдан олиб ўтаман, десанг, бутун физика конунлари сенга қарши исён кўтаради... Бу ердагилар эса, чекиб ўтириб, ҳикмат топишади ва кейин: «Мана бундай

қилсак бўларди...» дейишади да, ишга киришади.

Ниҳоят, қийинчилик енгилгач, орқага қараб, ланг очик «Темур дарвоза»сига ҳайрат билан термилдилар.

Ана шундай дамба фильмларда лента айланиб, қаҳрамонлик музикасининг садоси янграйди...

Чирчиқ кечуви

БУ қурилиш бошқармаси бир жойда узоқ қўнмайди: у аввал Когонга, кейин Самарқандга қўнди. Ҳозир эса Тошкентда. Ҳамманинг йўнглида кўчиш.

Бошқарма биносини худди магазин дейсиз, дераза ўрнида — қўш-қават витрина. Ихоталар омонатгина ўрнатилган, тахта пол оҳан босиб кирган оёқ изи билан қопланган, аёллар туфлисининг изи худди савол аломатига ўхшаб турибди.

Шовқин кўтарилди: бешинчи колоннанинг бошлиғи — бесўнақай калтачарм пальто кийган дароз киши енгил ихота деворини ларзага келтириб, бош инженерга ўшқиради:

— Нима бўляпти ўзи?! Қувур ётқизувчини мендан олиб кетишди. Энди нима бўлади?— деди у ғазабнок бўлиб.

— Ўзингни бос, Валерик,— деди бош инженер афтини буриштириб.— Қувур ётқизувчини кечувга олишди. Чирчиқнинг бу еридаги иш бутун техника кучини талаб қилади...

Илк баҳор. Бир ҳафта олдин тоғлар қор билан қопланиб ётган эди. Энди эса қор фақат баланд чўққиларнинг тирқишларига маҳкам ёпишиб ётибди.

Бу эрта-индин ҳайдириб келадиган селдан дарак беради. Ана шунда Чирчиқ бир ярим километр ёйилиб оқади. Хўш, бу асов дарё тагига қувурни қандай ётқизиш бўлади? Шунинг учун ҳам дам ганимат.

...Сертош оппоқ орол. Тепага чиқиб сувга тикилиб турсанг, у оқимга қараб кўтарилаётгандай.

Бутун оролнинг у ёғидан бу ёғига чуқур зовурлар қазилган. Оролда кўним-тир тиниқ сув лиммо-лим. Сув олдида тўрт юз метрлик уланма қувур. Одамлар уни худди қадимий биллурдай пис-тоқи ранг тахта билан авайлаб ўрамоқда.

Қувур ётқизувчилар бу ерда сув тагидagi техника ишларини бажарувчи бошқарма билан биргаликда ишлашмоқда. Ғаввосларни кўк брезент кийимларидан ва «бу дарёдан кечиб ўтса ҳам бўлади-ку», деб тургандай чехраларидан дарҳол таниб оласиз.

Булардан бири қувур ичига зўрға сигиб ётибди, бетини кепкаси билан беркитиб, бемалол ухлайверса ҳам бўлади. Унинг шериги матюс ҳолда оёғи билан сувни шопиллатиб ўтирибди.

Шу ерда шўрва қайнатгандай кичкина қозонларда битум эритишяпти. Қуёш тигида аланга ғалати кўринади: у гоҳ оққа, гоҳ яшилга ўхшайди.

Лекин асосий воқеа Чирчиқ иккига бўлиниб ҳайқириб оқаётган ва стрелка турган жойда юз беряпти. Одамлар сувни чап томонга тамом ағдариб танилаш ва қуруқликда чуқур жавлаб, қувур ётқизиш учун ўнг томондаги оқимни дамба билан бўғишга қарор бердилар.

Бу жойда ер қазувчилар ҳукмрон. Меҳнатнинг зўридан бульдозерлар оҳ тортади, болалар йиғлагандек овоз чиқаради. Улар тош-тупроқни худди қўнғизлардек суриб бориб чуқурга ағдаради.

Дарё тобора торайиб бормоқда. Чирчиқ худди шалоладек қутуриб оқмоқда, устига ағдарилаётган бу оғирликдан қутулиш учун қирғоқни бетиним кифти билан уриб ўтади, ўз йўлини кенгайтиришга интилади.

Бир нафаслик истироҳат. Охирги ҳамла олдида бир чекиб олмоқ керак. Таомул шу. Бу сафар олдида бир лаҳза индамай ўтиришга ўхшайди.

Бульдозерчилар бир-бирларига папирос узатишади, буюм лотереясининг тиражи қанчалиги ҳақида гап юритишади, ўзлари эса дамба четини ювиб, ўпириб кетаётган асов сувдан кўзларини узмайдилар. Уйилган тупроқ қайчоқ сувга тушган қандай дарҳол эриб кетади.

— Тамакидан ачиган сомон ҳиди келади-я!— деди энг ёш бульдозерчи ва энди тутатган папиросини Чирчиққа улоқтирди.

— Ўзгинаси!— дейишди ҳамма бульдозерчилар баравар.— Отланинг, йигитлар!

Ўн минут ичида дарё бўғилди. Сув бирданига чўкди; ваҳимага тушган баллиқлар сув бетига сакрай бошлади. Одамлар уларни қўл билан тутиб чўнтак ва қўйинларига тиқишди. Ҳатто ғаввослар ҳам қараб туролмадилар: ўзларини сувга уриб, баллиқ қувдилар.

— Ҳей, бульдозерчи! Қани, бир чов-

лингни сол-чи, оғайни!— деб қичқирди аллаким.

Бульдозер тумшугини ботириб, малла тўлқинни ҳайдаб, усач ва танга балиқларнинг қорнини йилтиратиб қирғоққа ағдаради.

Ўзи эса бевиниб кетганидан бор овози билан:

— Ҳаммага етади, оғайнилар!— деб қичқиради ва машина ғилдираги устида мағрур ўйинга тушади.

* * *

Самолёт ходимаси эълон қилди:

— Диққат! Нурота чўққиларидан учиб ўтяпмиз. «Темур дарвозаси»— ягона йўл. Афсонада: тоғдан кучли одамларгина бу чўққидан ўта олади, дейилган...

Нурота чўққиларига олти аср олдин оқсоқ Темур суворийларининг оти оёқ босган. Қоялар ўзи чекиниб паҳлавон-

ларга йўл очиб берган, дейишади. Баланд чўққига доим уруш ялови тикилган бўлар экан.

Совет кишилари Нурота тоғларини тинчликни деб ёриб ўтдилар. Улар ери-мизни ўзгартирмаган деб, инсон бахт-саодатини деб тоғларни ёриб, зангори олов олиб ўтдилар. Коммунистик партия-миз Программаси уларни шунга руҳлантирди.

Йиллар ўтар, балки атом лайнерининг ходимаси:

— Диққат! Нурота чўққиларидан учиб ўтяпмиз. Ингирманчи аср ўртала-рида қоялар тинчлик кучларига йўл очиб берди, афсонада шундай дейилган, деб эълон қилар.

Ясси чўққи устида юққа булут парчалари сузиб юрипти. «ИЛ-14» самолёти қорсимон булутлар орасига кириб, хира ва нурсиз тус олди. Кейин у ўнг қанотига ёнбошлади, пластмассадан қилинган стакандаги чой чайқалиб кетди.

Наим ҒОЙИБОВ

У революция байроғини кўтарди

(А. Герценнинг эстетик қарашларига доир)

1847 йилнинг январи. Ҳамма ёқ оппоқ қор билан қопланган. Тўрт от қўшилган чена чуқур из қолдириб, Россия чегарасига келиб тўхтади.

Соқчилар бошлиғи ченадаги кишининг ҳужжатларини имиллаб текшириб бўлгач, қоровулга қараб бош силмади. Шлагбаум кўтарилди. Чена Россия тупроғидан чиқиб, кўздан ғойиб бўлди.

Ўз ватанида рўшнолик кўрмай, чет элга бош олиб кетаётган бу киши улуғ рус революцион демократи, машҳур материалист философ, моҳир публицист ва адабиётчи Александр Иванович Герцен эди.

Герцен студентлик чоғларидаёқ сиёсий тўғараклар ташкил этгани, унга маслакдошларини уюштиргани учун Москва университетини тугатиши биланоқ чор самодержавиясининг таъқибига учради: бир йил ўтгач эса, тўгаракнинг бошига аъзолари билан биргаликда қамокқа олинди, сўнгра бир неча бор сургун қилинди.

Бу уқубатлардан тинкаси қуриган олим чет элга кетиш учун рухсат сўради. Бироқ бу иш ҳам жўнгина битмади, подшо ҳукумати Герценнинг илтимосини икки марта рад қилди, ниҳоят, қанча татналардан кейингина унга рухсат берилди. Шу сабабли бўлса керак, Герцен кейинчалик шундай деб ёзган эди: «Чегарадан ўтганимиздан сўнг орқага қарадим. Шлагбаум пастга туширилди. Совуқ шамол Россиянинг қорини бизнинг изимизга келтириб урарди».

Герцен Франция, Италия, Швейцария ва Англияда яшаб ўз фаолиятини давом эттирди ва авж олдирди, революцион ҳаракатга актив аралашди. Буни эшитган Николай I: «Уй-жойи мусодара қилинсин, ўзини дарҳол Россияга чақириб олинсин» деб фармон берди.

Бу очиқ таҳдид эди. Герцен умрининг охиригача Россияга қайтиб келолмади. У Лондонда рус босмахонасини ташкил этиб, русча варақа, китоблар ва «Полярная Звезда» альманахини нашр эта бошлади, сўнгроқ эса (1857 йилдан бошлаб) Н. П. Огарёв билан биргаликда «Колокол» журнаliga асос солди.

А. И. Герценнинг ҳаёти Россиядаги крепостнойлик тузуми, чоризм ва қонхўр Николай зулми даврида ўтди. Жўшқин фаолияти, фалсафий ва адабий қарашлари билан рус меҳнаткашларини революцион йўл орқали озод қилиш учун кураш олиб борди.

Герцен фалсафанинг бош масаласини, яъни тафаккурнинг борлиққа, онгнинг табиатга муносабати масаласини материалистик ҳал қилди, у идеалистларга қарама-қарши ўлароқ, материя бирламчи, онг материянинг хоссаси, хусусиятидир, деди.

Улуғ мутафаккирнинг эстетик қарашлари тўғрисида гап бoғганда, шунинг алоҳида таъкидлаш лoзимки, унинг баъдий адабиёт, санъат ва эстетиканинг бир қанча масалалари ҳақида билдирган фикрлари ижтимоий тафаккурига бевосита бoғлиқдир, уларни соф ҳолда, ажратиб кўрсатиш деярли мумкин эмас. Герцен санъат асарларини таҳлил қилганда, баъдий дурдоналарнинг ичига бошлаб олиб кириб кетади-да, уларнинг гоёвий моҳиятини, иқтисодий-сиёсий ҳаётдаги ва миллий маданиятдаги илдизларини гоёй равшан қилиб тушунтириб беради.

Герцен эстетикага бевосита тааллуқли бўлган йирикroқ (масалан, Н. Г. Чернышевскийнинг «Санъатнинг воқеликка эстетик муносабати» сингари) асар ёзган эмас. Аммо унинг баъдий адабий ҳамда образ, санъат, гўзаллик ва ҳоказолар

ҳақида билдирган фикрларининг маъмуаси бутун бир системани ташкил этиб, рус эстетикаси тараққиётига муҳим ҳисса бўлиб қўшилгандир. Герценнинг эстетик фикрлари унинг турли мамлакатлардан ёзган мактубларида, кундаликлариди ва айниқса, «Ўтмиш ва ўйлар» «Фандаги дилетантизм» ва «Нариги қирғоқдан» асарларида баён этилган.

Юқорида қайд этилганидек, Герценнинг эстетик қарашлари табиат ва ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини, даврнинг муҳим синфий ва сиёсий кучларини тушуниш ҳамда уларни баҳолай билиши билан бевосита боғлиқ ҳолда ривожланди. Шу нуқтан назардан, унинг эстетикасини ижодий фаолиятининг даврларига қараб ўрганиш лозим бўлади. Бу даврларни: XIX аср 40-йилларининг биринчи ярми; 40-йилларнинг охири; 50-йиллар ва иқоят, 60-йиллар деб шартли равишда тўртга бўлиш мумкин.

Герцен 40-йиллардаги фалсафий асарларида эстетика масалаларига анча кенг ўрин берган. Бу даврдаги эстетик қарашлари, аввало, материалистик йўналишга эга; у санъатнинг ривожланишига диалектик нуқтан назардан ёндашади, санъатнинг актив ижтимоий родини кўрсатиб беради, унинг ўзига хос хусусиятларини ва ички қонуниятларини тушунтиради. Бу унинг «Фандаги дилетантизм» деган машҳур асарида яққолроқ баён этилган.

Мутафаккир ёзувчи «Фандаги дилетантизм»да эстетиканинг асосий масаласига—санъатнинг турмушга муносабати, гўзалликнинг моҳияти масаласига доир муҳим фикрларни билдиради. Тўғри, у эстетиканинг бу масалалари юзасидан Н. Г. Чернишевский сингари лўнда хулосалар чиқаролган эмас, лекин унинг кўпгина мақолаларида эстетиканинг бош масаласи ҳақида билдирилган фикрлар Чернишевский хулосаларига яқинлашиб келади. У «Фандаги дилетантизм»нинг охириги мақолаларидан бирини «Инсон табиий ҳодисалар билан курашиб, наслдан-насла ўтиб келувчи умумхалқ заковатини ривожлантиради» дейди, яъни онг, ақл-заковат табиат ривожланишининг олий маҳсулидир, деган хулосага келади.

Шундай қилиб, Герцен, йўл-йўлакай бўлса-да, ҳаёт поэзияси, яъни унинг гўзаллиги табиатнинг ривожланишидан иборат, деган ғояни илгари суради. Герценнинг фикрича, гўзалликни ҳаётнинг ўзи вужудга келтиради, ҳаёт гўзаллигининг манбаи ҳисобланади.

«Фандаги дилетантизм»да эстетиканинг баъзи бир масалалари бўйича билдирилган фикрлар Гегелнинг ана шу масалалар хусусида айтган фикрларига анча яқин турса-да, бироқ, умуман, эстетикада Герцен методологияси Гегель тушунчасига тубдан қарама-қаршидир. Чунончи, Гегель инсоният бадиий ривожланишининг айрим босқичларини

гўзаллик идеясининг кетма-кет ўлғариб турувчи шакллари деб тушунса, Герцен санъатнинг тарихий ривожланиб, ўзгариб туриши жамият эҳтиёжининг ўсишига, ижтимоий фикрларнинг, фалсафанинг ривожланишига боғлиқдир, деб тўғри хулосага келади.

Герцен санъатни ижтимоий ҳаётнинг муҳим фактори деб тушунди. У 1842 йилдаги кундалигида театрнинг родини қуйидагича характерлайди: «Саҳна, кимдир бировнинг таъбири билан айтганда, адабиётнинг парламенти, санъатнинг ибодатхонасидир... У замоннинг энг актуал масалаларини ҳал этади, ҳеч бўлмаганда, муҳокама қилади, амалда бунинг аҳамияти ғоят каттадир».

Бироқ, шуни қайд этиш зарурки, «...тарихий материализмга келиб тўхтаган» (В. И. Ленин) Герцен санъатнинг тарихий ривожланиш, тадрижий такомил қонуниятларини илмий асосда тушунтириб беролмади.

Герценнинг 40-йиллар охиридаги эстетик қарашларида 1848 йилги француз буржуа революциясининг таъсири сезилиб туради. Мутафаккир буржуа революциясининг бутун зиддиятлари ва фожиасини ўз кўзи билан кўрди, унга маълум даражада фаол аралашди. Бу воқеалар Герценнинг фалсафий, ижтимоий қарашларидаги сингари, унинг эстетикасига ҳам ўз таъсирини ўтказмасдан қололмас эди.

Маълумки, Герцен 1848 йилги француз буржуа революцияси мағлубиятга учрагач, ўз қарашларида тушқунликка йўл қўйди. Герценга буржуазия тартиби баъзан мустаҳкам бир тарихий босқич бўлиб туюлди, шу сабабли у инсоният, абадий бўлмаса-да, анча узоқ вақт ана шу босқичдан чиқолмай қолади, деб ҳисоблади. Герцен инсониятнинг маънавий ривожланиш истиқболига ҳам ана шу хилда тушқунлик нуқтан назаридан ёндашди. Бу билан у ўзининг 40-йилларнинг бошидаги материалистик эстетикасидаги асосий принципларнинг бирини маълум даражада чекинди. Юқорида қайд этилганидек, Герцен 40-йилларнинг бошида табиат ва ҳаёт гўзаллигининг манбаидир, санъатнинг ривожланиши чексиз истиқболларга эга, деган хулосага келган эди. Бироқ 1848 йилги воқеалардан сўнг, буржуазиянинг социализм ҳақидаги пуч гаплари таъсирида, халқ ҳаётини гўзал қилиш йўлидаги бош қийинчиликларни кўра билмади. У, халқ ҳаётини гўзал қилишдек олий мақсадга эришмоқ учун озчиликни ташкил этган илгор кишиларнинггина ҳаракати кифоя қилади, деб ҳисоблади.

Лекин Герцен эстетикасининг бу даврдаги асосий тенденцияси бу эмас. У санъатнинг тарихий ривожланиш ва гўзаллик идеали чексиз истиқболларга эга, деган фикрни илгари сурабошлайди. Ўзининг «Нариги қирғоқдан» деган китобида цивилизация «...фикр сингари,

санъат сингари чексиз» деб ёзган эди. Герцен цивилизацияни санъат сингари чексиз дейиш билан, аввало, санъатнинг кенг имкониятларини таъкидлайди ва уни узлуксиз равишда ижодий ривожланида деб тушунади; бу тушунча Герцен эстетик қарашларининг асосидир.

Герценнинг фикрича, («Нариги қирғоқдан» асарига) инсон ўзига нимаки маъқул бўлса, ўшаларнинг ҳаммасини сақлаб қолишини истайди; чунончи, инсон туғилиши — абадий ҳаёт кечирсам дейди, севишди — бутун умри давомида севишни ва сеvimли бўлиб қолишни хоҳлайди... Афсуски, бундай турғунлик ҳаёт руҳига зиддир — ҳаёт инсонга яшаш, завқланиш қобилиятини ҳадя қиларкан, умрининг ҳам, завқланишнинг ҳам қанчалик давом этишининг кафилигини олмайди. Бутун жонли нарсаларнинг тўхтовсиз ҳаракати, узлуксиз ўзгариб туриши туфайли табиат янгилашиб, доимо кўркем ва навқирон бўлиб боради.

Чернышевский Герценнинг бу фикрини давом эттириб шундай хулосага келади: ҳар бир авлоднинг гўзаллиги фақат ана шу авлод учунгина хос, унинг ўсишига, эстетик эҳтиёжига мос... Кейинги авлоднинг ҳам ўзига хос, янги гўзаллиги бор, бу гўзаллик унинг ҳам ўсишига ва эстетик эҳтиёжига мос. Шуниси таажжубки, гўзаллик кун сайин янгилашиб боради, у бугунги куннинг талабига шавқ-завқ бахш этиб йўқолади, эртага эса янги кун бошланади, унинг талаблари бошқача, бу куннинг талабларини фақат янги гўзаллик қондира олади.

Шундай қилиб, Герцен француз буржуа революциясидан кейинги даврдаги эстетик қарашларда тушқунликка ва баъзи бир иккиланишларга йўл қўйган бўлса-да, санъатнинг ривожланишини умуман тўғри тушунган эди.

Герценнинг ижтимоий-сиёсий қарашлари ва фаолияти 50-йилларга келиб анча ўзгарди, эстетикасида ҳам революцион-демократик элементлар ва тенденциялар кучайди.

Герцен эстетикасининг революцион ва материалистик характери янгининг туғилишидаги азоб-уқубатдан бунёдга келадиган гўзаллик ҳақидаги тушунчада айниқса яққол кўзга ташланади. Бу нараса «Ўтмиш ва ўйлар»да ўз ифодасини топган. Герцен бундай дейди: «...Бизнинг устоимиз, кекса реалист Гётега шоншарафлар бўлсин: у ифбатли романтик қиз билан ҳомиладор хотинни бир қаторга қўйишга журъат этди ва ўзининг қудратли шеърлари билан бўлажак онанинг ҳомилали қаддига ҳайкал ясаб, уни навқирон аёлнинг сарв қоматига тенглаштиришдан кўрқмади.

Ўтмиш фароғат хотираси билан бирга муҳаббат машаққатларига, унинг бутун оғирлигига бардош бераётган, гўзал-

лигини, вақтини қурбон қилаётган, не-не азият билан кўксидан жигарпорасига сўт бераётган аёл ҳақиқатан энг нафис, энг таъсирли образлардандир».

Шундай қилиб, Герценнинг фикрича, ҳусн-камолни паймол қила оладиган қийноқ, жафо, жубат янги ҳусннинг, янги гўзаллиқнинг туғилиш манбаи бўлади. Герценнинг бу фикри «Соф санъат учун», «Санъат санъат учун», «Гўзаллик гўзаллик учун» деган принципга амал қилувчи буржуа эстетларининг қарашларига зиддир.

Герцен воқеликни кураш ва фожиа орқали ажс эттиришнинг гоят катта аҳамиятга эга эканлигини уқтириб, адабиёт ва ҳаётда ҳажвнинг, кулгининг жуда муҳим роль ўйнашлигини ҳам таъкидлайди. Унинг фикрича, кулги ҳажв ижтимоий ҳаётнинг эскирган, ўлган ёки ўлиб бораётган, бироқ шунга қарамасдан ҳокимлик учун курашувчи унсурларига нисбатан юзага келади. Ҳажв, кулги ана шу эскиликка, ўлиб бораётган унсурларга қарши қаратилган бўлади.

Герцен, бошқа улуг революцион-демократлар сингари, буржуа эстетикасининг кулги беозор нарсасидир, шу сабабли у муҳим ижтимоий аҳамиятга эга эмас, деган нотўғри фикрига қарши кескин курашди. У «Колокол»нинг «Смесь» («аралашига») бўлимида бундай деб ёзган эди: «Кулги эскирган ва ҳали аллақайси харобага таяниб янги ҳаётнинг ўсишига тўсқинлик қилаётган... иллатларга қарши курашда қудратли қуроллардан биридир... Кулги, умуман, ҳазилакам гап эмас ва биз уни қўлдан қўймаймиз. Кулги тарихи ёзилса гоят ажойиб иш бўлур эди. Черковда, саройда, фронтида, департамент бошлиғи олдида... ҳеч ким кулмайди. Помешчиклар бор жойда крепостной хизматчилар ҳатто кулимсираш ҳуқуқига ҳам эга эмаслар. Фақат тенг кишиларгина бир-бирларидан кулишади... Кулги кишиларни тенг қилади, бу эса юқори табақага мансуб одамларга ёқмайди; улар ўз иззат-этиборларининг камайиб қолишдан қўрқадилар».

Эстетиканинг бир муҳим масаласи тарихда кўпчилик философларнинг диққатини ўзига тортган. Бу, келажакда халқ оmmasи амалга оширадиган революция маданият ва санъатни янада яшнатиб юбора оладими, ижодни ўстирадими, шахснинг эстетик эҳтиёжини қондира билладими, — деган масала эди. Герцен ҳам бу масалага қайта-қайта мурожаат қилади, лекин уни 60-йилларгача тўғри ҳал этолмади.

Герцен 60-йилларга келиб эстетиканинг бир қанча масалалари, жумладан юқоридаги масала бўйича аниқ ва умумлашган хулосага келди. Герценнинг фикрича, революцион пролетариат раҳбарлик қилган халқ ommasининг ҳаракатигина чинакам ижодий санъатни юзага келтиришда замин бўлади ва бу ҳаракат ўт-

миш санъатининг бебаҳо ёдгорликларини кўз қорачиғидай асрашга ёрдам беради. Фақат халқ оmmasининг фаол ҳаракати ҳаётни тубдан ўзгартириб юборишга, унинг гўзаллигидан барча жишиларни баҳраманд қилишга қодирдир.

Герцен санъатнинг халқчиллиги, унинг миллий характери масаласига революцион-демократизм позициясида туриб ёндошди.

В. Г. Белинский сингари, Герценнинг фикрича ҳам, санъат халқ характери-нинг энг яхши хусусиятларини акс эттириши ва уни очиб бериши керак. Ҳақиқий санъат ҳамма вақт ўзида халқнинг миллий характери-ни акс эттириши лозим; санъатнинг қудрати, таъсирчанлиги ҳам шу билан белгиланади.

Герцен «француз, инглиз мақомига, немис қолипти»га солинган сунъий маданият ва санъатни халққа тиқиштириш каби космополитик уринишларни жиддий равишда қоралаган эди. Унинг тушунчасига кўра илгор санъатнинг энг муҳим сифати халқ ҳаётини ҳаққоний равишда акс эттириши билан белгиланади. Чинакам шоир ва санъаткор ўзининг ҳақиқий асарларида доимо халқчилдир, — деб ёзган эди Герцен «Ўтмиш ва ўйлар» китобида. — Санъаткор ўз ижодида, у ўз олдига қандай мақсад ва фикрни қўйган бўлмасин ёки у хоҳлайдими-хоҳламайдими, бундан қатъи назар, халқ характери-нинг қандайдир бир томонини акс эттиради.

Герцен рус адабиёти ва санъатининг халқчиллиги учун курашди, санъатнинг ғоявий бўлишини ёқлаб ёзган кўп мақолаларида рус санъатининг илгор ғояларга содиқлиги, инжимоий ҳаётга актив таъсир этиши, халққа садоқати ва чуқур реализми билан жаҳон санъати ривожланишига улкан ҳисса қўшганлигини ҳамма вақт таъкидлар эди.

Герцен В. Г. Белинский йўлидан бориб, санъат ва адабиётда танқидий ре-

лизм принципларини ҳимоя қилди. Белинский сингари, Герцен ҳам санъатнинг ҳаёт билан узлуксиз алоқада бўлишини маҳкам туриб тарғиб этди, адабиётни илгор ғояларни тарғиб қилишда ва бу ғояларни ҳимоя қилишда сиёсий минбар деб ҳисоблади.

Герцен бадий образларнинг ҳаққонийлиги, асарнинг юксак ғоявийлигини биринчи планга қўяди. У «Соф санъат учун» деган реакцион идеалистик назарияга қарши жиддий равишда кураш олиб бориш билан бир қаторда, натурализмга, ҳаётни шунчаки расмга туширишга қарши исён кўтарди.

Герцен, санъаткор сифатида, образ характери-нинг бутун моҳиятини лўнда ва аниқ ифодалай билар, образни ундаги энг муҳим хусусиятларни қамраб олган ҳолда, бир нечта сўзлар билангина намоян қилишнинг уйдасидан чиқар эди.

В. И. Ленин Герценнинг ижодий фаолиятини юқори баҳолаган эди. У ўзининг 1912 йилда ёзган «Герцен хотираси» деган машҳур мақоласида улуг рус революцион-демократининг бутун фаолиятини атрофлича ёритиб берди. В. И. Ленин Герцен ижодининг бўш томонларини ва мутафаккирнинг нақилланишларини очиб айтиб, шу билан бирга унинг ғоявий юксалишида илгари қараб интилувчи илгор тенденцияларни яққол кўрсатади. Улуг дохий ўша мақолада Герцен ҳақида шундай дейди: «У либерал буржуазиянинг помешчиклар подшоҳи билан битишуви учун эмас, балки халқнинг чоризм устидан ғалаба қозониши учун курашди. У революция байроғини кўтарди» (Асарлар, 18-т. 17-бет).

Александр Иванович Герценнинг туғилганига 150 йил тўлди. Совет кишилари улуг рус революцион-демократи, машҳур философ, оташин публицист ва адабиётчи Герценнинг туғилган кунини улуг ҳурмат билан нишонлайдилар.

Собир қаҳқаҳалари

Совет Иттифоқи халқлари Озарбайжон халқининг машҳур сатирик шоири Мирзо Али Акбар Собир Тоҳирзоданинг юз йиллик юбилейини нишонламоқда.

Собир Тоҳирзода 1862 йилда Озарбайжоннинг Шимохий шаҳрида туғилган. Унда шеърга ҳаяас барвақт уйғонади, 8 ёшида шеър айта бошлайди. 12 ёшларида Ширвон шаҳрининг машҳур фузалоси шоир Саид Азимдан таълим олади. Еш Собир ўзининг ўткир зеҳни ва зақоси билан устозининг диққатини жалб этади. Устоз Саид Азим шоирдини рағбатлантириб, форсидан таржималар қилишга даъват қилади. Собир шоир сифатида тобора камол топиб, устозининг шеърларига назиралар ёзади. Ҳатто устози Саид Азим ҳам Собирнинг баъзи шеърларига назиралар ёзиб, шоирдиннинг етуқлигини тасдиқлайди.

Ўсмирнинг илми ва шеърятга рағбат кўрсатиши отасига ёқмайди. У ўғлини мактабдан чиқариб олиб, савдо-тижорат ишларига қўяди. Аммо бу ҳам ёрқин талантни сўндира олмайди. Еш шоир тинмай мустақил мутолаа қилади.

Собир 23 ёшида Эрон ва Туркистонга саёҳат қилади. Эроннинг қатор шаҳарларида, шунингдек Бухоро, Самарқанд, Марв ва Ашхабодда бўлади. Орадан бирмунча вақт ўтказиб Карбалого сафар қилади. Саёҳатлар шоирнинг фикр доирасини кенгайтиради. У мусулмон шарқини кезиб, ҳамма жойда зулму зулматни, очлик-кашшоқликни, хурфот ва мутаассибликни кўриб, чуқур қайғули ўйларга ботади.

Собир Тоҳирзода 1901 йилда Озарбайжоннинг машҳур шоирларидан Аббос Сиҳат ва Муҳаммад Тарроҳлар билан танишади. Улар билан яқин дўст, маслакдош бўлиб қолади. Бунгача Шарқ ўлкаларини кезиб, ҳаётни зийраклик билан мушоҳада қилиб юрган шоир эндигина ўт олган гулханга ўхшарди. Бу гулханнынг ловуллаб кетиши, йўлда учраган ҳамма чиркинликларни ёндириб юбориши учун енгил бир шабада кифоя эди. XX аср бошларида Бокуда нашр этила бошлаган «Мулла Насриддин» деган сатирик журнал бу гулханнынг гуриллаб кетишига сабаб бўлди. Агар «Мулла Насриддин» журнали қоронғи ва сокин кечада гулдираган момақалдироқ бўлса, Собир уни ялт этиб ёритган, тушган ерини ёндирган яшин эди.

Собир «Мулла Насриддин» журнали чиқмасдан олдин ҳам лирик шеърлар ёзиб юрган эсада, ўзини танита олмаган эди. Унинг ўз ватанида, шунингдек Туркистонда шуҳрат топишига кўпроқ заҳаролуд сатираси сабаб бўлди.

Собир сатирасининг фазилати шундаки, у шеърни ҳаммаша салбий қаҳрамон тилидан ёзади; уни рўйроост сўзлатади. Душман беихтиёр ўз-ўзини фош қилади, ички чиркин оламни ўзи очиб беради. Собирга хос бу йўл шеърни таъсирчан қилади, ўқувчида нафрат хисси уйғотади.

Мана бир зарпараст образи. Бу тил учун оламда пулдан кўра муқаддас нарса йўқ. У зоҳиран мўмин-мусулмон бўлиб кўринса-да, аслда пулга чўқинади. Унинг дини ҳам пул, имони ҳам пул, Маккаю-Мадинаси ҳам пулдан иборат.

Яхшиси, бу пулпараст ўзи сўзласин:

Нури чашмониммисан, э пул, ё
жониммисан?!
Исматим, номусим, ирзим, ғайратим,
қониммисан?!
Хурматим, фахрим, жалолим,
шавкатим, шониммисан?!
Мусҳафим, Маккам, Мадинам, қиблам,
аркониммисан?!
Мазҳабим, динимми, оинимми,
имониммисан?!

Собир сатирасини ўқиган кишининг беихтиёр кулгиси, хандон уриб кулиши табиий, шу билан бирга, бундай шеърлар мутолаасидан киши ўйга толади, инсоннинг бу даражада юз тубан кетишини кўриб одамни ғам босади.

Пулшараст — Собир яшаган даврдаги ҳукмрон синфнинг бир намояндаси эди. Энди бундан кўра «маданийроқ», заводчи, фабрикант образини кўрайлик. Ўзларини «миллатининг отаси» ҳисоблаган бу тоифа инсонлигининг ўлчови деб пулни билади. Уларнинг наздида одам бўлиш учун аввал пулдор бўлиш керак. Пули, молу дунёси бўлмаган фаъла (ишчи)нинг ўзини инсон деб юриши фабрикантнинг ақлига ҳам сиймайди. Шунинг учун фабрикадан фаълага кибру ҳаво билан бундай дейди:

Фаъла ўзуни сан-да бир инсонми
сонирсан?!
Пулсиз киши инсонлиги осонми
сонирсан?!
Инсон ўлонни жоҳу жалолли керак
ўлсун,
Инсон ўлонни давлату моли керак
ўлсун,
Ҳиммат демарам, эвлари олғи керак
ўлсун.

Боқунинг нефтчи бойларига ишчининг бош кўтариб инсоний ҳуқуқларини талаб қилиши ёқмаганидек, умуман халқнинг эҳтиёжлари ҳам бегона эди. Бу Собирнинг «На ишим вор!» радифли сатирик шеърада зўр маҳорат билан фош этилган. Бу шеър майдонга чиққандан сўнг «миллат хомийлари»нинг афти-башараси баралла кўриниб қолади.

Мана шу ажойиб шеърнинг бир банди:

Мяллат неча торож ўлур ўлсун, на
ишим вор?!
Душманлара муҳтож ўлур ўлсун, на
ишим вор?!

Қўй, ман тўх ўлур, ўзгалар ила нади
корим,
Дунёву жаҳон оч ўлур ўлсун, на
ишим вор?!

Собир Тоҳирзоданинг инсонпарварлиги, меҳнаткаш омманинг оғир аҳволини кўриб чуқур қайғуга чўмгани, унинг ҳар бир шеърида очиқ кўриниб туради. Ўша вақтда кўча-кўйларда хор-зор бўлиб юрган истиқболсиз болалар ҳаёти Собирни айниқса кўп ташвишга соларди. Шунинг учун шоир «Чужуқ» (бола) радифли шеърида:

Эй дарбадар кезуб юраги қон улон
чужуқ!
Бир луқма нон учун кузи гирён ўлон
чужуқ! —

дея ҳасрат-надомат билан куйлайди.

Собир Тоҳирзода ўз замонидаги ҳоқим синфнинг адолатсизлигига қарши мардонавор кураш олиб борди.

Оғир ва мусибатли ҳаёт кечирган эҳтиросли шоир ва курашчи Собир Тоҳирзода узоқ давом этган хасталикдан сўнг 1911 йилда вафот этди.

Собирнинг оташин сатирасида ёлғиз Озарбайжон халқининг бошига тушган кўргуликларгина эмас, Туркистон зами-нидаги ижтимоий иллатлар ҳам ўз инъикосини топди. Шунинг учун ўзбек зиёлилари, шоирлари Собир ижодига юксак баҳо берадилар. Ўзбек сатирасининг ривожига Собир Тоҳирзоданинг таъсири жуда зўр. Буни шоирларимиздан Оразий, Ҳайратий, Ҳазилкаш, Ғафур Ғулом, Собир Абдулла ва бошқаларнинг сатирик асарларида очиқ кўриш мумкин. Бизнинг «Муштум» журнали «Мулла Насриддин» анъаналарининг давомчиси бўлганидек, «Муштум»нинг илк авторлари ҳам Собир сатирасининг муносиб давомчилари эди.

Собир Тоҳирзода Озарбайжон халқининг бахт-саодати учун курашган жанговар шоир эди. Унинг бебаҳо, жўшқин сатираси, соғлом кулгилари қалбимизга элгу ҳислар уруғини сепади, биз ҳаминша уни олқаб-олқишлаймиз.

Т. ЖАЛОЛОВ.

Мана чорак асрдан зиёд республикамининг отахон шоир ва адаблари билан бир сафда хассос шоир, моҳир таржимон, ишчан редактор Андрей Митрофанович Иванов бадий ижод соҳасида ғайрат кўрсатиб самарали меҳнат қилиб келмоқда.

Андрей Ивановнинг ижоди Урта Осиё халқларининг ҳаёти, кураши ва меҳнати билан, Ўзбекистондаги социалистик қурилиш билан чамбарчас боғланган. Унинг илҳом манбаи — ягона социалистик оилада коммунистик жамият қураётган халқларимизнинг мустақкам дўстлигидир.

Поэзия мухлислари шоирнинг «Исён», «Маҳбуба», «Қопқадаги учрашув», «Шу йилнинг кузи», «Қорли Чотқол этакларида» ва «Қирлар қаҳри» поэмаларини ҳавас билан ўқийдилар. «Исён» поэмасида 1919 йили Тошкентда бўлган оқғвардиячилар фитнасининг бостирилиши акс эттирилган. «Қопқадаги учрашув» поэмасининг қаҳрамони врач Алексей Краснов ҳарбий хизматдан бўшагач, ўзбек қишлоғига келиб, маданий фронтда фидокорлик кўрсатади. «Қорли Чотқол этакларида» поэмасида ўзбек қишлоғидаги коллективлаштириш ва ўткир синфий кураш даври жонланади. Поэма қаҳрамонлари — камбағал деҳқонлар комсомол қиз Маҳбуба этакчилигида бойлар устидан ғалаба қозонадилар.

Ўз поэтик манерасига эга бўлган лирик шоир Ивановнинг «Осиё торлари», «Мирзачўл баҳори», «Серқуёш водийларда», «Оролда март», «Тикка қуёш» ва «Иштиёқли баҳор» тўпламларига кирган шеърлари серманзаралиги, сербўёқлиги, серзавқлиги билан мароқлантиради.

А. Ивановнинг «Ажойиб болалар», «Толя ҳақида», «Оқтош» ва «Пахтазорга меҳмон бўлиб борамиз» асарлари кичкинтойларимизнинг севиқли китобларига айланган. Шоир рус китобхонларини ўзбек классик ва совет поэзиясининг энг яхши намуналари билан таништиради. А. Иванов опера либреттоси жанрида ҳам қалам тебратиб, «Тонг», «Данко», «Она» либреттолариини ёзган.

Талантли шоир ва серғайрат ташкилотчи қаламкашимиз, оғамиз Андрей Митрофанович Ивановга 60 ёшга тўлган кунини Ватанимиз ва халқимиз саодатига ҳормайтолмай хизмат қилиши учун янгидан-янги ижодий муваффақиятлар, сиҳат-саломатлик, узоқ умр тилаймиз.

Андрей ИВАНОВ

Терим тонги

Япроқларни юлиб шўх шамол
Бисотини тўплайди боғда.
Тонг уйғониб кўрсатар жамол,
Шудринг тарқар намхуш тупроқдан.

Кампир тонгда уйғонди чўчиб,
Одатича, терим палласи
Уйғотмоқчи эди уй ичин:
Кутар ахир пахта даласи.

Ташқарида ҳурпайиб каптар
Сув ютади, кўзлари сархуш,
Кампир келин хонасин очар,
Ҳеч кимса йўқ, ўринлари бўш.

Боғ томонга очди дарчани,
Шудринг босган майсалар юзин.
Ўғил, келин, неvara қани?
Кўрди фақат уч оёқ изин.

САИЕР таржимаси.

Балиқови

Осмондек тиниқдир мовий тўлқинлар,
 Орол денгизида бошланар саҳар,
 Қайиқлар сузади камондек енгил,
 Елканларин эгар тегажақ, шўх ел.
 Юк ортиб қайтмоқда қайиқлар тонгда,
 Балиқ исин олиб учар шаббода.
 Бортгача чиқади тўлқин-ғалаён,
 Балиқчилар хурсанд, жўтарар сурон.
 Мана яқинлашар соҳилга қайиқ,
 Болалар қийқирав чағалай янглиғ.
 Бир ҳафта ов қилмоқ — эмасдир осон.
 Денгизда сузганга бу албат аён!..
 Ясанган чиройли қизлар, жувонлар
 Соҳилда терилмиш худди маржонлар.
 Қанчалар шириндир, қанчалар лаззат
 Севимли ёр билан учрашмоқ бу лайт.
 Юк машиналарга ортаркан балиқ, \
 Шўх қозоқ қизлари куйлашар қўшиқ.
 Ов шундай соз бўлгач — элда тантана,
 Қайиқлар денгизга қайтади яна.

Э. ВОҲИДОВ таржимаси.

Сувчи

Қўлларига иягин тираб
 Тикилмасин тепа қанча лол.
 Тун сочини оҳиста тараб
 Водий узра инар бемалол.

Узоқларда йилтиллер чироқ,
 Сувчи эгат оралаб юрар.
 Қалби тошқин, у кезар уйғоқ
 Тонг юлдузи сўнгунга қадар.

Сув ажойиб жўшқин бир куйчи,
 Қўшиқлари этар маҳлиё,
 Ғўзасига сув тарар сувчи,
 Ҳар томчи сув ўлчоғлиқ гўё.

ГУЛЧЕҲРА таржимаси.

Озод ШАРАФИДДИНОВ

Замон — қалб — ПОЭЗИЯ

Улуғ замонага қутлуғ тарона

60-йилларнинг боши адабиётимиз тарихига шеър фасли бўлиб кирса ажаб эмас... Кейинги йиллар поэтик жиҳатдан жуда баракали бўлди. Газета ва журнал саҳифаларида босилиб турган юзлаб, эҳтимолки, минглаб шеърлардан ташқари жуда кўп тўпламлар нашр қилинди. Кейинги бир-икки йил ичида тўплами чиқмаган бирон шоир қолмади десак бўлар. Ҳатто анчадан бери поэзиямизнинг умумий хорида овози эшитилмай келадиган Ғайратий, Эминжон Аббос, Ғулом Шоди каби шоирлар ҳам янги асарлар яратишди. Бу баракали ижодий ҳосилнинг энг қувончли томонларидан бири шундаки, унда ёшларнинг ҳиссаси ҳам катта. Шу йилларда Эркин Воҳидов, Сайёр, Азиз Абдураззоқ, Теша Сайдалиев, Охунжон Ҳакимов, Хайриддин Салоҳ, Гулчеҳра ва бошқаларнинг илк китоблари билан танишдик. Ҳозирча тўплами чиқмаган, аммо дуруст-дуруст шеърлари билан эътибор қозонаётган кўпгина ёшлар ҳали навбат кутиб турибди. Поэзияга дадил кириб келадиган бу пишиқ ёшлар колоннасидан қувонмай бўладими? Ахир у — поэзиямиздаги бугунги ижодий активлик, поэзия чўққиларини эгаллаш учун бораётган жанговар ҳужум ўтинчи нарсаси эмаслигидан, поэзиямизнинг эртасига ҳам катта умид билан қарашимиз мумкинлигидан гувоҳлик беради. Ижодий активлик бугунги поэзиямизнинг характерли сифатларидан биридир. Шу ўринда қонуний савол туғилади: ҳўш, нега энди поэзияда бирдан ана шундай кўтарилиш бошланди? Қисқагина муддатда ижтимоий салмоққа эга бўлган ўнлаб поэтик тўпламлар пайдо бўлганининг боиси нимада? Бунинг сабабини сўнгги йиллардаги умумий ҳаётимиздан, Ватанимизда ҳўш сураётган ижодкорлик руҳидан кидириш жерак. Поэзиядаги ижодий актив-

лик кўпмиллатли совет адабиётидаги умумий кўтарилишнинг бир кўриниши, ҳолос. Адабиёт эса сўнгги йилларда шундай кенг имкониятларга, шундай ажойиб янги шароитга эга бўлдики, унинг дадил қадамлар билан ривожланмаслиги мумкин эмас эди.

XX съезддан кейин мамлакатимизда коммунистик қўрилиш тез суръатлар билан авж олиб кетди. Коммунистик партия социалистик жамиятнинг янада ривожланишини таъминлайдиган қатор революцион тадбирларни амалга оширди: саноатни, қишлоқ хўжалигини бошқариш қайта қўрилди, халқ хўжалигини ривожлантиришга қаратилган кўпгина қатъий ва конкрет ишлар қилинди, ўн миллионлаб тектар бўз ва қўрққ ерлар ўзлаштирилди, халқнинг моддий фаровонлигини таъминловчи чоралар амалга оширилди, иш куни етти соат бўлиб қолди, солиқлар бекор қилина бошлади. 50 миллионга яқин одам янги уй-жойларга кўчиб кирди, халқ маорифи қайта қўрилди, унинг халқ ҳаёти билан алоқаси мустаҳкамланди, совет фанининг мислсиз ривожланиши учун ҳамма шароитлар яратилди, натижада илмдаги, техникадаги жуда катта муваффақиятлар Юрий Гагарин ва Герман Титовнинг космосга парвози учун йўл очди. Буларнинг барчаси партия раҳбарлигида ижодий таъаббусни кенг авж олдириш шиори остида, ҳаётда ленинча нормаларни тиклаш шиори остида амалга оширилди. Шу революцион ўзгаришлар натижасида XXII съезд коммунизм қўрилиши Программасини қабул қилди. Давримизнинг коммунистик Манифести деб аталган бу буюк ҳужжатда Ватанимиз босиб ўтган тарихий йўл умумлаштирилган, халққаро илмчилар ҳаракатининг ўсиши учун муҳим аҳамиятга эга бўлган назарий ҳудосалар чиқарилган, социализмдан ком-

мунизмига ўтишнинг амалий плани чизиб берилган. Шу революцион ўзгаришлар натижасида янги одам — коммунистик жамиятнинг актив қурадиган ва унда яшайдиган одам характерининг шаклланиши тезлашди. Меҳнатга коммунистик муносабат, маънавий бойлик, чуқур гуманизм ва интернационализм, коммунистик принципиаллик, ҳалоллик ва тўғрилиқ, ҳаёт гўзаллигини чинакамига идрок этиш, оптимизм каби фазилатлар янги одам характерининг энг муҳим томонларига айланиб бормокда. XXII съездда совет халқининг маънавий савияси қанчалик юксалганини кўрсатувчи кўпгина фактлар келтирилди. Ҳозир Совет Иттифоқидаги ишчиларнинг 40 проценти, колхозчиларнинг 23 проценти ўрта ва олий маълумотга эга экан! Ҳозир қишлоқ жойларида 115 минг клуб, маданият саройи ва уйлари, 100 мингдан ортиқ кутубхона бор экан!

Буларнинг барчаси адабиётга битмас-туганмас озик ва илҳом бағишлади. Ижтимоий ҳаётнинг мазмунан бойигани адабиётда ҳам шунга мувофиқ ўзгаришлар тулдирди. Айниқса, адабиёт олдида шахсга сиғиниш йиллари қўйилган сунъий ғоялар олиб ташлангач, совет ёзувчиларининг ижодий активлиги ва ташаббуси учун ҳам кенг йўл очилди.

Шахсга сиғиниш адабиётимиз танасида ёқимсиз жароҳатлар қолдирди. Тўғри, шахспарастликнинг зарарли таъсири совет адабиётини ривожланишдан тўхта-тиб қозолгани йўқ. Ойбенининг «Навойи» ва «Қутлуг қон» романлари, Ғафур Ғулломнинг энг яхши шеърлари, Ҳамид Олимжоннинг ватанпарварлик туйғуси билан суғорилган жўшқин поэзияси, Абдулла Қаҳҳорнинг «Қўшчинор чироғлари», «Шоҳи сўзана» каби асарлари, А. Мухторнинг «Ода-сингилар» романи, М. Бобоевнинг «Эрон осмони остида» шеърлар цикли ва бошқа бир қатор асарлар айни шу йилларда бутуниттифоқ ўқувчисининг эътиборига сазовор бўлди, ўзбек адабиётининг шухратини жаҳон бўйлаб таратди. Аммо шахсга сиғинишнинг зарарли таъсири бўлмаганда, бу ютуқлар бир неча баробар кўп бўларди, адабиётимизнинг умумий савияси бениҳоя ўсарди.

Хўш, шахсга сиғинишнинг адабиётдаги зарарли таъсири нималарда кўринади? Баъзи одамлар бунга ўша йилларда ёзилган кўпгина асарларда Сталиннинг макталганида деб биладилар. Бу — қисман тўғри. Дарҳақиқат, ўзбек ёзувчиларининг кўпгина асарларида Сталин шахси бир томонлама, бениҳоя бўрттириб тасвирланди, бу эса халқ ва партиянинг хизматларини камситишга олиб келди. Бу, албатта, катта хато эди. Аммо шахсга сиғинишнинг адабиётдаги зарарли таъсири фақат бунда эмас. Унинг энг зарарли томонларидан бири яна шундаки, ёзувчиларнинг халқ ҳаёти билан алоқаси ўша йилларда анча заифлашиб

қолди, воқеликни бутун мураккаблшти, барча қарама-қаршиликлари ва бутун ҳақиқати билан акс эттиришда ҳадиксираш вужудга келди. Шахсга сиғиниш эркин фикрлаш имкониятларини анча торайтириб қўйди, ҳамма нарсани беэзаб, бўяб кўрсатишга ундади. Натижада, урушдан кейинги йилларда конфликтсизлик «назарияси» анча авж олиб кетди. Бу «назария» ёзувчидан ҳаётий қийинчиликларни, мураккабликни хас-пўшлатини талаб қиларди. Шундай асарлар вужудга кела бошладики, уларнинг қаҳрамонлари сира хато қилмайдиган, сира адашмайдиган, ҳамма вақт энг тўғри таптарини тапириб юрадиган одамлар эди. Бундай қаҳрамонлар биронта жиддий ҳаётий қийинчиликка дуч келмас, биронта мураккаб проблемани ҳал қилмас эди. Кўпичинча инсон учун энг зарур нарсадан — фикрлаш қобилиятидан маҳрум бўларди. Шубҳасиз, бундай фариш-тасифат қаҳрамонлар ўқувчининг муҳаббатини қозониш у ёқда турсин, адабиётдан ихлосини қайтарарди.

Шахсга сиғиниш поэзияга ҳам ёмон таъсир кўрсатди. Поэзияда қуруқ тантанабозлик ва дабдаба, ҳиссиз риторика ва декларативлик авж олди. Поэзия инсон қалбининг бадиий ифодаси бўлиши керак бўлгани ҳолда, оддий ҳақиқатларни қофиялашдан нарига ўтмайдиган эхтироссиз шеърлар кўп ёзиларди. Чуқур фикрлар, уткир умумлашмалар, чинакам ҳис ва туйғулар шеърларда кам учрарди. Ҳаёт ҳақида жиддий ўйлашга ўргатмайдиган, инсон қалбининг ҳамма бойликларини ифодаламайдиган ялтироқ, хотиржам, совуқ ва бепарво поэзия анча кенг тарқалган эди.

Партиянинг XX съезди шахсга сиғинишнинг катта журъат ва чинакам мардлик билан фош қилди, ҳаётимизнинг ҳамма соҳаларида ленинча нормаларни тиклади ва шахсга сиғинишнинг адабиётдаги зарарли оқибатларини ҳам бартараф қилишга йўл очди. Партия Марказий Комитети ва шахсан Н. С. Хрущев адабиёт ва санъат масалаларига алоҳида эътибор бермокда. Н. С. Хрущевнинг «Адабиёт ва санъатнинг халқ ҳаёти билан алоқасини мустаҳкамлайлик», «Халққа хизмат қилиш — совет ёзувчиларининг юксак бурчидир», «Санъат ва адабиётнинг янги муваффақиятлари сари» деган китоблари, шунингдек М. А. Шолоховнинг уйига меҳмон бўлиб борганда сўзлаган нутқи бошдан-оёқ санъат ва адабиётга ленинча ғамхўрлик билан суғорилган.

Мамлакатимиз ҳаётида юз берган улкан тарихий ўзгаришлардан озиқланган, партиянинг кундалик ленинча ғамхўрлигидан рағбатланган адабиёт янги шароитда жиддий юксалиш йўлига қадам қўйди. Поэзиямиздаги бугунги ижодий активлик ана шу қадамнинг илк самараларидандир.

Поэзиядаги ижодий активлик янги эс-

тилишмоқда. Поэзиянинг қизиқиши доирасининг кенгайиши, шоирнинг ҳаётнинг ҳамма томонлари ҳақида ўйлаши, фикрлаши учун кенг имкониятлар вужудга келгани тематик диапозонни кенгайтирди. Сўнгги йиллар поэзиясида аввалги даврда қаламга олинмаган ёки кам ишланган мўлгина темалар шоирларнинг диққат марказига турди. Бир вақтлар темаларни тор, шахсий интим темалар ва сиёсий темалар деб ажратилиш, шунга кўра шеърларни ҳам интим шеърлар ва сиёсий шеърлар деб бўлиш расм эди. Бунда, мўлгина, инкалови бир-бирига қарама-қарши қўйилар, муҳаббат ва бошқа туйғулар билан боғлиқ бўлган темалар анча камситилар эди. Бу ижодий практикада шунга олиб келган эдики, қаламга олиш мумкин бўлган ва четлаб ўтиш лозим бўлган темалар пайдо бўлиб қолган эди. Ижодий ташаббуснинг ўсиши, шоирнинг ҳаёт билан алоқасининг мустахкамланиши, поэзия имкониятларининг кенгайиши ана шундай сунъий чекланишга барҳам берди. Бу эса поэзиямиз уфқини анча кенгайтирди. Бугун биз инсон меҳнати ва муҳаббати ҳақидаги, яхшилик ва ёмонлик тўғрисидаги, садоқат ва нафрат, дўстлик ва қардошлик ҳақидаги шеърларни кўплаб учратамиз. Айниқса, поэзиямизнинг жанговарлиги ошганини, унинг замон ва жаҳон олдидаги масъулияти ошганини шундан ҳам кўриш мумкин. Сўнгги йилларда халқаро тематика ўзбек шоирларининг энг муҳим темасига айланиб бормоқда. Социализм йўлдан бораётган халқларнинг ҳаёти ҳам, революционер Кубанинг тақдири ҳам, Осиё ва Африка халқларининг колониализмга қарши мардона кураши ҳам, жаҳон халқларининг империалистларга қарши тинчлик учун олиб бораётган жанги ҳам бугун ўзбек шоирининг диққат марказида турипти. Шоир Ҳамид Ғулом колониализмга қарши мустақиллик ва тинчлик учун кураш руҳи билан сугорилган «Ўғиллар уйғоқ» циклини яратди. Зоҳиджон Обидов ва Дўлпан Файзиев қардош хитой халқининг ҳаётини акс эттирувчи, дўстлик ва пролетар интернационализмга ғояларини куйловчи шеърлар эълон қилди. Миртемир, Зулфия ва Шукрулло ҳам шу муҳим темани бойитувчи поэтик асарлар яратти. Мен поэзиямизнинг тематик диапозони кенгайгани ҳақида гапирар эканман, атайин халқаро тематикани, тинчлик ва дўстлик темасини алоҳида таъкидламоқдаман. Чунки бу поэзиямизнинг савияси ошганини, жанговарлик руҳи кучайганини, жаҳон халқларининг тақдир билан чуқур қизиқа бошлаганини курсатади. Яна шуниси қувонарлики, бундай асарларнинг кўпчилигида ўткир сиёсий темалар шоирнинг қалби орқали ўтади, бинобарин, унинг шахсий темасига айланиб кетади. Биз мўлгина шеърларда авторнинг тинчлик ва дўстлик ҳақида самимий, юракдан чиқариб, ўз

шахсий илми ҳақида гапиргандек куйлаганини кўрамиз. Буларнинг барчаси чинакам замонавий поэзия яратиш учун зарур бўлган бир хусусиятни — шеърда шоир шахси билан тасвирланаётган объектив воқеликнинг чамбарчас кўшилиб кетишини таъминлайди.

Менимча, поэзиянинг тематикаси ҳақида гапириб, унда қаламга олинган ҳамма темаларни санаб чиқиш шарт эмас. Аммо яна бир темани таъкидламай илож йўқ. Бу — Ленин темаси. Сўнгги йилларда Ленин темаси поэзиямизнинг марказий темаларидан бирига айланиб қолди. Ғ. Ғуломнинг «Ленин ва Шарқ» китоби, Шайхзоданинг «Мен Ленинни кўрганларни кўрганман», «Ильич қалами», «Харита», «Фақат битта мустасно», «Апрель айёми», «Октябрь — Ленин деман», «Эман дарахти» каби шеърлари, Темур Фаттоҳнинг «Ленин ҳақидаги шеърлар»и вужудга келди. Умуман, буюк доҳий ҳақида анчагина янги шеър яратмаган шоир йўқ. Бу асарлар ҳаммаси бир хил савияда эмас, албатта. Аммо бу ўринда поэзиямизда Ленин темасининг марказий ўрин олабошлани тасодиғий эмаслигини, балки адабиёт тараққиётидаги янги тенденциялар билан боғлиқ эканини қайд қилмоқчимиз. Поэзиянинг ҳаётга яқинлашиши туфайли, шоирлар дунёқарашининг ўткирлашиши туфайли Ленин темаси поэзияда қонуний ўринни эгалламоқда.

Ўзбек поэзиясидаги замонавийлик фақат тематиканинг кенгайишидагина намоён бўлмайди. Замондошимиз образига қизиқишининг кучайиши, унинг маънавий дунёсини тўла ифодалашга интилиш, ҳаёт ҳақида, инсон ҳақида ўйларнинг чуқурлашгани, поэзиянинг интеллектуал савиясининг ортаётгани, маҳорат масалаларига жиддий эътибор берилаётгани, шаблонлар ва штамплар ўрини чинакам образлилик эгаллаб бораётгани, ниҳоят, услублар ва стилларнинг турли-туман, ранг-баранг бўлиб бораётгани ҳам поэзияда замонавий руҳнинг кучайиши туфайлидир.

Ҳа, бугунги поэзиямизда, янги даврнинг мусаффо шабадаларидан тўйиб-тўйиб нафас олаётган поэзиямизда изланиш руҳи ҳукмрон, унинг қалби халққа, коммунизм қурилишига астойдил хизмат қилиш иштиёқи билан тепмоқда; замонавийлик — унинг либоси эмас, қалби; у — тараққиётнинг янги поғонасига даядил қадам қўйган. Бу поғонадан янги уфқлар очилади. Поэзиямиз бу йўлдан бориб, ҳаммага манзур бўладиган, бутун-иттифоқ миқёсига чиқадиған, янги-янги поэтик дурдоналар яратиши мумкин.

Поэзия нимадан бошланади?

Юқорида айтилганлардан «поэзиямиз ҳар қандай қийинчиликларни ортда қолдириб кетишти-да, энди унинг ўсишига ҳалақит берадиган ҳеч нарсa қолмапти-да» деган хулоса чиқариб бўлмайди, албатта. Биз юқорида поэзиямизнинг янги шароитдаги етакчи тенденцияларини қайд қилдик. Бу тенденциялар авайлаб парваришланса яна ривожланиши, жуда ажойиб самаралар бериши мумкин. Аксинча, уларга эътибор берилмаса, анча сусайиб қолиши ва бир қатор салбий тенденциялар ичида йўқ бўлиб кетиши ҳам мумкин. Ҳали бу ижобий тенденциялар йўлида ғов бўлиб турган, поэзиямизнинг юксак чўққиларга кўтарилишига ҳалақит бераётган жуда кўп камчиликлар ҳам бор. Кўпинча, бу камчиликларни пайқаб олиш анча қийин. Бунга баъзан заиф шеърларнинг остида атоқли, хизмат кўрсатган, ҳатто йирик шоирнинг имзоси тургани ҳам ҳалақит беради, баъзан эса ўзимиз ҳам ўртамиёна шеърларга жуда кўникиб кетганимиздан, «ҳа, энди шеър ўзи шунақа бўларкан-да» деб қўя қоламиз. Ҳолбуки, ҳозир, адабиёт олдида турган вазифалар янада мураккаблашиб, янада улугвор бўлиб бораётган бир шароитда сифат масаласи биринчи ўринга чиқяпти. Аммо, афсуски, юқори сифат учун курашга ҳалақит бераётган ўртамиёна шеърлар ҳамон пайдо бўлиб турипти. Баъзи мисоллар келтирайлик. Шоир Уйғуннинг янги тўпламида «Олтин куз. Гўзалдир пахтазор», деб бошланадиган шеърини ўқидик.

Шеърни тажрибали одам ёзгани сезилиб турипти: вазни пишиқ, қофиялари оҳангдор, ўрнида, ҳатто дурустгина поэтик тасвир ҳам бор. Аммо юксак поэзия борми? Биринчи бандда шоир куз келгани ҳақида, пахтазорнинг гўзаллиги ва пахтанинг мўлчилиги ҳақида хабар беради. Бу бандда ҳали бирор янгилик йўқ, бирон чуқур фикр ҳам йўқ. Кейинги бандда бу пахталар эринмай, толмай қилинган меҳнатнинг натижаси экани айтилади. Бунда ҳам ҳали бирон янги фикр, шоирнинг ўзи кўрган, бошқа ҳеч ким кўролмайдиган нарсa йўқ. Пахта толмай, эринмай қилинган меҳнатнинг самараси экани ҳаммамизга яхши маълум. Кейин пахтакорга пахтанинг аҳамияти тушунтирилади — пахтанинг ҳар бир толаси давлатга давлат, халққа куч, юртга савлат кўчиши, пахта — тинчлик ишини мустаҳкамлаши айтилади. Ўйлаш керакки, бу гап пахтакорга ҳам, пахта иши билан шуғулланмайдиган бошқа одамга ҳам яхши маълум. Ниҳоят, сўнгги бобда пахтакорнинг меҳнат туфайли қора тупроқдан олтин ундиргани такрор айтилади ва унга миннатдорчилик билдирилади.

Кўрамизки, шеърда янги, чуқур фикр йўқ, пахтакор меҳнати ҳақида шоир Уй-

ғундан бошқа ҳеч ким айтиши мумкин бўлмаган бирор гап айтилмаган.

Яна бир шеър билан танишайлик, Мирмуҳсиннинг «Ирмоқлар» тўпламида «Ўзбекистон» шеъри бор.

— Ўзбекистон, юртим, шарқли пахлавон —
Ўтмишда хор эдинг, сийнанг дилпора.
Танинган чирмовиқ каби ураган
Қуллик занжирларин қилдинг чил пора.

Уч хонлик қирғини, жангу талашлар
Покиза сийнангдан оқизди кўп қон.
Жаллодлар қўлидан думалаб бошлар,
Топтади заминни ҳар бегу ҳар хон...

Бунда ҳам қофия, вазн жойида, ўхшатиш, сифатлашлар ва ҳатто метафоралар бор. Аммо бу шеър ҳам поэзия намунаси бўлолмайди. Шоир Ўзбекистоннинг ўтмишда хор бўлгани, Октябрь туфайли эркинликка чиққани ва бахтиёр бўлганини айтади. Тўғри фикр, аммо шу фикрни айтиш учун шоир бўлиш шартми? Бу фикр ҳам бизга аввалдан маълум эди-ку! Уни қофиялангани учунгина шеър дейишимиз керакми?

Мен Уйғуннинг ҳам, Мирмуҳсиннинг ҳам бутун икки ҳақида гапирётганим йўқ, балки шу икки конкрет асар ҳақида фикр юритялман. Бу асарлар поэзия намунаси бўлолмайди.

«Қофияси бут бўлса, вазн жойида бўлса, умуман, маъно ҳам бўлса, яна сенга нима керак, нега бу шеърларни поэзия қаторига қўшмайсан?» дейишлари мумкин.

Дарҳақиқат, нега? Назарий китобларда шеърни кўпинча ритмик жиҳатдан уюштирилган эмоционал нутқ деб аташади. Бу — тўғри. Аммо шуниси ҳам тўғрики, ҳар қандай шеър поэзия бўлавермайди. Агар поэзиянинг моҳияти вазн ва тўроқлардан, қофия ва аллитерациялардангина иборат бўлганда, маълум бир маънони маълум бир оҳангда ифодалашдан нарига ўтмаганда, дунёда шоирликдан осонроқ иш бўлмас эди. Агар шундай бўлса, ўртача саводи бор, эси бутун ҳар қандай одамни бир ҳафта ўқитиб, биноийдек шоир қилиш мумкин бўларди. Унга ҳатто чиройли ўхшатишлар, аниқ сифатлашлар, оригинал метафоралар топиш йўлини ҳам ўргатиб қўйса бўларди. Ҳолбуки, ундай эмас. Поэзия газетанинг информация жанридан фарқ қилади. Шоирлик — инсоннинг касб-ҳунарлари ичида энг қийин, мураккабларидан бири. Шоир деган одам алоҳида фикр юритиш қобилиятига, шоирлик талантига эга бўлиши лозим. Талант бўлмаса, ҳар қанча уринган билан чинакам поэзия намуналарини яратиб бўлмайди. Хўш, талант нима? Санъаткорлик талантига Л. Н. Толстой шун-

дай таъриф берган эди: талант «авторнинг дидига қараб, бирон нарсасга астойдил, синчилаб, диққат билан қарай олиш қобилиятидир, бунинг натижасида шу қобилиятга эга бўлган одам диққатини жалб қилган нарсаларда бошқа одамлар кўрмайдиган янги томонларни кўради»¹. Чинакам санъат, поэзия ҳамisha санъаткорнинг воқеликка янгича муносабатидан, янгича қарашидан, янгича фикрлашидан бошланади. Бу ўринда шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, албатта, бу янгича фикрлашнинг, янгича муносабатнинг мазмунини ҳам жуда муҳим аҳамиятга эга. Агар фикрлаш янгича бўлса-ю, аммо у воқеликнинг муҳим, характерли томонларини очишга хизмат қилмаса, аксинча, ҳаёт ҳақида нотўғри тасаввурлар туғдирса, бу ҳолда санъат асари ўз қимматини йўқотиб қўяди. Бинобарин, воқеликка янгича муносабат, янгича фикрлаш дунёқараш билан, санъаткорнинг ғоявий позицияси билан чамбарчас боғлиқлиб кетади. Чинакам шоир шундай шахсни, у ўзининг оригинал фикрлаши билан, предметларга янгича муносабати билан илгор, прогрессив дунёқарашдан келиб чиқиб, бизга воқеликнинг энг муҳим томонларини, биз кўрмаган ёки кўролмайдиган томонларини очиб беради. Чинакам шоир биринчи навбатда мутафаккирдир, ҳаёт ҳақида фикрловчи, унинг устидан ҳукм чиқарувчи философдир, чинакам поэзия эса ҳамма вақт ҳис-туйғуга айланиб кетадиган фикрдан ёки фикрга айланган ҳис-туйғудан иборатдир. Чинакам поэзия ҳамisha чуқур фалсафий умумлашмаларга бой бўлади. Бу умумлашмаларнинг формаси ҳар хил бўлиши мумкин. Ундан қатъи назар, агар умумлашма бўлмаса, шеър шунчаки шеърлигига қўлиб кетаверади, поэзия намунасига айланмайди. Бу фикрни исботлайдиган жуда кўп мисоллар келтириш мумкин. Қўйидаги шеърга эътибор беринг. Уни ёш шоир Эркин Воҳидов ёзган. Шеър «Пўлат» деб аталади:

У даставвал ойболта бўлди,
Сўнг замбарак бўлиб қўйилди.
Қилич ҳам у, милтиқ ва наган.
У бомба ҳам бўлиб портлаган.
Лекин олган жаҳонни фақат
Перо бўлиб қўйилгач пўлат.

Шеърда бирон оригинал ўхшатиш ёки сифатлаш йўқ, охиригича икки мисрадаги метафорани айтмасак, унда поэтик образ деган нарсани тополмаймиз. Аммо шунга қарамай бу шеър чинакам поэзия сафига қўйилади. Чунки у бошдан-оёқ образли фикрлаш асосига қурилган. Шоир пўлат ҳақида гапиради, унинг шу пайтгача бизнинг эътиборимиздан четда қолган хусусиятларини топган ва бу ху-

сусиятларни шундай тасвирлаганки, натижада инсонни улуглайдиган, унинг кучига ишонч билан сугорилган, тинчликни, ижодни, яратишни тасдиқлайдиган умумлашма образ вужудга келган.

Хуллас, образли фикрлаш санъатнинг бошқа турлари каби поэзия учун ҳам жуда зарур ва муҳим гап, у поэзиянинг ҳам спецификасини ташкил қилади...

Биз санъатнинг бошқа турлари билан бир қаторда поэзияни ҳам коммунистик жамият қурилишида, янги одам тарбиялашда муҳим қурол деб атаймиз. Бу жуда тўғри. Аммо ижодий практикада кўпинча шу қуролдан тўғри фойдаланиш йўлини билмаймиз, уни бир томонлама қўллаймиз. Айрим шоирлар шеърда ўқувчига бевосита насиҳат қилмасанг, унинг тарбиявий аҳамияти қолмайди деб тушунса керак. Бунинг натижасида буғунги поэзиямизда жуда кўп дидактик шеърлар пайдо бўлган. Мана, Назарматнинг «Чинор» шеъри. Шоир бир жойда сарвжомат (?), серсея чинорни кўради-ю, унга маҳлиё бўлиб турганда, чой кўтарган бир деҳқон нелиб қолади. У шоирга (ўқувчига) насиҳат қилади:

Ўғлим, билгин, дарахт умр йўлдош,
Хизмат қилар инсон учун ҳар кўчат.
Надим вақтдан чинор элда машҳурдир,
Кўпайтирдим, неча минг тупта етар.
Унса, юртда мендан қолган умрдир,
Авлодларга ёзда роҳат бахш етар.

Кейин шоир чолга (яна ўқувчига дейверинг) гап уқтиради:

Чолга дедим:— сиз эккан бу кўчатлар,
Қад кўтариб, ясантирар дийрни,
Ўссин бу ерларда неча юз йиллар,
Қанот ёзиб, яшнаб кутсин баҳорни.

Сиздан ёдгор қолса, асрлар ўтиб,
Юрт унутмас, сизни, ота, ҳеч қачон!

Шундай қилиб, бу ерда ҳамма гап кўчат экишнинг яхшилиги ҳақида кетяпти. Боринги, шеърнинг ғояси бу фикрдан кенгроқ ҳам бўла қолсин (юртингга сендан ёдгор қолса, юртинг сени унутмайди) аммо бу ғоя шеърда сира очилмаган-ку! Шоир насиҳат қилишдан нари ўтмайди. Насиҳатгўйлик, дидактизмга берилиш кўлгина шеърларнинг ҳуснига доғ бўлиб тушяпти. Бир шеърда шоир пахтакорга агротехникага амал қил, техникадан фойдалан, меҳнатни ўринлатиб қилиб, ҳосилни мўл-кўл эт, кейин яхшилаб териб ол, деб насиҳат қилади, бошқасида бинокорга гиштни пишиқ ташла, қурган бинонг чиройли ва мустаҳкам бўлсин деб уқтирилади, учинчисида, ишчига станогинг олдида маҳкам тур, дейилади ва ҳоказо. Эҳтимол, мен бу ўринда бир оз маҳоба қилаётгандирман, лекин масаланинг моҳияти шу. Дидактизмнинг кенг тарқалганига сабаб санъатнинг, поэзиянинг одамларга қайси йўл билан

¹ Л. Толстой. Адабиёт ҳақида, М. 1955, 202-бет.

таъсир қилишини ҳисобга олмаслик натижасидир. Поэзия одамнинг ҳисларини тарбиялайди, унинг маънавий дунёсини бойитади, шу орқали унда гўзаллик туйғусини уйғотиб, характеришни шакллантиради. Агар биз поэзиянинг чинакам қурол бўлишини истасак, унинг одамларга таъсир кучи ортишини истасак, дидактизм ва қуруқ насихатгўйлликдан тамом воз кечишимиз керак. Ҳаёт ҳодисаларига янгича қараш, уларнинг ҳеч ким кўрмаган томонларини кўра олиш талаби шоирга, санъаткорга ҳамма вақт изловчи, қидирувчи бўлишни тақозо қилади. Фақат шу йўсунда кашф қилинган янгиликларгина ўқувчига таъсир кўрсатиши мумкин. «Санъаткор, — деган эди Л. Н. Толстой, — бошқаларга таъсир кўрсатиши учун изловчи бўлиши, унинг асарлари изланишдан иборат бўлиши лозим. Агар у ҳамма жумбоқни ҳал қилиб бўлган бўлса ёки ҳамма нарсани билиб бўлган бўлса, у ўргатса ёки атайин эрмак бермоқчи бўлса, у таъсир кўрсатмайди. Фақат у излангандагина ўқувчи, тингловчи, томошабин шу изланишларда у билан бирикиб кетади»¹.

Бугунги ўзбек поэзиясида биз ўткир ва оригинал фикрнинг натижаси ўлароқ, ҳаётга янгича муносабатнинг самараси ўлароқ туғилган изловчан, ижодкор шеърларни кўплаб учратамиз. Бундай асарлар Зулфия, А. Мухтор, Шухрат, Шукрулло, Жуманиёз Жабборов каби шоирларнинг, Эркин Воҳидов, Теша Сайдалиев, Охунжон Ҳакимов каби ёшларнинг ижодида кўп учрайди. Доимий изланиш руҳи, ҳар бир шеърда бирон янгилик кашф қилишга интилиш руҳи, аynиқса Миртемир шеърда кучли. Унинг янги тўпламига кирган шеърлар бунинг далили бўла олади. «Ларза», «Қалдирчоч», «Онагинам», «Киприкларим», «Қирғизистон», «Мен сени...» каби шеърлар ана шундай асарлардандир. Аммо бугунги поэзияда ана шу изланиш ва кашфиёт руҳидан маҳрум бўлган асарлар ҳам кўп учрайди. Бундай асарлар кўпинча баёнчиликдан нари ўтмайди. Уларни изловчи поэзия эмас, балки қайд қилувчи поэзия деб аташ мумкин. Дуруст-дуруст шоирлар ҳам баъзан ўз ижодида мана шундай шеърларга ўрни беришади. М. Бобоевнинг «Янгра, рубоб» тўпламида «Кенг уфқлар» шеъри бор. Унда шоир «Алижон» қишлоғининг ўтмишини ва бугунини тасвирлайди. Ўтмишда у уйлари нураб ётган, ҳар муқошида гўнг уюб қўйилган, гадейлар кўп, қизалоқлари озгин, деҳқонларининг юзи заъфарон, пахса деворлари

қийшайган, сўфиси йиғлагандай азон айтидиган бир қишлоқ бўлган экан. Ҳозир — тўрт томони пахтазор, тракторлари кўп, Ўзбек денгизи деган денгизи бор, мактабларида болалар маъза қилиб ўқийди, колхозчиларнинг уйларида электр. Хуллас:

Фаровон, тўқ ва шўх бу наслларнинг
Қўллари қудратли, ҳар ишга моҳир.
Ўтмишда ҳақ гапни сўзлаган шоир,
Обод қишлоқларни энди кўрсайдинг...
Булар ҳали ишнинг бошланишидир,
Умид-орзуларнинг уфқлари кенг!

Ҳамма гап шу! Бу шеърда қандай изланиш бор? Шоир нима янгилик тополган? Шу ўзгаришнинг қандай янги томонини очган у? У орқали қандай умумлашма чиқарган? Бу саволларга жавоб бериш қийин. Шоир жуда осон йўлдан борган: у ўтмишни эслатади-ю, бутунги ҳаёт белгиларини қайд қилади-қўяди. Гўёки шу билан чинакам поэзия яратилгандай... «Янгра, рубоб»даги «Инсон», «Ўқитувчи Муҳаррам», «Катта куча», «Чинорлар ва боғлар» каби шеърлар ҳам ана шундай. Қуруқ баёнчиликка, тавсифга интилиш, поэтик кашфиётлар ўрнига ҳаётий фактларни қайд қилиш билан чекланиш Шухрат, Жуманиёз Жабборов, Назармат каби шоирларда ҳам тез-тез учраб туради. Бу тенденция поэзиямиздаги яна бир жиждий камчилик билан боғлиқки, у иллюстрациячиликдан иборатдир. Иллюстрациячилик поэзиянинг бадийлигини туширадиган, уни қанотдан маҳрум қилиб, риторика ва декларацияга айлантирадиган иллатлардан бири. Унинг маъноси шуки, кўпинча шоир бирон тўғри фикрни тайёрлагича олади ва уни исбот қиладиган ёки унга иллюстрация бўладиган бирор воқеани қофиялайди. Бу камчилик, аynиқса, сиёсий жиҳатдан жуда муҳим темаларда — Ватан ва меҳнат, партия ва тинчлик каби темаларда ёзилган шеърларда кўп учрайди. Афтидан, бизнинг ижодий практикамизда ҳамон партиявийлик, халқчилик каби муҳим хусусиятларни бир томонлама, жўн тушуниш мавжудга ўхшайди. Ҳолбуки, поэзия фақат мадҳия билангина ўз мақсадига, ўқувчига чуқур таъсир кўрсатишга муваффақ бўлолмайди. Энг муҳим темаларда ёганда ҳам поэзиянинг асосий талаби — образли фикрлаш, теманинг янги томонларини топиш, изланиш туфайли кашфиёт яратиш талаби ўз кучини сақлаб қолади. Шу йўлдан борган шоирлар бу темаларни яратишда катта муваффақиятларга эришадилар. Ҳусниддин Шариповнинг «Партия билети» деган шеъри бор. Мен уни шеърятнинг му-

¹ Л. Н. Толстой. Тўла асарлар тўплами, 1954, 74-бет.

каммал намунаси деб айтолмайман. Аммо унда муҳим темани иллюстрация орқали эмас, образлилик орқали ечишга интилиш бор. Жангчи жанг арафасида партияга киради, кейин жангда қўлидан ажрайди. Шоир шу фактни тасвирлаб, кейин бадий умумлашма беради:

Қийналмай топар у, ўқиб берар ёд.
Умр китобининг ўша бетини:
Қўлдан ажрабди-ю боғлабди қанот
Кўкрагига босиб партбилетини.

Шоир Шукрулло ҳам «Фахрий қоровул» шеърда қуруқ мадҳиябозлик йўлидан бормай, жуда кучли умумлашмага эга бўлган асар яратган. Шоир Қизил майдондан ўтгани ҳақида ҳикоя қилади. У Мавзолей олдида фахрий қоронулни, уларнинг алмашиб туришини кўради, аммо буюк Ленин қафрини зиёрат қилувчи халқ Мавзолей олдидан сира аримайди. Шоир бундан поэтик хулоса чиқаради:

Ҳа, фахрий қоровул қўймаслик мумкин,
Инки солдат халқнинг вақили; лекин —
Улар икки эмас, йўқ минг-минг нафар,
Йўқ, ундан ҳам ортиқ, ҳар кун, ҳар саҳар
Мавзолей олдида қўйган чамбаргул
Жаҳон халқин ўзи фахрий қоровул!

Мана бундай образлилик туфайли биз Лениннинг буюклигини аниқроқ кўрамиз, кўраимизгина эмас, ҳис ҳам қиламиз, шоир жаҳон халқининг буюк инсонга муҳаббатига бизни ишонттиради. Виз шеърдан чуқур маъно туямиз ва эстетик завқ оламиз. Иллюстрациячилик йўли билан борилганда эса ҳамон ўзимиз билган ҳақиқатларни яна бир бор эслагандай бўламиз, холос. Ғафур Ғуломнинг «Ленин ва Шарқ» тўпламида кўпгина яхши шеърлар бор. Шоир ўзига хос оригинал талант билан буюк ва мураккаб темани очади. Аммо шу билан бирга унда иллюстрациячилик йўли билан ёзилган шеърлар ҳам учрайди. Масалан, «Ленин офтоби» шеърини олиш мумкин. Шоир инсоний эрк жумбоғини ечиб берган бирдан-бир таълимот Ленин фалсафаси, Ленин офтоби деган тўғри фикрни олади-ю, шеърнинг ҳамма бандларида шу фикрга иллюстрация беради ёки уни шарҳлайди.

Иллюстрациячилик, Ғайратий, Холид Расул, Ўткир Рашид ижодида ҳам кўп учраб туради.

Поэзия ҳам, умуман санъат каби, во-

қеликни кўзгу янглиғ фақат устки томондан эмас, балки унинг моҳиятини акс эттиради. Поэзияни ҳам, биринчи навбатда, инсон тақдири қизиқтиради. Шу маънода поэзиядаги замонавийлик — кундалик ҳодисаларга бевосита поэтик жавобгина эмас, балки ҳаётий тенденцияларнинг, процессларнинг ич-ичига, моҳиятига кира билиш ҳамдир. Поэтик образ ҳам, умуман бадий образ каби конкрет, индивидуал, ҳиссий формада воқеликнинг муҳим характерли томонларини ифодалайди, бинобарин, поэтик образ дунёни билишга ва шу орқали уни ўзгартиришга хизмат қилади. Тавсиф, дидактизм, иллюстрациячилик поэзияни энг муҳим нарсадан — образлиликдан маҳрум қилиб, унинг дунёни билишдаги ролини ҳам, таъсир кучини ҳам пастга туширади. Машқда ишлатиладиган миттиқларнинг столи тешиб қўйилади, улар — кўринишга миттиғу, лекин отишга ярамайди, қуроллик қилмайди. Дидактик шеърлар, тавсифий шеърлар, иллюстрация шеърлар ҳам мана шунақа миттиққа ўхшайди. Улардан қурол ўрнида фойдаланиш қийин. Поэзия чинакам ғоявий қурол, тарбия воситаси бўлиш учун таъсир кучига эга бўлиши керак. Таъсир кучи эса унинг ҳаёт моҳиятига нечоғлиқ чуқур кира олишига боғлиқ. Бу тўғрида немис шоири И. Бекер яхши айтган эди: «Адабиёт даврининг энг муҳим тарихий проблемаларини қудратли эътиқод билан ифодалаганда ва шу йўл билан миллат онгининг ўсишига ҳамда миллатнинг тараққийсига ёрдам бергандагина таъсир кучига, қудратли ҳужмага эга бўлади. Адабиётда халқнинг энг яхши хислатлари ифодаланганда ва шу орқали у одамларни тарбиялаганда, характерларни шакллантирганда, адабиёт қудратли кучга эга бўлади!» Бунга эса поэзиядаги образлиликни ривожлантириш орқалигина эришилади. Хуллас, ҳар қандай шеър қофияси ва вазни, туроғи ва банди жойида бўлгани билан поэзия бўлавермайди. Чинакам поэзия билан назмбозлиқни бир-биридан кескин фарқ қилиш керак. Поэзия — талантдан бошланади. Талант эса ҳаётнинг ҳеч ким кўрмаган томонларини кўра олиш, у орқали воқеликнинг муҳим томонларини ифодалай олиш, даврнинг катта проблемаларини кўтариб чиқа олиш қobiliятидир. Поэзиядаги образлилик фикрий теранлик билан, ҳаётга янгича муносабат билан, шу муносабатни эҳтиросли формада айтиш билан чамбарчас боғлиқ нарса.

Поэзиянинг бағри кенг...

Поэзиянинг бағри кенг... У бутун ҳаётни қамраб олади. Ҳаётдаги ҳамма нарса — катта тарихий ҳодисалар ҳам, бир шахснинг секинчи ҳам, удкан ГЭС-нинг қурилиши ҳам, денгиз тўлқинлари-

нинг мавжи ҳам, космосга парвоз ҳам, теримчининг пешона тери ҳам, олимнинг

¹ И. Бекер. Поэзия химоясига, М. 1959, 207-бет.

кашфиёти ҳам, одам умридаги илк бўса ҳам, туғилиш ва ўлиш ҳам, яхшилик ва ёмонлик ҳам поэзияга манба бўлади. Хуллас, ҳаёт ўзининг чексиз ранг-баранглиги, чексиз хилма-хиллиги, қирралари, мураккаблиги билан поэзиянинг асосий предметини ташкил қилади. Поэзияда, лирикада буларнинг ҳаммаси лирик қаҳрамон орқали, унинг қалби орқали ифодаланади. Лирик қаҳрамон эса шеърда, поэзияда шоирнинг ўзи... Шу ўринда андак тўхтаб, бу нозик масала атрофида айтилаётган баъзи бир фикрларни ўйлаб кўрайлик. «Лирик қаҳрамон нима ва у қандай ифодаланади?» деган масалада жуда узундан-узун торттишувлар бўлган. Баъзилар «лирикада шоир ўз қалбини ифодалайди», деса, баъзилар уларга қарши чиқиб, «сен субъективизмни тарғиб қилгансан, шоир лирикада ўз қалбини эмас, халқ қалбини ифодалайди» дейди. Менинг назаримда ҳозиргача ҳам бу торттишувлар гоҳ оловдай жўш уриб, гоҳ пасайиб турипти. Бу масала соф назария масаласи бўлганда, уни чеглаб ўтиб кетиш мумкин бўлар эди, аммо у кундалик ижодий практика билан мустаҳкам боғланган. Дарҳақиқат, шоирга, «сен ўз қалбингдагини ёзма», деб айтилса, лириканинг характери тамом ўзгариб кетиши мумкин. Мен бу масалани ҳал қилиб бермоқчи эмасман, фақат баъзи бир чигал фикрларга тўхтаб, ўзимнинг баъзи мулоҳазаларимни айтмоқчиман. «Шарқ юлдузи» журналида (1961 йил, 9-сон) С. Мамажоновнинг «Поэзияда лирик қаҳрамон масаласи» деган мақоласи босилиб чиқди. Автор лирик қаҳрамон — шоирнинг ўзи эмас, деган тезисни исбот қилмоқчи бўлади. Унинг фикрича, шеърларда кўп учрайдиган «мен» умумлашган бадий образ, уни шоир шахсига тенглаштириш мумкин эмас. Лирик шеърда шоир «мени»дан ташқари лирик персонаж ҳам бўлиши мумкин (машҳур Назир ота). Бу фикрлар, биринчи қарашда, анча тўғрига ўхшайди. Аммо мақолани синчиклаб ўқисак, унда қарама-қаршиликларга дуч келамиз. Бу қарама-қаршиликлар лириканинг спецификасини инкор қилишга олиб бориши мумкин. Автор мақоланинг бошида ёзади: «Лириканинг асосига шоирнинг субъектини (шахсини деб ўқиш мумкин — О. Ш.) қўйиш лириканинг кенг қанот ёзиб ўқишга, қайноқ ҳаётдаги катта воқеаларни ифодалашга сунъий тўсиқ бўлур эди. Агар Навоий, ёки Пушкин, Шевченко ёки Махтумқули, Маяковский ёки Ҳамза поэзиясининг асосида фақат уларнинг шахсий кечирма ва қарашларига бўлиб, ўзлари яшаган даврдаги синфларнинг фикр-ўйлари кечинмалари, орзу-умидлари ифодаланмаганда эди, халқ уларни севиб удуғламаган бўлар эди» Бундан автор «лирик қаҳрамон шоирнинг айнан нусхаси эмас, балки адабиётнинг бошқа жанрларида бўлгани каби типик образдир, лириканинг ўз қонун-

қондаси, табиати ва хусусияти асосида яратилган бадий образдир» деган хулоса чиқаради. Аммо орадан кўп ўтмай автор ўзининг бу фикрларига қарши чиқа бошлайди. У ёзади: «Шеърда бевосита биринчи шахсда «мен» номидан гапирилганда ҳам, иккинчи шахс — «сен» ҳақида сўз борганда ҳам, ҳатто кичик воқеа асосида қурилиб, бирор маълум шахс ҳақида ҳикоя қилувчи шеърда ҳам шоирнинг фикри ва кечирмалари бевосита ва билвосита берилади, едириб юборилади. Бусиз шеър яратилмайди. Шоир қалби ва қони (субъекти ёки шахси деб ўқиш мумкин — О. Ш.) қўшилмаган шеър шеър эмас». Демак, шоир шахсини лирика асосига қўйиш мумкин эмас, бу лирика имкониятларини торайтиради, айни чоғда шоир шахси «қўшилмаган» шеър-шеър эмас. Бу чигаллиқнинг маълум сабаби бор. Унга ўтмасдан аввал, Мамажоновнинг мулоҳазаларидаги бир ўринли фикрни таъкидлаш лозим. Дарҳақиқат, шеърда шоир «мен» номидан гапирган бўлса, бу «мен» — шоирнинг айнан ўзи деб бўлмайди. Ҳақиқатан ҳам, лирик шеърдаги қаҳрамон, агар лирик шеър чинакам бадий асар бўлса, типик, умумлашган образ бўлади. Шундай бўлгач, бу гапларни қандай келиштириш мумкин? Менинча, С. Мамажонов иккита масалани — лириканинг объекти, предмети ва бу объектни ифодалаш масаласини аралаштириб юборган. Бошқача айтганда, «Лирика нима ва қандай тасвирлайди?» деган масала аралашиб кетган. Шундан, бояги қарама-қарши фикрлар туғилган. Шундан автор, Пушкинлар шахсий кечинмаларини ифодалаган деган гапни айтворишдан ҳадиксирайди. Ҳолбуки, ҳадиксирайдиган жойин йўқ. Поэзиянинг бағри кенг... У, боя айтганимиздек, ҳаётнинг ҳамма томонини қамраб олади. Бу жиҳатдан, лириканинг ҳам, драманинг ҳам, эпоснинг ҳам объекти бир — реал воқелик, олам. Уларнинг ҳар қайсиси алоҳида-алоҳида объектга эга бўлиши мумкин эмас. Аммо уларнинг ҳар қайсиси шу битта объектни ўз йўли билан, специфик воситалар билан ифодалайди. Лириканинг хусусияти шуки, унда воқелик албатта шоир шахси орқали, қалби, кечинмалари орқали ифодаланади. Лирикада ҳамма вақт ишита нарсаси бор — шоирга таъсир қилаётган, унинг фикрини, ҳис-туйғуларини қўзғатган объект ва шу объектни қабул қилаётган, унинг бирор муҳим томонини кўраётган, унинг устидан ҳукм чиқараётган субъект бор. Шоир шеърда объектив борлиқдан (у ранг-баранг ва хилма-хил) олган таассуротни, кечинмаларини, фикрларини ифодалайди, унинг устидан ҳукм чиқаради, шу ўйлар, ҳислар, фикрлар, ҳукмлар орқали биз даврнинг муҳим томонларини билиб оламиз, замондошларимизнинг характери билан танишамиз, ҳаёт

ҳақида ўйлашни, ҳис қилишни ўргана-
миз. Винобарин, шоирнинг ҳислари қан-
ча жўшқин бўлса, фикрлари қанча сал-
моқли ва чуқур бўлса, шунча яхши.
Винобарин, шоир шахси қанча бой бўл-
са, унинг қалби қанча кенг бўлса, юра-
ги қанча сахий бўлса, шунча яхши, ун-
да у замонамиз моҳиятини ҳам, замон-
дошимизнинг бой ва кўп қиррали руҳий
дунёсини ҳам шунча тўла ва мукамма-
л ифодалай олиши мумкин. Шеърда Назир
ота типидagi қаҳрамон бўладими йўқ-
ми, ёки шоир ҳамма гапни биринчи
шахс номидан айтади — бунинг аҳамия-
ти йўқ. Энг муҳими — шоир шахсининг
бой ва кўп қиррали бўлишида, токи у ор-
қали биз дунёни, ҳаётни мумкин қадар
кўпроқ ва чуқуროқ кўрайлик. Ундай бў-
ладиган бўлса, «лирик қаҳрамон» ни нима
киламиз? Нима қилар эдик. Лирик қаҳ-
рамон — шоирнинг ўзи бўлади-да! Агар
истамасангиз, бу терминдан бутунлай
воз кечиш мумкин. Аммо лирикани спе-
цификасидан маҳрум қилиб, ҳар бир
шеърда шоир «мени» билан бирга яна
бир лирик қаҳрамон ва ҳатто яна битта
лирик персонаж ўйлаб чиқариш учун
зарурият йўқ. Бусиз ҳам мураккаб ма-
салалар кўп.

Ҳозирги ўзбек поэзиясининг харак-
терли хусусиятларидан бири шундаки,
унинг марказий образи — коммунизм
қураётган бугунги совет кишисининг
образи бўлиб қолди. Бу ўринда, албат-
та, поэзиянинг қаҳрамони ҳақида га-
пирганда, қўридаги мулоҳазаларни эс-
да тутиш лозим. Лирик шеърда замон-
дошимиз образи ўзига хос йўл билан
ифодаланади. Шоир лирик шеърда
замонамиз қаҳрамонлари образини яра-
тар экан, албатта, шахтёр ва метат-
лургнинг, пахтакор ва боғбоннинг, сув-
чи ва тракторчининг, олим ва студент-
нинг, геолог ва солдатнинг, қўйингчи,
коммунизм қурилишининг конкрет
участкаларида ҳормай-толмай меҳнат
қилаётган ҳамма касб-ҳунар эгалари-
нинг бутун ҳаётини тўла чизиб бериши
шарт эмас. Ҳаётда ҳунарлар, касблар
жуда кўп. Шоирнинг вазифаси ҳар қай-
си ҳунар кишиларининг ҳаётини муқар-
рар чизиб бериш эмас. Аксинча, по-
эзияда замонамиз қаҳрамони образини
яратиш ҳақида гап кетганда, биринчи
навбатда, шоир коммунизм қурувчиси-
нинг ички дунёсини, ўй ва фикрлари-
ни, туйғу ва ҳисларини қанчалик чуқур
очиб бераётганини ва бу орқали бугун-
ги ҳаётнинг янгилигини, унинг етакчи
тенденцияларини қанчалик чуқур ид-
рок этаётганини кўзда тутиш керак.
Шу нуқтан назардан қарасак, бугун-
ги ўзбек поэзиясида муайян ижобий
сифатлар мавжуд эканини кўрамиз.
Шоирлар совет кишиси яратаётган ҳам-
ма янгиликларга, унинг қаҳрамонлиги-
га, фидокорона меҳнатига шеърый жа-
воб беришга интиломоқда. Энг яхши
шеърларда бу жавоб қуруқ информа-

ция ва баёнчиликдан иборат бўлиб қо-
май, кўпинча жиддий умумлашмалар
даражасига кўтариляпти.

Сўнгги йиллардаги поэзиямизда инсон
ва унинг тақдирини масаласига, унинг
ички дунёсига эътибор тобора кучайиб
бормоқда. Бу, бир томондан, шеърлар-
даги психологизмни кучайтирса, иккин-
чи томондан, поэзиядаги реализмнинг
чуқурлашишига ёрдам бермоқда. Инсон-
нинг ички дунёсига эътиборнинг куча-
йиши тасодифий эмас, балки совет ада-
биётининг гуманистик моҳияти чуқур-
лашгани туфайли вужудга келган тен-
денция. Бу тенденция кўпчилик шоир-
ларнинг ижодига хос бўлиб, поэзияда
шоир шахсининг янада тўлиқроқ, қаба-
риқроқ ифодаланишига йўл очмоқда.
Мана, Ҳамид Ғуломнинг «Қитъалар уй-
ғоқ» цикли. Бу цикл камчиликлардан
холи эмас. Унинг ютуқ ва камчиликла-
ри матбуотда кўрсатилди (С. И. Лип-
киннинг «Литературная газета» даги
мақоласига қараган) ва мен унга тўла қў-
шиламан. Аммо, айни чоқда, циклда
Липкин эътибор бермаган баъзи бир
ижобий тенденцияларга диққат қилиш
керак. Шоир колониализмни қоралайди,
халқларнинг тинчлик учун курашини
улуғлайди, озодлик ва мустақиллик учун
бош кўтарган халқларга самимий муҳаб-
бат изҳор қилади. Биз бу цикл орқали
турли қитъалардаги уйғонишни, кураш-
ни аниқ кўргандай, юрагимиз курашчи-
лар юраги билан баробар тепгандай бў-
лади. Аммо энг муҳими — уларнинг
лирик қаҳрамонида пассив кузатувчини
эмас, эътиросли ва жўшқин жангчини,
зулмат ва жаҳолатга қарши оташин ку-
рашчини, нафрат ва муҳаббат билан су-
ғорилган қалб эгасини, ҳуллас бугунги
олижаноб, гуманист, пролетар интерна-
ционализмига содиқ, пок қалбли, ҳаётга
актив муносабатда бўлувчи совет киши-
сини кўрамиз. Шоир бунга тасвирлана-
ётган ҳодисаларга ўз қалбини, ўз ҳаё-
тини дадил аралаштириб юбориш орқали
эришган. Циклдаги энг яхши шеърлар-
дан бири — «Эвакуация кўприги». Шеър
кўприк ҳақида, аммо:

Мавзу бўлмас эди кўприк шеърга,
Агар ўрнашмаса қалбга, шуурга.

Шоир кўримсизгина бир кўприк ҳақи-
да гапирди — у эвакуация кўприги
экан — у арабларга жуда азиз, чунки
инглиз мустамлакачилар шун кўприк
орқали Мисрни бўшатиб чиқиб кетиш-
ган. Шоир кўприк ва кўприклар ҳақида
ўйлаб кетади, унинг ҳаёлида бутун Аф-
рикадаги кўприклар гавдаланади; улар-
нинг ичида қанча-қанча берк кўприклар,
ерли халқ ўтолмайдиган кўприклар бор.
Шу тариқа шоирнинг поэтик ҳаёли ту-
файли кўз ўнгимизда ёрқин ва конкрет
образ пайдо бўлади; бу поэтик образ —
шоир кўзи билан кўрилган кўприк об-
рази кучайиб боради. Унда мустамлака-
чиликка қарши норозилик ҳам, Африка

халқларининг батамом озод бўлишига ишонч ҳам яхши ифодаланган.

Шуҳратнинг «Навқаз дафтари» цикли мазмун жиҳатидан ҳам, бадиий ҳусусиятлари жиҳатидан ҳам Ҳамид Ғулом шеърларидан фарқ қилади. Аммо Шуҳрат шеърларидаги лирик қаҳрамонда ҳам биз характери совет ҳокимияти йилларида шаклланган, халқлар дўстлигини муқаддас билувчи, ҳаётни ва муҳаббатни улугловчи, шу сифатлари билан бизнинг қалбимизни ҳам чароғон килувчи замондошимиз образини кўра-миз. Шу тариқа шеърда шоир шахсининг тўла ва мукамал ифодаланиши замонамиз кишиси учун типик бўлган маънавий хислатларни ёрқин акс эттиришга йўл очади.

Поэзиямиз қаҳрамони ҳақида гапирганда, яна икки муҳим моментни қайд қилиш лозим. Булардан биринчиси, шеърларнинг интеллектуал даражаси чуқурлашиб бораётганидир. Бошқача қилиб айтганда, ҳозирги шеърларнинг лирик қаҳрамони ҳаёт тўғрисида, одам ҳақида кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолди, ўйлаганда ҳам юзани эмас, анча чуқур ўйлайдиган, доно фикрлар айтадиган бўлиб қолди. Бу — жуда яхши.

Баъзилар поэзиянинг интеллектуаллиги деганда гоят мураккаб ташбеҳларни, тушуниш қийин бўлган поэтик образларни, бениҳоя мавҳум фикрларни тушунишади. Менингча, бу тўғри эмас. Чинакам интеллектуаллик ҳаёт ҳақидаги мулоҳазаларнинг чуқурлиги ва оригиналлигида кўринади. Интеллектуалли-нинг чуқурлашиши поэзияда фалсафий лириканинг кучайишига, ўткир умумлашмаларнинг кўпайишига сабаб бўляпти. Шундай умумлашмаларга интилиш шоир Теша Сайдалиевнинг шеърларида кўп учрайди. Мана бир шеър:

«Янги меҳмон келди дунёга» —
Кулиб дедим: — «Бўлсин муборак».
Тўлса ҳамки кўзим зинға,
Бу сўзингдан қонмади юрак.
О, ҳамшира!
Туғилган ўғлон —
Ўғлим отин қўяман Бунёд.
Дунёга у эмасдир меҳмон,
Уникидир бу ер, бу дунё.

Биринчи қарашда шеър оддий шеърдай кўринади-ю, аммо унинг замирида чуқур ҳаётий маъно бор — шоир инсоннинг яшаб ҳуқуқини тасдиқлайди, унинг бутун ер юзининг ҳўжайини эканини, оламдаги неки бор, ҳаммаси инсон учун эканини таъкидлайди. Бу ҳусусият Миртемир, Шайхзода, Зоҳиджон Обидов, Эркин Воҳидов, Сайёр, Азиз Абдураззоқ каби шоирларнинг икюидида ҳам кўп учрайди.

Замонамиз қаҳрамони масаласидаги иккинчи муҳим момент шундаки, шеърларда гўзаллик туйғуси тобора биринчи ўринга қийиб борапти. Бу ҳам тасодифий эмас, балки сўнгги йилларда

бизнинг жамиятимизда шахснинг ҳар томонлама ўсиши учун имконият кенгайгани туйфайли, совет кишининг маънавий дунёсида юз берган ўзгаришлар туйфайли вужудга келди. Бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Чунки коммунизм — гўзаллиқдир. Бу жамиятни кўрувчи инсон ҳам гўзал ва у гўзаллиkning энг зўк-но заршуноси. Сўнгги йилларда эстетика проблемаларининг ҳамманинг эътиборини жалб қилаётгани ҳам бежиз эмас. Ҳу-лас, шоирлар ҳаёт ҳақиқатига амал қилиб, бугун совет кишии образини яратар эканлар, унинг ўсиб бораётган юксак эстетик дидига, гўзаллик туйғусига алоҳида эътибор бермоқдалар. Бу тенденция шеърларда меҳнат гўзаллигини, инсон гўзаллигини, ҳаёт гўзаллигини тасдиқлаш формасида намоён бўлаётир. Айниқса, кўпгина шоирлар республикамизнинг қиёфасини тасвирлаш орқали ҳаёт гўзаллигини тасдиқлашга интилади. Бу жиҳатдан М. Бобоевнинг «Воғистон» шеъри характерлидир. Бу шеърдан совет кишининг ҳаётга муҳаббати, оптимизми барқ уриб туради. Шоир Шуҳрат эса бир қатор шеърларида инсон фазилатларининг гўзаллигини, вафо ва садоқатининг гўзаллигини ифода-лайди. «Умр йўлдошимга» шеърида шоир шу туйғуни ифодаловчи гоят самимий мисралар тизган:

Ёшлигим тонгида сени учратдим,
Шу, — дедим, — кўксимда ёруғ

юлдузим,
Умримни гул каби қўлингга тутдим,
Эй, умр йўлдошим, қуралай кўзим.

Бу мулоҳазаларнинг барчаси поэзияда замондошимиз образини ишлаш анча чуқурлашиб бораётганидан далолат беради. Аммо бу соҳада ҳали жиддий камчиликлар ҳам бор. Ҳамма камчиликларни санамай, фақат икита муҳими-га эътиборни жалб қилмоқчиман. Булардан биринчиси — жонли инсон туйғуларини, ҳис-хаяжонларини, фикрларини ифодалашдаги примитивлик. Бу камчилик шоирнинг замондошларимиз характери-ни ва ҳаётини яхши билмаганидан, улар ҳақида чуқур ва маъноли гап айтишга интилмаслигидан келиб чиқади. Бундай ҳолларда шоир, кўпинча, бирор ҳаётий фактни олади-ю, «Оҳ, қаранг, қандай яхши» дейишдан нарига ўтмайди. Ёки шеърларидаги кечинмалар жуда кўп учраган, кўп айтилган эски кечинмалар бўлади. Бу камчилик, айниқса, Мирмуҳсин шеърларида кўп учрайди. Мана, унинг «Ишчилар» шеърдан бир парча:

Оддийгина костюм ичра тепадек
сўйна турар,
Мускуллари ўйнаб чиққан сапчадек
қўллар қадоқ,
Улар кўприк, турар жойлар, ажиб
саройлар... қура-
Шахталарда қораяру қалблар
пахтадай оппоқ.

Бу парчадаги ҳис, туйғуни ёки фикр-ни чуқур деб бўладими? Шоир ишчиларнинг қандай муҳим томонини поэтик кўз билан кўра олган? Маълум эмас. Ҳар ҳолда, бу парчадаги каби примитивизм бошқа шоирларнинг шеърларида ҳам учрайди. Айниқса, муҳаббат ҳақида ёзилган шеърларда примитивлик анча кучли. Бундай шеърларнинг кўпчилигида шоирлар ҳар хил қолинда, ҳар хил кўринишда «сени севдим, яфодор бўл, бошқа ёрни десанг, хор бўласан» каби фикрларни ифодалашдан нарига ўтмайди.

Иккинчи муҳим камчилик — замондошимизнинг маънавий дунёсини бутун бойлиги ва мураккаблиги билан ифода-лай олмаслиқдир. Шеърларда биз бир хил ҳисларни, туйғуларни яхши ифода-лаймиз, аммо иккинчи хил туйғулар ҳа-қида ёзиш негадир гуноҳ саналади. Шод-ликни, қувончни, завқни яхши ифодалай-миз, аммо ғамни, ҳазинлиқни, мунгли деярли ифодаламаймиз. Мен, албатта, пессимистик кайфиятдаги шеърлар ёзиниға ёки воқеликни қора рангга бўяб тасвирлашга чақираётганим йўқ. Мен инсон кечинмаларининг, кўпқирралиги ва хилма-хиллиги ҳақида гапиряпман. Замондошимиз образини яратётганда теран ўйлардан ҳам, эҳтиросли завқдан ҳам, энгил ҳазилдан ҳам, баъзан эса ҳасрат ва мунгдан ҳам фойдаланиш ке-рак. Ҳа, ҳасрат, қайгу, афсус ҳам шод-лик ва завқ каби табиийдир. Ахир, ой-нага қараб, пешонагидagi ажинларни,

сочингга оралаб қолган оқ толаларни кўрганда болалигингни, ёшлигингни қўмсаб ҳасратланмайсанми? Босиб ўтган ҳаёт йўлигини, эл олдидаги қарзингни ўйлаб кетмайсанми? Ёхуд севимли ёринг сенга хиёнат қилса, умидларингни чип-лакка чиқарса изтиробга тушмайсанми? Бировнинг қабиҳлигини кўриб, ғазабга келмайсанми? Бу ҳисларнинг ҳаммаси поэзиянинг кенг ва саҳий қалбига жо бўла олади.

Ийрик санъаткор А. Довженко совет ёзувчиларининг II съездида сўзлаган нутқида шундай деган эди: «Сохта ин-тилишларга амал қилиб, биз ижодий бўёқларимиз орасидан изтиробни (стра-дание) қувиб чиқардик, унинг худди бахт ва шодлик каби ҳаёт ҳақиқати эканини унутиб қўйдик. Биз уни қийинчилик-ларни енгиш деганга ўхшаш бир нарса билан алмаштирдик. Биз гўзал, порлоқ ҳаётни шу қадар истаймизки, кўпинча орзу қилинаётган ва орзиниб қутилаёт-ган нарсаларни мавжуд, бор нарсалар деб ўйлаймиз. Бунда биз инсон ер юзи-да ҳаёт экан, у севар, шодланар, яратар экан, ҳамиша изтироб ҳам биз билан бирга бўлишини унутиб қўямиз». Мен бу сўзларни фақат бир мақсадда — ин-сон қалбнинг ҳамма томонини ифода-лашдан ҳадиксирамаслик кераклигини таъкидлаш мақсадида келтирдим. Поэ-зияда нафрат ва муҳаббат, ғазаб ва завқ, изтироб ва умид қанча тўла акс этса, инсон образи шунча тўла очилади.

Поэзиянинг бағри кенг...

Чаманзорда гул кўпайсин...

...Атир гул жуда яхши нарса, аммо унинг бир туендан гулзор бўлмайди. Фа-қат атир гулдан иборат гулзор бўлиши мумкин. Аммо бундай гулзордан кўра ҳар хил гулларга бой гулзор яхшироқ эмасми! Чаманзорда атир гул ҳам, пион-лар ҳам, гортензиялар ҳам, қирқ оғай-ни ҳам, гулсафсар ҳам, нарцис ҳам бўлса қандай яхши! Ҳар бирининг ўз ҳиди, ўз ранги бор. Ҳа, чаманзор — гулга бойлиги билан чаманзор. Поэзия-ни ҳам, шартли равишда чаманзорга ўхшатсак, бир хил қолинда, бир хил услубда, бир хил манерада ёзилган шеърлар ўзи ҳар қанча яхши бўлса-да, чаманзор бўлолмайди. Аксинча, бир-бирига ўхшамаган ҳидга, рангга, оҳанг-га эга бўлган шеърлар, шундай шеър-ларни ёзадиган шоирлар қанча кўп бўл-са, шунча яхши. Маяковский айтган ўша гап — гап: бизга «яхши ва ҳар хил шоирлар» керак. Хуллас, индивидуал услублар ва стилларнинг ранг-барангли-гига, бойлигига эришмай туриб, поэзия-ни ривожлантириш мумкин эмас. Бу масала сўнгги йилларда — адабиётимиз янги шаронгта ривожлана бошлаган даврда алоҳида аҳамият касб этмонда. Бу-нинг сабабларидан бири шундаки, янги

шаронгта биз социалистик реализм ме-тодини талқин қилишдаги баъзи бир доғмалардан, қолиплардан халос бўлдик. Социалистик реализмда тажрибамиз яна-да бойиди. Социалистик реализм ёзув-чининг шахсий ташаббусига, ўз мане-расини, ўз услубини, ўз қалбини бема-лол, чуқур ва атрофлича ифодалашига кенг имкон берадиган метод эканлиги тамом исбот қилинди. Яна шу нарса ҳам қатъий аён бўлиб қолдики, бугунги ранг-баранг ва кўпқиррали ҳаётни фақат хилма-хил ва бой формалардагина, тур-ли-туман услублардагина ифодалаш мумкин. Замонавийлик талаби адабиёт-да стиллар ва услубларнинг ҳам хилма-хил ва бой бўлишини таъқозо қилади. Бизга реалистик санъатдаги ҳамма стил-лар билан бир қаторда ўтнир фалсафий мулоҳазаларни ҳам, чуқур ўйларни ҳам, драматизм билан сўғорилган кечинма-ларни ҳам ифодалашга, ийрик масштаб-ли, қабарик образлар яратишга имкон берадиган услублар керак. Улар баъзан кўтаринки руҳ билан сўғорилган, баъзан шартлилик асосига қурилган бўлиши мумкин. Масаланинг бу тариқа қўйили-ши сўнгги йиллар адабиётда бир қатор ажойиб асарларнинг вужудга келишига

йўл очди. Украин ёзувчиси М. Стельмахнинг «Тўғри ва эгри» романини эсланг. Романнинг бошланишидаёқ биз урушни инкор қилувчи, унинг қабих ва разил томонини очувчи пролог билан танишамиз. У бошдан-оёқ тинчликни тасдиқлаб айтилган лирик чекинишга ўхшайди. Бу прологда, айни чоқда совет кишисининг қудрати ва гўзаллиги ҳам очилади. Прологда лиризм билан романтик руҳ чагишиб кетган. Бу — хусусият романнинг охиригача сақланади. Айниқса, ёзувчи кўп ўринларда асосий қаҳрамон Марко Бессмертний образини чизишда ўткир ранглардан, кўтаринки руҳдан, лиризмдан қўрқмайди. Буларнинг барчаси романнинг реалистик кучини пайсаятириш у ёқда турсин, асарга такрорланмас ранг бағишлайди, унинг эмоционаллигини оширади. Украин драматурги Левадининг «Фауст ва ўлим» пьесасини олайлик. (Бу асар бизда «Ассалом, юлдузлар» номи билан сахнага қўйилди). Унда ҳаётда бўлиши мумкин бўлмаган гаплар бор: қаҳрамон девордаги осиб қўйилган суратлар билан гаплашади, суратларга жон киради, улар рамкадан чиқиб, сахнага кириб келади, пьеса персонажларига айланади. Шунга қарамай, биз асардаги ҳамма воқеаларга чин кўнгилдан ишонамиз, авторнинг хулосалари қалбимиздан чуқур ўрин олади. Асарни чинакам реалистик асар сифатида қабул қиламиз. Рус ёзувчиси Аксеновнинг «Ҳамкасабалар» повести эса булардан тамомила бошқача стилда ёзилган. Бундай мисолларни бошқа адабиётлардан ҳам кўплаб келтириш мумкин. Бу — сўнгги йиллардаги адабий процесснинг энг муҳим ҳислатларидан биридир.

Биз бу хусусиятни бугунги ўзбек поэзиясида ҳам равшан кўрамиз. Поэзиямиз индивидуал манераларга, турли-туман, бир-бирига ўхшамаган услубларга бойиб бормоқда.

Бугун бизда муҳаббат ҳақидаги лирик шеърлар ҳам, жўшқин эҳтирос билан суғорилган публицистик лирика ҳам, ҳаёт ҳақидаги ўйларни ифодаловчи фалсафий лирика ҳам, халқ ижодида яқин манерада ёзилган лирик қўшиқлар ҳам мавжуд. Поэзияда сатирик линия ҳам ривожланапти. Мен масал жанрининг на кўзда тутаетганим йўқ. Дурустгина эпиграммалар ва сатирик шеърлардан ташқари, ёмонликни, ёвузликни, қабихликни қоралайдиган сатирик шеърлар ҳам пайдо бўлди. Бу жиҳатдан М. Бобоевнинг «Садоқат ҳақидаги шеърлар» цикли, Шукруллонинг «Яхшилик ва ёмонлик» цикли, Сами Абдуқаҳҳорнинг қатор сатирик шеърлари, ёш шоирлардан Ямин Қурбонов ва Олим Кўчқорбековларнинг тўпламлари диққатга сазовор. Поэзия жанрларининг бундай кенгайиб бораётгани, шубҳасиз, ўзбек шоирларининг бугунги воқелики ҳар томонлама қамраб олишга, унинг хилма-хиллигини ва ранг-баранглигини, совет ки-

шисининг бой маънавий дунёсини тўла-роқ ифодалашга интилиши туфайли туғилган ҳодисадир.

Аммо поэзия чаманининг бойлиги, муаттарлиги фақат шу билангина белгиланмайди. Энг қувончли томонларидан бири шунки, шоирларимизнинг индивидуал услубларидаги ранг-баранглик кучайиб борапти. Индивидуал услуб, стиль, манера, албатта, биринчи навбатда, шоир шахси билан унинг воқеликка ўзича, мустақил ва оригинал қарай олиш қobiliяти билан, ўзи қўрган муҳим нарсаларни оригинал формада ифода қилиб бериш истеъдоди билан боғлиқ. Аввалии саҳифаларда биз бу жиҳатдан ҳам поэзиямизда катта силжишлар борлигини қайд қилдик. Шундай бўлиши мумкинки, шоир айтмоқчи бўлган гапи учун кам учрайдиган, оригинал, ўзига хос форма танлайди, шу формани астойдил жорий қилишга интилади. Бир вақтлар бундай уринишлар кўпинча қораланар, шунга интилган шоирлар эса формализмда айбланар эди. Ҳозир эса асоссиз айбланшлар учун йўл ёпиқ. Аксинча, шоирнинг ўз шахсини оригинал ва қўтилмаган формада ифодалашга интилиши, ўз манерасини шакллантириш учун интилиши қонуний нарсаси бўлганда.

Бундан, «формализм деган касал умуман йўқ эканда» деган маъно чиқмайди, албатта. Биз ҳамон формализмга қаршимиз, чунки формализм кенг маънода адабиётнинг ижтимоий ролини инкор этади, унинг ҳаётнинг интиқоси эканини тан олмайди, поэзияни мазмунсиз, қуруқ машққа айлантириб қўяди. Аммо форма соҳасидаги ҳар қандай изланиш муқаррар равишда формализмга олиб келмайди. Аксинча, ҳар гал бирон жиддий, муҳим ва оригинал ҳаётий мазмун ифода қилинаётганда, шу мазмунга тўла мос келадиган, унинг ҳамма бойлигини мукамал ифодалашга ёрдам берадиган оригинал форма ҳақида ҳам ўйлаш керак. Мана шу изланишлар процессида индивидуал услублар ва манералар шаклланади. Мен улардан баъзиларни ҳақида гапирмоқчиман. Шайхзода — индивидуал манераси энг ёрқин ифодаланган шоирлардан бири. Унинг шеърларида доимо ўткир публицистик руҳ чуқур фалсафий фикрлар билан қўшилиб кетган бўлади. Шоир ҳаёт ҳодисалари ҳақида гапирганда кўп ўринда уларни ўз шахсий биографиясининг фактларига айлантиради, кучли эҳтиросларга чулғайди. Бу жиҳатдан у Маяковскийга анча яқин туради. Шайхзода шеърларида ҳам биз кўпинча Маяковскийники сингари ўткир муболағаларни, қўтилмаган деталларни учратамиз. Шайхзода шеърларида ҳам худди Маяковскийники сингари нотидлик интонациялари, мурожаатлар, хитоблар кенг ўрин тутати. Буларнинг барчаси

шеърнинг жанговарлик руҳини кучайтиради, унинг ўқувчилар қалбига тўғри қилиб боришига ёрдам беради. Ўтмиш ва бугунги ҳаётни чуқур билиш, чуқур фикрлай олиш қобилияти шоирга ҳаётий фактлардан катта умумлашмалар қилишга йўл очади. Мисоллар кўрайлик. Шоирнинг «Етти йиллик балладаси» деган шеъри бор. Унда «етти» рақами поэтик детал қилиб олинган. Шоир тарихда бу рақамга кўп муносабатлар билан кўплаб мурожаат қилинганини кўрсатади-ю, кейин бизнинг етти йиллик ҳақида гапирди. Совет воқелигига эҳтиросли муҳаббат жуда чуқур умумлашма чиқаришга ёрдам берган.

Миртемир ҳам йирик шоир, у ҳам ўз шеърларида замонамиз руҳини, совет кишининг ҳис-туйғуларини, фикрларини ифодалайди. Аммо унинг ижодий манераси Шайхзоданикига, ёки бошқа бирон шоирникига ўхшамайди. Миртемир шеърлари халқ поэзиясига яқинлиги билан кишини мафтун этади. Бу яқинлик ритмикада эмас, балки бевосита ҳисларнинг ифодаланишида, халқ поэзиясидagi соддаликнинг қабул қилинганида. Шоирнинг воқеликка муносабатида, образли фикрлашида халқ поэзиясидан ўрганилган томонлар кўп. Унинг қайси бир шеърини олмайлик, шу хусусиятни кўрамиз. Муҳаббат ҳақида ёзганда ҳам («Мен сени...», «Ларза»), халқлар дўстлигини қуйлаганда ҳам («Қирғизистон», «Чағалай», «Маҳтумқули тўйида ўзбек кўзаси», «Украинамсан»), онага садокатни ифодалаганда ҳам («Онагинам») шуни кўрамиз. «Киприкларим» шеърини эслайлик. Шоир шеърини ёш қаламкашларга атаган. Унда бевосита халқ поэзиясига хос образлар ҳам йўқ, халқ шеърларида учрайдиган ритмика ҳам. Аммо шеърнинг бутун руҳида, унинг заминида ётган образлиликда халқ поэзиясининг забардаст кучи, таъсири сезилиб туради. Ўз шогирдларига «киприкларим» деб мурожаат қилишнинг ўзидаёқ шу руҳ бор:

Киприкларим қўнғирмикан ё қора?
Киприкларим юзтамикан ёки минг?
Киприкларим шунча азиз ва сара,
Кўзгянамнинг киприкларин...

Шукрулло, М. Бобоев, Шухрат каби шоирлар яна бошқачароқ йўлдан борадилар. Уларда, айниқса, воқеликни маъини лиризм орқали ифодалашга интилиш кучли. Бунда шоирлар кўпинча лириканинг синалган воситаларига — ерларга, тоғларга, болларга кўпроқ мурожаат қиладилар, юракдаги ҳислар тугъенига йўлни кенг очиб қўядилар. Мен бу уч шоирни тамоман бир-бирига ўхшайди демоқчи эмасман. Аммо ҳар ҳолда уларнинг ижодий манерасида маълум яқинлик бор.

Бугунги поэзиядаги қувончли ҳоллардан яна бири шундаки, айрим ёш шоирлар ҳам шеърят оламидаги дастлабки қадамлариданоқ мустақил юришга, ўз овози билан қуйлашга, ўз услубини ёки манерасини жорий қилишга интилоқдалар. Ҳар ҳолда, Эркин Воҳидовни Охунжон Ҳасимовдан ёки Теша Сайдалиевни Сайёрдан, Азиз Абдураззоқни Ҳусниддин Шариповдан ажратиш мумкин. Уларнинг кўпчилиги, гарчи тамоман янги йўл кашф қилиб, шундан бораётган бўлмаса-да, оригиналлиги ва тақдордан қочиши билан таҳсинга сазовор. Мен бу ўринда Ҳуманиёз Жабборовнинг баъзи изланишларини маъқуллашни истардим. Дастлабки тўпламларида кўпроқ шаблон ва трафарет йўлидан борган бу шоир кейинги пайтларда жуда тез ўсаяпти. Унинг сўнгги тўплами — «Тоғлар садоси» кўп томонлари билан бирга шоир овозининг мустақил бўлиб қолганини, таъсирий ранглари хилма-хиллашиб бораётганини кўрсатиши билан ҳам характерли. Ҳуманиёзнинг изланишлари ҳақида гапирганда икки нарсга эътиборни жалб қилиш керак — бир томондан, у юмордан яхши фойдаланаяпти. Кучли юмор билан суғорилган баъзи шеърлари анча маъқул чиққан («Қиз йиғиси»ни эсланг). Иккинчи томондан эса, шоир романтик услубга мойиллик билдирмоқда. Бу мойиллик айрим шеърларда қабариқ, кескин бўёқларда чизилган образларнинг туғилишига сабабчи бўлган. Бу жиҳатдан шоирнинг «Ўзбекистон маданияти»да босилган «Тўртлар қиссаси» шеъри характерли. Шеър океан билан 49 кун тиккама-тикка жанг қилиб, уни енгган тўрт баҳодир совет йигитига бағишланган. Аммо у оддий поэтик жавоб эмас, чинакам поэзия намунасига айланган. Шеърдаги бандлар ҳам, ритмика ҳам янги — улар шеърнинг романтик руҳини ифодалашга бўйсундирилган. Романтик руҳ эса образни кескин штрихлар билан чизиб, бир-бирига қарама-қарши турган океан ва тўрт йигит образини ёрқин ифодалаш орқали туғилган:

Океан — сарҳадсиз,
Океан — шафқатсиз,
Қирқ тўққиз туну кун қилди имтиҳон.
Тўрт йигит букмасдан
Офатга асло тиз,
Турдилар зич сафда, дадил, ёлма-ён.
Турдилар ҳайиқмай,
Оддий бир қайиқда
Мисоли чўяндан қуйилган бир қоя.
Бу тубсиз ўпқонда,
Худудсиз ёйиқда
Ўлимни ўлдирмак бўлди зўр ғоя.

Шеърдаги ҳамма мисралар, ҳамма деталлар кўтаринки романтик руҳга эга. Фақат сўнгги мисраларгина бизни яна оддий, кундалик воқеликка қайтаради.

шу тўрт йигитнинг оддий совет кишиларни эканини қайд қилади:

Ватаним! Меҳрингдир
Бу мардлик, бу тоқат,
Ўғиллар қизартмас юзингни сира ҳам!

Поэзиямиздаги мана шундай изланишларни, албатта, ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш керак.

Стиллар ва услубларнинг бойиб бораётгани ҳақида гапирганда, бу тенденциянинг кенг қўлоч ёйишига ҳалақит бераётган айрим камчиликларни ҳам қатъий таъкидлаш лозим. Ранг-баранглик ва бойлиқнинг ашаддий дўшмани бор — бу туссизлик, бир хилликдир. Афсуски, туссизлик, бир хиллик поэзиямизда ҳамон кўп учрайди. Бу айниқса приёмларнинг бир хиллигида, бир-бирини такрорлашда жуда кўп кўринади.

Лирик шеърларда шундай бир приём бор: шоир бйрон предметни олади (мажнун тол, дарё, булут, шалола, кўприк, чинор ва ҳ. к.) унинг баъзи хусусиятлари ҳақида гапирди, кейин бу хусусиятларни одам ҳаёти билан боғлаб, бирон хулоса чиқаради. Бу приём, умуман, қонуний приём. Аммо у кейинги шеърларда шу қадар кўп қўлланилаптики, натижада кўп шоирларнинг шеърлари бир-бириникига ўхшаб кетяпти. Бу бирхиллилик, айниқса, муҳаббат ҳақидаги шеърларда кўп учрамоқда. Шухратда ҳам, Шукруллода ҳам, Душан Файзийда ҳам, Мамадали Умаровда ҳам бир хил приёмнинг жуда кўп қўлланиганини кўрамыз. Бу пировардида, схематизмга олиб келиши муқаррар. Буни яна бир приёмнинг такрорида очиқ кўриш мумкин. Лирик шеърда шоир бугунги ҳаётни тасвирлар экан, уни ўтмишга солиштиради. Бу приём ҳам ўз-ўзича эътирозга сабаб бўлолмайди. Аммо жуда кўп такрорланиши натижасида схемага айланиб кетади. Мамарасул Бобоевнинг «Янгра, рўбоб» тўпламига кирган баъзи шеърларида ана шу схемага — «кеча ва бугун» деган схемага амал қилинган. Ўз-ўзини ва бир-бирини такрорлаш ҳам бугунги поэзиямизда тез-тез учраб туради. Бу баъзан ҳатто кўчирмакашлик чегарасига етиб қолади. Масалан, Шайхзода «Ёмон эмас» дегани — яхши эмас» шеърда бепарволикни, бепарқиликни қаттиқ қоралаб, шундай ёзади.

Ёмонлик қилмабди, аммо у мўмин
Қилган эмас экан яхшиликни ҳам.
Ушлаб бетарафлик эшагин думин,
Учқур шунқорларга жийириб бурун
Суваран кўрганда кўз юмган одам...
Ёмон эмас, аммо яхши ҳам эмас.

Энди Шукруллонинг «Яхшилик ва ёмонлик» шеърдаги қуйидаги мисраларни кўрайлик:

Кўнглим қолди нақ мой ичгандек,
Кўрмаса ҳам ёмонлик рав.
У ёмонлик қилмас, яхшилик
Қилишни ҳам ўйламас аммо.

Фақат шу мисраларгина эмас, шеърдаги асосий фикр ҳам айнан бир хил. Бундай такрорнинг зарурияти йўқ эди. Ўз-ўзини такрорлаш, бир шоирнинг услубига механистик тарзда тақлид қилиш, маълум формалар, трафарет ва шаблонлар қобигида ўралиб қолиш поэзиямизнинг дадил ривожланишига ҳалақит беради. Поэзиянинг гуллашини таъминлайдиган омиллардан бири шундаки, ҳар бир шоир ўз қиёфасига, ўз услубига, ўз манерасига эга бўлсин. Зотан, чинакам шоирнинг бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Поэзия чаманида ранг-баранг гуллар кўпайсин...

* * *

Биз мазкур мақолада сўнгги йиллардаги ўзбек поэзиясининг ривожланишида муайян роль ўйнаётган айрим тенденциялар ҳақида гапирдик. Мақсад бирор шоирнинг ижодига ёки янги тўпламига баҳо бериш эмас эди. Шунинг учун ҳам бу ўринда шоирларнинг айрим шеърлари ҳақида айтилган мулоҳазаларни уларнинг бутун ижодига нисбатан татбиқ қилиш мумкин эмас. Мен фақат поэзиямизнинг ижобий тенденцияларини ва уларнинг ўсишига ҳалақит бераётган айрим ҳодисаларни таҳлил қилдим. Бугунги поэзиянинг парвози жуда дадил, у ҳаммамизни қувонтиради, фақат бу парвознинг бехатар бўлиши, давомли ва янада юсак бўлиши учун бу ерда тилга олинган салбий тенденцияларни тезроқ бартараф қилмоқ керак.

Очил ТОҒАЕВ

Ҳаёт зиддияти ва бадийий конфликт

Бадийий адабиётда конфликт индивидуал характерлар ўртасидаги қарама-қаршилик, бир-бирига зид манфаатлар, фикрлар, ҳис-туйғу, эҳтирослар курашидир. Бадийий конфликт ижтимоий ҳаётий зиддиятларнинг маълум томонларини ёритади, конкретлаштиради ва уни тушунишга ёрдам беради.

Ҳаёт зиддияти ҳар бир адабий асарда форма ва жанр хусусиятларига кўра турлича ифодаланади. Поэзияда ифодаланган бир конфликт прозада, айниқса, роман ва повестларда ҳар тарафлама кенг ва чуқур, драматургияда сахна қонун-қоидаларига мувофиқ янада конкрет ва кескин акс эттирилиши мумкин. Хуллас, бадийий асарларда конфликтнинг ифодаланиши ҳақида гапирганда уларнинг жанр хусусиятларини ҳам назарда тутиш лозим.

Лирик асарларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, унда субъектнинг, яъни шоирнинг тапши воқеликдан олган бир лаҳзаллик таассуротининг жилваси фоят таъсирли, жозибали бўёқларда намоён бўлади. «Лирика, — дейди В. Г. Белинский, — тилсиз сезгиларга сўз беради, уларга ҳаёт бағишлайди. Демак, лирик асарнинг мазмуни объектив воқеанинг тараққиёти эмас, унинг мазмуни — субъектнинг ўзи ва у орқали ўтган ҳамма нарсасидир... Нишини ўзига жазб этган, тўлқинлатган, шодлантирган, қайғуга солган, завқлантирган, овулган, ҳаяжонлантирган, қисқаси, субъектнинг маънавий ҳаётини ташкил қилган ҳамма нарсани, унда нима пайдо бўлса, барини лирика ўзининг қонуний бойлиги қаби қабул қилади».

В. Г. Белинскийнинг бу таърифида лирик асарларнинг ғоявий-бадийий моҳияти, уларда ҳаётий мазмуннинг ифодаланиш хусусияти конкрет кўрсатиб берилган. Лирик асарларда конфликт шоирнинг

воқеликдан олган ҳис-туйғулари, таассуроти, ички кечинмалари зиддияти формасида ифодаланади. Масалан, Ҳамза Ҳакимзоданинг «Турсуной марсияси» шеърини олиб кўрайлик. Шеърнинг асосида талантли санъаткор Турсунойнинг ўз эри жоҳил Ҳожиқул томонидан ваҳшийларча ўлдирилиши воқеаси ётади. Шоир ўз олдига ана шу кучли драматик воқеани кескин тўқнашувлар тарзида акс эттиришни мақсад қилиб қўймайди. Зотан бундай тасвирлаш кичик шеърнинг эстетик мақсадига мувофиқ ҳам эмас. Шу туфайли шеърда ҳаётий конфликт лирик қаҳрамон Турсуной кечинмалари, ҳис-туйғулари динамикаси — ривожда ифодаланади: лирик қаҳрамоннинг ҳаётга бўлган, муҳаббатининг, орзу-армонларининг душман томонидан барбод этилганлиги тасвирланиб, санъат ва гўзаллик билан жоҳиллик ва ваҳшийлик бир-бирига қарама-қарши қўйилади; санъат ва гўзаллик улуғланади. Асар қаҳрамонининг ўлими китобхонни чуқур қайғуга солади ва унда хотин-қизлар озодлиги душманларига нисбатан кучли нафрат қўзғайди. Шеърда лирик қаҳрамон кечинмаларида ифодаланган конфликтнинг кульминацияси ҳаётга, санъатга, гўзалликка муҳаббат уйғотувчи оптимистик руҳни тараннум этади. Турсуной тенгдошларини — ўзбек хотин-қизларини ҳаётни севишга, жоҳилликка қарши кураш олиб боришга чақиради.

Худди шу ёки шунга ўхшаш воқеа адабиётнинг йирикроқ жанрида, масалан, драмада бошқача формада ифодаланиши мумкин.

Драманинг ўзига хос жанр хусусияти шундаки, унда инсон шахсияти, унинг тақдири, хатти-ҳаракатлари муҳим ўрин тутаяди. Интироқ этувчи шахсларнинг активлиги, уларнинг муноса-

батлари ва бир-бирига қарши ҳаракати воқеа устидан ҳукмронлик қилади. Гўё, каналга сув бошлаб, оқимнинг олдидаги айрим ғонлар ва тўсиқларни тозалаб, оқимдан олдинда уни бошқариб бораётган кишилар сингари, драмада ҳам характерлар воқеани шиддат билан олға бошлаб боради. Драмадаги бутун муҳит, ҳамма нарса ана шу ягона оқимга қатъий бўйсундирилган ҳолда шиддат билан олға — кульминацияга қараб ҳаракат қилади.

«Эпосдаги қаҳрамон — воқеа, драманинг қаҳрамони инсон шахсидир», дейди В. Г. Белинский. Чиндан ҳам драмада ҳаёт зиддияти характерлар ҳаракати формасида жиддий ва кескин ифодаланган бўлади. К. Яшиннинг «Нурхон» драмасида конфликт «Турсуной марсияси»дагидек лирик қаҳрамоннинг бир лаҳзалик ички кечинмалари тарзида эмас, балки қаҳрамонларнинг кескин тўқнашувларида акс эттирилган. Санъатни жондиддан севган Нурхон бутун умрини халққа хизмат қилишга бағишлайди ва ўзининг бу ҳақ-ҳуқуқини қаттиқ туриб ҳимоя қилади. Жаҳолат тинсоли бўлган отаси — Ҳожи эркин қушчанинг бу парвозига чидамасди. Санъат билан жаҳолат ўртасидаги бу зиддият асарда дутор воқеаси ситуациясида ғоят эркин ва таъсирли ифодаланган. Юзларидан ғазаб алангаси ёғилиб турган Ҳожи ички алам ва даҳшатли изтироб билан дутор ушлаб турган қизига заҳарли пичинг қилади ва санъат символи бўлган дуторни уриб синдиради. Бу символик деталъ фожиадан қандайдир бир дарак бераётганга ўхшайди. Драмадаги конфликтнинг кескинлашуви билан бу фожа чиндан ҳам яқинлаша бошлайди. Ниҳоят санъатнинг барқ уриб очилган гули Нурхон душманлар томонидан ўлдирилади.

Дуторнинг синдирилиши символи киши қалбига қаттиқ таъсир этган фожиадан дарак бериши билан бирга, муҳим оптимистик ғояни тасдиқлашга ҳам хизмат қилади. Бир дуторнинг синдирилиши билан санъатни йўқ қилиш мумкин бўлмагандек, бир Нурхонни ҳалок қилиш билан ўзбек хотин-қизлари юрагида озодликка, санъатга бўлган муҳаббатни, гўзаллиқни барбод этиш мумкин эмас.

Бир хил зиддиятнинг икки хил жанр намунасида ифодаланишига мисол қилиб, Ойбекнинг Улуғ Ватан уруши давридаги воқеани акс эттирган «Раиса» шеъри билан Яшиннинг «Офтобхон» драмасини кўрсатиш ҳам мумкин.

Ҳаёт зиддиятининг эпик жанрлар, масалан, повесть, романларда акс эттирилиши ҳам ўзига хос хусусиятларга эга. Романда ҳаёт ҳар тарафлама кенг, муфассал тасвирланади. Унда воқеанинг ривожиди драмадаги сингари шиддаткорлик, тез олға интилиш эмас, балки воқеа оқимида вазминлик хусусияти

сезилиб туради. Бунда қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари воқеани бошқарувчи эмас, балки воқеа кишиларнинг хатти-ҳаракатларини уюштирувчи ролини ўйнайди: Қаҳрамонларнинг ўй-фикрлари, мулоҳазалари, ички монологлари воқеанинг оқимини секинлаштириб, баъзан тутиб туради. Гўё роман ва драманинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гапириб, «Романда воқеа секин ҳаракат қилиши ва бош қаҳрамоннинг фикрлари асосий воқеанинг тараққийини тутиб-роқ туриши керак» дейди.

Шу тўғрисида, романда воқеа ва ҳаракатнинг асоси бўлган конфликт ҳам катта оқимнинг динамикасига мувофиқ турли-туман тўлқинланиб давом этади. Шунингдек, романда бош, ягона оқим билан ғоявий-бадий жиҳатдан боғланган кичик оқимлар, яъни ёрдамчи конфликтлар ҳам амал қилади. Драмада бош конфликт билан ажралмас бўлиб, чамбарчас қўшилиб кетган ёрдамчи конфликтлар романда маълум даражада мустақилликка ҳам эга бўлади. Бу ёрдамчи конфликтлар драмада томошбиннинг диққатини бош конфликтдан четга тортмаган ҳолда, унинг бош конфликтдан олган умумий таассуротини кучайтиришга, ҳис-туйғусини оширишга хизмат қилса, романдаги ёрдамчи конфликтлар китобхоннинг диққатини бирмунча вақт ўзига жалб этиб, маълум даражада мустақил ҳис-туйғулар, фикр-мулоҳазалар туғдиради, китобхон ёрдамчи конфликт олға сурган ғоявий мазмунни чуқур идрок этиб, ундан олган ҳис-туйғуларини ягона конфликтга асосланган бир бутун таассуроти билан боғлайди. Масалан, Асқад Мухторнинг «Туғилиш» романидаги Садбар — Холдор — Луқмонча конфликтни қурилиш бошлиғи Раҳмонқулов билан илғор қурувчи ёшлар ўртасидаги бош конфликтга боғлиқ бўлиши билан бирга, мустақил эмоционал таъсир кучига ҳам эгадир. Бу севги конфликтини ўз ҳолича олиб кўрилганда бирор мустақил ҳикоя ёки повестга асос бўла оладиган ҳаётин, бадийи кучга молик. Ёзувчи Константин Федин роман композициясидаги ана шу хусусиятни назарда тутиб, ёзувчи романининг ҳар бир боби устида бирор мустақил новелла устида ишлагандай жиддий меҳнат қилади, деб таъкидлаган эди.

Бадий асарда конфликт турли шаклларда ифодаланиши мумкин. Унинг энг муҳим кўринишларидан бири — характерларнинг кескин ва жиддий тўқнашуви, бир-бирига қарши шафқатсиз кураши шаклида ифодаланишидир. Конфликтнинг бундай кўриниши кўпроқ драматик асарлар табиатига хосдир. Драмадаги қатор хусусиятларни, шу билан бирга, характерлар курашига асосланган кучли драматизмни бошқа эпик асарларда, роман, повесть, достонларда ҳам кўриш мумкин.

В. Г. Белинский «Тарас Бульба»нинг гўят буюк санъат асари даражасига кўтарилганлигининг асосий сабаби унда драматик элементнинг мўллигидир, деб кўрсатади. Тарас Бульба ва ўгли Андрей образлари билан боғлиқ бўлган икки коллизия шу қадар кучли, таъсирли ифодаланганки, уларнинг ҳар бири буюк драматик асарга арзир эди, дейди Белинский. Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» дostonидаги Фарҳод билан Хусрав ўртасидаги шиддатли ижтимоий конфликтни ҳам шундай баҳолаш мумкин. Ойбекнинг «Навоий» романи ҳам Хусайн Бойқаро бошлиқ реакцион сарой аҳллари билан Алишер Навоий ўртасидаги шиддатли курашдан иборат кучли драматик конфликтга асосланган.

Бадий асарда конфликт характерларнинг бевосита тўқнашувидан бошқа шаклларда ҳам намоён бўлади. Ҳаёт зиддияти айрим қарама-қарши ҳис-туйғуларнинг эмоционал ифодаси, кишининг руҳий дунёси, «қалб диалектикаси»даги маънавий-психологик ҳолатларнинг акс этиши, кескин контраст томонларнинг тасвири шаклларида ҳам ифодаланиши мумкин. Айрим кичик бадий асарларда (масалан, лирикада) конфликтнинг асосан бир хил кўриниши ифодаланса, ундан йирикроқ асарларда бошқача кўриниши, повесть ёки романларда бу конфликтнинг хилма-хил кўринишлари намоён бўлиши мумкин. Конфликтнинг бундай кўринишлари унинг гоявий-бадий функцияси билан боғлиқдир. Маълумки, бадий асарда конфликт маълум гоявий-бадий функцияни бажаради. Биринчидан, ҳаёт ҳақиқатини тўла ва ҳаққоний очиб беришга хизмат қилса, иккинчидан, характерлар яратиш, кишиларга эмоционал таъсир этиш учун хизмат қилади.

Ҳамид Олимжон «Зайнаб ва Омон» дostonида колхоз тузумининг дастлабки давридаги эски урф-одатлар билан янги совет кишилари ахлоқи ўртасидаги конфликт орқали 30-йиллардаги реал воқеали, ҳаёт зиддиятларини акс эттиради. Шу билан бирга, бу конфликт дostonдаги Зайнаб, Собир, Омон, Анор хола каби образларнинг характер ва хусусиятларини очиб беради. Шоир эркин севги масаласини ўша давр руҳи билан боғлиқ равишда бадий талқин этади. Ўтмишда меҳнаткаш инсоннинг севги-муҳаббати оёқ ости қилинган эди. Узоқ асрлар давомида шундай бўлиб келди. Бунинг айрим гардлари Улуғ Октябрь революцияси довоидан ҳам охириб ўтди. Зайнабнинг совет давридаги эркин севгисига ижтимоий ҳаёт эмас (Зайнабнинг асосий ҳимоячиси шу янги ҳаётдир), балки ўтмиш сарқити, эскилик халақит беради. Характерлар тўқнашуви вужудга келади. Зайнабнинг эркин севгиси, ўз қарориди қатъийлиги,

иродасининг мустаҳкамлиги эскилик тарафдори Анор хола билан тўқнашувда яққол намоён бўлади. Асардаги бу тўқнашув, конфликт, айниқса, ижобий қаҳрамон Зайнабнинг руҳий оламида акс садо беради. Зайнаб Омонни астойдил севади ва бу севги ҳуқуқини қаттиқ туриб ҳимоя қилади. Бу йўлда азоб чеқади, лекин аҳдидан қайтмайди. Конфликтнинг қаҳрамон психологиясида акс этиши, аниқроғи бу руҳий конфликт қизининг ўзига хос олижаноб инсоний фазилатларини, унинг бой маънавий дунёсини ифодалайди. Бу зиддиятда характернинг «қалб диалектикаси» тўла ва таъсирли акс этади.

Ўрни келганда шуни қайд этиш керакки, дostonнинг энг юксак фазилати — қаҳрамонларнинг, айниқса Зайнабнинг ички монологларининг юксак поэтик формада ҳаяжонли ифодаланишидир.

«Опа-сингиллар» романида ёзувчи асосий конфликтни характерлар тўқнашув формасида ифодалаш билан бирга, шу конфликт таъсирида келиб чиққан, у билан бевосита ёки билвосита боғлиқ бўлган образлар руҳий дунёсидаги психологик конфликтларга ҳам катта эътибор беради. Бош қаҳрамон Онахонга дўшманлар суиқасд қилади. Шу муносабат билан, ўзбек аёли эркинга қасд қилган душман билан янги турмушга муҳаббат туйғусининг кураши, эски зиёли инженер Доброхотовнинг чирик тасаввурлари билан янги ҳаёт қурувчиларнинг унга яхши муносабати туфайли лайдол бўлган ҳаяжонли ҳис-туйғулар ўртасидаги зиддият, социалистик ҳаёт оқимида қарши борган ва кейинчалик чет эл разведкаси исканжасига тушиб қолган Нанимийнинг икки ўт ўртасидаги талвасаси образлар руҳий оламида ифодаланган психологик конфликтлардир.

Романда конфликтнинг контраст тасвири кўринишига ҳам мисол келтириш мумкин. Ашаддий текинхўр бой Матқовул билан феодал муҳитнинг тутқун бўлган Холнисо ўртасидаги конфликтнинг ўзига хос дастлабки кўриниши кескин контраст тасвирида берилган. Жазирама иссиқ кунда бой ҳафсала билан безатилган кичкина эшакнинг устига миниб олган, унинг кетидан қопқора тер ва тупроққа ботган она қўлида боласи билан бошида тугун кўтарган ҳолда оёқ яланг иссиқ тупроқ кечиб келмоқда. Чойхонага қўниб, баҳаво салқин жойга ястаниб олган Матқовул эшакка кўк беда солишни буюриб, офтобда қизиқ тупроқ устида ўлтирган она-бола ҳақида ўйлаб ҳам кўрмайди.

Конфликтнинг контраст тасвири бу ҳолни қузатиб турган Жўраҳоннинг муштилар онага бўлган меҳр-муҳаббати, уни хўрловчига нафрат туйғулари би-

лан қўшилиб, эмоционал таъсири янада ошади. Матқовул, Холнисо мисолида эскилик, заҳарли ўтмиш билан Жўрахон мисолида ҳаётбахш янгилик тўқнашади. Кейинчалик Жўрахон Холнисо билан учрашиб, бой билан муштипар она ўртасидаги конфликтнинг ҳал этилишига ёрдам беради.

Драматург Баҳром Раҳмоновнинг «Юрак сирлари» пьесасида Сурмахон билан Санобар ўртасида ҳам контраст шаклида ифодаланган конфликт ҳукм суради. Бу икки образ бир-бирига билан бевосита тўқнашмайдилар. Аммо ташқи безакларга зеб берган, маънавий заиф, енгилтак, танноз аёл Сурмахон билан юксак одоб-ахлоқ эгаси, жамоатчи Санобар ўртасидаги зиддият драмадаги асосий конфликтнинг ғоявий-бадий йўналишидан, конфликтнинг ички оқимидан келиб чиқади. Чунки Саттор билан Санобарнинг оилавий конфликтни бир томондан Сурмахон оиласидаги мо-жаро билан ҳам боғлангандир...

Асарда муҳим тарихий-ижтимоий конфликт бутун бир давр, воқеалар, инсонлар тақдирини контраст шаклда тасвирлаш орқали ҳам очиб берилиши мумкин. Уйғуннинг «Украина еллари» поэмасида Украина меҳнаткашлари билан эксплуататорлик тузум ўртасидаги кескин ижтимоий конфликт украинлик чолнинг ўтмишдаги аянчли аҳволи ва ҳозирги социалистик тузумдаги бахтли ҳаётдан олинган характерли, типик воқеаларнинг контраст тасвири орқали ифодаланади ва шундай қилиб, ёзувчи социалистик жамият меҳнаткаш инсонга бахт-саодат келтирганлигини тасдиқлайди. Социалистик воқеликни ўтмишга қарама-қарши қўйиб тасвирлаш приёми ўзбек адабиётининг социализм қуриш даври акс эттирилган асарларида кенг ўрин олган эди.

Совет адабиёти буржуа объективизми ва ғоясизлигига қарши ҳақиқат коммунистик партиявийдир. «Аввало бадий ижодда партиявий бўлиш — бу коммунизм учун, коммунистик партия сиёсатини турмушга татбиқ этиш учун, бинобарин, халқ иши учун курашдек улуг ишга ўзини, ўз кучларини, ўз истеъдодларини бағишлаш демакдир»¹.

Адабиётнинг коммунистик партиявийлик принципи ёзувчидан конфликтда ғоявий изчилликни, курашда иштирок этувчи кишиларнинг мавқеи ва мақсадининг, тутган позицияларининг аниқ-равшан ифодаланишини, янгиликнинг курашда асосий ва ҳал қилувчи роль ўйнашини, ҳаётда муқаррар ўрин эгаллашини кўрсатиб беришини, янгилик, яхшилик, гўзаллик тарафида ту-

риб, уни ҳимоя қилиб, кураш олиб боришни талаб этади.

Конфликт танлаш ёзувчининг партиявийлиги, эстетик идеали, бу идеални тасдиқлашга хизмат қилувчи гражданик пафоси, тенденциозлиги масалалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Конфликтда бир-бирига қарши курашувчи кучларни ифодалаган икки линия амал қилади. Совет ёзувчиси ана шу линияларнинг иккаласини ҳам бетараф, лоқайд тасвирлай олмайди. Бу курашда у ўзининг дунёқарashi, манъеи, сиёсий-маънавий позициясига тўғри келадиган линия, аниқроғи, ижобий кучлар линияси тарафида туради, унинг хатти-ҳаракатлари, қайғу-ғам, шоду-хурамлиги, ғалаба ва мағлубиятига шерик бўлади, у билан бирга қайғуради, қувонади. «Мен асар устида ишлаётганимда, — дейди атоқли озарбайжон ёзувчиси Меҳди Ҳусейн, — ўз китобимдаги қаҳрамонлар курашига гўё қўшилиб кетаман. Менинг фикримча, агар асарда авторнинг ўзи ҳам курашувчи томонлардан бирида иштирок этадиган конфликт, кураш бўлмаса, ижтимоий конфликт бўлмаса бундай асар китобхонни у қадар тўлқинлантира олмайди»¹.

Меҳди Ҳусейннинг бу сўзларида ёзувчининг тенденциозлиги, яъни маълум ғоя, йўналиш, позицияни қувватлаб, кураш олиб боришдан иборат партиявийлик принципи ифодалангандир.

Бадий ижодда коммунистик партиявийлик ёзувчининг тема танлаш ва шунга мувофиқ ҳаёт зиддиятини белгилаб, уни чуқур идрок этишидан бошланади. Партиявийлик асарнинг ғоявий йўналиши ва ёзувчининг ҳаётни тасвирлаш услубида, ҳаёт картиналари тасвири, жонли характерлар ва уларнинг кураш мантиқида ифодаланади.

Абдулла Қаҳҳорнинг «Синчалан» повестида ифодаланган колхозга раҳбарликни яхшилаш масаласи давримиз тараққиётининг муҳим ва зарур тенденциялардан биридир.

Бу муҳим партиявий-ғоявий йўналиш биринчи навбатда колхозда партия вакили Саида образида акс эттирилган.

Ёзувчининг муҳаббати Саида тарафида. У Саиданинг Қаландаровга қарши курашида хайрихоҳ бўлиб қолмасдан, уни қувватлайди, ҳар бир ҳаракатини маъқуллайди. Қаландаровнинг нотўғри хатти-ҳаракатларини Саида билан биргаликда муҳокама қилади ва қоралайди. Лекин ёзувчининг бу тенденциозлиги, партиявийлиги жонли характерлар мазмунида табиий, мантиқий ифодалангандир.

Партиявийлик, ёзувчи тенденциозлиги илғор кучларнинг курашини маъқул-

¹ Н. С. Хрущев. Адабиёт ва санъатнинг янги муваффақиятлари сари. Ўздавешпр, 1961 й. 16-бет.

¹ Вопросы литературы» журнали. 1961 йил, № 12, 168—169-бетлар.

ловчи, ёмонлик, адолатсизликни қораловчи лирик чекинишларда, ички монологларда, образли публицистик нутқларда, детал ва бўёқларда ҳам ифодаланади. Бунда ёзувчининг тасвирлаётган масаллага, курашга бевосита аралашуви, ўзининг актив муносабатини баён қилишдан иборат гражданлик пафоси намоён бўлади. Жонли характерлар мантиқидан бевосита келиб чиқувчи бундай жанговар хусусиятни Ш. Рашидов ижода, айниқса, «Бўрондан кучли» романида яққол кўриш мумкин. Рус революцион-демократларнинг эстетикаси, илгор рус ёзувчиларининг ижодий традицияси билан боғлиқ бўлган ва янги давр тараққиёти руҳини ифодаловчи бу ҳаётбахш хусусият социалистик реализм адабиёти асарларига сингиб бормоқда.

Партиявийлик конфликтнинг ҳал этилишида ҳам муҳим роль ўйнайди. Социалистик реализм адабиётида конфликтнинг ҳал этилиши янги, илгор, прогрессив кучларнинг жисмоний, маънавий ғалабасини, яхшилик ва гўзалликнинг ғалабасини эстетик тасдиқлашдан иборатдир.

Социалистик реализмнинг энг муҳим ғоявий-бадий хусусиятларидан бири — ҳаётни тарихий конкрет акс эттириш принципи бадий асарда конфликтнинг ифодаланиши масаласига ҳам тааллуқлидир. Асарда конфликтнинг тарихийлиги маълум даврдаги ижтимоий-синфий, шахсий конфликтларни ўша даврнинг ўзига хос умумий руҳи, кишиларнинг ҳаёти ва психологик, маънавий дунёси билан боғлиқ равишда ҳар тарафлама чуқур ва ҳаётий, ҳаққоний очиб беришдан иборатдир.

Ҳар бир тарихий даврнинг ўзига хос зиддият, конфликтлари бўлади. Октябрь революциясининг дастлабки йилларида мавжуд бўлган ижтимоий-синфий конфликтлар коллективлаштириш давридаги антагонистик синфий конфликтлар билан ғоявий жиҳатдан умумийликка эга бўлиши билан бирга, ўзига хос хусусиятлари билан бир-бирларидан фарқ қилади. Конфликтлардаги бу умумий ғоявий бирлик ва даврий, ижтимоий-сиёсий, психологик ўзига хослик бадий асарларда аниқ-равшан, конкрет ифодаланиши лозим.

Мамлакатимизда совет ҳокимиятини ўрнатиш ва эксплуататор синфларни иқтисодий, сиёсий жиҳатдан тор-мор келтириш, мамлакатимизда социализм қуриш учун кураш давридаги қарама-қаршилиқлар антагонистик, яъни мurosасиз синфий-ижтимоий конфликтлардан иборат эди. Мамлакатни индустриаллаштириш ва коллективлаштириш, маданий революция, хотин-қизлар озодлиги ва бошқа масалаларни ўз ичига олган бу конфликтлар Ҳамза Ҳанимзода Нисезий, С. Айнӣ, Ойбек, Абдулла

Қаҳҳор, Ғафур Ғулوم, Ҳ. Олимжон, Яшнн, Асқад Мухтор, Ҳамид Ғулум, Ҳусайн Шамс ва бошқа ёзувчиларнинг асарларида бадий акс эттирилди. 20-йиллардаги энг муҳим синфий конфликтлар, хотин-қизлар озодлиги душманларига қарши кураш, паранжига ҳужум масалалари Ҳамза Ҳанимзода ижоди ва Яшнн драмаларининг ғоявий-бадий мотивларидан бирини ташкил этади.

Ҳусайн Шамснинг «Душман», Садриддин Айнийнинг «Қўллар», Абдулла Қаҳҳорнинг «Қўшчинор чироғлари» романиларида коллективлаштириш давридаги зиддиятлар ўзига хос хусусиятлари билан тиликлаштирилади. Бу асарларда шиддатли кураш даврining бутун жанговар руҳи ҳаёт картиналарида, кишиларнинг характерларида, уларнинг бир-бирларига қарши кураш усулларида яққол сезилиб туради. Душманларнинг коллективлаштиришга қарши ошқор тарзда эмас, балки яширин равишда кураш олиб борганликлари бу даврдаги конфликтнинг муҳим хусусиятларидан эди.

Октябрь социалистик революцияси туфайли сиёсий жиҳатдан тор-мор келтирилган душман синфий курашни янқобланган ҳолда давом эттирди. Ҳусайн Шамс «Душман» романининг ғоявий асосини янқобланган синфий душмanning кирдикорларига қарши кураш пафоси ташкил этади. Асардаги характерлар ҳам ана шу давр зиддиятига мувофиқ типиклаштирилади. Қишлоқ активлари Жўра, Норбуви ва бошқалар коллективлаштириш ишига астойдил берилган очиқ кўнгил, соддадил кишилардир. Шу сабабли улар райондан келган вакил Каримовнинг янқобланган душман эканлигини сезмайдилар, қишлоқда янги ҳаёт барпо этишда у билан бирга кураш олиб бориш учун астойдил бел боғлайдилар. Аммо Каримов ўзининг яширин кирдикорлари билан олижаноб ишга зарба беради.

Асарда шу асосда пайдо бўлган кучли драматизм душманларнинг ҳар қандай ифлос кирдикорларига, улар томонидан вужудга келтирилган қийинчиликларга қарамай, коллектив ҳаёт идеяси қишлоқ меҳнаткашлари онгига сингиб борганлигини тасдиқлайди. Қишлоқ активларининг жанговар кураши натижасида Каримов ва бошқа душманлар маглубиятга учрайди.

Абдулла Қаҳҳорнинг «Қўшчинор чироғлари» романида колхоз тузумининг ғалабасидан кейинги зиддиятлар, колхоз тузумини сиёсий-иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлаш учун кураш даври тасвирланади. Бу асардаги антагонистик зиддиятларга асосланган конфликтнинг ўзига хос хусусияти шундаки, бунда синфий душман аввалги асарлардагига нисбатан анча кучсизланган, ўзининг

барча таянчларидан маҳрум бўлган эди. Унинг бу даврдаги ҳолатини чуқиб бораётган кишининг сув юзидagi чўпга ёпишиш учун қилган беҳуда ҳаракатига ўхшатиш мумкин. Бу Зуннунхўжа оиласи билан Сиддиқжон ўртасидagi конфликтда яққол кўринади. Зуннунхўжанинг қароли бўлган деҳқон Сиддиқжон янги муҳит ва ўз дўстлари таъсирида бой хонадонини тарк этиб, тенгқурлари — янги ҳаёт қурувчилар тўлига келиб қўшилади. Афсуски, Сиддиқжоннинг ўз оиласидан, айниқса, ўғилчасидан жудо бўлиб бой уйидан чиқиб кетиши билан бошланган муҳим ижтимоий конфликт тугуни тобора кескинлашиб бориш ўрнига сусайиб қолади. Дарҳақиқат, асарнинг кейинги қисмларида давр ҳақиқатини тўлароқ ва чуқурроқ акс эттиришга ёрдам берадиган ижтимоий конфликтларга нисбатан ёзувчининг диққатини турмушдаги майда зиддиятлар кўпроқ жалб этганлигини танқидчилик ўз вақтида кўрсатиб ўтган эди.

Конфликтларнинг тарихийлиги ҳалқ ҳаётининг миллий ва интернационал хусусиятлари билан ҳам боғлиқ бўлади. Юқорида қайд этиб ўтганимиз коллективлаштириш, хотин-қизлар овозлиги темаларидаги конфликтлар ўзбек халқининг миллий хусусиятларини акс эттириш билан бирга, унинг ҳаётига социалистик воқелик янгиликлари, интернационал хусусиятларнинг кириб келаётганлигини, бу янгиликларнинг феодализм босқичидан социализмга ўтган халқнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаётида революционлаштирувчи роль ўйнаганлигини кўрсатади.

Эксплуататор синфлар сиёсий, иқтисодий жиҳатдан батамом тор-мор келтирилгандан кейин мамлакатимизда антогонистик конфликтларнинг келиб чиқиши учун икки замин йўқолди. Бироқ бу баъзи адабиётчиларни социалистик жамиятнинг тараққиёти қарама-қаршиликларсиз давом этади, деган хато тушунича олиб келган вақтлари ҳам бўлди. Бу эса, адабиётда конфликтсизлик назариясини келтириб чиқарди. Совет адабиётининг тараққиётига маълум даражада зарар келтирган конфликтсизлик назариясининг келиб чиқишига, биринчидан, баъзи ёзувчиларнинг ҳаётни ҳар тарафлама чуқур ўрганмаганликлари, ҳаёт тараққиётини марксистик идрок этмаганликлари сабаб бўлса, иккинчидан, муайян даврда шахсга сиғиниб, ленинча принципларнинг бузилганлиги ҳам сабаб бўлди. Айрим асарларда ҳаёт ҳақиқатига сид равишда турмуш бўяб-безаб кўрсатилди, совет халқининг ютуқ ва муваффақиятлари ҳеч бир қийинчиликсиз осонгина қўлга киритилган муваффақиятлар, деб тасвирланди.

Социалистик жамиятда ҳамма вақт илгор, прогрессив ҳодисалар асосий ҳи-

собланади. Бундан социалистик воқелик тасвирланган асарларда эскилик, ёмон характер ва хусусиятлар типиклаштирилмайди, деган ҳулоса келиб чиқмаслиги керак. Бу ҳақда фикр юритганда Ф. Энгельснинг типик шароит ва типик характер ҳақидаги машҳур формуласини ҳамма вақт эсда тутиш лозим. Совет адабиётида эскилик қолдиқлари, тараққиётдан орқада қолган ҳодисалар илгор кучлар билан зиддиятда, йўқолиб бораётган нарсалар сифатида типиклаштирилади. Чунки бундай нарсаларнинг барқарор ўрин олиши учун социалистик жамиятда типик шароит йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

Сўз санъаткори ҳаётни, воқеликни юзакни эмас, чуқур ўрганиши натижасидагина унинг мураккаб ҳаракат қонунларини тўғри тушуниб олади.

Г. В. И. Ленин 1919 йилда М. Горькийга ёзган хатида «...Ҳаёт зиддиятлар билан олға қараб боради, лекин жонли зиддиятлар кишининг ақлига дастлаб туюлишидан кўра кўп жиҳатдан хийла бой, ҳар томонлама сермазмундир»¹, деган эди.

Социалистик жамиятда антогонистик қарама-қаршиликларнинг йўқолиши умуман зиддиятларнинг йўқолишини билдирмайди. Социализм тараққиёти ҳамма вақт ўзига хос зиддиятлар билан давом этади. Г. В. И. Ленин антогонизм ва қарама-қаршиликлар ҳақида гапириб, «биринчиси йўқ бўлади, иккинчиси социализмда ҳам қолади»², деган эди.

Социалистик жамият тараққиётининг ҳозирги давридаги зиддиятлари ҳақида гапирганда унинг ўзига хос икки хусусиятини кўрсатиб ўтиш керак. Улардан бири, капитализм, ўтмиш эксплуататорлик жамиятининг маҳсули бўлган эскилик билан воқелимиздаги янгилик ўртасидаги қарама-қаршиликдан иборатдир. Ўз манфаатини давлат, халқ манфаатидан устун қўйиш, текинхўрлик, хусусий мулкчилик тенденцияси, хотин-қизларга бой-феодалларча муносабатда бўлиш ва бошқа шу каби ўтмиш сарқитлари олға ҳаракат қилишимизга тўсқинлик қилади. Бундай эскилик сарқитлари коммунизмга томон ривожланиш процессида аста-секин йўқолиб боради. «Ижтимоий ҳаёт қондаларини бузишдан иборат бўлган экссессларнинг асосий сабаби омманнинг эксплуатация қилиниши унинг муҳтожлиги ва қашшоқлигидир. Мана шу асосий сабабни бартараф қилиш билан экссесслар ҳам муқаррар равишда «ўла» бошлайди.

¹ В. И. Ленин. Асарлар, Ўздавнашр, 34-том, 426-бет.

² Ленинский сборник, XI том, 1931 й. 357-бет.

Биз уларнинг қай даражада тез ва қай даражада секин ўлишини билмаймиз, лекин уларнинг ўлишини биламиз. Уларнинг ўлиши билан давлат ҳам ўлади»¹.

КПСС XXII съезди қабул қилган коммунизм қуриш Программасида янги коммунистик жамият кишини тарбиялаш вазифалари белгилаб берилди. Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодексини ҳаётга татбиқ этиш, кишилар онига сингдириш учун кураш эскилик сарқитларига қарши шафқатсиз кураш олиб боришни ҳам тақозо қилади.

«Бизнинг вазифамиз,— дейди Н. С. Хрущёв,— янги ахлоқ талабларини барча совет кишиларининг доимий эҳтиёжига айлантиришдан иборат. Биз ўтмиш сарқитларини бартараф қилиш учун ҳали кўп иш қилишимиз лозим. Ижтимоий ҳаётда илғор нарсалар эскиликдан, қолюқликдан ажратиб қўйилган эмас. Илғор нарса оқибат натижада енгади, лекин ўтмиш сарқитлари олға томон ҳаракатга тўсқинлик қилади... Енвойи ўтлар вақтида юлиб ташланмаса тез кўпайиб кетади»².

Бадий ижодда эскилик билан янгиликнинг курашини конкрет акс эттириш, ижобий кучларнинг жамиятимиз тараққиётини белгиловчи асосий тенденция эканлигини, ҳаётда барқарор ўрин эгаллашини кўрсатиб бериш, эскиликни янгиликнинг зарбаси остида тобора чекиниб, ўлиб бораётган ҳодиса сифатида ўз меърида кўрсатиш совет ёзувчиларининг вазифасидир.

Совет жамиятидаги зиддиятларнинг ўзига хос хусусияти, иккинчидан, социалистик жамиятнинг тараққиёти натижасида келиб чиққан, порлоқ кела-

жак сари дадил олға бораётган илғор совет кишилари билан тараққиётдан орқада қолаётган, кечаги кун режаларига мослаб қадам ташлаётган кишилар ўртасидаги зиддиятлардир. Буни биз А. Қаҳҳорнинг «Синчала» повестида, Ш. Рашидов, П. Қодиров ва бошқа ёзувчиларнинг асарларида кўришимиз мумкин.

Шахсга сиғиниш ҳукм сурган даврда ҳаёт талаблари билан қолюқ раҳбарлик усуллари ўртасида келиб чиққан қарама-қаршилик мамлакатимиз экономикасига маълум даражада зарар келтирди.

Партия Марказий Комитетининг 1953 йилдан кейинги пленумларида, партиянинг XX—XXII съездларида шахсга сиғинишнинг зарарли оқибатларига зарба берилиб, халқ ҳўжалигига раҳбарликнинг ленинча нормалари тикланди, янгилик ҳаётга дадил татбиқ этила бошлади. Бу ҳодиса адабиёт тараққиётига ижобий таъсир кўрсатди. Социалистик воқеликни акс эттирган асарларимизда ҳаёт зиддиятлари ғоявий-психологик кураш, кескин контраст, ички руҳий конфликтлар шаклида ифодаланмоқда. Буни Иззат Султоннинг «Имон», Саид Аҳмаднинг «Чўл бургути» каби асарларида кўриш мумкин. «Имон» пьесасида драматургнинг маҳорати шундаки, у соф коммунистик ахлоқ намунаси бўлган Комилов билан жамиятимизга ёт, чиркин фикрли мунофиқ Санжаров ўртасидаги ғоявий курашни, фикр-қарашлар курашини ҳақиқий пафос, эҳтирос даражасига кўтаради. Саид Аҳмаднинг «Чўл бургути» ҳикояларида қаҳрамонларнинг характер ва хусусиятлари фавқулодда контрастли ситуациялар ва психологик ҳолатларда очиб берилади.

Ёзувчиларимиз ижодида ҳаёт зиддиятларини акс эттиришдаги бу ўзига хос хусусиятлар келажак адабиёт нишонларидан дарак беради. Дарҳақиқат, коммунизм жамияти қурила бориши билан коммунизм адабиётининг ўзига хос хусусиятлари ҳам шакллана боради.

¹ В. И. Ленин. Асарлар, 25-том, 512-бет. Ўздавнашр, 1953 йил.

² Н. С. Хрущёв. Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг Программаси тўғрисида. Ўздавнашр, 1961 йил, 82-бет.

Махаш БЕКБЕРГЕНОВ

Уйғонган ўлка

Ғ. Мусреповнинг «Уйғонган ўлка» асари йирик, монументал асардир. Бу асарда ҳар томонлама мукаммал ишланган, камолотга етган ижобий ва салбий образлар бор. Романда типик образ даражасига кўтарилган Игилик, Жуман, Ушаков, Рязанов, яна бошқа кўплаб салбий образлар орқали ёзувчи халққа, халқ вакилларига қарши турувчи реакцион кучларни тўлалиги билан кўрсатади. Халққа қарама-қарши қўйилган бу консерватив кучлар бошда жуда катта қудратга эга қилиб ифодаланади, улар воқеалар давомида аста-секин емирила бориб, халқ қудратига, янгиликнинг кучига дош беролмай қоладилар. Бу ҳол ёзувчи ўз асарида ҳаёт маңтиқини тўғри акс эттирганлигини кўрсатади.

Роман охирида ўз куч-қудратини, ўзининг тарихий ролини тўла тушуниб етган халқ образини аниқ-равшан кўра-миз. Энди булар ҳар қайсиси ўзинча курашадиган якка-ёлғиз одамлар эмас, балки умумий мақсадини бутун қалби билан сезган, билган, бир мақсад йўли-да уюшқоқлик билан курашаётган халқ вакиллари сифатида гавдаланадилар.

Романда халқлар дўстлиги темаси ҳам кенг планда ёритилган. Ёзувчи рус, украин, татар халқлари вакиллари образлари орқали уларнинг қозоқ меҳнаткашларига самимий муносабатини, қозоқ қардошларининг эксплуатацияга қарши курашларида улар билан бир тан, бир жон бўлиб иштирок этишларини ишонарли қилиб кўрсатиб беради. Айниқса қаҳратон қишнинг бўронли кунларида ҳориб-чарчаб келаётган рус ишчиларини қозоқ овули томонидан меҳмондўстлик, меҳр-муҳаббат билан қарши олиниши, Мингбой исми содда, мўмин-қобил чол рус меҳмонларига уй тўридан жой бериб, уларни меҳмон қилишига бағишланган эпизод самимийлиги билан ниҳоятда таъсирли чиққан.

Асарда маҳорат билан кўрсатилган

типик образлар орасида ўзининг ёрқин характери билан Бойжон образи ажралиб туради. Бойжон орқали ёзувчи замонасининг мураккаб характерли кишини кўрсатади ва ўша даврнинг ярамас томонларини, иллатларини фош қилади.

Бойжон онгидаги баъзи зиддиятларга қарамай, ижобий қаҳрамондир. У ўзининг барча умид-озрулари, мақсади билан ишчиларга хайрихоҳ. Бойжон Қарағанда ерини рус капиталистларига сотишда ҳам аралашади, биринчи келган рус ишчиларини ҳам ўзи қарши олади. Ҳар хил яширин йиғинлар, суҳбатлар ҳам Бойжон уйда ўтказилади. Биков билан Елизавета Сергеевнани озод қилганларнинг бири ҳам Бойжон эди. Хуллас, Бойжон образи ишчилар синфининг фаолияти, хатти-ҳаракати билан органик бирликда тасвирланади. Ёзувчи Бойжон образини унинг характеридаги қувноқлик, гапга чечанлик, нутқидаги ўткир ҳажв, хушчақчақ юмор каби хусусиятлар орқали индивидуаллаштиради. Шунинг учун ҳам Бойжон аралашган ҳар бир ишда унинг қўли яққол сезилиб туради.

Масалан, Куренкўзхўжанинг ўйнашдан, яъни Игиликдан бўлган боласи тўғрисида гапириб, Бойжон Куренкўзхўжага шундай дейди:

«Бу кучугингиз худди ўзингизга ўхшайди-я, сира ажратиб бўлмайди. Ишқилиб, Игиликка ўхшаб бою-бадавлат бўлсин!».

Бойжон ўзининг бу ўткир ҳажви билан хўжани ер билан яксон қилганини китобхон дарров сезади.

Романда Бойжон каби Шило чол образи ҳам мукаммал образлардан ҳисобланади. Турмушнинг аччиқ-чучугини кўп татиб кўрган, оқибатда дардчиллашиб қолган, меҳнаткашларнинг бошларига кўп кулфатлар ёғдирган ижтимоий тузумнинг чириклигини англаб етган бу чол ўз умрининг қолган қисmini экс-

плуатация тузумини ағдариб ташлаш учун кураш йўлига бағишлайди. Ёзувчи Шилонинг қалбидаги ўчмас қаҳр-ғазаб ўтидан, аччиқ кинозидан ўша даврдаги ижтимоий адолатсизликни фош қилишда фойдаланади. Шило ишчилар орасида ўз овози, ўз табиати билан ажралиб туради. «Тортишишга чол Шило ара-лашдимиз бас... у ўз душманини бир ёқли қилмасдан қўймайди» дейди ишчилар. Бироқ Шило фақат қаҳр-ғазабни бўлмай, балки ўз навбатида жуда меҳрибон, дилкаш ҳам бўла олади, бу нарса унинг меҳнаткаш дўстлари билан бўлган муомаласида ёрқин кўринади. У, айниқса, қозоқ ишчиларига жуда меҳрибон ва ғамхўр.

Ёзувчи романдаги образларни уларнинг миллий характерлари билан очиб берган. Биков билан Елизавета Сергеевнада рус халқига хос хусусият ва фазилатларини кўрсатиб, Михаил, Катерина Невольяларда украин халқига хос оптимистик руҳни, қаҳрамонликни, қатъиятнинг кўрамиз. Бу ёзувчининг миллий характерлар яратилиши изланиши натижасидир.

«Уйғонган ўлка» романида кўзга ташланадиган янгиликнинг бири шундаки, унда Қозоғистон саҳросига, қозоқ ишчиларининг орасига рус революцион-демократлари ёлқинли ғояларининг учқунини кира бошлаганини кўрамиз. Бу учқунни Қарағандага келган рус ишчилари, уларнинг кўзга кўринган вакиллари — Биков билан Елизавета Сергеевна олиб келади.

Рус ишчилари ўз кураш тажрибаларини қозоқ ишчиларига ўргатадилар, уларга дастлабки кунларда ноқ ғамхўрлик қила бошлайдилар.

Шундай илғор рус кишиларининг бири Елизавета Сергеевна — революцион кураш йўлларини босиб ўтган, ғоявий жиҳатдан анча чиниққан курашчи аёлларнинг ёрқин образидир. Унинг отаси Сергей Чайкин революцион фаолияти учун бутун умри сургунда ўтган одам. Елизавета ёшлигидан ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиб, кўп жабр-жафолар чекади, ҳаётнинг шафқатсиз тўлқинига қарши курашади. Ҳаёт сабоқларининг ўзи Лизани курашчи қилиб тарбиялайди, уни революцион йўлга бошлайди. Елизаветанинг Қарағанда ишчилари орасида олиб борган яширинча ташвиқот-тарғибот ишлари яхши натижалар беради. У Биков билан бирга «Урал тўғараги»нинг топириқларини Қарағанда ишчилари орасида амалга оширади. Елизавета қозоқ меҳнаткашларининг оғир, машаққатли ҳаётини ўз кўзи билан кўради, уларнинг аянчли турмушига ич-ичидан ачинади, қозоқ халқининг урф-одатларини чуқур ўрганиб, уларни чин қалбидан севиб қолади. Бойжон болаларига меҳрибончилиги унинг инсоний юксак фазилатларга эга эканлигини ёрқин кўрсатиб туради. Биков ҳам Елизавета сингари курашчи, ўз ҳаётини шу улуг ишга ба-

ғишлаган одам. Биков образи орқали ёзувчи иродали, шижоатли, довюрак, қийинчиликларни мардона енгиб ўтувчи рус революционерларининг типик образини бермоқчи бўлган.

Биковнинг ишчилар орасида олиб борган яширин ишлари, қозоқ меҳнаткашларига кўрсатган самимий, оғаларча ғамхўрлиги романда жуда яхши тасвирланган.

Романда рус ишчилари билан бир қаторда қозоқ ишчиларининг образлари ҳам ёрқин ва таъсирчан чиққан. Шулардан бири Буланбой образидир. Илгарилари бойнинг содиқ малайи бўлиб хизмат қилган Буланбой бир тўқнашувда, олишувда ўз хатосини яққол тушуниб етади. Ёзувчи Буланбой образида меҳнат кишиларига хос бўлган кўпгина хусусият ва фазилатларни мужассамлаштириб беради. У қийинчиликлар олдида тиз чўкмайдиган, серғайрат, шижоатли, очиқ кўнгил, дилкаш, одамнинг қадр-қийматига етадиган бир йигитдир. Ёзувчи Буланбойнинг ҳаётнинг хилма-хил йўлларида олиб ўтиб, унинг оддий малайдан сиёсий раҳбар даражасига кўтарилиганини жуда жонли ва ёрқин тасвирлайди. Буланбой ишчилар ўртасида катта обрў қозонади. Унинг довюраклиги, революцион курашга содиқлиги, бу курашнинг бирдан-бир адолатли кураш эканлигини чуқур англаб етгани Биков билан Елизаветани жандарм ланжасидан ажратиб олишда яққол кўринади.

Романда асосий қаҳрамонлардан ташқари, иккинчи даражадаги бир гуруҳ образлар ҳақида ҳам бир-икки оғиз гапириб ўтамиз. Байшегир, Алшагир, Жабой, Семт, Назикеш каби образлар ана шундай образлар жумласидандир. Булар тўла, ёрқин кўзга ташланмасалар ҳам, лекин ҳар бири ўз хатти-ҳаракати, табиати, феъл-атвори, кайфияти билан ажралиб туради.

Байшегир, Алшагирлар илғор рус ишчиларидан таълим олиб, эски қарашлардан халос бўладилар, янги фикр, янги онг билан қуролланадилар, кураш йўлига қадам қўя бошлаган кишилар сифатида гавдаланадилар.

Булар ичида Жабой образи айниқса диққатга сазовордир. Жабой ўзининг ёш умрини Игиликнинг оғир хизматида ўтказди. Игилик эшигида ишлаб, қўли билан кўзидан айрилган бу қирчилама йигит қанотсиз қўшдай бўлиб қолади. Жабойнинг тортган жабри-жафолари унинг қалбида сўнмас қасос ўтини ёндиреди. Жабойдаги инсонпарварлик фазилатларини ёзувчи унинг хатти-ҳаракати, фаолияти билан боғлиқ ҳолда тасвирлайди. Жабой гўзал Назикешни севади, Назикеш ҳам уни яхши кўради, улар ўртасидаги самимий, пок муҳаббатни китобхон дастлабки боблардаёқ сезиб қолади. Афсуски, уларнинг орзулари ушалмайди. Жабойнинг қалби пок, самимий бўлгани билан, илгариги чиройни йўқотган, энди у ўзини Назикешга раво

кўрмайди, энди унинг висолига етишни орзу қилмайди, буни бир жиноят деб билади, ёш қиз қалбини яралашни истамайди. У ўз дардини Назикешнинг онасига айтганидан кейингина мана шундай ғамгин ўй-фикрлардан халос бўлиб, кўнгли енгил тортади. Жабойнинг биринчи қилган катта иши — ёвуз, нияти бузуқ Умардан ўч олиб, шу билан севишган икки ёшни (Сейт билан Назикешни) қувғиндан қутқаришни ўйлаганида кўринади. Иккинчидан, у Нортой билан Йгиликнинг олдига бориб «ҳисоб-китоб қиладиган вақт яқин қолди» деб, бойнинг юзига шартта гапиради. Лекин Жабой ҳали онгли курашчи даражасига кўтарилган эмас эди. У революцион ишчилар ўз олдларига қўйган мақсадни бағамом тушуниб етмайди. Буни ёзувчи роман охирида кўрсатиб ўтади.

Романдаги ижобий қаҳрамонлардан бири — Назикешнинг ҳаёт йўлини ёзувчи жуда таъсирли қилиб тасвирлайди. Назикеш ўша даврда барча инсоний ҳуқуқлари поймол этилиб, умри нола-фигон билан ўтиб кетган қозоқ хотин-қизларининг ёрқин вакилидир. Лекин Назикеш ўша даврдаги адолатсизликларни тушуниб, билиб турса ҳам, бироқ ўз бахти йўлида уларга қарши дадил кураша олмайди.

Романда муваффақиятли чиққан ижобий образлар билан бир қаторда эсда қоладиган салбий образлар ҳам бор. Инсоний қиёфасини йўқотган, меҳнаткашлар қонини зулукдай сўрган эксплуататор синф вакили Рязанов образи шулар жумласидандир.

Очкўз, ҳасис капиталист Рязанов орқали автор ҳукмрон синфнинг жирканч башарасини очиб ташлайди. Рязанов романда тасвир этилган воқеаларга бевосята аралашмайди. Унинг қанақа одамлигини, ўй-хаёлларини, хатти-ҳаракатини китобхон ташқи хабарлардан аниқ билиб боради.

Петербург, Урал томонларда юрган Рязанов сирдан сипо, одобли, вазмин одамга ўхшаса ҳам, лекин у аслида қора ниятли, очкўз, сира дунёга тўймайдиган, мол-мулк орттириш йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайдиган йиртқиш одам эканлигини билиш қийин эмас. Ёзувчи Рязанов билан Ушаковнинг муносабатини, Рязанов гумаштаси Сикорский орқали амалга оширган ёвуз ишларни жуда усталик билан тасвирлаган.

Романда ҳар томонлама тўла, ёрқин, мукамал қилиб яратилган салбий образларнинг бири Никон Абрамович Ушаковдир. Бу — капиталистик дунёнинг иккинчи вакили. Авторнинг тасвир қилишича, у эндигина қаддини ростлаб келаётган капиталист. Ушаков майда савдогарлар орасидан чиқиб, йирик саноат корхонасининг эгаси бўлишга интилаётган одам. У бепоён қозоқ даласини изғиб юрган, қозоқ ерининг барча бойли-

гига қон қуйилган кўзларини тиккан оч кашқирдай бўлиб гавдаланади. Унинг қиёфасида чиркин капитализмга хос бўлган иллатлар — очкўзлик, йиртқишлик, зўравонлик ўз ифодасини топади. Ушаков нима иш қилмасин, фақат бойиш, мол-мулк орттириш учун қилади. У ишчилар билан ҳам, қашшоқ деҳқонлар билан ҳам тиллаша олади. Баъзида уларга яхшилик ҳам қилмоқчи бўлади. Унинг ўз услуби бор: одамни уриб-сўқиб, зўрлаб эмас, алдаб-сўлдаб, елкасига қоқиб ишга солиш керак, дейди. У ишчиларнинг маошини камайтиргиси келмайди. Компания номидан мактаб очади, ишчилар учун ҳаммом, барак қурилсин, уларга томорқа берилсин, деб кўрсатма беради. Бундан у, албатта, ишлаб чиқариш унумини оширишни, кўпроқ капитал орттиришни кўзда тутаяди. Лекин ишчилар тарихида бир-бирига қарама-қарши бу икки мақсаднинг қўшилиши мумкин эмас эди. Шу билан бирга ҳақиқий капитализмнинг (Рязанов) ўз қонун-қоидалари бор эди. Бу — одамни шафқатсиз эксплуатация қилиш эди. Ана шулар асосида Рязанов билан Ушаков ўртасида конфликт туғилади. Ушаковнинг бирдан-бир фикрини Рязанов маъқулламайди, аксинча, қўлидан келганча қаршилик кўрсатади. Бу асосий конфликтларнинг бир кўриниши эди.

Ушаков билан Рязанов бир синфнинг, бир дунёнинг одамлари бўлса ҳам, лекин уларнинг ички дунёлари бошқа-бошқа. Улар мансаб билан бойлик учун бир-бирларини аяммай ютишга ҳам тайёр одамлардир.

Ушаковнинг маънавий емирилиши орқали ёзувчи буржуа сохта демократиясининг асл башарасини очиб ташлайди. Ёзувчи Рязанов билан Ушаков ўртасидаги конфликтдан бир-бирини ғажиб ташлашга қўлай пайт пойлайдиган капиталистларнинг чиркин ахлоқини фош қилишда усталик билан фойдаланади.

Салбий образлардан бири — Сикорский ҳам ўзига хос хусусиятлари билан эътиборни жалб этади.

Юзаки қараганда, Сикорский Рязанов билан Ушаковни бир-бирига боғлаб турувчи бир танакордек бўлиб кўринади, лекин аслида у ўз мақсади, ўз йўли, ўз назари бўлган алоҳида бир образдир. Унинг айёрлиги, муғомбирлиги ҳадеганда кўзга ташланмайди. Енг ичида ҳамма ишини битириб юради. У Рязановнинг ишончини тўла қозонгандан кейин оч кашқирдай бутун тиш-тирногини кўрсата бошлайди. Қарагандада бўладиган ҳамма ифлос, ярамас ишлар Сикорский орқали амалга ошади. Рус ишчиларини ўз юртига қайтариш керак деб таклиф киритади, миллий низолар туғдиришга қўлидан келганча уринади. Бўларнинг ҳаммасини Сикорский ўзининг қора ниятига етиш, ҳукмронлиқни ўз қўлига олиш учун қилади.

Ёзувчи рус капиталистлари билан

бирга ҳозоқ бойларининг ҳам типик образларини яратган. Романдаги икки бой — Игилик билан Жуман шу жумлага киради. Жуман патриархал эски тузумнинг феодал вакили. Ёзувчи бу образни чизишда ўткир сатира ва юмордан ниҳоятда усталик билан фойдаланган. Жуманнинг характеридаги кўполлик, нодонлик, тутуруқсизлик каби сифатларни унинг иши, хатти-ҳаракати билан чамбарчас боғлиқ ҳолда очиб берган. Ёзувчи Жуман образи орқали феодал тузумнинг куни битиб бораётганини кўрсатади.

Жуман патриархал эски турмушнинг феодал бўлса, Игилик замонанинг прогрессив томонларини қабул қила бошлаган, савдо-сотиқ ишлари билан шуғуллана бошлаган, капиталистик қонун-қоидаларга ён боса бошлаган бойдир. Автор бу икки бойнинг характери-ни, уларнинг сиёсий-ижтимоий қиёфаларини бир-бирига қарши қўйибгина қолмай, балки улар психологиясини, онг даражасини, ўй-фикрларини ҳам қарама-қарши қўяди.

Игилик бой қозоқ адабиётида илгари учрамаган тип. Қозоқ совет адабиётида мавжуд бўлган Қунонбой образи билан Игилик ўртасида катта тафовут бор. Бу тафовут икки адабнинг (М. Авезов билан Ғ. Мусреповнинг) маҳоратларидагина эмас, балки бу икки образнинг бир-бирини такрорламаслигидадир. Бу икки бойнинг биргина ўхшаш томони бор. У ҳам бўлса, иккаласи ҳам ҳукмрон, халқ қонини зулукдай сўрадиган эксплуататор синф вакиллари. Лекин бу ҳол икки хил планда берилади. Қунонбой феодализмнинг энг кўзга кўринган доғули, узоқни кўра биладиган маккор вакилидир. Бироқ, у Жуманга ўхшамайди. Унинг иши ҳам, фикрлаш доираси ҳам Жуманникидан кенг ва бутунлай бошқача. Шунингдек, Қунонбой Игиликка ҳам ўхшамайди. Игилик патриархал турмушдан юз ўгириб, капитал томон интила бошласа, Қунонбой феодалликдан на-рига ўтолмайди. Шу қолоқлик кучида,

янгиликка қарши курашда ҳалок бўлади. Игилиكنинг ҳалок бўлиш куни олдинда бўлса ҳам, лекин у ҳозирги шароитга мосланиб иш кўради, янгиликка томон қадам ташлайди, у ёвуз, ашаддий йиртқич. Ҳозир унинг таянчи, суянгичи кўрадаги моллар эмас, балки капиталдир. Игилик майда-чуйда нарсаларга ўзини урмай, максимал фойдани мўлжалга оладиган бойлардан. Игилик бойнинг бошқа бойлардан яна фарқ қиладиган томони шундаки, у ҳар бир янгиликдан ўз манфаати, ўз мақсади йўлида фойдалана олади. (Масалан, пичан ўрадиган машина, фойтун, киракашлик ва бошқалар).

Шундай қилиб, ёзувчи ўз романида ўлимга маҳкум дунё кишиларининг ҳам, эндигина барпо бўлаётган ва оёққа мустаҳкам тураётган янги дунё кишиларининг ҳам портретларини санъаткорона тасвирлаб беради. Романни ўқир экансиз, ундаги образлар худди жонлидай кўз олдингизда ёрқин гавдаланади.

Романнинг асосий хусусиятларидан бири шундаки, ундаги характерлар индивидуаллаштирилиб, такрорланмас қилиб тасвир қилинади. Улар психологик жиҳатдан ҳам, хатти-ҳаракати билан ҳам, портрети билан ҳам бир-бириларидан ажралиб турадилар.

«Уйғонган Ёлка» романида халқ иборалари, ранг-баранг картиналар, янги ўхшатишлар сингари бадий тасвир воситалари кўп. Булар тасвир этилаётган воқеанинг ҳаққонийлигини, характерларнинг хусусиятларини яна ҳам конкретлаштириб беради.

«Уйғонган Ёлка» романи ҳам ўзбек тилига таржима қилинаётир. М. Авезовнинг «Абай», Ғ. Мустафиннинг «Қарағанда» романлари сингари ўзбек китобхонлари севиб ўқийдиган асарлардан бирига айланади. Бу нарс қардош халқларимиз ўртасидаги дўстликни яна ҳам мустаҳкамлашга, қозоқ халқининг бой, ранг-баранг ҳаёти билан ўзбек китобхонларини янада кенг таништиришга катта имкон беради.

Юсуф АБДУВАЛИЕВ

«Абай йўли» эпопеясининг таржимасига доир

Бадий таржимачилик қардош халқлар ўртасидаги маданий алоқаларни ривожлантириш, дўстликни мустаҳкамлаш йўлидаги катта воситалардан бўлиб, қардош халқлар ёзувчиларининг ижодий ютуқларидан баҳра олиш, улар билан ҳамкорликда янги ижодий ютуқларни қўлга киритишга, китобхонларнинг маънавий эҳтиёжларини қондириш, тил маданиятининг тараққий этишига, эстетик завқ ва фикрлаш қобилиятини юксалтиришга кенг имконият яратиб беради.

Ўзбекистон Ёзувчилар Союзининг ташаббуси билан кейинги йилларда миллий республикалар адабиётлари орасида ташкил қилинган, адабий-ижодий алоқаларнинг янги воситаси бўлган адабиёт ҳафталиклари совет бадий таржимачилигининг миллий тиллараро самарали ривожланишига катта ҳисса қўшди. Натижада кейинги икки йилнинг ўзида бир қанча тиллардан ўзбек тилига кўплаб етук асарлар таржима қилинди. Шунингдек, ўзбек ёзувчиларининг бир қанча яхши асарларини ҳам бошқа қардош халқлар китобхонлари ўз она тилларида ўқишга муяссар бўлдилар.

Кейинги йилларда қардош халқлар адабиёти намуналаридан қилинган жиддий таржималардан бири, қозоқ адабиётининг атоқли эпопеяси, ҳақли равишда қозоқ халқининг қомуси деб баҳоланган, тўрт томлик «Абай йўли» романидир. Бу асарнинг тўлиқ нашри 1959 йилда Ленин мукофотига сазовор бўлди.

Эпопея ҳозирги пайтгача жаҳонда 30 дан ортиқ тилга таржима қилинди ва жаҳон матбуотида у ҳақда 400 га яқин тақриз ва монографиялар босилиб чиқди.

Қарийб 2000 бетлик бу йирик полотнонинг ўзбек китобхонларига тўлиқ ҳолда тақдим қилиниши — ўзбек бадий таржимачилигининг катта ютуғидир.

Бу таржима ҳақида баъзи мулоҳазаларни ўртоқлашиш умуман қардош туркий тиллардан, хусусан қозоқ тилидан қилинадиган таржималарнинг сифатини яхшилашга фойда келтирар деб ўйлаймиз. Эпопеянинг I ва II китоблари ҳақида матбуотда ўз вақтида айрим мулоҳазалар билдирилган бўлса ҳам, лекин у мақолаларда таржимага берилган баҳо ҳар тарафлама тўлиқ бўлмади. Жумладан, I китоб ҳақидаги тақризда китобни тўла таҳлил қилиш ўрнига, анча юзаки фикрлар айтиш билан чекланилган.

Қарийб 10 йил давомида таржима қилинган бу асарни ўқир эканмиз, таржимоннинг ўз малакасини тобора ошира борганлигини, оригинал руҳини ўзбек китобхонига етказиб бериш учун астойдил уринганлигини кўрамиз. Кўп ўринларда бу уринишнинг яхши самаралари кўзга ташланади. Бу ҳол айниқса IV китобда аниқ сезилади.

Китоб 1960 йилда босилиб чиқди. Унда Абай ҳаётининг сўнгги давридаги демократик ҳаракат ва инсонпарварлик билан жаҳолат ўртасидаги кескин кураш оригиналдаги сингари моҳирона ифодаланганки, бу ўзбек китобхони хотирасида узоқ сақланиб қолади. Эпопеяни таржима қилишда Зумрад тил бойлигимиздан яхши фойдаланиб, Абайнинг маърифатпарварлигини «Билим бахтнинг маҳкам қозиғи, билимсиз бахт аллакимлар озиғи» (IV—371-б.) деб ифодаласа, инсонпарварлигини «Яхшиликка яхшилик ҳар кишининг иши, ёмонликка яхшилик мард кишининг иши» (IV—372-б.) деган афористик халқ ибораси билан равон ифода қилади. Ёки Абайнинг ота-бобоси томонидан қўшни Увоқ элига қилинган зулм ва адолатсизликлар ҳақида ўз уруғи шаънига айтган қуйидаги сўзини эслаб ўтайлик:

«Қардошлар... мени тувоҳликка тортибсизлар. Одам мансаб билан фазилат топмайди. Мансаб одам билан фазилат топади. Адолат йўл топсин, юксалсин дейман. Нақадар аччиқ бўлсада, аллакимларга малол келса-да, халқ жароҳатини даволайдиган дори — фақат адолат бўлади. Дори аччиқ бўлса-да, дардни даволайди...» (IV, 305-б.)

Ўзбек тилида равон ифодаланган бу парчани ва юқоридаги каби афористик моментларни ҳақли равишда таржимоннинг ютуғи деб ҳисоблаш керак.

Лекин бу ютуқлар билан бирга таржиманинг хира томонларини, айрим жузъий ва жиддий камчиликларини ҳам кўрсатиш таржимон меҳнатига объектив баҳо беришда муҳим деб ўйлаймиз.

Тўрт китоб таржимасида учраган нуқсонлар ҳақидаги ҳамма таассуротларимизни умумлаштирганимизда, иш жараёнида таржимоннинг, бир томондан, баъзи жузъий хатоларга барҳам бера боришини, иккинчи томондан, олдинги китоблардаги баъзи майда нуқсонларнинг кейинги икки китобда содир бўлганлигини кўрамиз. Бу кўпроқ тил қондаларига риоя қилмаслик фактларида кўринади. Масалан, биринчи икки китобда айниқса келишик қўшимчаларининг хато қўлланиши кўп эди, кейинги икки китобда бу кам учрайди. Аммо, бунинг эвазига кейинги қисмда бошқа хил грамматик ва стилистик нуқсонлар — натижа эргаш гапни ифодалаш учун «шундай қилиб», «шу билан бирга» боғловчилари ўрнига «шунинг билан», «унинг билан» сўзларини ўринсиз қўллаш ҳодисалари кўп. Маълумки, таржимада тил қонунларига риоя қилмаслик ҳам асар сифатига путур етказди.

Ҳар бир халқнинг ўз тил хусусиятига, тарихий, ижтимоий яшаш шароитига боғлиқ ҳолда вужудга келган турли хил бадий тасвирлаш воситалари бўлиб, бу воситалар бошқа халқлар тилидаги воситалардан фарқ қилади. Романда, оригинал ва таржима тилларидаги бу хусусият баъзан ҳисобга олинмай, сўзма-сўз таржима қилинган ўринлар кўп учрайди: «Қорин сочи олинмай кетган» (III, 185 ва 250-б; IV, 350-б.). «Овул итининг думи гажак» (III, 43-б.), «Ёнлари ерга тегмай қолди» (IV, 34-б.), «Бир пақирдан шўрва ичиш» (IV, 256-б.), «Қулидан кириб косовидан чиқмоқ» (I, 283-б.) каби ибора ва ифодалар фикримизнинг далилидир. Таржимада ўз маъносини йўқотган бу ибораларнинг аслида ҳар бирининг ўз тарихи, ўз изоҳи бор. Жумладан, «Қорин сочи олинмай кетиш» бирикмасини олайлик. Қозоқларда янги туғилган чақалоқ сочидан бир тутамини олмасдан, суннат тўйи ва ҳатто никоҳ

тўйигача ирим учун ўстириб юриш расми бўлган. Яъни, қориндан тушган (туғилган) вақтдаги соч бир неча йиллар бўйи олинмай (қир-қилмай) ўса берган. Лекин, кейинчалик бу — боланинг арзандалигини ифодалаш, «ҳаддидан ошиб кетган» маъносида ишлатиладиган идиома ҳолига кирган.

Шунингдек, «Бир пақирдан шўрва ичиш» ибораси ҳам миллий расм-русм билан боғлиқ бўлиб, ўзбекчада «бир охурдан ем ейиш»га, «кулидан кириб косовидан чиқиш» эса «уй хизматини кўнгилдагидек бажариши»га, «овул итининг думи гажак» ибораси ўзбекча «ўзингдан чиққан балога қайга борасан давога» деб, «ёнлари ерга тегмай қолди» ибораси «жонини қўйишга жой топа олмади» каби ўзбекча эквивалентлар билан берилса — мазмунан раво ва тушунарли бўлар эди. Таржимон икки тил лексикасида ҳам мавжуд бўлган айрим сўз ва терминларнинг икки тилда икки хил маънода ишлатилишига бефарқ қарайди. Жумладан, таржимон ишлатган «тўн», «эт осиш», «юмшамоқ», «сақланмоқ», «чивин», «Орқа», («Сари орқа») каби сўзлар оригиналда «пўстин», «норин пишириш», «ишга буюрмоқ», «хушёр бўлмоқ», «пашша», «Шарқий Қозоғистон» («Сари орқа» ёки «Орқа») маъноларидадир. Буларни ўз сўзимиз экан деб, ҳаётдаги маъносини суриштирмай ишлатавериш хатога олиб келади, асардан китобхоннинг ихлосини қайтаришга сабаб бўлади. Шундай осон йўл билан борган таржимон I китобдаги («Орде») «Баландликда» бобини «Юксалишда» ва «Қияда» бобини «Баландликда» деб нотўғри номлайди. Бунинг устига, ажойиб табиат манзаралари, фасл хусусиятларини тасвирловчи суҳбатлар тугалича ҳамда 8, 9, 12, 15, 16, 133, 251-бетлардаги текстлар орасидан айрим парчалар таржимада тушириб қолдирилган. Ваҳоланки, таржимонга бундай ҳуқуқ берилмайди.

Эпопеянинг кейинги қисмларида бундай ҳол учрамаса ҳам, бошқа камчиликлар рўй берган. Жумладан қозоқча «батыс», «ғарб» термини таржиманинг (III китоб) 185-бетида «шарқ», 212-бетида «шимол» деб, «ҳисоб чўт» ибораси «чўтка» (202-б.) деб, мутлақо нотўғри таржима қилинган. IV китобнинг 117-бетига келиб эътиборсизлик шу даражага етганки, Абайнинг ўғли Мағауия бу ерда Абайнинг келини (Абдураҳмоннинг хотини) Мағрифага айланиб қолган. Бу хилдаги чалкашлиklar, табиийки, китобхон фикрини чалғитади, тасвирланаётган воқеалар ҳақида тасаввурни хиралаштиради.

Қозоқ тили лексикасида рус тилидан ўтиб ўзлашиб кетган «писер» (писарь), «обоз», «трашпанка», «грузчик», «эмансипация», «председатель», «окружной суд», «самосуд», «документ», «землёмёр» каби сўзлар борки, буларни шу ҳолича қўллаш ўзбек тили табиатига тўғри келмайди. Чунки улар бу тилга кириб ўзлашиб кетган сўзлар эмас. Таржимада учрайдиган бу типдаги сўзларни ўзбек тилидаги лексик эквивалентлар билан бериш ҳар жиҳатдан қулай бўлар эди.

Эпопея таржимаси билан танишган китобхон Зумраднинг қозоқ тилини яхши тушунишига эътироз билдирмаса ҳам, таржимачилик маҳоратининг ҳали етилмаганлигини сезиб туради.

Қуйидаги фактларни кўриб ўтайлик:

«Пастаккина тепаликнинг қўға ва ковиллари... (шамолдан) бош эгарди». (III, 8-б.) Бу жумладаги чалкашлик аввало, ковил билан қўғанинг бир жойда ўсмаслигидадир. Чунки, қўға тўқайзор, шолиторликда, ковил эса — қирда, сувсиз саҳрода ўсади. Иккинчидан, ковил шамолга бош эгарлик даражада бўйига ўсмай, ер бағирлаб палак отиб ўсади. Ҳайри табиий бу манзарани китобхон қандай қилиб кўз ўнгига гавдалантира олсин. Сувсизликка мутлақо чидай олмайдиган қў-

ганинг «тепалик» устида ўсишига қандай ишониб бўлади? Кўриб турибсизки, манзара ғайри табиий.

Оригиналда «қўға» ҳам, «ковил» ҳам йўқ, балки қозоқлар «коде», «селеу» деб атайдиган майса ўтлар ҳақида гап боради. Ўзбекчада бу ўтларнинг номи топилмаган тақдирда, таваккалчилик билан китобхонни чалғитгандан кўра, изоҳ бериб шу сўзларнинг ўзини ёзиш ҳам мақбул эди.

Ўзбек тилининг луғат бойлигидан самарали фойдалана олмаслик, сўзларни ўз ўрнида ишлата билмаслик каби ҳоллар қуйидаги сўз бирикмаларидан ҳам кўриниб турипти: қозоқча: Ўғғызбай шетинен бай боп алды» («Ирғизбойларнинг ҳаммаси бой бўлди») деган жумла — «Ирғизбой авлодики бор, бир жон бир тан» (I, 73-б.) деб бузиб таржима қилинса, «мутафаккирлар» дейиш ўрнига — «ўзғир фикр эгалари» (III, 37-б.), «бефаҳм» дейиш ўрнига — «зеҳни пўстак» (III, 69-б.), «беҳаловатми?» дейиш ўрнига «шунинг жони бормикан?» (III, 360-б.), «бадавлат кишилар» дейиш ўрнига «сабаби овқат қилувчилар» (IV, 25-б.), «Юр!» — деб қўя қолди» дейиш ўрнига — «Бир оғиз қилиб «Юр!» деди» (IV, 111-б.) деб ғализ иборалар кўп қўлланилган. IV китобнинг 439-бетида «Пешона териси бир энлик келадиган яхшини кўрганим йўқ... Мана бу боланг ахирнинг ахирида жез манглай ҳамиятнинг эгаси бўлмай нима қилсин», деган ғализ жумлани ўқиб, нима ҳақида гап бораётганини билолмай гаранг бўлиб кетасан, киши. Афсуски, бундай ғализликлар кўп жойда учрайди.

Кейинги қисм таржимаси ҳам бу типдаги чалкашликлардан холи эмас. III китобда «тортинмади», «дадил боқди» маъносидagi «богелмед» сўзи «тараддудланмади» (III, 274-б.) деб, «Бурдсизлик», «субутсизлик» маъносидagi сўз — «тантилик» (69-б.), «кийим» (кебенек) сўзи — «капалак» (58-б.) деб нотўғри таржима қилинган. III китобда учрайдиган бу типдаги нуқсонлар IV китобда ҳам бор. Жумладан, «бир йиғилиш» бирикмаси — «бир йил» (84-б.). Криловнинг ҳаммага маълум масалининг сарлавҳаси «Фил билан лайча» — «Фил билан қандин» деб бузиб таржима қилинган ва ҳоказо.

Оригиналдаги мазмунни нотўғри эквивалентлар билан ифодалаш, оригиналдан четга чиқиш, уни бузиб таржима қилиш учун таржимонга ҳеч қачон ҳуқуқ берилмайди. Шунинг учун ҳар бир таржимон оригинални олдиндан яхшилаб ўрганиб чиқиши лозим. Автор услубини бузмаслик, ҳарфхўрликка берилмаслик керак.

Таржимада атоқли отлар ва географик терминларни тил табиати-га муносиб ўзлаштириш масаласи ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Хусусан, қозоқ тилидан таржима қилганда бу масалада бир моментни эътибордан четда қолдирмаслик керак. Бу — қозоқ тилида учраган термин ва атоқли отларнинг ўзбек тилида фонетик варианты бор-йўқлиги масаласидир. Шунга кўра, табиий ҳолатда терминларни ўзлаштиришнинг икки принципи келиб чиқади.

1. Агар оригиналда ўзбек тилида фонетик варианты бўлган Асан, Усен, Қожа, Ақмет, Шоқы, Аҳшоқы, Қарашоқы, Қаратобе, Ақтобе. Оспан каби атоқли от ва терминлар дуч келса, буларни Ҳасан, Ҳусан, Хўжа, Аҳмад, Чўққи, Оқчўққи, Қорачўққи, Қоратепа, Оқтепа, Усмон каби мазмунан мос, ўзбек китобхони учун шаклан раво фонетик вариантлар билан бериш ҳар жиҳатдан қулайдир.

2. Агар оригиналда ўзбек тилида фонетик варианты топилмайдиган Арғин, Бўкенши, Бувра каби атоқли от ва терминлар дуч келса, буларни оригиналдаги талаффуз нормасини бузмасдан ўзлаштириш керак. Бунда, оригиналдаги терминларни ифодалаган ҳарфларни эмас,

товушларни назарда тутиш лозим. Чунки ҳар бир миллий тилнинг ўзига хос графикаси борки, бир ҳарф иккинчи тилда ҳам айнан ўша товушни ифодалай олмаслиги мумкин. Афсуски, эпопея таржимасида бу принципларнинг биронтасига ҳам риоя қилинмаган. Масалан, фонетик вариантлари бор: Ҳасан ўрнида Асан, Қасен; Ҳусан ўрнида — Усен, Қусен; Хон ўрнида Қон; Хўжа ўрнида Қўжа; Худойберди ўрнида Қудайберди; Еқуб ўрнида — Жақиб; Тошпўлат — Тасболат; Зулайҳо, Злиқа, Зулиқа, Зилиха деб тақдим этилган.

Фонетик вариантлари бўлмаган Жампейис, Бувра, Увоқ каби отларни ўзлаштиришда эса, таржимон қозоқ графикасининг талаффуз нормаларига эмас, ҳарфларига асосланган. Натижада, бу типдаги от ва терминлар на ўзбекча, на қозоқча бўлиб чиққан.

— Қозоқ тилидан таржима қилувчилар юқоридаги талабларга қўшимча, қозоқ тили графикасидаги (айниқса унли) ҳарфларнинг қандай товушларни ифодалашини яхши аниқлаб олишлари лозим. Айниқса, қозоқ графикасидаги «а», «у», «и» ҳарфларининг ўзбек тили графикасидаги ифодасини аниқлаб олиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки бу ҳарфлар ўзбек ва қозоқ тилларида бошқа-бошқа товушларни ифодалайди.

Жумладан, ҳозирги қозоқ тили имлосида «А» ҳарфининг талаффузи ўзбек тили графикасидаги «О» ҳарфининг талаффузига жуда яқиндир: қазақ — қозоқ, бар — бор, қан — хон каби. (Ажратиб ёзилган мисоллар қозоқ графикасида берилди).

Ҳозирги замон қозоқ графикасидаги «у» ҳарфи очиқ бўғин ва ундешлар орасида келганда дифтонглашиб, ўзбек тилидаги «ув» бирикмаси талаффузига мослашади, су — сув, бура-бувра, Дулат-Дувлат каби. «Ауа» (ҳаво), «тзуир» (товур), «қауын» (қовун) каби интервокаль ҳолатда бу ҳарф ўзбек тилидаги «в» каби жарангли ундош сифатида талаффуз қилинади.

М. Авезов эпопеясида усталик билан фойдаланган Абай шеърларининг таржимасига назар ташланса, баъзан бу шеърый парчаларнинг руҳи йўқолиб, қандайдир қовушмаган сўзлар йиғиндисига айланиб қолганлигини сезиш қийин эмас. Бу таржимадан Абайнинг даҳосини, мутафаккирлигини кўриб бўлмайди, таъсирланадиган мисрани учратмайсиз. Проза текстида юқоридаги каби хилма-хил нуқсонларга йўл қўйган таржимондан Абайнинг юксак шеърларини бутун бадийлиги ва мусиқийлиги билан ифодалаб беришни талаб қилиш ҳам қийин, албатта. М. Авезов Абай ижодини бениҳоя чуқур ўрганиш натижасида саралаб олган бу сермазмун шеърый сатрлар фақат машҳур шеърларимиз қаламидагина мазмунан мукамал, шаклан пишиқ ҳолда ўзбекча ифодаланиши мумкин эди.

Махсус таҳлилни талаб этадиган бу (поэзия) соҳани Абай шеърларининг ўзбекча тўплами чиққанда — қардош тиллараро поэзия таржимаси сифатида текшириш ҳар жиҳатдан мақсадга мувофиқдир.

Ниҳоят таржиманинг ремарка типдаги текстларида ўзбек адабий тилининг лексик состави ва имлосига эътибор бермаслик ҳоллари учрайди: «съезд»ни — «сиёз», «уезди»ни — «ўяз», «татар»ни — «нўғой» деб берилган. «Чаласавод» маъносидаги қозоқча «думше» сўзини — «селпатак» (III, 44-б. 65-б.), «бошқа», «бегона» маъносидаги қозоқча «бетен» сўзини қандайдир — «бегин» (IV, 107, 326-б.), «тилмоч» терминини деярли ҳамма жойда «тиломоч» деб ноаниқ, ғализ эквивалентлар билан беришнинг салбий таъсири очиқ-ойдин кўриниб туради.

Шунингдек қозоқ халқининг миллий характери ва табиий шароитига боғлиқ ҳолда вужудга келган бир қанча терминлар таржимада изоҳсиз қолган ва баъзи изоҳлар қўшимча аниқликка муҳтож. Ўзбек тилига таржима қилиб бўлмайдиган термин ва ифодаларни ўз талаффузида ўзлаштириб, уларни изоҳ орқали бериш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Асарни қайта нашр қилишда юқоридаги камчиликлар ҳисобга олинар ва оригинал даражасида сифатли қилиб нашр этилар, деб умид қиламиз. Чунки, қайд этилган нуқсонлар қанчалик кўп ва хилма-хил бўлмасин, жиддий таҳрир қилинса тузатиладиган фактлардир.

МУНДАРИЖА

	Бет		Бет
Петрусь Бровка. «Правда»ни ўқий- ди Ленин. Шеър	2	Навм Ғойибов. У революция байро- ғини кўтарди	120
Валентин Катаев. «Правда»нинг би- ринчи сони	3	Т. Жалолов. Собир қаҳқаҳалари	124
Ҳусниддин Шарипов. Қўёшга ошиқ- ман. Лирик дoston	11	Андрей Иванов. Шеърлар	126
Ойбек. Болалик. Повесть	30	БАДИИЙ МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ	
Мамарасул Бобоев. Янги шеърлар	48	✓ Озод Шарафиддинов. Замон-қалб- поэзия	128
Шомил Алядин. Сизни яна қачон кўраркинман? Ҳикоя	54	Очил Тоғаев. Ҳаёт зиддияти ва ба- дий конфликт	143
Шуҳрат. Шеърлар	68	ТАНҚИД ВА ТАҚРИЗ	
М. Шолохов. Очилган қўриқ. Ро- ман	72	Махаш Бекбергенов. Уйғонган ўлка	150
Эдуардас Межелайтис. Шеърлар	93	БАДИИЙ ТАРЖИМА МАСАЛАЛАРИ	
Раҳим Бекниёз. Замондошларим. Очерк	96	Юсуф Абдувалиев. «Абай йўли» эпопеясининг таржимасига доир	154
Эгам Раҳим. Ўлкамизда баҳор. Шеър	98		
Валерий Тур. Темур дарвозаси. Очерк	106		

Масъул муҳаррир: Асқад МУХТОР.

Редколлегия: Ҳ. АБДУСАМАТОВ, Ҳаким НАЗИР, МИРМУҲСИН,
Назир САФАРОВ, Ҳамид ҒУЛОМ, ШУҲРАТ (масъул секретарь).

Техник редактор Ғ. И. Илёсов.

На узбекском языке

„ШАРҚ ЮЛДУЗИ“ № 5

Орган Союза писателей Узбекистана

Объединенное издательство «Қизил Ўзбекистон», «Правда Востока»
и «Ўзбекистони Сурх»
Ташкент — 1962.

«Шарқ юлдузи» редакциясининг адреси:
Тошкент, 1 Май кўчаси, уй № 20. Телефон № 25663.

Теришга берилди 23/IV 1962 й. Босишга рухсат этилди 22/V 1962 й. Қоғоз
формати 70×108¹/₁₆. Физ листи 10. Шартли босма листи 13.7 Нашриёт ҳисоб
листи 14.2 Тиражи 20860.Р01499. Нашр № Г-2371. Заказ № 772.
Баҳоси 50 тийин.

«Қизил Ўзбекистон», «Правда Востока» ва «Ўзбекистони Сурх» бирлашган
нашриётининг босмаҳонаси. Тошкент — 1962 йил.